

AZƏRBAYCAN

12'2017

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 29.11.2017 Sifariş 3347 Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 13 çap vərəqi 18,2 şərti çap vərəqi	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
---	---	---

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

BARAT VÜSAL - Şeirlər	3
RAMİZ RÖVŞƏN - Şeirlər	37
AĞACƏFƏR HƏSƏNLİ - Şeirlər	62
VALEH BAHADUROĞLU Şeirlər	85
XƏYAL RZA - Şeirlər	90
RƏFİQƏ ŞƏMS - Şeirlər	109
NAZİM - Şeirlər	112
ZAHİD AVŞAR ELOĞLU - Şeirlər	124
BÖYÜŞ YAQUBOĞLU - Şeirlər	128

D R A M A T U R G İ Y A

ƏLİ ƏMİRLİ - Ah, bu uzun sevda yolu (iki hissəli tale dramı)	14
QAN TURALI - Qabaqda gedən zəncirli (dəlilər üçün mərəkə)	48

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN 100 İLLİYİNƏ

BƏDİRXAN ƏHMƏDLİ – Cümhuriyyətin üçlü formulu... (sonu).....	72
--	----

R E D A K S İ Y A M I Z I N Q O N A Ğ I

FUAD VƏLİYEV - "Nikbin olmaq istəyirəm..."	94
--	----

İ N C Ə S Ə N Ə T

İLHAM RƏHİMLİ - Dahiliyin zirvəsi	115
---	-----

Y U S İ F H Ə S Ə N B Ə Y İ N 8 5 Y A Ş I

QURBAN BAYRAMOV - Öz yaradıcılıq iqlimi olan yazıçı	131
---	-----

U Ş A Q Ə D Ə B İ Y Y A T I

GÜNAY QARAYEVA - Uşaqlar üçün yazmağın məsuliyyəti	137
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Şeirlər	142
MİR SABİR - Şeirlər	147
VAQİF İSAQOĞLU - Şeirlər	149
TƏRANƏ VAHİD - Qripin olmadığı yer (hekayə)	152
VÜQAR HAQVERDİYEV - Şehirli tütək, Uçan fincanlar (iki hekayə)	156

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

ELÇİN - Söz azadlığı tənqidimizə nə verib?	162
VAQİF YUSİFLİ - Üç hekayəçi	187

K İ T A B R Ə F İ**" A z ə r b a y c a n " - 2 0 1 7**

2017-ci ildə "Azərbaycan" jurnalında dərc olunmuş materiallar	196
---	-----

◆ P o e z i y a

Barat VÜSAL

AŞIQ OL

Küçədə bir nəfəri döyürdülər, dinmirdi. Görənlər sonra ona dedilər ki, səni qırmancladıqca niyə qışqırmırdın?

-Sevgilim yaxınlıqdakı pəncərədən baxırdı, axı, - deyib bir qızı göstərdi.

F.Əttar

Yolunan güllərə bax,
Gör dinirmi sən Allah?
Sən də belə ol hər vaxt,
Könlüm, aşiq ol, aşiq!

Can - cələf ələ gəlsə,
Yol göstər, yola gəlsə!
Şükür de, bəla gəlsə,
Dilim, aşiq ol, aşiq!

Yandın, sönmə beləcə,
Qalxdın, enmə beləcə!
Söndün, dinmə beləcə,
Külüm, aşiq ol, aşiq!

Gör necə müəmma var.
Sonradan da sonra var.
Mənə varma, Ona var,
Yolum, aşiq ol, aşiq!

Axtar, tap doğru elmi,
 Əsl haqq yolu- elmi!
 Eşqə çevir bu elmi,
 Alim, aşiq ol, aşiq!

İncitmə, ayıb elə,
 Bu günü, ayı belə!
 Ötmə havayı belə,
 İlim, aşiq ol, aşiq,

Haqqa gedən yoldan ol,
 Düş taqətdən, haldan ol!
 Allah deyən "Ol!"dan ol,
 Olum, aşiq ol, aşiq!

Öldüm, nə xoş gün gördüm,
 Demərəm ki, öldürdün.
 Sən də demə: " Öldürdüm!"
 Ölüm, aşiq ol, aşiq!

BÖYÜK ADAM

Yekə daş olmayıb, qaya olmayıb,
 Balaca ürəyim şair olubdur.
 Yaxşı ki, bu "boyda" dünya olmayıb,
 Balaca ürəyim şair olubdur.

Baxmır ki, bu qədər söz anlamaz var,
 Xar edir adamı, söz anlamaz, xar!
 Qorxmur ki, öldürər söz anlamazlar,
 Balaca ürəyim şair olubdur.

Ürəyi qiymətə mindirəm gərək,
 Qiymətsiz atdan endirəm gərək.
 Mən qol açam gərək, sındıram gərək,
 Balaca ürəyim şair olubdur.

Mən şeir yazıram... özüm də kənddən,
 Ürəyim də kənddə, gözüm də kənddə.
 Şükür, şair çıxdı bizim də kənddən,
 Balaca ürəyim şair olubdur.

Deyirəm özümü öyüb, adamam,
 Allahın nəfəsi dəyib, adamam.
 Mən böyük adamam, böyük adamam,
 Balaca ürəyim şair olubdur!

MƏN BİR SÖZƏM...

Eşq əlində deyilsə,
 Əllərdədi yaxam, bil!

Harda könül yoxdusa,
Həmin yerdə yoxam, bil!

Mən bir sözəm, "Bəli"yəm,
O sözçün ölməliyəm.
Sağlığımda ölüyəm,
Mən öləndə sağam, bil!

Ey görən, ey götürən,
Anadiləm, ötürəm!
Oyaq vaxtı yatıram,
Yatanda oyağam bil!

Mən dərədə zirvəyəm.
Alçaqdakı ucayam,
Uşaqdakı qocayam,
Qocada uşağam, bil!

Taxtda Şah İsmayılam,
Bax da!... Şah İsmayılam!
Çoxdan Şah İsmayılam,
Mən həmənkə şaham, bil!

Ömürün dadı olmazdı,
Ölümün dadı olmasa.
Heç kim həddini bilməzdi,
Hər şeyin həddi olmasa!

Yetənlər kama yetməzdi,
Canından cana yetməzdi.
Gedənlər dərdli getməzdi,
Gələnlər dərdli olmasa!

Özüm batırıb səsimi,
Özüm tutardım yasımı,
Pozardım alın yazımı,
Allahın xətti olmasa!

Pərvanəsiz ömrü-günü
Öldürsən də, şam götürmür.
Vətən üçün döyüşəndən,
Sargını yaram götürmür.

Bu talemdi, nəşə, belə,
Qalasıdı qalsa belə!
Lap xeyrinə olsa belə,
Rəmmal atır ram, götürmür!

Halalı olsun bu hünər,
Artıb öyülsə, öyünər!
Artıq döyünsə dayanar,
Ürəyim haram götürmür!

Gəl gedək, baş-başa duraq,
Tərə bataq... şəhə bataq.
Qoy hamı qaçsın günahdan,
Biz gedək, günaha bataq.

Adəm bir yol günah edib,
Yeyibdi buğda, deyirik.
Biz hər gün günah edirik,
Biz hər gün buğda yeyirik.

Hər gün yanıb yaxılıriq,
Suya günahdan qaçırıq.
Hər gün günaha batırıq,
Guya günahdan qaçırıq.

Dərdini çəkmə günahın,
Adı qoy eləcə qalsın.
Altını çəkmə günahın,
Altı qoy eləcə qalsın.

Düşür gözünün üstünə
Kölgə... günaha batırsan.
Günaha batmayan zaman
Bəlkə... günaha batırsan?!

Günahı olmayan kəsin
İmanı yoxdu, bəlkə də...
Adı günah olan sözün
Günahı yoxdu, bəlkə də?!

Mən də bil, Birdən gəlmişəm,
Mən də o Birin oğluyam.
Sirr içrə sirdən gəlmişəm,
Sirr oğlu sirrini oğluyam.

Göydə uçan yer daşıyam,
Ulduzların yoldaşıyam.
Nəsiminin qardaşıyam,
Həllac Mənsurun oğluyam.

Bir nurdan cana gəlmişəm,
Mən Ondan Ona gəlmişəm.

Məkandan Kana gəlmişəm,
Ulu Mənzilin oğluyam.

Bəlli olmuşam, görürsən,
Olub...ölmüşəm, görürsən.
Ölüb...olmuşam, görürsən,
Məlum Məchulun oğluyam!

Nə desən yazmaq olar,
Vərəğam bapbalaca.
Hamını qoruyuram,
Qoruğam bap balaca!

Gərək əlləşim peydər,
Həm yerdə, həm də göydə.
İşığam dünya boyda,
Çırağam bap balaca.

Mən canımın canıyam,
Cananın qurbanıyam.
Məkanın məkanıyam,
Varlığam bap balaca.

Uşaq mənəm, qoca mən,
Meydan haman, qoç haman.
Mən Nuham, qos qocaman,
Mən Ruham, bap-balaca!

Əl vurma Eşqdən savayı
Cama, gəl zalımın oğlu!
İçsən, iç Allah eşqindən,
Dəmə gəl, zalımın oğlu!

Saya-saya günah Eşqi,
Tanımirlər nəhaq, Eşqi!
Bircə din var: Allah Eşqi,
Dinə gəl, zalımın oğlu!

Həyatı bilməkdən ötrü,
Dur, tələs, ölməkdən ötrü.
O Biri görməkdən ötrü
Minə gəl, zalımın oğlu!

Gözəldir Mina, deyirlər,
Yanılib "Mən", "Mən!" deyirlər.
Bir eşit, gör nə deyirlər:
"Sənə gəl, zalımın oğlu!"

Səni səslər başda bir söz,
Dağda bir söz, daşda bir söz,
"Ənəlhəq"dən başqa bir söz
Demə gəl, zalımın oğlu!

Gəl, əlhəzər et dünyadan,
İlim-ilim it dünyadan,
Qüdrətin var, get dünyadan,
Yenə gəl, zalımın oğlu!

Düşsən yolun sorağına,
Gələr yollar ayağına.
Canını ver Allahına,
Cana gəl, zalımın oğlu!

Milləti qoruyurtək,
Qoru, özünü qoru!
Nur tökülən çeşmədi,
Qoru, üzünü qoru!

Baş-başasan qəmlə, tək,
Rumi, Yunis İmrətək!
Ruhən böyük məmləkət,
Bu Ərazini qoru!

Qapına adam gəlib
Adından peyğəmbərin.
Neçə yol qovlamısan
Qapından peyğəmbəri?

Demisən başqasına,
"Bir azca qeyrətli ol.
Bir az səxavətli ol,
Bir az mərhəmətli ol!"

Hələ də yaşayırsan,
Azını eyləyib günah?
Başını top aparıb,
Ağlın olmayıb, vallah!

Tanımayıb vurmusan,
Peyğəmbərə sədəmə,
Dilənçi bildiyin kəs,
Peyğəmbərmiş, sən demə!

Demisən ki, bu kimdi,
Ağzı əzik-büzükdü.

Elə gözüm uçurdu,
Topalımız əskikdi...

Ələm gəzdirən kəsin
Ələminə gülmüsən.
Evinə varan kəsin
Qədəminə gülmüsən.

Qonağı görən kimi
Asqırmısan... "çıxıb get!"
Axtaranda sözünün
Çıxar, bəlkə, çoxu: "get!"

...Yalandan saxlamısan
Yadında peyğəmbəri.
Neçə yol qovlamısan
Qapından peyğəmbəri?!

VAR

Elə-belə danışmıram, dinmirəm,
Nəfəsimdə ordan gələn diqtə var.
Maldan, puldan nəzir vermək asandı,
Can deyilən töycü, xərac, iqta var!

Yalan-palan danışmağa nə varmış,
Arada vur sola-sağa, nə varmış.
Belə aşkar danışmağa nə varmış,
Biləydiniz, neçə gizli nöqtə var.

Tökə-tökə, içə-içə min qanı,
Ya çuvalda gizlədərək cidanı,
A çirkinlər, bürüməyin dünyanı,
Öyünməyin, aranızda saf da var!

Gözüm qaldı o əvvəldə, o ilkdə,
Bir zamanlar ocaq olmuş küllükdə.
Allah verən könül adlı bu mülkdə
Əzab da var, o əzaba tab da var!

Ərənlərdi mizanların mizanı,
Haqdan qaçan tez-gec tapar cəzanı.
Dünyalaşan dünyaları qazanır,
Yoxdu Barat, müftə sərvət, müftə var!

TAXT

Bir az düşünmüşən, yaxşı etmişən,
Sən məni hamıdan çox yaratmısan.

Nə yaxşı nəfsimə "Tət" söyləmişən,
Nə yaxşı gözümü tox yaratmışan!

Mənim sərvətim var, var "Ol", ilahi,
Gözümdə var odur, var o, ilahi!
Sənə minnətdaram, var ol, ilahi,
Məni var etməkçün yox yaratmışan!

Tökülür yaramdan qan, qurtarmıram,
Çıxır elə bil ki, can, qurtarmıram!
Bir yol ah çəkməklə can qurtarmıram,
Ahımın içində ah yaratmışan!

Nə olsun ki sağam, bax, ölüyəm mən,
Lap ölü olsam da, sağ ölüyəm mən!
Məni yaradanın sağ əliyəm mən,
Sən məni əbədi sağ yaratmışan!

Bağrımın başından yol eyləmişən,
Mənsiz darıxanda "Gəl" eyləmişən,
Sən məni özünə qul eyləmişən,
Sən məni şahlara şah yaratmışan!

Tanrım, mən olmadım ölməkdən ötrü,
Yaşadım bu hissi bilməkdən ötrü!
Könüllər sultanı olmaqdan ötrü
Barata könüldən taxt yaratmışan!

QOCA DƏRVIŞ

Mən min yol ölmüşəm dərvişlər kimi,
Mən bir də yaşayan qoca Dərvişəm.
Zikr edib Allahın minbir adını,
Minbərdə yaşayan qoca Dərvişəm.

Çoxdu tabım hələ, tavanam hələ,
Bəlam qurtarmayıb... bəlamam hələ!
Baxın, görürsünüz cavanam hələ,
Mən pirdə yaşayan qoca Dərvişəm.

Ayağın altdakı o daş deyil ki!
Bir gör, sənnən bağı badaş deyil ki?
Qulaq as, bax, dinir, o daş deyir ki:
"Mən burda yaşayan qoca Dərvişəm!"

Dinəndə ağızımdan mən dürr saçıram,
Mən Kür axıdıram...mən Kür içirəm.
Hər addım başında bir sirr açıram,
Mən sirdə yaşayan qoca Dərvişəm!

Sim sarı deyilsə, nə simdi, deyəm,
Tərpənməz bir səhər nəsimi deyəm,
Nəimi ruhunda Nəsimidəyəm,
Mənsurda yaşayan qoca Dərvişəm!

Zamanın başına kül ələyiblər,
Nadanın üstünə gül ələyiblər.
Bakıda Müşfiqtək gülləyəyiblər,
Sibirdə yaşayan qoca Dərvişəm!

Mən səsin səsiyəm Lövhü-Məhfuzda,
Kərəm Lələsiyəm Lövhü-Məhfuzda.
"Bəli!" kəlməsiyəm Lövhü-Məhfuzda,
Mən Surda yaşayan qoca Dərvişəm!

Cana cəfa verib cəbr eyləmişəm,
Özümlə min dava - hər bəyləmişəm.
Cəhənnəmi görüb, səbr eyləmişəm,
Səbrdə yaşayan qoca Dərvişəm!

Barat dedi: alın canımı mənim,
Yaşayın, kəsdirib yanımı mənim!
Qəbirə qoyublar yanılıb məni,
Qəbirdə yaşayan qoca Dərvişəm!

Ömür budu yaşayıram,
Bir alıram, beş verirəm.
Baxıram, gözüm tökülür,
Üstündə də qaş verirəm.

Əlində bir badə, gəlir,
Könlüm haqlı haqqa gəlir.
Haqdan bu dəm səda gəlir:
"Oğul, sənə beş verirəm!"

Bu meydan, bu mən, bu qələm,
Söz üstə xəstə düşürəm.
Min illərdi döyüşürəm,
Ürək qoyur, baş verirəm.

Demə bunun üz-gözü nə?
Bax, palçıqlı üz-gözünə.
Saray tikir öz-özümə,
Palçıq yoğrur, daş verirəm.

Bir canım var, min paradı,
İnamım var, Minbirədi!

Ay tənha söz, mən Baratı
Al, sənə qardaş verirəm!

Ucadır Ələsgər, Alı da, gördüm,
Alanlar kamını ay belə alı!
Olanda olasan ucadan uca,
Ay belə müqəddəs, ay belə ali!

Günəşin əksi var Lalə, rəngində,
Lalə görkəmində, lalə rəngində.
Geyəndə geyəsən lalə rəngində,
Ay belə zərbaftı, ay belə alı...

Barata da Kərəm Minadan olar,
Mina günəş olar, Mina Dan olar.
Bir adam olsa da, min adam olar,
Ay belə Ələsgər, ay belə Alı!

Olub bir adam kimi,
Min adam, atını çap!
Çatdırıb arzuları
Minə, tam...atını çap!

Demə atım var, daha,
Nə var ki, at çapmağa!
Hər yerdən at çapma ha,
Minadan atını çap!

At ha deyildir hər at,
Biri doğma, biri yad!
Atın könüldür Barat,
Min, adam, atını çap!

GÜNBATAN

*"Sənə Günəş batdığı anda, günbatanda
yazıram bu məktubu".*

*(Sabirabaddan Suqovuşan deyilən yerdən
gələn məktubdan)*

Mənə Günbatanda yazılan məktub,
Alarsan cavabı bir Gündoğanda!
Götürüb çatdığım təndirə yaptım,
Aldığım hər kəlmə bir kündə donda...

Mənə Günbatanda yazılan məktub,
Sənə Günbatanda cavab yazamam,
Sənə Gündoğanda cavab yazaram.
Mənə Günbatanda hər gün yazıl, gəl,
Sənə gündə onda məktub yazaram!

...Mən məktub yazmağa hazırım, məktub,
Üzümü qibləyə tutub yazıram.
Mənə Günbatanda yazılan məktub,
Sənə Gündoğanda məktub yazıram!

Mənə Günbatanda yazılan məktub,
İnana bilmirəm gün bata indi.
Sənin Günbatanın - mənə Gündoğan.
Mənim Gündoğanım - Günbatanındı,
İnana bilmirəm, Gün bata indi!

Mən könül sirrini bildim, nə sirmiş,
Susa bu aşiqin gündə qanına.
Deməli, Günbatan məktub yazırmış,
Özünün, ay Allah, Gündoğanına?!

Bəla gələ-gələ daşır daşanda,
Belə gələ-gələ sovuşur, bəlkə?
Kür-Araz qovuşmur Suqovuşanda,
Günbatan... Gündoğan qovuşur, bəlkə?!

Hər şeyə hazırsan, a Günbatanım,
Min qadam olmasın deyə hazırsan.
Sən məktub yazırsan, a Günbatanım,
Günbatan olmasın deyə yazırsan?!

Səni - Günbatanda yazılan məktub,
Aldım Gündoğanda... bir xatammı var?
Bax, mən olan yerə Gün doğur necə,
Heç sən olan yerdə Günbatanımı var?!

Könül, alış belə, könül, yan, belə,
Tuşla barmağını... o Günbatanımı?
Nə vaxt düz gəlməsən Günbatan ilə,
Varsa taleyində nə gün... batandı?!

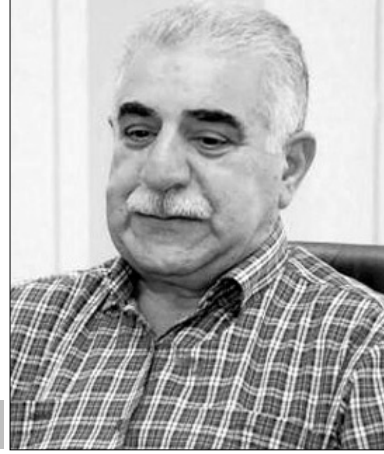
... Bəşər köçmək üçün sanki hazırmış,
O Gündoğan yerə... o Dan atana...
Bəlkə, Günbatanlar məktub yazırmış,
Əlvida söyləyib qürub çağına,
Əlvida söyləyib son Günbatana?!

◆ Dramaturgiya

Əli ƏMİRLİ

AH, BU UZUN SEVDA YOLU

◆ İki hissəli tale dramı

İştirak edirlər:

Müşfiq

Dilbər

Frençli kişi

Müdrük şair

Dost şair

Novator şair

Qadın şair

Düşmən şair

Qorxaq şair

Qadın məmur

Gülər

Qadın

I HISSƏ

Səhnə qaranlıqdır. Dilbər bu qaranlığın içindən çıxır.

DİLBƏR. Mən heç vaxt ağlamazdım. O nə qədər kövrəkdisə, mən bir o qədər toxtaq, möhkəmdim. Bu onu hirsələndirirdi, dilinə gətirməsə də, məni gönüqalın hesab edirdi. Bizim ilkimiz... həm də sonumuz... iki aylığında tələf olanda da gözümdən yaş çıxmırdı. O, qışqırdı, başına döydü, üzünü şapalaqladı... uladı... "Sən daşdansen! Ürəyin ətdən deyil, dəmirdəndi!" deyib var səsi ilə hayqırdı. Həqiqətən, bu məqamda mən daşa dönmüşdüm, dərd məni vurmuşdu, havam çatmır, boğulurdum... O isə... Bir insan qəlbində bu qədər atəş, bu qədər ehtiras, od-alov... Deyildiyi kimi, o, özü boyda oddu, özü özünü yandırır, mən bunu hiss edirdim. Bu xəstə məhəbbətdən, baş gicəllədən sevdadan xoşbəxtlik gözləməyirdim, amma tale əlimdən tutub ona səmt aparırdı məni (qaranlıqda itir).

Səhnə işıqlanır. Uzaqda bir skamyaya var.

MÜŞFİQ iri, sürətli addımlarla gəlir. Həyəcanlıdır. O tərəf-bu tərəfə boylanıb saatına baxır. Tələskənliklə bütün ciblərini araşdırır, nəhayət, papiros qutusunu tapıb əsən əlləri ilə qutudan bir papiros çıxarır. Vərdişkar əda ilə papirosun muştuq hissəsini əzib damağına qoyur, dörd-beş kibrit çaxandan sonra onu yandıra bilir. Acgözlüklə bir neçə udum alıb tüstünü eyni vaxtda ağızından-burnundan buraxır.

MÜŞFİQ. Bu qız məni dəli elədi! (Papirosu əsəbiliklə ovcunda söndürür. Cibindən karandaş çıxarıb skamyada bировuz oturur və papiros qutusunun

üstündə tələsə-tələsə nəsə yazır. Hiss olunur ki, yazı sürəti fikrindən keçənləri anındaca fiksə etməkdə acizdir). Harda qaldı? (Saatına baxır, əsəbiliklə onu biləyindən dartıb qoparır və cibinə basır). Gəlmədi! Yenə gəlmədi!

Dilbər gəlir. Otuzuncu illər dəbində geyinib. Müşfiqi dərhal görmür.

MÜŞFIQ (az qala qışqırır). Dilbər?!

Dilbər səksənib dayanır.

Dilbər... Nə oldu, qorxutdum səni?

DİLBƏR. Yox...

MÜŞFIQ. Məktubum çatmadı sənə?

DİLBƏR. Çatdı, Ziba gətirmişdi.

MÜŞFIQ. Bəs niyə cavab vermədin? Niyə mənim məktublarımı cavabsız qoyursan?

DİLBƏR. Gəlməyim cavab deyil?

MÜŞFIQ (*sifəti işıqlanır, bədəni boşalır*). Cavabdı, əlbəttə cavabdı, özü də ən dadlı cavab. Mən bu cavabı iki ildir gözləyirəm. Bilirsən iki il nə deməkdir?

DİLBƏR. Əlbəttə, bilirəm, iyirmi dörd ay.

MÜŞFIQ. Elədir, Dilbər, iyirmi dörd ay! Doxsan altı həftə! Yeddi yüz otuz gün! Bu adi, bayağı hesabdır. İki il bizim gənclik ehtirasından coşub çağlayan ömrümüzdən kəsilib bir heçliyə atılmış ən dadlı zamandı. Biz onu itirdik, həmişəlik itirdik, onu heç bir vəchlə bərpa edə bilmərik! (*Qəfil qızın əllərindən tutur*). Bu tərəddüdlərin sonu olmayacaq?

DİLBƏR. Sənin əllərin əsir (*əlini çəkir*).

MÜŞFIQ. Əllərim deyil, Dilbər, əsən ürəyimdir. Bax, bu saat yerindən çıxacaq.

DİLBƏR (*geriləyir*). Mən... getməliyəm!

MÜŞFIQ. Bəs onda...

DİLBƏR. Bunu deməyə gəlmişdim.

MÜŞFIQ. Sən məni öldürmək istəyirsən?

DİLBƏR. Yox...

MÜŞFIQ. Niyə mənimlə belə soyuqsan, Dilbər, niyə mənimlə teleqraf stilində danışsan, bir ayağın da qaçaq? Elə bil məndən qorxursan. Bəlkə dəli şair bilib mənə etibar eləmirsən?

DİLBƏR. Hisslərim teleqraf telləri kimi qarışıqdır, Müşfiq. Sənin hövsələsizliyin də bir tərəfdən!

MÜŞFIQ. Gözlərini qaçırma məndən (*qıza lap yavıq dayanır*). Bax gözlərimin içinə, onda hər şey sənə aydın olacaq (*qızın çənəsinə nəvazişlə toxunub başını qaldırır*). Mən də sənin qumral gözlərinə baxmaq, səni öyrənmək, daha yaxşı tanımaq istəyirəm.

Mən sənin gözlərinin məftunu,

Yeni əsrin, yeni bir Məcnunu!

DİLBƏR. Məcnun deyib qorxutma məni.

MÜŞFIQ. **Ah, o bulaq kimi qaynayan gözlər,**

Gözəl təbiətin şeiriyətimi?

Axı, sən bilmirsən, bilənlər bilir

O gözlərə olan məhəbbətimi.

DİLBƏR (*gülüb çənəsinə çəkir*). Niyə, mən də bilirəm... Ziba deyib.

MÜŞFIQ. Nə Ziba, Ziba kimdi?

DİLBƏR. Ziba sənin poçtalyonun.

MÜŞFIQ. Ah, o zavallı qız!

DİLBƏR. Niyə zavallı?

MÜŞFIQ. **Gözlədim yolunu həsrət içində,**

Tükəndi taqətim, neçin gəlmədin?

Şəhdi-vüsalından üzüldü əlim,

Ey dilbər afətim, neçin gəlmədin?

DİLBƏR. Mən bu şeiri eşitməmişəm.

MÜŞFİQ. Mən onu indi yazdım, sənin intizarını çəkəndə, papiros qutusunun üstünə.

*Əlimdəki qələm bir sədəfli saz,
Nə qədər səninçin coşar, yorulmaz!
Aramızda olan zəncir qırılmaz,
Ey sözüm-söhbətim, neçin gəlmədin?*

DİLBƏR. Buna şeirlə hücum deyirlər?

MÜŞFİQ. *Gözlədim yolunu, hava qaraldı,
Bu qaranlıq hava ruhumu sardı.
Səndən qəmgin könül sevinc umardı,
Sən ey səadətim, neçin gəlmədin?*

DİLBƏR. Bəsdir, başım gicəlləndi...

MÜŞFİQ. *Qara qış üstümə tökər qarını,
Nərgiz gözlərindən məni ayırsan.
Mənim ümidimin qapılarını
Neçin gah açırsan, gah bağlayırsan?*

DİLBƏR. Sən məni çaşdırırsan, Müşfiq.

MÜŞFİQ. *Mən bir çayır quşu, sən bir neylufər,
Mənim öpüşümü necə rədd edər
Gözəl dodaqların, bilməm, şirin qız?*

DİLBƏR. Bəsdir, bəsdir!.. Mən təslim oluram (əllərini qaldırır).

Müşfiq onu qucaqlayıb dəli ehtirasla öpür. Dilbər dartınıb onun əlindən çıxmaq istəyir, bacarmır.

DİLBƏR. Burax məni, Müşfiq, burax!

MÜŞFİQ. Hə deməsən, buraxmayacam!

DİLBƏR. Axı, mən dedim təslim oluram.

Müşfiq onu buraxır .

Hayıf, şillə vura bilmirəm (qaçaraq gedir).

MÜŞFİQ. Dilbər! Dilbər!.. Axı, mən neynədim? (Yumruğunu başına vurur).

Mən... Mən yetim... Mən... (şeirlə dili açılır).

*Mən iltifat etdim, o qaçdı məndən,
Qaçqın ədasına qurban olduğum!*

Cibindən papiros qutusunu çıxarıb tələsə-tələsə yazır və tədricən qaranlığa qovuşur.

Vağzalı çalınır. Səhnə gur işıqla dolur. Bura 30-cu illər dəbində bəzədilmiş kasbyana şair evidir. Dilbər ağ donda, ağ örpəkdə, Müşfiq boz kostyumdadır. İştirakçılar sırasında olan bütün şairlər burdadır. Coşqun bir şadyanalıqdır. Kiçik yemək masası otağın bir küncündədir. Dilbər xanımların əhatəsindədir, kişilər ayaqüstü nəsə yeyir, hərdən qədəh-qədəhə toxundurur, qəhqəhə çəkib gülürlər.

DOST ŞAİR. Yoldaşlar, bu gün yeni əsrin 33-cü ili, iyun ayının 22-sidir. Əs-lində bu da adi günlərdən biri olardı, əgər Müşfiqlə Dilbərin toyu olmasaydı. İna-nın, dostlar, 22 iyun artıq tarixə düşdü. Biz də həmin tarixi günün şahidləri. Müş-fiqlə Dilbərin sevgi dastanı uzun bir yol gəlib, nəhayət, mənzil başına yetişdi.

*Ah, bu uzun sevdə yolu,
Vurulurmu başa, könül?*

HAMI. Vurulur! Vurulur!

DOST ŞAİR. Əgər məclisin idarəsi mənə tapşırılsa və burda dişə vurmağa bir nasir yoxdursa, təklif edirəm bütün çıxışlar şeirlə olsun.

QADIN ŞAİR. Müşfiqin Dilbərə həsr etdiyi şeirlərlə!

HAMI. Olsun! Əla fikir! Gözəl təklif!

NOVATOR ŞAİR. Onda elə Müşfiqdən başlayaq.

DOST ŞAİR. Şair öz toyunda şeir oxumalıdır ki, ilham pərisi çox kapriz eləməsin.

MÜŞFIQ (*üzünü Dilbərə tutur*).

Mən ki bilməz idim nədir məhəbbət,

Bu sirri sən mənə anlatmadınmı?

Dünyaya sığmayan şair könlümü

Köksümdən çıxarıb oynatmadınmı?

QADIN ŞAİR.

Mən şirin ləhcəli bir bülbüləm ki,

Güllərdən küsəram, səndən küsmərəm!

Məni öz canından artıq istəyən

Ellərdən küsəram, səndən küsmərəm!

DÜŞMƏN ŞAİR (*zarafatla*). Müşfiq burda siyasi səhv buraxıb, yoldaşlar! O bir qıza görə ellərdən, yeni xalqdan küsür, ondan küsmür.

MÜDRİK ŞAİR. Sən heç pejmürdə olma, xalq Dilbərin gözəlliyini görə, Müşfiqi başa düşər.

QORXAQ ŞAİR.

Bəs onda buna nə deyirsiniz?

Müşfiqin ürəyi yarpaqdan incə,

Titrəyər bir xəfif ruzgar əsincə.

Məşuqun ayağı haraya dəysə,

Orası aşiqə vətən kimidir.

MÜDRİK ŞAİR. Əzizim, şair olsan da, sən heç vaxt belə şeir yazma bilməzsən. Söhbət də aşiqdən gedir, vətəndaşdan yox.

DOST ŞAİR (*Qorxaq şairə*). Ayə, adama deyərlər, fağır qızsan qıvrıl otur. Revizionistlik eləmə!

NOVATOR ŞAİR. Mənim deyəcəyim şeirin kiçik bir tarixçəsi var, dostlar. Deməli, Müşfiq Dilbərin dalınca yorulmadan, dizin-dizin süründüyü vaxtların birində, nəhayət, kükrəyib daşır, hirsindən-hikkəsindən qeyzlə deyir, Dilbər, elçi göndərim, elçi də mən olmalıydım xanımla birgə, yoldaşlar (*Qadın şairə işarə edir*), Müşfiq yetimdi, axı, anadangəlmə. Mən oldum ata, on səkkiz yaşlı nişanlım ana, (*Dost şairə işarə ilə*) deyəsən, sən də baba oldun?

Hamı gülür.

Hə, orda qaldım axı, deyir, Dilbər, elçi göndərim, razılıq alım, nişan taxım... Dilbər də boynun büküb fikrə dalır ki, nə desin bu dəli şairə, nə cavab versin, atsınmı özünü bu od-alovun ağışına? Bax, elə bu gərgin yerdə yeni şeirin sözləri mirvari kimi düzülür sapa (*Qorxaq şairə işarə ilə*). Bu dostumuz kimi deyil ki, bir ay ağrı çəkə, hıqqana, gücənə, axırda da ölü bir şeir doğa.

Hamı gülür.

Sevirəm

Bənövşə tək

Boynun bükərək

O məhzun duruşlarını.

Sevirəm,

Mənimlə göz-gözə gələndə

Şimşək baxışların vuruşlarını.

Sevirəm,

Könlümü eşq oduna yandıran,

Mənə ilham verən,

Şeir yazdıran,

Mənalı o baxışlarını.

Hamı əl çalır.

Siz əl çalsanız da, dostuma məsləhətim budur, yaxşı bacardığı heca vəznində yazsın, bizim bağçaya əl uzatmasın, sərbəst şeir onun xörəyi deyil.

Hamı gülür.

DOST ŞAİR. Burda bir ara verib təklif edirəm badələrimizi qaldıraq gələn il bu vaxtı bu inqilabi ittifaqdan doğulacaq yaxşı bir igidin şərəfinə. İnanıram ki, o igid atası kimi nə həbəşi qara olacaq, nə də sallaqdodaq!

Hamı gülür.

Şekspir necə demişdi, gözəl və qüdrətli kişiler qızgın məhəbbətdən, güclü ehtirasdan doğulanlardır.

MƏMUR QADIN. Yoldaşlar, mən şair olmasam da, mənə bu gözəl məclisə poeziyaya olan sevgim gətirib. Düzdür, şeir hafizəm zəifdir, amma, inciməsin şair dostlarımız, bir Müşfiqin şeirlərini yadda saxlaya bilərəm.

Sən qonaq gələndə gecələr bizə,

Dönür gecələrim aylı gündüzə.

Deyirəm şam sönsün, Ay göydə batsın,

Günəş qonaq gəlib məclisimizə.

MÜŞFIQ. *Rəssam, sevgilimin rəsmini gəl çək,*

Sevgilim gözəldir, sən də gözəl çək.

Nazına çatanda fırçadan əl çək,

Qoy onun nazını mən özüm çəkim.

QADIN ŞAİR. *Çək onun qaradan qara telini*

Çək, rəssam, çək onun incə belini.

Gözünə çatanda saxla əlini

Can alan gözünü mən özüm çəkim.

DOST ŞAİR. *Çək tanrı verdiyi gözəl qulunu,*

Çək dörd bir yanını, sağ-solunu.

Çək onun keçdiyi həyat yolunu,

Qoy ayaq izini mən özüm çəkim.

Hamı əl çalır.

NOVATOR ŞAİR. Yoldaşlar, biz ömrümüzün ən xoşbəxt zamanını yaşayırıq. Hamımız gəncik, özümüz də eyni yaşda, eyni uçuşda yeni dünya qururuq, yeni ədəbiyyat yaradıırıq. Biz dilimizi yabancı sözlərdən, mürəkkəb tərkiblərdən, izafətlərdən təmizləyib gözəl Azərbaycan dili yaradıırıq. Övladlarımız, gələcək nəsillər bizim bu dildə yazdığımız şeirləri əzbərləyəcəklər. Dinləyin bu gözəl dilin şeiriyətini.

Ah, mən gündən-günə bu gözəlləşən

İşıqlı dünyadan necə əl çəkim?

Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən

Dostdan, aşınadan necə əl çəkim?

QADIN ŞAİR. *Baxınız, dan yeri sökülmüş kimi,*

Dostlar bir cəbhəyə tökülmüş kimi.

Uzaqdan-uzağa xam gümüş kimi

Ağaran səhradan necə əl çəkim?

DOST ŞAİR. *Mehriban sevgilim qarşımda durdu,*

Yenə şairliyim başıma vurdu.

Məndən məcnun könül maraqla sordu:

Bu saçı leyladan necə əl çəkim?

MÜŞFIQ. Doğrudur, əziz dost, biz çox gəncik, bizim həyatımız, ən gözəl, ən möhtəşəm əsərlərimiz hələ qabaqdadır, öndədir. Yarın biz bu ölkənin, bu şəhərin sahibi olacağıq. Görün burda kimlər var?! Azərbaycan ədəbiyyatının bugünü və parlaq sabahı! Vaxt olacaq, zaman gələcək, bu xalq bizimlə fəxr edəcək. Bu şəhərin küçələrini bizim heykəllərimiz bəzəyəcək. Yadların adına yazılmış küçələrimiz bizim adımızı daşıyacaq!

Hamı vəcdlə əl çalır.

MÜŞFIQ. İndi burda, Çadrovı deyilən yetim küçədə, kiçik bir kirayə odada şövqlə şeir deyən, böyük ədəbiyyat yaradan bizim qüdrətli dəstə bu alçaq və

miskin divarları uçurub yıxacaq, geniş meydana çıxacaq! Üzümüzə bağlı qapılar önümüzə taybatay açılacaq, dostlar! Biz yadların yaşadığı o ağ evlərdə yaşayacaq, geniş aynabəndli otaqlarda bəğrimizdən qopan işıqlı şeirlərimizi hayqıracağıq. Çünki bu ölkənin, bu xalqın, bu mədəniyyətin əsl varisləri bizik. Bura bizim vətənimizdir!

**Mən çevik ürəkli bir yeni gəncim,
Dildən-dilə düşmüş hekayətim var.
Həyat nəşəsilə titrəyir içim,
Parlaq gələcəyim, nəhayətim var.**

**Bir parça atəşəm, bir parça yanğın,
Qəlbim örnəyidir yanar bir dağın.
Qarşımda duramaz nə sel, nə daşqın,
Təbiətlə mənim zarafatım var.**

**Sevgim - mübarizə, sevgilim - həyat,
Yəhərlənmiş mana qanadlı bir at,
Gör nə deyir sizə çaldığım qanat:
Hələ bundan sonra qiyamətim var!**

Şairlər vəcdlə qucaqlaşır, sonra bəylə gəlinin dövrəsində yallı gedirlər. Yallı vağzalıya çevrilir, hamı aralanır, ortada Müşfiqlə Dilbər rəqs edir. Hamı əl çalaçala tədricən səhnədən çəkilir. Müşfiqlə Dilbərin rəqsi davam edir.

Musiqi qəfil kəsilir. Müşfiq Dilbəri belindən qucaqlayır.

MÜŞFIQ. Qaldıq ikimiz. Mən bu günü iki ildir gözləyirəm, Dilbər. Utanma, quzum, qaldır başını (*örpəyini götürür*). Yadındadı, demişdim bax mənim gözlərimə ki, mən də görüm sənə qumral gözlərini, çünki mən o gözləri görmək, tanımaq, qəlbinin dərinliklərinə varmaq istəyirəm. Yadındamı?

DİLBƏR. Sənə dediyin hər bir söz yadımdadır, istəyirsən o sözlərin hamısını bir-bir təkrar eləyim, lap səhərə qədər.

MÜŞFIQ. Yox, Dilbər, indi yox, dəli olaram.

Dilbər gülür.

**Qarşımda nazlanıb yenə gülürsən,
Bilsən gülüşlərin nəyə bənzəyir?
Mən desəm, artıqdır, özün bilirsən,
Lalə yanağında şəhə bənzəyir.**

DİLBƏR. İndi də şeir oxuyacaqsan?

MÜŞFIQ. **Mən bir çayır quşu, sən bir neylufər,
Mənim öpüşümü necə rədd edər
Gözəl dodaqların, bilməm, şirin qız?**

Dilbəri qucaqlayıb öpür.

İşıq sönür.

Qaranlıqdan Dilbər çıxır.

DİLBƏR. Birgə həyatımızda mən ona elə bir məhəbbət hiss eləməirdim, heç o barədə düşünmürdüm də. Bir onu bilirdim ki, xoşbəxtəm, amma bu xoşbəxtliklə yanaşı içimdə bir narahatlıq, nigaranlıq da vardı. Bir an belə səngiməyən bir həyəcan girləyirdi məni. Daimi səksəkə məni yorur, həyatımı zəhərləyirdi. Onun dəlilik həddinə çatan çılgın məhəbbəti qarşısında mən sadəcə heyrət edir, mat qalırdım, bəzən də... qorxurdum. Bu qarışıq, sərsəri hisslərlə mən onun məhəbbətinin üstündə kəndirbaz kimi ehtiyatla yeriir, ehtiraslı şair sevgisindən xumarlanırdım. Sonralar bildim, mənim həyəcanlarım, qorxum əbəs deyilmiş, Müşfiqin şair şöhrəti artdıqca, bədxahları da sürətlə çoxalırdı. Tənqid-

lərdən qan iyi, ölüm qoxusu gəlirdi. Biz dərin bir uçurum qarşısında idik və bu uçurum sürətlə dərinləşirdi.

Dilbər qaranlığa qovuşub itir.

Səhnə gur işıqlanır. Şairlər məclisidir. Müşfiq tribunadadır.

MÜŞFIQ. *Nə bir həsrətim var, nə bir qəmim var
Dostlarım bilir ki, nə aləmim var.
Stalin əsrinə ithaf etməyə
Bir şair ürəyim, bir qələmim var.*

DÜŞMƏN ŞAİR. Mən bütün məsuliyyətimlə bəyan edirəm: zahirən səmimi, məzlum görünən, əsas mahiyyətilə isə hiyləgər olan Mikayıl Müşfiq çox zaman ifşa olunmaq ərəfəsində bir sovet əsəri yazaraq özünü gözdən yayındırır. O, "Səməndər" şeirində revolüsiya rus xalqının Azərbaycan xalqına olan yardım əlini, onun çiçəklənməsi üçün etdiyi köməyi inkar edir.

MÜŞFIQ. *Gediriz,
Gediriz, gediriz.
Getməyir, uçuruz,
uçuruz...
Uçmayır, bir şimşək olub da çaxırız.
Axırız-axırız.
Keçmişin üzünə şillələr vuraraq axırız,
Möhtəşəm yarını quraraq axırız.*

DÜŞMƏN ŞAİR. Müşfiq ilk qidasını Türkiyənin aristokrat şairi Hamiddən almışdır. Onun "Küləklər" kitabçası hər cür meşşan, anarxist və yaramaz antisovet fikirlərlə doludur.

MÜŞFIQ (*səsini bir az da qaldırır*).
*Hər tərəfdə quran toy-büsat mənəm,
Ulduzlarla edən ixtilat mənəm.
Mənim azadlığım qucağa sığmaz,
Yer mənəm, göy mənəm, kainat mənəm!*

QORXAQ ŞAİR. Əlbəttə, Müşfiq talantlı şairdir. Bəs elə isə bu talant, coşqulu ilham "Stalin" şeirində özünü niyə göstərə bilmir? Mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, dahi rəhbərin tərənnümündə bir şair acizliyi var, səmimiyyət isə yoxdur. Bəlkə, dostumuz demiş, bu şeir Stalin yoldaşa həqiqi məhəbbətdən yaranmayıb, fikir yayındırmaq, özünü nələrdənsə sığortalamaq üçün yazılıb?

DÜŞMƏN ŞAİR. Bəs onun Lenin haqqında yazdığı şeir? O, proletariyatın dahi rəhbərini qaniçən cahangir, peyğəmbər Məhəmmədlə müqayisə edir. Bu bizim inqilabi işimizə həqarət deyilmi, yoldaşlar?!

QORXAQ ŞAİR. Bizə yabancı Müşfiq "Duyğu yarpaqları" şeirində "Bir üzüm qaradır, bir üzüm sarı" deməklə özünün ikiüzlü olduğunu yaxşı göstərir.

MÜŞFIQ (*Qorxaq şairə işarə ilə*).
*Dünən bir şairin keçdim yanından
İldə bir söz çıxmaz xəsis canından.
Hissi, həyəcanı olmayan kəslər,
Çıxsın birdəfəlik söz meydanından!*

*Şairə ilhamdan maya gərəkdir,
Anasız uşağa dayə gərəkdir.
Şairəm söyləyir yerindən duran,
Adamın üzündə həyə gərəkdir!*

Gülüş və alqış səsləri.

DÜŞMƏN ŞAİR (*qışqıra-qışqıra*). Xalq səadətinə düşmən olan Müşfiq "İnqilab" şeirində proletar revolüsiyasını yandırıb-yaxan lava, bir vulkan stixiyası kimi təsvir edir. Əcəba, bu bir şanlı Oktyabr revolüsiyasının xüsusiyyətlərini inkar

etmək deyilmi? Əcəba, bu əməkçi xalqları səadətə çıxaran işçi-kəndli revolüsiyasına böhtan deyilmi?

MÜŞFİQ. *Mən gəncəm, bilirəm, istiqbalım var,
Hələ bədr olmamış bir hilalim var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə!
Mənim bu deryada bir sandalım var.*

DÜŞMƏN ŞAİR. Xeyr! Biz qara yel deyilik, biz haqqa səs verən sovet şairiyik, riyakarları ifşa edirik. Sənin kimi satqın xırda burjua şairləri sinifsiz dünya qurmaq uğrunda mübarizə aparan sovet ədəbiyyatına az əngəl olmamışlar. Artıq onlar da ifşa olunmaq növbəsindədirlər. Tənqid susmamalıdır! Düşməni amansızcasına ifşa etməkdə məhz prinsipial sovet tənqidi hələ çox işlər görməlidir.

QADIN MƏMUR. Yoldaşlar, insafsız olmayın! Siyasi sayıqlığınızı da itirməyin! Biz bu plenumu Müşfiqi tənqid etmək üçün çağırmamışıq. Budur üç gündür siz partiya və hökumətin yazıçılar qarşısında qoyduğu vəzifələri müzakirə etmək əvəzinə, gənc və istedadlı bir şairi olmanın ittihamları ilə ləkələyib bizdən ayırmaq istəyirsiniz? Bilin, bu baş tutmayacaq! Mikayıl Müşfiq həmişə bizimlə olub, bizimlə də olacaq. Müşfiqin əsil qiymətini bilən, dost şairlər, siz niyə sursuz? Siz ki hamıdan yaxşı bilirsiniz Müşfiq kimdir! O, təpədən-dırnağadək sovet şairidir. İnqilabi ideyaları onun qədər tərənnüm edən ikinci bir şairi mən tanımıram. Onun çoxşünq ilhamı, fəvqəladə istedadı yalnız sovetlərə, sosializm ideyalarına xidmət etməlidir. Edəcək də! Bu həm də təmsil etdiyim inqilabi hökumətimizin xəttidir.

MÜŞFİQ. *Mən bir yüksəlişin sevdasında yam,
Siniflər döyüşü dünyasında yam.
İnsanı, zəhməti qiymətləndirən
Yaxşı adamların sırasında yam.*

Müşfiq hissələrin bolluğundan kövrəlir, göz yaşlarını saxlaya bilmir, əlləri ilə üzünü tutur.

NOVATOR ŞAİR. Mən də iki söz demək istəyirəm, yoldaşlar! Müşfiq daha çox heca vəznə ilə lirik parçalar yazsa da, bu lirizmə eyni zamanda milli və siyasi həyəcan qatmağı bacarır. Onun sözdən istifadə talantı heyrətamizdir. Müşfiqi istedadından mağmin adamlar başa düşməzlər, bəlkə də başa düşmək istəməzlər.

DOST ŞAİR. Heç narahat olmayın, yoldaşlar, bu təhdidlər, iftira və böhtanlar Müşfiqi susdura bilməz! Müşfiqin ilhamı dağ şələləsi kimi həmişə çağlayacaqdır. Müşfiqi yamanlayanların çoxu onun parlaq istedadından qorxanlardır. Axı, gün çıxanda xırda-mırda ulduzlar görünməz olur. Bu gün mən bir etirafda da bulunmaq istəyirəm: mən özüm də Müşfiqdən qorxuram, çünki məni ötsə, bir o ötəcək.

Hamı gülür. Müşfiq də əllərini üzündən ayırıb gülür.

Məclis dağılır. Müdrək şair kürsüdə oturub qalmış, sanki tərpenməyə heyi olmayan Müşfiqə yaxınlaşır. Müşfiq cəld ayağa qalxmaq istəyir,

Müdrək şair onun çiyindən basır. Yanaşı otururlar.

MÜDRİK ŞAİR. Sakit ol, dostum, bundan da artıq hücumlara hazır ol. Bunlar hələ quyruq bulayanlardır, əhvalatın başlanğıcıdır. Sel gələndə əvvəl tör-töküntü gətirir.

MÜŞFİQ. Nədir mənim günahım, ustad?

MÜDRİK ŞAİR. Günahın sənin böyük istedadındır. Bunu adama bağışlamırlar. İmkan düşən kimi paxılların vuracaqlar səni, amma sən də günahsız deyilsən.

Bir tərəfdən çoxşünq, nəhayətsiz istedadın oynadır səni, bir tərəfdən də özün həddini aşan canfəşanlıq edirsən. Bir vaxt səni sevdiren, sənə şöhrət gətirən istedadın indi sənin ziyanına işləyir.

MÜŞFIQ. Qarşıda ümitsiz-dibsiz bir qaranlıq görürəm, ustad. Etiraf edim ki, qorxuram.

MÜDRİK ŞAİR. Bir müddət ədəbi aləmdən qırağa çəkil, gəlini də götür get Gəncəyə.

MÜŞFIQ. Niyə Gəncəyə?

MÜDRİK ŞAİR. Təhlükə olanda Gəncə həmişə sığınacaq yerimiz olub.

MÜŞFIQ. Bu mübarizədən qaçmaq deyilmi?

MÜDRİK ŞAİR. Bəzən qaçmaq da igidlikdəndir.

MÜŞFIQ. Bu qorxaqların uydurduğu təsəllidir, ustad. Mən qorxsam da, qorxaq deyiləm, mübarizədən də qaçmayacam.

MÜDRİK ŞAİR. Sənə heyfim gəlir.

MÜŞFIQ. Axı sənin də vəziyyətin yaxşı deyil, ustad.

MÜDRİK ŞAİR. Nə deyim? Deyir, məsləhət genəgərçək yağ ki midir, hamıya verirsən, özün içmirsen (*acı-acı gülümsəyir*). Mən özüm də bu gün tənqid, təhdid hədəfindəyəm, mənə də çox diş qıcadılar bu gün, amma nə edə bilərəm, onlar istəyəni yaza bilmirəm.

MÜŞFIQ. Mən ki yazıram! Mən ki bu dövrün şairiyəm.

MÜDRİK ŞAİR. Deyir, cəhənnəmdə bir daş var, götürən də peşmandır, qoyan da (*qızılı portsiqardan papiros çıxarır, amma yandırmır*). Gəl tələsməyə, çay gəlməmiş çırmamayaq. Sakit olmağa çalış. Dağ çayı kimi hər yağış-yağmurdan o dəqiqə coşub daşma! Dərya olmağa çalış ki, hər şeyi rahatlıqla sinirə biləsən.

MÜŞFIQ. Mənim üçün bu çox çətindir, ustad. Mən hey daşıram, özümü yığıb-yığışdıra bilmirəm.

MÜDRİK ŞAİR. Onda heç olmasa alt dodağını yığışdır.

Hər ikisi gülür.

O qızlara nə demişdin?

MÜŞFIQ. Nə qız, nənəməhrə iki arvaddı. Yetim uşaqdım, dalanda dayanıb iris satırdım, keçən iki arvaddan biri məni o birinə göstərib dedi ki, ağz, ağz, gedənin dodağına bax, gör necə sallanıb.

MÜDRİK ŞAİR. Əcəb!

MÜŞFIQ. Mən də arvada dedim, nə vaxt qızını istəsəm verməzsən.

Hər ikisi gülür.

MÜDRİK ŞAİR. Yaxşı, çox oturacaqsan burda?

MÜŞFIQ. (*ətrafa baxır*). Dostlar nə tez yox oldular?! Axır vaxtlar dostların sırası seyrəlir, salam verənlərin sayı azalır.

MÜDRİK ŞAİR. Həyat şeir deyil, dostum, həyat çox qəliz zaddır. Gedir, qalx ayağa, ötür məni evə (*Müşfiqin qoluna girir*).

Gedirlər.

Dilbər ayaqlarını yığıb kresloda oturub. Hiss olunur ki, kitab oxuyurmuş, yuxu tutub onu, kitab əlindən düşüb döşəməyə. Müşfiq gəlir. Kresloda yuxuya getmiş Dilbərin gözəl çöhrəsinə heyran-heyran baxır. Kiçik bir pled gətirib ehtiyatla onun üstünü örtür. Dilbər yuxuda səksənir və danışır.

DİLBƏR. Yox, buraxmaram! Qoymaram... Buraxmaram...

MÜŞFIQ. Dilbər! Dilbər, nə olub? Yuxu görürsən?

Dilbər ayılır, Müşfiqi görüb hövlnak qalxır, boynuna sarılır.

DİLBƏR. Müşfiq! Müşfiq! (*Hönkürür*).

MÜŞFIQ. Nə olub, Dİlbər, sən ağlayırsan?

DİLBƏR. Qorxuram...

MÜŞFIQ. Nə olub, axı? Bir hadisə baş verib?

DİLBƏR. Dəhşətli yuxu göürdüm...

MÜŞFIQ. Yuxu nədir, ondan qorxasan?!

DİLBƏR. Gördüm səni məndən ayırmaq istəyirlər.

MÜŞFIQ. Necə yeni ayırmaq istəyirlər? (*Gülür*). Boşatdırırlar bizi?

DİLBƏR. Səni aparmaq istəyirlər, mən ətəyindən yapışıb buraxmıram, gücüm də çatmır, qışqırıram...

MÜŞFIQ. Gözündə yaş da var. Sən əvvəllər ağlamazdın. Mən də elə bilirdim, sən ağlaya bilmirsən. (*Gözlərinin yaşını nəvazişlə silir*). Məni səndən heç kəs, heç fələk də ayıra bilməz.

*Bir qara buludam uca göylərdə,
Bu şair bəxtimlə bizim ellərdə.
Sən neçin ağlarsan mən duran yerdə,
Nərgiz gözlərinin yaşına qurban.*

(*Dilbərin gözlərindən öpür*). Sənin hər hərəkətin mənə təzə şeir yazdırır (*yanaqlarını sığallayır*). Həyatımda baş verən bütün təlatümləri unuduram səni görəndə (*öpür*). Sakitləşdin?

DİLBƏR. Gecə yarı olmamış evə gəlmirsən. Hardasan? (*Boynunu qucaqlayır*). Demirsən, nigaranam? Axı, mənim içim əsir sən evə gec gələndə.

MÜŞFIQ. Bugünkü söhbət həm uzun çəkdi, həm də... Çay istəyirəm.

DİLBƏR. Bir zəng eləmək nə çətin işdi?

MÜŞFIQ. Orda elə ehtiraslar qaynayırdı, zəng-zad yada düşmürdü.

DİLBƏR. Mən səni gözləyə-gözləyə dəli olacam.

MÜŞFIQ. Axı, bu qədər həssaslıq nəyə lazımdı, Dilbər? Axır vaxtlar o qədər gərginsən, sənə əl vurmağa qorxuram.

DİLBƏR. Bir illik birgə xoşbəxt həyatdan sonra elə bil bizə göz dəydi. Hər şey də uşağın ölümü ilə başladı...

MÜŞFIQ. Yadıma salma! Onun ölümü məni sındırdı, məni təzədən yetim qoydu... (*Dilbərin əsən bədənini qucaqlayır*). Amma biz möhkəm olmalıyıq, Dilbər. Axı, biz hələ çox gəncik! Gücümüz çox, istəyimiz ondan da çox (*daha bərk qucaqlayır*). Təki sən bu gərginlikdən azad ol, əsassız həyəcanlarını buxovla.

DİLBƏR. Nə gərginəm, nə həyəcanlı (*Müşfiqdən aralanır*). Nigaranam! Həmişə nigaranam səndən.

MÜŞFIQ. Axı, nəyin nigaranlığıdı bu?

DİLBƏR. Nəyin nigaranlığı?! Bu tuthatut azdır?

MÜŞFIQ. Mən dedim, gedim bir az evdə dincəlim, sən də burdan məni silist eləyirsən!

DİLBƏR. Yemək qızdırırm?

MÜŞFIQ. Heç nə istəmirəm, bu gün məni hər tərəfdən o qədər tənqid elədilər ki, iştaham hər şeydən küsdü.

DİLBƏR. Yenə kimlərdi? Həmin adamlar?

MÜŞFIQ. *Gəncliyimiz çatdı başa,
Baş əymədik pis yoldaşa.
Odur bizi basır daşa,
O bir yandan, bu bir yandan.
İlan kimi çalar məni,
O bir yandan, bu bir yandan.
Quduz kimi dalar məni,
O bir yandan, bu bir yandan.*

DİLBƏR. İndi mən necə gərgin olmayım?

MÜŞFIQ. Yoruldum bu mübarizələrdən, Dilbər, iyrendim. Ədəbiyyatdan bezmişəm, bezdiriblər məni. Oxucular məni sevir, şeirlərim dillər əzbəridir, həmkarlarım isə sevmək, bəyənmək nədir, mənə də, poeziyaya da nifrət eləyirlər. Guya mən xalq düşməniyəm!

DİLBƏR. Nə qorxulu şey dedin, Müşfiq?! Xalq düşməni nədir? Kim deyir onu?

MÜŞFIQ. Bir vaxt dost dediyim adamlar! Axı, sənə dost deyən adam necə düşməne çevrilir, Dilbər? De mənə, başa sal, sən məndən ağıllısan.

DİLBƏR. Əsl dost düşməne ola bilməz.

MÜŞFIQ. Sənə işlərimlə bağlı heç nə demək istəmirəm, fikir eləyirsən, sonra da axmaq yuxular görürsən, amma ta dözə də bilmirəm. Kiməsə açmalıyam ürəyimi?

DİLBƏR (*Müşfiqin masa üzərinə atdığı qəzetlərə işarə ilə*). Yənə qəzetdə nəse çıxıb?

MÜŞFIQ. Həri, həmişə Müşfiq-Müşfiq deyib dad döyən, şeirlərimi əzbərdən oxuyan şair həmkarım məni yerlə yeksan eləyib, özü də neçənci dəfə. O gün də plenumda üzümə nifrət püskürdü, utanmadan, çəkinmədən. Kəsdiyimiz duz-çörəyi saya salmadan.

DİLBƏR. Axı, nə haqla?

MÜŞFIQ (*qəzeti açır*). Sən bir məqalənin adına bax, gör bu düşməne sözüdür ya yox? Özü də partiyanın əsas orqanında: "Qontrevolüsiyer, qandrabantçı, oğru".

DİLBƏR. Bunlar hamısı sənsən?

MÜŞFIQ. Hələ harasıdır? Mən dilimizin düşməniyəm, osmanlı türkcəsini dilimizə, şeirimizə gətirirəm (*qəzetdən oxuyur*). Pantürkist Müşfiq dildə osmanizmi təbliğ edir, o müstəqil Azərbaycan dilini qəbul etmir. O pantürkist, panislamist bir dillə getdikcə büllurlaşan, saflaşan Azərbaycan dili arasında bir fərq görməyir.

DİLBƏR. Kim bu sözlərin ciddiliyinə inanar, Müşfiq? Bu ki, başdan-ayağa böhtandır, iftiradır.

MÜŞFIQ. Mən Yeseninədən, Mayakovskidən, imzasını ilk dəfə bu murdar məqalədən tanıdığım hansısa Zarovdan ədəbi oğurluq etmişəm, şeirlərimdə Lenini, Stalini təhqir etmişəm...

DİLBƏR (*qulaqlarını yumub qışqırır*). Bədir! Bədir! Sən bu sözləri dilinə gətirmə! Divarın da qulağı var.

MÜŞFIQ (*qəzeti bir tərəfə atıb əsim-əsim əsən qadını qucaqlayır*). Sakit ol! Nahaq oxudum sənə, bu murdar yazını, nahaq! Mən səni xoşbəxt eləmək istədiyim halda, öz problemlərimlə yükləyirəm.

DİLBƏR (*qorxu və dəhşətlə*). Onlar səni tutduracaqlar!

MÜŞFIQ. Nə danışsən, Dilbər? Nə deyib tutduracaqlar məni? Məni bütün ölkə tanıyır. Mənim qədər sovetləri təbliğ edən ikinci şair var?

DİLBƏR. Bəs o tutulanlar təbliğ eləmişdilər inqilabı? Yazıq Əhməd Cavad canını dişinə tutub "Moskva" poeması yazmamışdı?

MÜŞFIQ. Yazmışdı... amma, nə gizlədək, onun bir musavat keçmişini var. Mənim keçmişim də, indim də, gələcəyim də Oktyabr inqilabına bağlıdır, mən bu zamanın, bu ölkənin şairi, partiyanın əsgəriyəm. Bunu dost da bilir, düşməne də.

**Sınıf qovğasına səfərbərim mən,
Əsgərlər içində bir əsgərim mən.
Bu dövrün şairi olmaqla, ey dost,
Bir düşün, nə qədər bəxtəvərim mən!**

DİLBƏR. Dost, dost... hani o dost, axır vaxtlar qapımızı açan da yoxdur? Bu yaxşı əlamət deyil, Müşfiq. Onlar nəse bilirlər.

MÜŞFIQ. Mən olan yerdə sən heç nədən qorxma (*pıçılıtlı ilə*). İndi hamı bir-birindən şübhələnir. Bu tuthatut adamları qorxuya salıb. Dost da, düşməne də səksəkə içərisindədir, dünən quyu qazan, bu gün özü quyudadır.

DİLBƏR. Bəlkə, gedək Gəncəyə, ara sakitləşsin, orda dərş deyərək məktəbdə.

MÜŞFIQ. Dostlarım da mənə bir müddət Gəncəyə getməyi məsləhət görürlər.

DİLBƏR. Yəqin, onlar nəse bilirlər?

MÜŞFİQ. Heç kim heç nə bilmir, Dilbər, sadəcə, məsləhət verirlər. Deyirlər, bir müddət susmaq, gözdən itmək pis olmaz.

DİLBƏR. Nə deyirsən, yığışaqmı? Günü sabah yola düşək.

MÜŞFİQ. Yox, Dilbər, heç yerə gedən deyiləm. Kitabım çapa hazırlanır, nəşriyyatda işlərim. Yazıçılar üçün şəhərin mərkəzində ev tikilir, siyahıda mənim də adım var. Nəhayət, öz evimiz olacaq! Heç bu insafdı, erməni-rus-cuhud şəhərin ən gözəl yerlərində yaşasın, göyün neçənci qatında, biz də kirayə evdə çürüyək?

DİLBƏR. Sən allah, orda-burda belə şeylər demə, danışma, onsuz da eskimiz tüstülüdür.

MÜŞFİQ. Mən heç yerə qaçan deyiləm. Bura mənim şəhərimdir!

Telefon bərkədən zəng çalır.

DİLBƏR (*diksini qışqırır*). Telefon!

MÜŞFİQ. Dilbər, sən adamı dəli eləyirsən! Telefon zəng çalar də! (*Telefona yaxınlaşır*). Hansı sarsaqdı bu vaxt zəng eləyən?

DİLBƏR (*onu qabaqlayıb dəstəyi götürür və az qala pıçılı ilə danışır*). Bəli! Alo! (*Dəstək əlindən düşür*).

MÜŞFİQ. Kimdir? Niyə danışmırsan? (*Yaxınlaşıb sallanan dəstəyi götürür*). Alo! Ara kəsilib ki! Yəqin səhv düşüblər.

DİLBƏR. Bəs niyə danışmadılar?

MÜŞFİQ. Nə bilim, Dilbər, zəng eləyən mən deyiləm ki!

Qapı döyülür. Hər ikisi diksini. Dilbər qeyri-ixtiyari Müşfiqə sıxılır. Qapı daha bərk döyülür. Dilbər az qala Müşfiqə yapışır, sanki onun içində gizlənmək istəyir və qorxu ilə pıçıldayır.

DİLBƏR. Səsimizi çıxarmayaq, yoxuq evdə!

MÜŞFİQ (*hövsələsizliklə Dilbəri özündən aralayır*). Sən məni darıxdırdın, Dilbər! Qapı döyülürsə, gələn var, deməli, açmaq lazımdır (*qapıya tərəf gedir*).

DİLBƏR (*yüyürüb onun qarşısını kəsir*). Qurban olum, açma! O zəng elə belə zəng deyildi. Onlar yoxlayırdılar görsünlər sən evdəsən ya yox?

MÜŞFİQ. Dilbər, sən ağ eləyirsən!

DİLBƏR. Qurban olum, açma!

MÜŞFİQ. Nəhayət, mən kişiyəm! (*Dilbəri ehmalca, amma qətiyyətlə itələyir*).

Müşfiq qapıya gedir və Gülərlə qayıdır. Üzündə bir arxayınlıq və işıqlı təbəssüm var.

Dilbər, qonşumuz Gülər xanımdır qapımızı döyən. Bu gecə yarısı ona mənim kitabım gerek olub, özü də təcili (*kitab şkaına yaxınlaşıb kitablara baxır*).

DİLBƏR. Bu kitabı ertədən istəyə bilməzdin, Gülər?

GÜLƏR. Bağışla, Dilbər bacı, doğrudan pis vaxtda gəldim. Portfelimi yığıdırıb yatmağa hazırlayırdım, birdən yadıma düşdü ki, müəllim əzbərləməyə şeir verib, Müşfiq əminin şeirini. O şeir də məndə yox. Dedim, özündən istəyim.

MÜŞFİQ. Lap yaxşı eləmişən, Gülər, iti öldürənə sürütdürərlər. Sən deyən şeir bu kitabdadır (*kitabı verir*). Beş alsan bu kitabı sənə bağışlayacam, avtoqrafla. İndi get, xeyirə qarşı. Ötürüm səni?

GÜLƏR. Yox, yox! Siz çıxmayın...

DİLBƏR. Nə olub, niyə çıxmasın?

MÜŞFİQ. Niyə belə uçunursan, Gülər?

GÜLƏR. Müşfiq əmi, mən yalan danışdım (*ağlayır*).

MÜŞFİQ. Nə yalan? Başa düşmədim.

DİLBƏR (*kəskin*). Gecə yarı gəlmişən bizə yalan danışmağa?

GÜLƏR (*pıçıldayır*). Müşfiq əmi, İki nəfər həyətdə sizi gözetləyir. Mən həyətdə düşmüşdüm, üzr istəyirəm... Onlar məni saxladılar, heç evə qayıtmağa qoymadılar. Göndərdilər sizə kitab almaq bəhanəsilə.

Dilbərdən kəsik qışqırtı çıxır. Müşfiq tərs baxır Dilbərə. Qadın əli ilə ağzını bağlayır.

MÜŞFIQ. Kimdi onlar, Gülər, nə istəyirdilər?

GÜLƏR. Onlar enkevede geyimindədirlər. Bilmək istəyirdilər siz evdəsiz, başqa daha kimsə var?

MÜŞFIQ (*barmağını dodaqlarına yaxınlaşdırır*). Yaxşı, sən ləngimə, tez get, qızım, çox sağ ol.

GÜLƏR. Pəncərədən qaça bilməzsiz?

MÜŞFIQ. Yox! (*Acı-acı gülümsəyir*). Mənim pəncərəm küçəyə yox, divara açılır, çıxış yoxdur, amma sən narahat olma, Gülər, mən cani deyiləm, şairəm. Tez get, səndən şübhələnməsinlər.

GÜLƏR. Çox sağ ol, Müşfiq əmi (*kitabı sinəsinə sıxır*).

MÜŞFIQ. Ver o kitabı elə indi imzalayım. Bilirəm, sən əlaçısan, mütləq beş alacaqsan (*kitabı alıb imzalayır*). Məndən sənə yadigar. Tarix də qoydum.

Gülər qəfil Müşfiqi qucaqlayıb üzündən öpür, tez də qaçıb gedir.

DİLBƏR. Bu da son!

MÜŞFIQ. Tələsmə nöqtə qoymağa, Dilbər. Mənim heç bir cinayətim yoxdur. Partiya və hökumətimiz mənim xidmətlərimin üstündən xətt çəkə bilməz. Məni indi aparsalar da, tezliklə qayıdıb gələcəm. İnan, heç nədən qorxum yoxdur, qorxum bir səndəndir.

Dilbər dimdik dayanıb. Sifəti daş kimi donub.

Özünü ələ al! Uğur içində yaşamağa, sevməyə, xoşbəxt olmağa nə var, bunu hamı bacarar. Hünər odur uğursuzluğa, hətta bədbəxtliyə sinə görə biləsən. Məhəbbətin sınağı onda başlayır. (*Dilbərin susduğunu görüb ona daha yavıq dayanır və böyük məhəbbətlə qucaqlayır*).

Qapı bərk döyülür. Müşfiq qeyri-ixtiyari diksinir, Dilbərdən aralanır.

Dilbər elə dayandığı kimi də qalır.

Gəldilər!

Qapı döyülməkdə davam edir. Müşfiq kürsünün başından pəncəyini götürüb hissiz-hərəkətsiz dayanmış Dilbəri dərin və dilsiz bir məhəbbətlə süzür.

Mən sənə əlvida demirəm, Dilbər (*gedir*).

Qapı vəhşicəsinə döyülməkdə davam edir.

Dilbər ayaqları vurulmuş kimi döşəməyə yığılır.

İşıq sönür.

I hissənin sonu

II HİSSƏ

Qaranlıqdan Dilbər peyda olur, başında qara örpək var.

DİLBƏR. Mən onu sonralar sevdim. Onu itirəndən sonra. Bu sevgi mənə faciələr gətirdi, məni dəli dərdinə saldı, ağılımı itirdim, havalandım. Mənim nələrdən keçdiyimi, başıma nələr gəldiyini o bilmədi. Dəhşətli təhqirlərdən, qəlbimi, tənimi dəlmə-deşik edən yad baxışlardan, qaba, insafsız əllərdən, işgəncələrdən keçdim... Sındım, dağıldım, yox oldum, özümü tamam itirdim... Hərdən ona nifrət edirdim, adını eşitmək istəmirdim, şeirlərindən iyənirdim... (*qaranlığa qovuşur*).

Səhnədə iri ağır kabinet masası. Masanın üstündə şüşə plafonlu masaüstü lampa, yazı dəstgahı, qrafində su və ağır stəkan var.

Müşfiq gəlir. Görkəmində yorğunluq, ümitsizlik, hər şeyə biganə əhval var. Gur saçlı səliqədən çıxıb. Əynində rəngi bozarmış qara köynək var. Bütün

görməyi ilə anfas və profildən çəkilməmiş məşhur həbsxana şəklini xatırladır. Əvvəl çaşqın-çaşqın boş kabinetə baxır, heç kəsin olmadığını görüb sakitcə dayanır. Bir müddətdən sonra kabinetin bir küncündə Frençli kişi peyda olur. Uzaqdan yetik maraqla baxır Müşfiqə. Müşfiq həmişə hiss edib kişinin dayandığı səmtə dönür, bir az əvvəlki tənbel biganəlik itir, yerini qorxu və gərginlik tutur. Kişi küncdən aralanıb Müşfiqə yaxınlaşır.

FRENÇLİ KİŞİ. Mənə dedilər, sən çox məşhur, hətta görkəmli şairsən. Sən ki, çox cavansan, mən deyərdim, uşaqsan.

MÜŞFIQ. O qədər də cavan deyiləm.

FRENÇLİ KİŞİ. Konkretləşdirək!

MÜŞFIQ. Otuz yaşın içindəyəm.

FRENÇLİ KİŞİ. Heyif! Biz səni qoruya bilərdik.

MÜŞFIQ. Mən hökumətimizdən, partiyamızdan ədalətli qərar gözləyirəm.

FRENÇLİ KİŞİ. Bəs onda bu gərginlik nədir?

MÜŞFIQ. Günahsız olduğumu sübut eləyə bilmirəm, məni dinləmək istəmirlər. Mənim bütün fəaliyyətim partiya və hökumətimizin siyasətinin təbliğinə, tərənnümünə xidmət edib. Mən burda, həbsdəyəm, şeirlərim isə indinin özündə də inqilab işinə xidmət edir.

FRENÇLİ KİŞİ. Şair də olsan, sadələvhsən, ölkə siyasətindən də xəbərsiz. Sən həbs olunan gündən şeirlərin də dustaqdır, İsmayılzadə Mikayıl Müşfiq.

MÜŞFIQ. Bəs xalqın yaddaşı?

FRENÇLİ KİŞİ. Hı! Bu xalqı sən tanıdacaqsan mənə? Xalq düşməni olan şairin şeirlərinə bizim qadağa qoymağımıza ehtiyac yoxdur. Belə vaxtda güvəndiyin o xalq nə etməli olduğunu yaxşı bilir.

MÜŞFIQ. Mən bütün adları qəbul edə bilərəm, bir xalq düşməni adını yox, mən xalqımın düşməni ola bilmərəm.

FRENÇLİ KİŞİ. Burda sənənin rəyin işləmir, şair! (*Müşfiqə lap yaxın dayanır*). Eşitmişəm, o güvəndiyin xalq sənənin yazdıqlarını həqiqətən bəyənir, əzbərləyir, kitabların əl-əl gəzir. Qazancın da pis deyil. Yaradıcı insanlar üçün yaratdığımız bütün imtiyazlardan gen-bol istifadə edirsən. Yazıçılar üçün tikilən evdə mənzil də ala bilərdin. Deməli, tezliklə kirayə evdən çıxıb şəhərin lap mərkəzində yaşayacaqdın, ruslar, ermənilər, yəhudilər kimi. İfadə sənə tanışdırmı? Tanışdır! Bunu saxlayaq sonraya. Bəs, sən neynədin? Hökumətin atalıq qayğısını qiymətləndirmədin, xəyanət yolunu tutdun!

MÜŞFIQ. Böhtandır, düşmənlərimin iftirasıdır.

FRENÇLİ KİŞİ. Sən mənə də yalan deyirsən? Axı, sənənin taleyin mənim bir imzamdan asılıdır.

MÜŞFIQ. Mən sizin ədalətinizə inanıram.

FRENÇLİ KİŞİ. Doğrudan?! Əgər bizim qərarımız sənənin əleyhinə olsa necə, yenə bizi ədalətli hesab edəcəksən? Şübhəm var. Burda böhtan, iftira deyirsən, orda (*ayağını yerə vurur*) bütün ittihamları qəbul edirsən.

MÜŞFIQ. Mən zəif çıxdım, işgəncələrə dözə bilmədim. Mən olmayanları etiraf elədim ki, məndən əl çəksinlər.

FRENÇLİ KİŞİ. Yenə də yalan deyirsən! Əgər işgəncə dözülməzdisə, o göylərdən yerə düşməyən dramaturqun əleyhinə niyə ifadə vermədin? Əvəzində yekə-yekə "O mənim ustadımdır, onun əleyhinə ifadə versəm, əlimi kəsərəm" demisən.

MÜŞFIQ. Mən başqa cür deyə bilməzdim.

FRENÇLİ KİŞİ. O pantürkist, panislamist vətən xaininə ustadım deyirsən. Bununla da özün-özünü ifşa edirsən.

MÜŞFIQ. Mən ona ustad desəm də, bizim baxışlarımız fərqlidir, bu, sadəcə... necə deyim, məni başa düşsəz?

FRENÇLİ KİŞİ. Davam elə!

MÜŞFIQ. Bu bir əxlaq məsələsidir.

FRENÇLİ KİŞİ. Səninlə aşağıda (*ayağını döşəməyə çırpır*), pis işləyiblər. Ümumiyyətlə, axır vaxtlar enkevedenin işində bir boşluq hiss edirəm (*diqqətlə süzür Müşfiqi*). Sən təhlükəli düşmənsən.

MÜŞFIQ. Mən düşmən deyiləm, burda bir anlaşılmazlıq var, sizə də düzgün məlumat verməyiblər.

FRENÇLİ KİŞİ. Bayaq dedim, şair də olsan sadələvhəsən. Mən məlumatı çox mənbədən alıram, hamısı da sənin əleyhinədir (*qovluğun içindən bir kağız çıxarır*). Bax bu sənədə. Oxu!

MÜŞFIQ (*kağıza baxır və heyvətlə pıçıldayır*). Ola bilməz!

FRENÇLİ KİŞİ. Ucadan oxu!

MÜŞFIQ (*oxuyur*). Sizin tələbinizə görə xalq düşməni Mikayıl Müşfiqlə olan əlaqəm haqqında aşağıdakı məlumatı verirəm: İsmayılzadə Mikayıl Müşfiq qatı millətçidir. Mənim iştirakımla hər dəfə Müşfiq həvəslə, əsl şair ehtirası ilə əks-inqilabi fikirlərlə çıxış edərək deyirdi: "Azərbaycan əhalisi başqa millətlərdən fərqli olaraq gözədən salınmışdır".

FRENÇLİ KİŞİ. Bunu yazan biz deyilik, sənin şair dostundur.

MÜŞFIQ. O mənim dostum deyil, çox yazıq, zavallı insandır. Onu məcbur ediblər, işgəncə ilə qorxudub bu ifadəni alıblar.

FRENÇLİ KİŞİ. Sən düşmən kimi danışırsan.

MÜŞFIQ. Mən düşmən deyiləm, məndən danos yazanları da qınamıram.

FRENÇLİ KİŞİ. Tutaq sən deyəndir. Dopuskayu. Bəs buna nədir sözün? (*Növbəti kağızı Müşfiqə göstərir*). Buna da işgəncə veriblər? Bu şair adamı biz çağırmamışıq, özü öz ayağı ilə gəlib ki, mən o əclaf Müşfiqi ifşa edəcəm.

MÜŞFIQ. O, çoxdan mənim qanıma yerikləyir. Mənə nifrəti hədsizdir. Bunu şair dostlarımızın hamısı bilir.

FRENÇLİ KİŞİ. Sənin toyun nə vaxt olub?

MÜŞFIQ. Mənim toyum?.. Otuz üçüncü ildə.

FRENÇLİ KİŞİ. İyunun iyirimi ikisində?

MÜŞFIQ. Bəli, iyirmi iki iyunda.

FRENÇLİ KİŞİ. Orda dediyin tost yadında olmalıdır.

MÜŞFIQ. Orda biz tost demirdik, şair oxuyurduq.

FRENÇLİ KİŞİ. Məndə olan məlumata görə, sən tost demisən (*qovluqdan bir kağız götürür*). Yadına salıram: "Mənim şair dostlarım, indi burda, Çadrovı deyilən bu yetim küçədə, kiçik bir odaya sıxışdırılıb şövqlə şair deyən, böyük ədəbiyyat yaradan bizim qüdrətli dəstə vaxt gələcək bu alçaq və miskin divarları uçurub yıxacaq, geniş meydana çıxacaq! Üzümüzə bağlı qapılar önümüzə taybatay açılacaq! Biz yadların yaşadığı o ağ evlərdə yaşayacaq, geniş aynabəndli otaqlarda bağrımızdan qopan işıqlı şeirlərimizi hayqıracağıq. Çünki bu ölkənin, bu xalqın, bu mədəniyyətin əsil varisləri bizik! Bura bizim vətənimizdir!"

Uzun çəkən pauza. Frençli kişi diqqətlə Müşfiqi süzür. Stolüstü lampanı yandırıb Müşfiqin üzünə yönəldir.

Buna nə deyirsən?

MÜŞFIQ. Belə sağlıq mənim yadımda deyil. O vaxtdan dörd il keçib.

FRENÇLİ KİŞİ. Eybi yox, orda (*ayağını döşəməyə çırpır*) yadına salarlar. Onların daha təsirli üsulları var, yaddaş o saat qayıdır yerinə!

Sürətlə gedir. Müşfiq başını tutub yerə çökür.

İşıq sönür.

Qaranlıqdan, əlində kiçik bağlama, Dilbər çıxır. Üstündə heç nə olmayan kiçik masanın ətrafına üz-üzə qoyulmuş iki kürsüdən birində oturur. Qarşı tərəfdən Müşfiq gəlir. Bütün görkəmində və əhvalında keçmiş işgəncələrin izləri görünür. Dilbər qeyri-ixtiyari yerindən qalxır və ayağını çəkə-çəkə gələn Müşfiqə tərəf bir addım atıb dayanır. Qadının əlindəki bağlama masanın üstünə düşür.

DİLBƏR. Müşfiq?!

MÜŞFİQ. Dilbər!

DİLBƏR. Səni nə hala salıblar, Müşfiq?

MÜŞFİQ. Tanıdın məni?

DİLBƏR. Çox dəyişməmişən, bir az sınıxmısan (*pıçıltı ilə*). Səni döyüblər?

MÜŞFİQ. Soruşma.

DİLBƏR. İndi necəsən?

MÜŞFİQ. Gəl səndən danışaq (*qadını məhəbbətlə süzür*). Sən elə həmişəki kimi gözəlsən. Bir az rəngin solub, amma yaraşır sənə.

DİLBƏR. Sənsiz nə fərqi var, gözələm, kifirəm.

MÜŞFİQ. Biz necə xoşbəxtdik, necə bəxtəvərdik, Dilbər.

DİLBƏR. Mən o günlərin qədrini bilmədim.

MÜŞFİQ. *Keçən günlərimi vərəqləyərkən,
Sevdalı dillərin yadıma düşdü.
Xəyalın qarşında canlandı birdən,
Göyərçin əllərin yadıma düşdü.*

Qəfil qucaqlaşırlar. Müşfiq qadının harasından gəldi öpür.

Bilirsən bu anı necə gözleyirdim, Dilbər?! Səni qucaqlamaq, bədənini hiss eləmək... (*öpməkdə davam edir*).

DİLBƏR. Burax, burax məni, bizə baxırlar, görüşü yarımçıq kəsərlər.

Müşfiq qadını buraxır, üz-üzə otururlar.

MÜŞFİQ. Vəziyyət dözülməz olanda, ümitsizlik məni boğanda ötən xoşbəxt günlərimizi xatırlayıram, sənin dalınca Gəncəyə gəlməyimi daha çox yadıma salıram. Onda heç nişanlanmamışdıq da. Sən hələ mənə əzab verirdin (*gülüm-səyir*). Əzab deyirəm. Əzabın nə olduğunu burda öyrətdilər mənə. Gəncədə, o yamacdakı qoşa çinar ağacı yadımadı, gözəl, cavan qoşa ağacdı?! Sən neçənci dəfə mənə yox deyəndə tökdüm hirsimi-hikkəmi o ağaclara. Bıçaqla birinin gövdəsinə M.M. + D.A., o birisinə isə D.A.+M.M. həkk elədim.

DİLBƏR. Sən bunu mənə deməmişən.

MÜŞFİQ. Dedim axı, onda aramız sərindi, hirsələnmişdim sənə. Yoldaşlarım o ağaclara ad da qoymuşdular: məhəbbət ağacı.

DİLBƏR. Sənə yemək gətirmişəm, yarpaq dolması, buraxmırdılar, o qədər yalvardım... Dolmaları бүkdükcə mənə yazdığın şeirləri demişəm əzbərdən.

MÜŞFİQ. Mən səni xoşbəxt eləmək istəyirdim, bacarmadım, yox, bacaracaqdım, qoymadılar. Əvəzində heç nəsiz buraxdım səni. Uşaqsız, evsiz-eşik-siz, pulsuz-parasız. Bağışla məni.

DİLBƏR. Elə danışma, ağlayaram... (*üzünü Müşfiqin əllərinin üstünə qoyub ağlayır*).

MÜŞFİQ. Əzabların çox olanda məni nifrətlə xatırlama.

DİLBƏR. Nifrət nədi, Müşfiq, sevgi-məhəbbət nədi, sənsiz mənim havam çatmır, boğuluram.

MÜŞFİQ. İndi bu dünya ilə məni bağlayan təkçə sənin məhəbbətidir. Kameraya səssizlik çökəndə səsin gəlir qulağıma, dəli oluram, gözümə yuxu getmir, bir vaxtlar qulağıma pıçıldadığın sehirli sözlər yadıma düşür. Səni o qədər istəyirəm... yalnız kimi ulayıram içimdə (*qadının əllərini öpür*).

DİLBƏR. Yaman günün ömrü az olar, darıxdırma özünü. Ən pisi, bir-iki il iş verərlər sənə, ya sürgünə göndərərlər. Harda olsan gələcəm dalınca. Təki sən darıxma.

MÜŞFİQ. Sənsiz mən cənnətdə də olsam darıxacam, nəinki bu cəhənnəmdə. Amma inanıram, məni günahsız görüb buraxacaqlar. Nizami necə deyir?

DİLBƏR. Qorxma ayın-günəşin qəfil tutulmağından, Hər qaranlıq gecənin bir qızıl ulduzu var.

MÜŞFIQ. Elədir, hər qaranlıq gecənin işıqlı bir sabahı var (*pıçıltı ilə*). Sənə dəyib-dolaşan, sorğu-suala çəkən olmayıb?

DİLBƏR. Yox, mənəmlə kimin nə işi var?

MÜŞFIQ. Dilbər, elə bilmə biz burda hər şeydən xəbərsizik.

DİLBƏR. Bir dəfə sorğu-sual olub.

MÜŞFIQ. Harda? Enkevedeyə çağırırdılar?

DİLBƏR. Hə, ora çağırırdılar.

MÜŞFIQ. Səni çox incitdilər?

DİLBƏR. Yox, nə incitmək?! Bir iki suala cavab istədilər.

Frencli kişi gəlir. Dilbərlə üz-üzə dayanır və lampanın işığını onun üzünə tuşlayır.

FRENÇLİ KİŞİ. Siz əriniz İsmayılzadə Mikayıl Müşfiqlə neçənci ildən yaşayırsız?

DİLBƏR. Mən Müşfiqlə...

FRENÇLİ KİŞİ. Bütöv danışın... Mən ərim İsmayılzadə Mikayıl Müşfiqlə...

DİLBƏR. Mən ərim İsmayılzadə Mikayıl Müşfiqlə 1935-ci ildən onun həbsinə qədər - 37-ci ilə qədər yaşamışam.

FRENÇLİ KİŞİ. Sizə yalan ifadəyə görə əlavə maddə düşür.

DİLBƏR. Mən yalan danışmıram, olanı deyirəm.

FRENÇLİ KİŞİ. Sizin kəbin kağızınızda 1933-cü il göstərib.

DİLBƏR. Otuz üç? Elədir, mən çaşdım, mənəim başım hərlənir.

FRENÇLİ KİŞİ. Davam eləyin.

DİLBƏR. Bizim toyumuz 33-də oldu, iyirmi iki iyunda, 34-də də oğlumuz oldu, iki aylığında öldü.

FRENÇLİ KİŞİ. Sizə əriniz İsmayılzadə Mikayıl Müşfiqin əksinqilabi millətçi fəaliyyətindən nə məlumdur?

DİLBƏR. Ərim İsmayılzadə Mikayıl Müşfiqin əksinqilabi millətçi fəaliyyəti haqqında mənə heç nə məlum deyil. Onun fəaliyyəti haqqında maraqlananda deyirdi ki, mən belə qərara gəlmişəm sənə öz fəaliyyətim haqqında heç nə deməyim, ona görə ki, sən çox əsəbisən. Bundan başqa İsmayılzadə Mikayıl Müşfiq tez-tez ezamiyyətlərə gedirdi, mən isə öz ictimai işlərimlə, təhsilimlə məşğul olurdum.

FRENÇLİ KİŞİ. Öz bəraətiniz üçün bu dediklərinizdən başqa nə əlavə edə bilərsiniz?

DİLBƏR. Əlavə edirəm ki, xalq düşmənləri haqqında məqalələr çap ediləndə mən öz tərəfimdən evə gələrkən hər vəchlə çalışırdım öz ərim İsmayılzadədən onun fəaliyyəti barədə hər şeyi öyrənim... (*hönkürür*).

FRENÇLİ KİŞİ. Niyə ağlayırsız, biz ki sizi incitmirik?

DİLBƏR. Yox, ağlamıram... (*özünü ələ almağa çalışır, bacarmır*). Ağlamıram...

FRENÇLİ KİŞİ (*qrafından su töküb qadına uzadır*). İçin, sakit olun! Su için...
Dilbər əli ilə stəkanı geri itələyir.

İnad eləməyin, için dedim!

Dilbər yenə də imtina edəndə kişi suyu onun üzünə çırpır.

Dilbər diksinir.

Sakit! Deməli, o evə gələndə siz hər vəchlə çalışdınız öz əriniz İsmayılzadə Mikayıl Müşfiqdən onun fəaliyyəti barədə hər şeyi öyrənesiz.

DİLBƏR (*örpəyi ilə islanmış üzünü silir*). O zaman İsmayılzadə Mikayıl Müşfiq mənə cavab verdi ki, onun tərəfindən heç bir əksinqilabi iş görülmür. Sonra da dedi ki, səndən yaxşı diplomat, üstəgəl müstəntiq çıxar.

FRENÇLİ KİŞİ. Siz onun dediklərinə inanırdız?

DİLBƏR. Mən onun söylədiklərini dedim.

FRENÇLİ KİŞİ. Sualıma cavab verin!

DİLBƏR (*əsəbi*) Mən nə bilirdimsə, dedim.

FRENÇLİ KİŞİ. Bu suala cavabdan sizin taleyiniz asılıdır, Dilbər Axundzadə!

DİLBƏR (*qışqırır*). Bilmirəm! Mən heç nə bilmirəm! Bilmirəm...

FRENÇLİ KİŞİ. Biləndə çox gec olacaq, axmaq qadın! (*Əsəbi addımlarla gedir*).

Müşfiq bir müddət gözüyaşlı Dilbərə baxır. Sonra yaxınlaşıb onunla üz-üzə dayanır.

MÜŞFIQ. Zaman bir dərədir axıb dolanır,
Bəzən durulursa, bəzən bulanır.

DİLBƏR. Şeir demə, iyənirəm! Səni bura şeir saldı.

MÜŞFIQ. Sən haqlısan, amma şeir mənim taleyimdir.

Qonk səsi eşidilir. Dilbər diksinir. Çönüb gəldiyi tərəfə baxır.

DİLBƏR. Vaxt bitdi!

MÜŞFIQ. Bir də görüşmək qismət olacaqmı?

DİLBƏR. Enkevedeyə ərizə yazmışam səni buraxsınlar.

MÜŞFIQ. Yazma! Ora heç nə yazma! Eşidirsən, ora ayaq da basma. Get Gəncəyə, gözdən iraq olsan yaxşıdır.

DİLBƏR. Səni burda tək qoyub Gəncəyə gedim? Mən də atım, unudum səni?

MÜŞFIQ (*qadının çiyinlərindən tutub həsrətlə gözlərinə baxır*). Bir də görüşməsek... (*qadını qucaqlayır*).

DİLBƏR. Görüşsək də, görüşməsək də, sən həmişə mənim ürəyimdə, hissimdə, fikrimdəsən, axı məni sən yaratdın, mən səndən ayrı deyiləm (*gedir*).

MÜŞFIQ (*pıçıldayır*). Əlvida! (*Gözlərinə dolmuş yaşı əlinin arxası ilə silir*).

O gün ki hicrana uğradı yolum,

Qırıldı qanadım, qırıldı qolum.

Fələkdən bac verib, bac alan könlüm,

İndi uşaq kimi ağlar səninçün (*gedir*).

İşıq sönür.

Köhnə bir qapı. Dilbər saç-baş qarışıq halda ora-bura baxa-baxa gəlir.

Əynində rəngi bozarmış qara qısa xalat var. Xalatın altından ağ uzun gecəköynəyi görünür, ayaqları yalındır. Qapını əvvəl yavaş, sonra bərk-bərk döyür. Qapı açılır, qadın başı bayıra uzanır.

QADIN. Hə, nədi, niyə qapını döyürsən? Dilənçisən, get dayan bir tərəfdə, vermək istəyən verəcək də! Yoxsa düşürsüz qapı-qapı... Adamı dəng eləyirsiniz.

DİLBƏR. Mən dilənçi deyiləm...

Qadın içəridən çıxıb arxasınca qapını örtür.

QADIN. Dilənçi deylsən bəs nəsən? (*Üst-başını süzür*). Guya dilənçinin buynuzu olur.

DİLBƏR. Mən dilənçi deyiləm, bu evin xanımiyam.

QADIN. Pah! Mən də Nəsrəddin şahın qızıyam!

DİLBƏR. Ərim alıb bu evi, toyumuz olanda.

QADIN. Sən tək dilənçi yox, həm də dəlisən (*süpürgəni götürüb qapının ağzını süpürür*). O yana çəkil, yeri çıx get burdan!

DİLBƏR. Onlar da mənə dəli deyir, amma mən dəli deyildim... Məni dəli elədilər.

QADIN. Kim səni dəli elədi, az?

DİLBƏR. Kim? (*Yan-yörəsinə baxıb pıçıldayır*). Şeytanlar! Quyuqlu şeytanlar.

QADIN. Şeytan nədi, az? (*Qorxu ilə ətrafa baxınır*). Hökumətimiz hamısının axırına çıxmadı? İndi nə allah var, nə cin, nə şeytan.

DİLBƏR. Ora bax! Ora! Görmürsən quyuqlu şeytanları?

QADIN. Bissimillah! Bu məni də dəli eləyəcək (*içəri keçib qapını örtmək istəyir*).

Dilbər ayağını qapının ağzına dirəyir. Qadın qorxu içində Dilbərin yalın ayağına baxır.

Ay evi yıxılmış, sən ayaqyalınsan?

DİLBƏR. Çəkmələrimi gizlədiblər.

QADIN. Başıma xeyir! Az, sən hardan gəlibsən bu sifətdə?

DİLBƏR. Qaçmışam!

QADIN. Hardan?

DİLBƏR. Ordan! Dəlixanadan.

QADIN. Vaxsey!

DİLBƏR. Hamını yuxuya verib qaçdım.

QADIN. Hamı kimdi, az?

DİLBƏR. Kim? Kim?! Quyruqlu şeytanlar!

QADIN. Əstafurullah! Bəs burda nə işin var?

DİLBƏR. Bura mənim evimdi. Burda mənim ərim, iki aylıq oğlum var (*gülümseyir*). Çox yaxşı uşaqdı... İki aylığında öldü.

QADIN. Az, sən nə danışdığını bilirsən?

DİLBƏR. Mən necə xoşbəxt idim? (*Heysiz vəziyyətdə qapının ağzına çökür. Gülümsəsə də gözələrindən yaş axır*). Çox bəxtəvərdim!

QADIN (*Dilbərin yanında çömbəlir*). Kim dedi bura sənin evindi, a bədbaxt?

DİLBƏR. Mən özüm bilirəm, burda biz onunla neçə il yaşadıq. Sən qorxma, bir azdan o da gələcək, işdən dönmə vaxtıdır.

QADIN. Ay yazıq! Ərin dediyin heç olmasa gəlib yoluxurmu səni o dəlixanada?

DİLBƏR. Yox, gəlmir.

QADIN. Əlbəttə gəlməz, neynir xəstə arvadı? Deyirəm, bunlar niyə belə vəfasız, daşürək, insafsız olurlar?

DİLBƏR. Ərimdə taqsır yoxdu, onu qoymurlar gəlsin yanıma.

QADIN. Kim qoymur, az? Kim tutub onun əl-ayağını?

DİLBƏR (*pıçıldayır*). Quyruqlu şeytanlar kəsib yolunu, əl-qolunu bağlayıblar. O gün sanitarkanın qayçısını oğurlayıb qoymuşdum döşəyimin altına, şeytanın quyruğunu kəsdim...

QADIN. Quyruğunu niyə?

DİLBƏR. Onların gücü quyruğundadı. Sanitarka axtarıb tapdı, döydü məni, əynimə uzunqol köynək geyindirib əl-qolumu bağladı, iynə vurdu...

QADIN. Nə bilim, vallah, nə deyim? Allah özü sənə şəfa versin, yazıqsan. Ya Allah! (*Ayağa qalxır*). Hansı dəlixanadansan, az?

DİLBƏR (*diksinir*). Ora getmərim! Burda qalacam, onu burda, öz evimdə gözleyəcəm...

QADIN. Sən burda qala bilməzsən, a bədbaxt. Bu evin yəəsi çox kür adamdı, aləmi dağıdır. Mənə baxma ey, mən də sənənin tayınam, qarabaxt, qaragünün biri də mənəm. Gəlib zəng eləyər, bütün dəlixanəni tökər bura, yazıqsan, dur, yeri çıx get.

DİLBƏR (*yerindən qalxır*). Mən ora getmərim, orda mənim əlimi-qolumu bağlayıb iynə vururlar.

QADIN. Bəs indi mən neynəyim, a baxtı qara, səni evimə apara bilmərəm, dardüddək bir otaq, altı baş külfət, sən də... neynim, ürəyimin başına od düşür.

DİLBƏR. Sən narahat olma, açar ərimdədir, gəlib açacaq qapını, həmişə gec gəlir evə, mən də hirsələnirəm, deyirəm (*gülür*).

QADIN. Ay allah, niyə bu bədbaxt adamlar həmişə məni tapır? Mən səni evə buraxa bilmərəm, ay yazıq, təzə işləyirəm burda, bir parça çörək qazanıram, qovarlar məni.

DİLBƏR. Mən gözleyərəm, sən keç içəri, o harda olsa gələr... indilərdə... Qorxma səs salmayacam.

QADIN. Az, mən səni burda qoyub nətəər keçim içəri? Ayağın yalın, əynin nazik...

DİLBƏR. Mən üşümürəm, burda dinməzcə oturub onu gözləyəcəm...

QADIN. Allah keçsin günahımdan (*qapını örtüb görünməz olur*).

Dilbər qapının ağzında yumurlanıb oturur. Sifətini xalatinin yaxalığında gizlədir. Bütün bədəni titrəyir.

Uzaqdan Müşfiqin səsi eşidilir.

MÜŞFİQ. *Mən Dilbəri sordum gəlib-gedəndən,
Dedilər, barışmaz, küsmüşdür səndən.
Mən iltifat etdim, o qaçdı məndən,
Qaçqın ədasına qurban olduğum!*

DİLBƏR (*Dik qalxır yerindən*). Müşfiq?! Gəldi! Axı, mən dedim o gələcək. Səhnənin dibində Müşfiq görünür.

MÜŞFİQ. *O mənim sevgilim, o mənim anam,
Onsuz üzüm gülməz, açılmaz aynam.
Bilməm harda qaldı o nazlı durnam,
O xoş sədasına qurban olduğum?*

DİLBƏR (*qapını bərk-bərk döyəcləyir*). Açın... Aç qapını! O gəldi! Mən bilirdim gələcək, bilirdim.

Qapı açılır. Qadın görünür.

QADIN. Az, sən hələ burdasan?

DİLBƏR. Gəldi! Bax, ərim gəldi (*uzaqdan görünən Müşfiqi göstərir*). Mən dedim o, gələcək?!

QADIN. Kim gəldi, az? Orda adam var?

DİLBƏR. Görmürsən, orda dayanıb gülümsəyən kişi mənim ərimdi. Sən onu tanıdın? Şairdi. Onun elə şeirləri var... Mənə yazıb. Bəs niyə dayandı orda? (*çağırır*). Müşfiq! O məni tanımadı. Müşfiq, mənəm, mən burdayam! Müşfiq! (*Qaçaraq Müşfiqə tərəf gedir*).

Qadın başını bulayır, içəri çəkilib qapını örtür.

İşıq sönür.

Bütün görkəmində cəza və işgəncə yerləri görünən Müşfiq ləng yerişlə gəlir.

MÜŞFİQ. Heç nəyə güc qalmadı, ümid də öldü. Məni palçıq kimi əzdilər, tapdadılar, dadıma yetən olmadı. Hamı unutdu məni, dostlarım da, düşmənlərim də. Məni diriylən dəfn elədilər. Özümdən çox sevdiyim qadınım da unutdu məni.

*Bilməm, neçin məni atmış, unutmuş,
Cövri-cəfasına qurban olduğum?
Yoxsa özgəsinə üzünü tutmuş
Yeni sevdasına qurban olduğum?*

Frencli kişi gəlir. Kənardan Müşfiqi müşahidə edir.

*Sən canı canandan ayrı tutmadın,
Odur ki vəfasız deyildir adın.
O səni unutdu, sən unutmadın,
Yaşa məhəbbətim, yaşa ürəyim!*

FRENÇLİ KİŞİ. Bravo! (*Əl çalır*).

Müşfiq diksinib xəyaldan ayrılır.

Sənin bir kitabını gətirmişdilər mənə. Poeziya həvəskarı deyiləm, amma sənin şeirlərin xoşuma gəldi. Xüsusilə Dilbər Axundzadəyə yazdığın şeirlər. Hayıf ki onu da həbs etməyə məcbur olduq.

MÜŞFİQ (*çox sakit*). Daha heç nə məni sarsıda bilmir.

FRENÇLİ KİŞİ. Cinayəti bilib vaxtında xəbər vermədiyinə görə.

MÜŞFİQ. O hansı cinayətdir?

FRENÇLİ KİŞİ. Təzədən başlayaqsan? Kstati, onun ruhi problemi olmayıb əvvəllər, əlamətlər hiss eləməmişən?

MÜŞFIQ. Siz onu dəli elədiniz? İsmətli, zərif, gözəl bir qadını dəli elədiniz?

FRENÇLİ KİŞİ. Sss... Gəl şişirtməyə! Dəli nədi, bir az havalanmışdı, indi müalicə alır. Bir-iki aya özünə gələr.

MÜŞFIQ. İlahi, mən nəyin əzabını çəkirəm?

FRENÇLİ KİŞİ. İlahidən soruşma, o sənə cavab verməyəcək. Bizdən soruş, düzünü biz bilirik. Yaxşı, keçək mətləbə! De görüm orda (*ayağını döşəməyə vurur*), itmiş yaddaşını qaytara bildilər yerinə?

MÜŞFIQ. Qaytardılar, bütün günahlarım yadıma düşdü.

FRENÇLİ KİŞİ. Şeirlə danışsan... bu yaxşı əlamətdir. Buyur, mən səni eşidirəm.

MÜŞFIQ. Mən, İsmayılzadə Mikayıl Müşfiq...

FRENÇLİ KİŞİ. Çox gərginsən, məni də həyəcanlandırdın. Bəlkə bir papiros yandıraq? (*Cibindən gümüşü portsiqar çıxarıb qapağını şıqqıltı ilə açır*). Buyur, şair, icazə verirəm, çək.

Müşfiq əsən əlləri ilə bir papiros götürür. Kişi papirosu alışqanla yandırmaq istəyir. Müşfiq etiraz edir.

MÜŞFIQ. Təşəkkür edirəm, indi yox, sonra çəkərəm (*papirosu cibinə qoyur*). Mən sizin qarşınızda etiraf edirəm, mən bugünə qədər istintaqa düzgün ifadə verməmişəm.

FRENÇLİ KİŞİ. Bəs mən nə deyirdim?!

MÜŞFIQ. Nəhayət, orda (*ayağını döşəməyə çırpır*), məni başa saldılar ki, burda yalan danışmaq fayda verməz.

FRENÇLİ KİŞİ. Buyur! Bu meydan, bu şeytan! Sənin ustad dediyin şairin sözüdü. Guya biz şeytaniq.

MÜŞFIQ. Mən həqiqətən günahlarımın cəzasını almalıyam, alıram da!

FRENÇLİ KİŞİ. O nə günahlardır? Gəlin xırdalayaq!

MÜŞFIQ. Heç vaxt inanmadığım ideyaları Allahın verdiyi coşqun şair istedadımla göylərə qaldırdım, təbliğ və tərənnüm etdim. Mən məmləkətləri qana çalxayan Lenini Məhəmməd peyğəmbərdən uca tutdum.

FRENÇLİ KİŞİ. Bir bu ifadəyə görə sənə güllə düşür.

MÜŞFIQ. Mən xalqlar zindanını azadlıqlar diyarı adlandırmışam, "Azadlıq dastanı" yaratmışam, hələ "Əbədiyyət nəğməsi"!

Sən bizə can verdin, can Oktyabr!

Altun şəfəqlərdə yan, Oktyabr!

Salam ey Leninin işçi ordusu,

Səninlə bulmuşdur, şan, Oktyabr!..

FRENÇLİ KİŞİ. Pis deyil, mən deyirdim, yaxşıdı.

MÜŞFIQ. Mən böyük bir yalana xidmət elədim, mən maskalanmışdım. Özümü azad, bəxtəvər ölkənin vətəndaşı kimi təqdim edib onu vəsf etmişəm. Mən xalqı aldatmaqda, insanları kölə vəziyyətinə salmaqda şeytana, iblisə yardımçı olmuşam.

FRENÇLİ KİŞİ (*çox səmimi*). Heyif! Heyif səndən!

MÜŞFIQ. *Sınıf qovğasına səfərbərəm mən.*

Əsgərlər içində bir əsgərəm mən.

Bu dövrün şairi olmaqla, ey dost,

Bir düşün, nə qədər bəxtəvərəm mən.

FRENÇLİ KİŞİ. Bu da yalandır?

MÜŞFIQ. Yalandır! (*Hönkürür*). Yüz dəfə yalandır! Min dəfə yalandır! Mən yalan demişəm!

FRENÇLİ KİŞİ. Sus! Bəsdir! Bu dediklərin də kifayət edir, sus!

MÜŞFIQ. Yox, mənim sözüm qurtarmayıb. Bu qəddar, qansız və riyakar quruluşu mənim qədər tərənnüm edən ikinci şair yoxdur! Mən o qədər yalan toquşdurdum ki, özüm də dediklərimin səmimiyyətinə inandım. Yalan məni

uddu. Mən öz yalanımın tələsinə düşdüm. Elə bir vəziyyət yarandı ki, mən ilhamla, coşqu və istedadla uydurulmuş yalanlarımdan həzz aldım. Mən şeytana xidmət etdiyimdən çox məmnundum. Yalan mənə şöhrət gətirdi, dalınca da miskin bir xoşbəxtlik, yalan dünyasının bəxtəvər şairi kimi mən fəxr edirdim.

FRENÇLİ KİŞİ. Bədir! Qurtar bu murdar iftiraları!

MÜŞFIQ. Budur mənim faciəmin anatomiyası (yorğun halda oturur). Daha etiraf etməli bir şey qalmadı.

FRENÇLİ KİŞİ (*təəssüflə baxır başını əlləri ilə tutmuş Müşfiqə*). Dediklərin mənim tərəddüdlərimə son qoydu. Gedə bilərsən.

MÜŞFIQ (*diz üstə düşür*). Sizdən xahiş edirəm... yalvarıram, buraxın Dilbər Axundzadəni. Onun heç bir taqsırı yoxdur. O, mənim cinayətlərimdən xəbərsizdi. Mən əksinqilabi fəaliyyətimi ondan gizlədirdim. Buraxın onu...

FRENÇLİ KİŞİ. Sən cəfəng iftiralarımla bizi qaralamağa çalışsan da, bil, biz günahsız adamları cəzalandırmırıq. Gedə bilərsən, mən qərar qəbul etməliyəm. Amma qərardan qabaq ittihamnaməni dinlə.

MÜŞFIQ. O ittihamnamə mənim etirafımdan sonra əhəmiyyətini itirmədi?

FRENÇLİ KİŞİ. Bəlkə də, amma yuridik qayda-qanun var, həm də... Gələcək nəsəl qoy bizim haqlı olduğumuzu bilsin.

MÜŞFIQ. Gələcək nəsəl fikri sizi narahat edir?

FRENÇLİ KİŞİ. Niyə də yox?! Bizi gələcəkdə düzgün anlamaya bilərlər, qoy görsünlər ki, biz adamı durduğu yerdə cəzalandırmamışıq. Bu sənəddir, arxivlərdə qalacaq sənəd. Bir də... gələcəkdə, axı, bizim də övladlarımız yaşayacaq... bu ölkədə. Biz onlara görə də məsuliyyət daşıyıyıq. Beləliklə, mən məhkəmənin qərarını oxuyuram: İsmayilzadə Mikayıl Müşfiq Qədir oğlu əksinqilabi fəaliyyətini və sovet dövlətinə qarşı fəal iş apardığını boynuna almışdır. İsmayilzadə Mikayıl Müşfiq boynuna almışdır ki, o, cəlb olunduğu əksinqilabi təşkilatın bütün qərarlarını yerinə yetirmişdir. Buna görə də İsmayilzadə Mikayıl Müşfiq Qədir oğlu Azərbaycan SSR cinayət məəcəlləsinin 64, 70, 73-cü maddələri ilə təqsirli bilinir. İttihamnamə ilə razısız. Aydın olmayan heç nə qalmadı. Gedə bilərsiz.

Müşfiq gedir. Frencli kişi gərginliklə var-gəl edir. Masanın üstündən kağızı götürüb baxır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, SSRİ Ali Məhkəməsinin Səyyar Hərbi Kollegiyası qərara alır: İsmayilzadə Mikayıl Müşfiq Qədir oğlu... (*qələmi götürür, mürəkkəbə batırır*), çox cavan olsa da... (*Qələmi kağızın üstündə saxlayır, əllərini əsəbiliklə, bərk-bərk bir-birinə sürtür*). Bəli, cavan olsa da, təhlükəlidir!

MÜŞFIQ (*səsi eşidilir*). Mən xalqı aldatmaqda, insanları kölə vəziyyətinə salmaqda şeytana, iblisə yardımçı oldum.

FRENÇLİ KİŞİ (*kağıza baxır*). İsmayilzadə Mikayıl Müşfiq Qədir oğlu... (*qələmi qətiyyətlə götürüb uzun bir qol çəkir və qışqırır*). Güllələnsin!

Səhnə arxasından güllə səsi eşidilir.

İşıq sönür.

Bomboş səhnə ağappaqdır. Dilbər, əynində köhnə palto, başında qara örpək, kустar görkəmli kətillə üstündə oturub. Dizlərinin üstündə kiçik bağlama var..

Frencli kişi gəlir. Təəccüblə baxır qadına.

FRENÇLİ KİŞİ. Bir ilin içində bu qədər dəyişmək?! (*Papiros çıxarıb yandırır*).

Dilbərin ətrafında dövrə vurur, qadını diqqətlə süzür. Qovluqdan bir kağız çıxarıb oxuyur.

19 fevral 1939-cu il. Biz, aşağıda imza edənlər 1 nömrəli ruhi xəstəxanada müalicə alan Dilbər Axundzadənin psixi vəziyyətinə yekun rəy veririk.

Azadlıqdan məhrum edilmiş Axundzadə Dilbər ruhi xəstəxanaya 28 fevral 1938-ci ildə daxil olmuşdur. İlk günlər suallara cavab vermir, əlaqəsiz danışır. Hərəkətləri düşünülmemiş, he-be-frenik xarakter daşıyırdı. Qarabasma halları olmuş, heç nə ilə maraqlanmamış, verilən suallara öləri cavablar vermişdir. Bu hal 1938-ci ilin oktyabrına kimi davam etmiş, ciddi müalicələrimiz nəticəsində qarabasmalar tədricən yox olmuş, xəstə sakitləşmiş və əlverişli vəziyyətə gəlmişdir. Hazırda o, fəallaşaraq ətrafa maraqlı göstərir, qəzet oxuyur, əl işləri ilə məşğul olur, lakin hərəkətlərində müəyyən qəribəliklər qalır.

Yekun: Azadlıqdan məhrum edilmiş Axundzadə Dilbər psixi təhrik nəticəsində şizofreniya formasında ruhi xəstəlik keçirmişdir. Hazırda remissiya vəziyyətindədir. Ruhi xəstəxanada qalmasına ehtiyac yoxdur (Dilbərə yaxın dayanır). Çox gözəl! Bizə də bu lazımdır. Xoşbəxt olmağın ilkin şərti sağlamlıqdır. Hə, nə deyirsiniz, Axundzadə Dilbər? Susursuz? Bəs burda yazılıb ki, suallara cavab verirsiniz. Qalxın ayağa!

Dilbər ləng hərəkətlə kətildən qalxır.

Bu bir illik təhqiqat göstərdi ki, sizin taqsırınız yoxdur, əməllərinizdə cinayət tərkibi də yoxdur. Bağışlayın, sizi haqsız saxlamışıq həbsxanada.

DİLBƏR. Təşəkkür edirəm!

FRENÇLİ KİŞİ. Dəyməz, bu bizim vəzifəmizdir. Dayanmaq vaxtı deyil, siz gedə bilərsiniz.

DİLBƏR. Hara?

FRENÇLİ KİŞİ. Hara istəsəniz gedə bilərsiniz, siz azadsınız. Gedin yaşayın, azad-sərbəst.

DİLBƏR. Bəs resept?

FRENÇLİ KİŞİ. Nə resept? Siz daha xəstə deyilsiz, reseptə, dava-dərmana ehtiyacınız yoxdur.

Uzun çəkən pauza.

DİLBƏR. İndi o hardadı?

FRENÇLİ KİŞİ (*diksini*). Kim? Kimi soruşursuz?

DİLBƏR. İsmayılzadə Mikayıl Müşfiq Qədir oğlu hardadır?

Frençli kişi heç nə demədən bir müddət qadına baxır və iti addımlarla gedir.

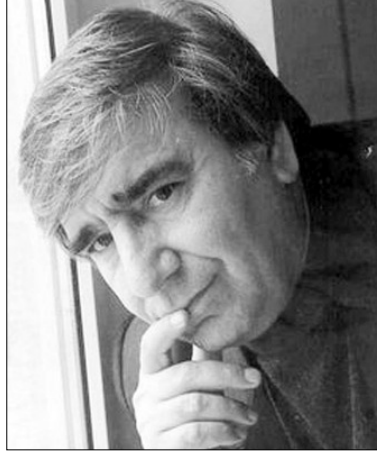
Ağ səhnə qaralır, işıq azalır.

DİLBƏR. Mən səninlə bir gündə öldüm. Səndən sonra əlli il yaşayan Dilbər sənə coşqun məhəbbətlə sevib vəsf etdiyim Dilbər deyildi. O Dilbəri sən yaratmışdın, o Dilbəri ilham pərisinə sən özün çevirmişdın. Günəş Ayı işıqlandıran kimi, sən də məni işıqlandırır, mənə hərəkət verirdin. Elə ki söndürdülər səni, mən də söndüm, adi bir qadına çevrildim. İndi mən tamam özgə bir Dilbərdim, zəif, xəstəhal, huşu-başı qarışmış, çox şeyi unutmuş, itirmiş. Bir sənə qarayanız simanı, qaynar baxışlı gözlərini, işıqlı təbəssümünü unuda bilmədim, hara baxdım səni gördüm. Mən yenidən dəli olmaqdan qorxdum. Ərə getdim, uşaq doğdum. Qınayanlar çox oldu, vəfasızlıqda ittiham edənlər də. Səbəb mənə məlumdu, onlar elə bilirdilər, mən elə o Dilbərəm, sənə sevdin, sənə yaratdığın Dilbər. Onlar bilmirdilər ki, o Dilbəri 1938-ci ilin soyuq yanvar gecəsində sənə bir gündə, bir saatda güllələmişdilər...

Səhnə tam qaralır. Uzaqdan bir tərəfdə işıq halqasında Müşfiqlə Dilbərin xoşbəxtlik şəklə, digər tərəfdə hər ikisinin həbsxana şəkilləri görünür.

İşıq sönür.

◆ P o e z i y a

Ramiz RÖVŞƏN

"İTMİŞ KİTAB"DAN ŞEİRLƏR

Uzaq yetmişinci illərdə, ən azı 40-45 il bundan əvvəl, ən çoxu 25-30 yaşlarımda yazdığım bu şeirlər, əslində, mənim 1970-ci ildə çıxan "Bir yağışlı nəğmə" adlı ilk şeir kitabımla 1987-ci ildə çap olunan "Göy üzü daş saxlamaz" adlı ikinci kitabımın arasındakı on yeddi illik fasilədə işıq üzü görə bilməyən "itmiş kitabım"ın şeirlərindəndi.

HİRSLİ ADAM

Bu adamı dindirməyin, hirslidi;
Qapısına əzazil it bağlanan
ev kimi hirslidi.
Cırtdana aldanan
div kimi hirslidi.

Bir sarışın gözəlin
ipək saçları da
yumşaltmaz onu.

Hirslidi -
dişləri qırılmış
daraq kimi hirslidi.
Məclisin şirin yerində
qəfil sönüb qaralmış.
çıraq kimi hirslidi.

Hirsindən gözləri görmür dörd yanı,
Ağzı kilidlənib bığının altıda.

Mənsiz də, -
nə çoxdu çəpik çalanlar...

Yatın ciblərimdə, yatın, əllərim.
Şirin yuxulara batın, əllərim.
Yuxuda görün ki,
göydən pul yağır,
Yağır şax yüzlüklər göydən dən kimi.
Dənləyin o pulları
quşlar dənləyən kimi.
Doyun o pullardan, doyun, əllərim.
Öpüb göz üstünə qoyun, əllərim.

Qəflətən səksənib
qalxın yuxudan;
O pullar nə oldu, nə oldu, atam?!
... Şirin yuxulara aldanmaz adam,
Gedin, əlinizi yuyun, əllərim...

1972

QARIŞQA ÖMRÜ

Yaşamaq, doğrudan, çox gözəl işdi,
Bir az pulun olsun, bir az imkanın.
Dörd yanın şıdırğı alış-verişdi;
Arzu bazarıdı, ümid dükanı.

Dolan bu bazarı, atam balası,
Simiclik eləmə çəpik-quruşa.
Lənkəran limonu, Şəki halvası...
Turşu şirinə qat, şirini turşa.

Hələ o şütüyən maşınlara bax,
Baxıb için-için bir az yan hələ.
Sənə də bir maşın yetirər Allah,
Bir az səbrini bas, cavansan hələ.

Hələ ki bu metro düşüb baxtına,
Axına qarışıb sən də axarsan.
Girib "Baksovet"də yerin altına,
Montində xortdayıb yerdən çıxarsan.

Belə yaşayarsan ömrünü hər gün,
Axı kim deyir ki, sən pis gündəsən?..
Qarışqa ömrüdü hələ ki ömrün,
Yerin gah altında, gah üstündəsən.

Darıxma, qarışqam, az qalıb yaza,
səni sevindirər bu gələn bahar.

Atlı qarışqasan, bəlkə... haçansa
hələ qanadlanıb uçmağın da var.

Mən də qarışqayam, qadası, mən də,
Bunu yazdım sənə mən öz adımdan.
Yəqin bu yerlərdən uçub gedəndə
Mənə əl eləmək çıxmaz yadından...

1973

MƏNİ SAYMAYANLAR

Mənim bu dünyada xoşbəxt olmağa
görən haqqım varmı?
Yəqin ki, yoxdu.
Bir gün bu dünyadan qaçıb uzağa,
deyərim: ilahi, dünyanın soyuqdu.

Deyərim: ilahi, bu necə işdi,
tüpür günəşə də, tüpür aya da.
Ya sən bu dünyanı tamam dəyişdir,
ya özgə gözlə bax bu dünyaya da.

Bir az yağışdan kəs, bir az buluddan,
qoy bu köhnə evin damı dammasın.
Bir az sevincdən kəs, bir az ümiddən,
qarışdır dərdimə, - havalanmasın.

Özün ki həmişə göydən baxırsan,
Mən axı kiməm ki, səni aldadam.
Kefim saz olanda -
yaddan çıxırsan,
Kefim pis olanda -
düşürsən yada.

İndi ha söz qoşum aya, ulduza,
Ha deyim, bu gecə gözəl gecədi.
Bu gecə mən sənə üz tutmuşamsa,
Özün bilirsən ki, kefim necədi.

Nə çoxdu kefimə soğan doğrayan,
Kefimdən xörəkmi bişirəcəklər?
Mən axı nə şaham, nə şah oğluyam,
Məni hansı taxtdan düşürəcəklər?!

Məni saymayanı mən də saymadım,
Artdı gündən-günə saymadıqlarım.
Sən mənim başıma ağıl qoymadın,
Onların başına ağıl qoy barı.

Məni saymayanlar axmaqdı, axmaq,
Onlar nə bilir ki, axı kiməm mən?
Məni saymayanlar bir vaxt sayacaq,
Onda görəcəklər; bir yox, minəm mən!..

1971

ŞAİRLƏR MƏCLİSİNDƏ

Səninkidi bu məclis;
hamı qusunca yeyir.
Daraşib canına səssiz-səmirsiz,
səni rahat-rahat, asanca yeyir.

Hansı sözünəsə dilləri yatmır,
ağız büzürlər.
Hansı sözünəsə dişləri batmır,
səndən küsürlər.
Yenə küsə-küsə yeyirlər səni,
Ağız büzə-büzə yeyirlər səni...

...Səni yeyənlərin bu məclisində
sən özün də öz içini yeyirsən.
Öz qəmini, sevincini,
öz gücünü yeyirsən.

Ruhun göyə uça bilmir,
daha göydən düşürsən.
Daha sözün heydən düşür,
özün heydən düşürsən.

Darıxma, döz, -
axırına çıxacaqlar bir azdan.

Səni yeyib
üstündən su içəcəklər
Arazdan.

Sonra -
ağızlarının qanını yuyacaqlar,
Qəbrin üstə gül qoyub
hamısı bir ağızdan
mahını oxuyacaqlar;

"Əziziyəm, qanlı gül,
Qanlı damış, qanlı gül,
Yeyib bülbül bağrını,
Çıxıb ağzıqanlı gül...".

1971

ALTINCI KALONDA "NƏSİMİ GÜNÜ"

Bu dünyadan qan içində, dərisi soyulmuş gedən böyük şairimiz Nəsiminin bu dünyaya gəlişinin 600 illiyi münasibətilə yetmişinci illərin əvvəlində Azərbaycan sovet respublikasının hər yerində yubiley tədbirləri keçirilirdi; klublarda, məktəblərdə, zavodlarda, fabriklərdə, hətta həbsxanalarda da. Belə tədbirlərdən birində mən də iştirak eləmişdim, bu şeiri də o tədbirdən sonra yazmışdım...

Altıncı kalonda "Nəsimi günü",
Əbülfət oxuyur muğamı pəsdən.
Zal da kı doludu ağzına kimi,
Dustaqlar əyləşib bu zal qəfəsdə.
Baxır neçə-neçə dustaq gözləri;
Baxır dustaqların
 bu qəmli səsdən
Bir azca nəm çəkmiş, islaq gözləri.

Divarlar şüarla bəzənib tamam:
"Unutma, yolunu gözləyir anan!"
Ya "körpən"... Nə fərqi, gözləyənin var,
Baxır, göz-göz olub baxır divarlar.
Bax, bu ana şəkli, bu körpə şəkli,
Bu da, Nəsiminin yepyekə şəkli.

Şair mat-mat baxır
 bu adamlara,
Bu cibkəsənlərə, evyaranlara.
Bu nəmli gözləri görəndə çaşır;
 nə qədər dostu var gör bu salonda.
Hələb meydanında, atam, qardaşım,
 ağlayan vardımı sən soyulanda?!

Eh, nəyə lazımdı bu boş suallar?
Gör neçə vaxt keçib... dəyişib zaman.
İndi burda səni elə soyarlar,
Ruhun da inciməz, Nəsimi babam.

Çox dedin: "Haqq mənəm! Haqq məndədir!"... Sus!
Dinmə, "haqq məndədir" demə, yazıqsan.
Yoxsa bu dəqiqə üstünə cumub
Səndən haqq istəyər bu qədər insan.
Serjantı, mayoru, dustağı belə,
Açılar hamının iştahı belə.
Deyərlər: nəyin var, qoy bu boşqaba,
Serjanta, mayora, bir də "obşak"a...

Soyarlar -
sonuncu qəpiyinəcən,
Soyarlar -
ət nədi, sümüyünəcən.

...Deyəsən, səksəndi şəklin divarda,
Titrədi, tərpendi şəklin divarda.
Demə, bizim burda nə işimiz var?!
Sənin axşamındı bu gözəl axşam,
Səni bu divarda mıxdan asıblar,
Mən öz ayağımla gəlib çıxmışam.

Bir şeir oxuyub, çıxıb gedirəm,
Bağışla, qanını bir az qaraltdım.
Şəklinə son dəfə baxıb gedirəm,
Yanında yer saxla... bəlkə, qayıtdım...

1973

KÖHNƏ QORXULAR

Köhnə qoxular kimi
Köhnə qorxular da
candan heç cür çıxmaz ki, çıxmaz.
Nə sabunla,
nə şampunla yuyular.
Qəflətən hansısa məclisdə, yasda
çirkli corab qoxusutək
açıq-aşkar duyular,
vurar yanındakı adamları da.
Tamada sağlığı saxlar yarımçıq,
molla yasinini kəsər yarıda.

Bəlkə, bu dünyada ən mundar qoxu
sənin canındakı qorxudu, qorxu.
Özün də bilmirsən,
bu nə qorxudu?!
Səni ilan kimi qəfildən çalan
bəlkə də atandan, babandan qalan
bir sırtıq, qartımış, köhnə qorxudu.

Yazdığın hər şerə baxar gözləri,
baxdıqca qaşını çatar o qorxu.
Varaqda at kimi çapan sözlərin
tez-tez cilovunu dartar o qorxu.

Dayan, elə yazma, belə yaz, deyər,
cavansan, özünü salma cəncələ.
O misranı dəyiş, bu misranı at,
O sözü poz, deyər, bu sözü yumşalt!..

...Axırda yazdığın nəyə bənzəyər;
 bir az əriştəyə, bir az xəngələ.
 Hərdən allı-güllü yaz havasında,
 Aşıqlar oxuyar saz havasında...

...Köhnə qorxularla bacarmaq çətin,-
 hamının canına hopubsa əgər.
 Qorxaq şairləri bu məmləkətin
 bu qədər şan-şöhrət tapıbsa əgər.

Bəs sən qurd ürəyi yemisən, nəsen?!
 Heç nədən özünə iş çıxarırsan?
 Bu dişsiz şairlər arasında sən
 Bu körpə yaşında diş çıxarırsan?!

Nəyinə lazımdı bu kirpi təki
 hər sözü göz deşən biz-biz şeirlər?
 Südəmər vaxtındı sənin hələki,
 Axsın qələmindən varığa hər gün
 ana südü kimi təmiz şeirlər.

Misralar yayılsın varıq yamaca,
 sözlər quzu kimi versin baş-başa,
 Sən də bala-bala tütəyini çal,
 şairim, çobanım, yaşa, min yaşa!..

1977

ROMAN

Hər ömür romandı; uzun, ya qısa,-
 şirin sevgiləri, acı səhvləri.
 Sənin yaşadığın bu romanınsa
 nə çoxdu cırılan səhifələri.

Burda uc-ucadı doğruyla yalan,
 Bəlkə, bu romanı yazan naşıldı?
 Bu ağ varıqlarda ləkəsi qalan
 Ya dodaq boyası, ya göz yaşıldı.

Çox da varıqlama bu romanı sən,
 Qəflətən səksənmək təhlükəsi var.
 Hansı varıqdasa bir də görərsən,
 Hələ qurumayan qan ləkəsi var.

Bu kimin qanıdı? Bu nə qandı? Nə?!
 Kimin qatilisən? Kimin cəlladı?
 Batır barmağını, bir vur dilinə,
 Gör tanış gəlirmi bu qanın dadı.

Dadı yox, tamı yox, bu necə qandı?
 Hardan bu varağa sızılıb bu qan?..
 Bir yox, sənın ömrün iki romandı;
 Biri tanrı yazan,
 biri sən yazan.

Tanrının yazdığı bu deyildi ki...
 Bir dön ömrünə bax; otuz ildi ki,
 Tanrının yazdığı o romanı sən
 Korlaya-korlaya ömür sürürsən.

Bir bax o səhvlərə, yalnışlıqlara,
 Gör necə calanıb biri-birinə.
 Neçə dostluqlara, tanışlıqlara
 Sən nöqtə qoymusan vergül yerinə.

Gör necə qoşmusan sən bu romanda
 doğma feilləri yad isimlərə.
 Böyük sevgilərin keçib yanından
 uymusan yalançı təbəssümlərə...

...Nə deyir uzaqda səslənən əzan?
 Deyir, indən belə bu giley nədi?
 İstər Tanrı yazan, istər sən yazan,
 Hər iki romanın sonu eynidi, -
 amma sona gedən yolları başqa.
 Öləndə Tanrıya üzünü tut, de:
 - Ey böyük romançı, məni bağışla!..

1977

İTMƏK ÇOX ASANDI BU QARIŞIQDA

İstər qaranlıqda, istər işıqda,
 İtmək çox asandı bu qarışıqda.

Elə neçə-neçə dost məclisində
 dostlara qarışıb itmək də olar.
 Şəninə deyilən o sağlıqlara,
 tostlara qarışıb itmək də olar.

Sən də şirin-şirin sağlıq deyərsən,
 bərbəzək vurarsan sözünə sən də.
 Bir də görərsən ki, özün deyilsən,
 baxıb mat qalarsan özünə sən də.

Deyərsən: "Ay mənim özüm, hardasan?
 Bəzəksiz-düüzəksiz sözüm, hardasan?!.."

Harda tapacaqsan özünü, harda?
 Hansı kafelərdə, çayxanalarda?

Hansı xanımların yataqlarında?
 Hansı kitabların varaqlarında?
 Bir uzaq Rusiya meşəsindəmi?
 Ya da ki, bir araq şüşəsindəmi?

Özün olacaqmı tapdığın hələ?
 Hamının əlindən qapdığın hələ?..

Nəsə qoparacaq səndən hər biri,
 Səndən hər birinə nəsə qalacaq.
 Kiminə dediyin ən gizli sirrin,
 Kiminə ən şirin sözün qalacaq.

Kiminə öpüşlərin,
 kiminə söyüşlərin,
 kiminə pulun qalacaq.
 Daha indən belə özün olmağa
 nə gücün, nə də ki, halın qalacaq.

Yox, dəymə heç nəyə, qoy belə getsin,
 Əl vurma bu ömrün axarına sən.
 Gün-günə calansın, il-ilə yetsin,
 Gedib çıx bu ömrün axırına sən.

Demə ki, bu ömür yaddı, özgədi,
 Səni pis göstərən əyri güzgüdü.

Nə öz ömründən küs, nə öz adından,
 Bu ömrə dözdünsə, demək qoçaqsan.
 Qorxma, bu yad ömrün son saatında
 Ölən özgəsi yox, sən olacaqsan...

1976

KİNO

Mənə də yer verin... ən son sırada...
 Mən də bu kinonu görüm, nə olar.
 Görüm, nəyə gülür bu qədər adam?
 Mən də hamı kimi gülüm, nə olar.

Hava da soyuqdu... kefim də yoxdu...
 Canım qoy bu zalda qızınsın bir az.
 Kino da köhnədi... lent də qırıqdı...
 Qırıla-qırıla uzansın bir az.

Bir küncdə səssizcə oturub baxım,
 Baxdıqca açılısın qoy qaşqabağım.
 İlahi, bu kino necə tanışdı,
 Bu filmi deyəsən görmüşəm axı.

Ekranada görünən sifətlər tanış,
Öpüşlər, gülüşlər, söhbətlər tanış.
O kimdi? Ekiztək mənə oxşayan?
Mən onun özüyəm? Ya qardaşıyam?
Bu kinoya necə çəkiblər məni?
Deyəsən, gizlicə çəkiblər məni.

Yox, tək mən deyiləm... demə bu zalda
Hamı mən gündəymiş, hamı mən halda.
Hamı otursa da burda yan-yana,
Hər kəs öz filminə baxırmış demə.
Hər kəs bu ekranada öz həyatına,
Hər kəs öz ömrünə baxırmış demə.

Mənsə, baxa-baxa yatdım, yuxladım,
Heyif, öz filmimi görmədim... heyif!
Filmin ortasından xəbər tutmadım,
Axırı nə oldu? Bilmədim... heyif!..

1973

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

◆ D r a m a t u r g i y a

Qan TURALI

QABAQDA GEDƏN ZƏNCİRLİ

(dəlilər üçün mərəkə)

Axır ki, özümlə təkbətək qala bildim. Dəlixananın və həbsxananın bunun üçün ən münasib yer olması faciəvi deyilmi? Təklil ancaq məhbuslara və dəlillərə verilmiş bir imtiyazdır sanki. Halbuki, hamımız varlı olmaq istəyirik. Niyə axı? Ətrafımız qulluqçular, mühafizəçilər, köməkçilərlə bağlansın ki, tək qala bilək. Tək qala bilmək üçün özümüzü tünlüyə təpirik. Plazalara soxuruq, küçələrə soxuruq, növbələrə soxuruq. Hamımızın arzusu dəniz kənarında yerləşən kiçik bir qəsəbədə gündüz balıq tutub axşamlar viski içmək deyilmi? Amma təklil bahalıdır, bunun üçün pul lazımdır. Təklil tünlük tələb edir.

Bu dünyada özümüzlə söhbət etməyə o qədər az vaxtımız qalır ki. Özümüzə elədiyimiz söhbət. Hə, belələrinə “dəli” deyirlər. Mobil operatorların müştəri xidmətinə bir zəng vurun. Sizi bir saat xətdə gözlədirlər. Sizə Bethoven dinlədirlər. Bethoven ha... Bethoven kar idi, qardaş. Bir saat xətdə gözlədiyiniz və dəli edərdiz Bethoveni. Görəsən, Bethovenə bu vəziyyəti başa salmaq olardı? Ona başa salmaq olardı ki, sənə simfoniyalarından müştəri xidmətləri insanları xətdə gözlətmək üçün istifadə edir? İlk dəfə musiqili saatlar çıxanda onlar üçün musiqini Motsart yazmış. Motsart e! Elə bir əclaf dövrdə yaşayırdı ki, Bethoven indi yaşasaydı, sənə müştəri xidmətləri üçün musiqilər yazardı. “Xətdə gözləyin, sizin üçün şəxsən Bethovenin bəstələdiyi “Gözlə gələcəyəm, qurbanın olum” simfoniyası səslənəcək. Dövrümüz hər cür müqəddəsliyi ləkələməyə qadirdir.

Ah, Bethoven, Bethoven... Bilirsinizmi, mən onun evinin qabağında intihar etmək istəyirdim. Uşaqlıq vaxtlarım idi. Nə yalan deyim?! O zamanlar elə bilirdim ki, ölmək yaşamamağın yeganə yoludur. Yalanmış. Halbuki, mən hər gün KFC-də növbədə duran adamlar görürəm. Toyuq qanadına görə növbəyə durublar. Uşaq vaxtı anaları toyuq bişirəndə onlara toyuq qanadını qoyduğuna görə ağlaşan uşaqlardı bunlar. Qanad indi matah olub.

Başqa arzularınız da bu cür ölür elə. Məgər arzuların ölməsi ölüm deyilmi? Diriykən ölü olan adamlar görürəm. Özünü gündə yüz dəfə öldürən adamlar görürəm. Arzularını öldürən, ümidlərini öldürən, sevgililərini öldürən adamlar görürəm. Sevgililərini növbəsiz öldürürlər. Arzularını da. Qorxurlar. Qorxurlar ki, başqaları gəlib onların yerinə özlərini öldürər. Ona görə də

özləri öldürürlər özlərini. Və yaşadıklarını zənn edirlər. Halbuki, onların hamısı bir ölüdür. Ölülər!!! Ölülər!!!

Bu anda qapı açılır. İçəri başına sanitar papağı qoymuş bir adam girir. "Hazırlaşın, həkim sizin yanınıza gəlir" deyir. Dəli ora-bura baxır və gedib çarpayıda oturur. İçəri həkim girir.

Həkim: Salam. Özünüzü necə hiss edirsiniz?

Dəli: Kato öldü, doktor. Dünya necə qaranlıqdır...

Həkim: Kato kimdir?

Dəli: Kato da. Bu həyatda mənə müqəddəs olan yeganə adam.

Həkim: Adınız nədir?

Dəli: Əsl adıma deyim?

Həkim: Bəli.

Dəli: İosif Vissarionoviç Cuqaşvili.

Həkim: Sən Cuqaşvili deyilsən. Əsl adını de.

Dəli: Axı burda biz konspirasiya gözləməliyik.

Həkim: Ehtiyac yoxdur. Mən sizi heç kimə satmaram.

Dəli: Bəlkə, elə siz Oxranniy addeleniyanın adamısınız?

Həkim: Narahat olmayın. Əsl adınızı deyın.

Dəli: Əsl adım Stalinidir. Bir qisim adam məni Cuqaşvili kimi tanıyır. Çoxları Stalin kimi. Amma Cuqaşvili ilə Stalinin eyni adam olduğunu çox az adam bilir.

Həkim: Yox, yox, sən Stalin deyilsən.

Dəli: Mən Stalinəm, amma bu mənim əsl adım deyil.

Həkim: Sən Stalin deyilsən, o lap çoxdan ölüb.

Dəli: Doktor, təsadüfən bilmirsiniz sirkdə şirləri necə əhliləşdirirlər?

Həkim: Yox, bilmirəm. Mənim işim insanları əhliləşdirməkdir.

Dəli: Şiri əhliləşdirmək şirə şir olduğunu unutdurmaqdır. Şirə təlqin edirlər ki, sən şir deyilsən, sən, tutaq ki, itsən. Şir də beləliklə öz kimliyini unudur və əl şirinə çevrilir.

Həkim: İndi bunun söhbətə nə dəxli var?

Dəli: Söhbətə dəxli odur ki, siz də Stalin olmadığımı deməklə məni əl quzusuna çevirmək istəyirsiniz. Halbuki siz özünüz də gözəl bilirsiniz ki, inqilab mütləq qalib gələcək.

Həkim: Sizde şəxsiyyət ikiləşməsi, hətta üçləşməsi var. Özünüz bunu başa düşməyincə, mən sizə kömək edə bilmərəm.

Dəli: Kim sizdən kömək istəyir ki?

Həkim: Dünən öz ayağınızla bura gəlmədinizmi?

Dəli: Siz belə danışmaqla məni dəli eləmək istəyirsiniz. Olmaya siz Trotskinin agentlərindən siz.

Həkim: Bəsdi, sən Allah. Trotski kimdi? O da sən kimi dəli idi?

Dəli: Yox, o dəlidir, amma mən dəli deyiləm. Bir şey soruşum. İndi neçənci ildir?

Həkim: On yeddi...

Dəli: Nə, 17, siz nə danışsınız, məni tez buraxın, inqilab olmalıdır, inqilab. Mən bu inqilab vaxtı dəlixanada qala bilmərəm. Çox xahiş edirəm. Buraxın məni. Elə indi buraxın. Mən Leninin yanına getməliyəm. Tez mənə telefon verin. Mən birbaşa Leninin özünə yazaram.

Həkim: İnkilabdan yüz il keçib. Düz yüz il...

Dəli bu sözləri eşidib yerə çökür. Dizlərini tutaraq ağlayır. Həkim ona baxıb başını bulayır və qapını örtüb otaqdan çıxır. Qapı örtüldükdən sonra dəli qulaqlarını şəkləyir və həkimin getdiyinə əmin olan kimi gülümsəyir.

Belə danışan adamlara “dəli” deyirlər. Amma mən susa bilmərəm. Elə gəlib bu dəlixanaya düşmək istəyim də bu ağıllılığımıza görə olub. Başqaları dəli olanda bura düşür. Mən isə ağıllı. Qərara gəldim ki, yeddi adam götürüm, onları yoxlayım, psixi cəhətdən tam sağlam olsunlar, sonra da onları dəlixanaya göndərim, hamısı dəlilik kağızı alsınlar, mən də bu təcrübə haqqında xarici jurnallara məqalə yazım. Bu Fidan da nişanlanmağa vaxt tapdı. O gəlsəydi, mən indi oturmuşdum evdə, Koroğlu kimi dəlilərimi gözləyirdim. Mənim burda nə itim azmışdı? Təcrübənin yiyəsi mənəm, dəli deyiləm axı.

Ümumiyyətlə, kim deyib ki, insan ağıllıdır? Ümumiyyətlə, ağıl nədir ki? Kimin ağıllı, kimin dəli olması tamamilə texniki məsələdir. Siz Leyliyə Məcnunun gözüylə baxın. O zaman bütün dünya sizə dəli görünəcək. İstədiyiniz adamı seçin, yoxlayın, görəcəksiniz ki, dəlidir. Ağıllı adam var ki?

Dayan, dayan. Mən, deyəsən, çox ağıllı danışırım. Kamera-zad qoyarlar, bilirlər ki, dəli deyiləm. Biabır olarıq. Yaxşısı budur, təcrübəm barədə heç nə danışmayım. Mənim dəliliyim nə oldu, bəs? Keçim dəli roluna.

Mən insana inanırdım. Ay axmaq, adam da insana inanar? İnsanda insanlıq qalıb? Bax, e, bax, gör indi də necə axmağam? Necə gicbəsərəm mən. Adamdan insanlıq gözləyirəm. Hardan idi bu əminlik səndə? Nəyə inanırdım sən? Məgər bütün elm və alimlər ucadan demirdimi “insan heyvandır”. Amma sən sadələvhəsine düşünürdün. “İnsan ağıllıdır” deyirdin. Bəli, ağıllıdır. O qədər çox ağıllıdır ki. Hər bir heyvan öz öldürdüyünü yeyir, bircə səndən başqa. Bircə sən yemirsən öz öldürdüyünü. Bəs niyə axı, bəs niyə digər insanları öldürürsən? Niyə bütün bəşəriyyət sənə üçün qardaş və bacılardan ibarət deyil? Millətlərə, dinlərə, ümmətlərə bölünüb bir-birimizi qırıraq. Halbuki bu bizim ağıllı olmağımıza dələlət eləmir. Canavar üçün alman yoxdur, canavar üçün yəhudi yoxdur, türk yoxdur. Canavar hamını basıb-yeyir, fərq qoymur. Amma sən fərq qoyursan. Bu doğmadı, bu yaddı. Doğrudan, sənənin ağıllı bu cür işləyir? Yox, axmaq sən deyilsən, mənəm. İnsana inanan mən... Mən oxuduğum bu qədər kitabda səni gördüm, insan, səni sevdim, vuruldum mən sənə. Mən bu qədər rəzilliyin içində öz insan sifətini qoruyub saxlamağı bacardım. İnsan sifətini? Yox, bu nəyə başqa sifətdir, bu o sifət deyil. İnsan belə deyil, belə deyil insan. İnsan yırtıcıdır, təbiətin gördüyü ən böyük yırtıcı. Dinozavrlar sənənin yanında Mahatma Qandidir, ey insan. Mənim səhvim də bu oldu. İnanırdım bütün yalanlara. İnsanın mahiyyətini unuttum. Düşündüm ki, insandı da...

Bu anda qapıya açar salınır. İçəri tibb bacısı girir. Qorxa-qorxa stolun üstünə su və dərman qoyub çıxır. Dəli ona tərəf bir addım atır, gətirdiyi su dolu stəkanı əlinə alıb deyir:

-Heç bir fani mənim qədər əzab çəkmədi. Özümə fani deyirdim, ölüb gedəcəkdim və özümə insan deməmək üçün fani deyirdim. Fani... Nə qəşəng söz idi. Amma mən əzabı insan olmaq yolunda çəkdim. İnsanlıq göstərərək çəkdim. Nəticə nə oldu? Bu dəli köynəyi. Əynimdədir və bəşəriyyətin mənə verdiyi ən qiymətli hədiyyə budur. Hə, üstəlik də, mənim düşüncələrimə verilən ən sərrast cavab.

Tibb bacısı dəlinin sözü qurtaran kimi tələsik otaqdan çıxıb qapını arxadan kilidləyir.

Neçə gündür doktoru dolayıram. Özümü dəliliyə vurmuşam. Doktor deyir ad-familiyan nədir, deyirəm mən Stalinəm. Başlayıram Stalinin həyatından doktora basıb-bağlamağa. Deyirəm ki, mən bu dünyada ən çox Katonu

sevdim və etdiyim bütün cinayətləri də Katonu unutmaq üçün etdim. Əzab çəkən vicdanımı sakitləşdirmək üçün elədim, çox günah etsəm, bəlkə, Katonu unuduram dedim, başqa bir günah yaxamdan yapışar dedim... Dedim, dedim, dedim... Amma doktor dedi dəlisən sən. Doktorlar ağıllı dəlilərdən qorxurlar. Amma burda ağıllı adam nə gəzir? Guya təzə söz deyir? Deyir, qarabasma görürsünüz? Dəli nə bilir qarabasma nədir? Qarabasma ilə gerçəyin fərqi varmı dəli üçün? Freyd olub mənim üçün. Bircə divana uzatmağı qalıb. Freyd demişkən, o gün Freyddən iki-üç sual verdim doktora. Çaş-baş qaldı, qatdı aləmi bir-birinə. Dedim doktor, sən günahkar deyilsən. Günah səndə deyil, günah təhsil sistemindədir. "Təhsil sistemindədi günah". Nə qədər bayağı bir ifadə. Dünyanın heç bir təhsili bizi heyvanlıqdan çıxara bilməyəcək. Heç bir təhsil bizi adam edə bilməyəcək. Nə təhsil? Boş şeylərdir hamısı. Biz adam olmayacağıq, vəssalam.

Aman Allah... Yenə dəliliyim tutdu. Başlamışam yenə axmaq-axmaq danışmağa. Böyük şeylərdən, yüksək materiyadan danışmağa. Təhsil, Bethoven, Freyd! Bir dəli nədən danışar? Ağıllı adamların əksinə. Ağıllı adamlar nə danışarsa, onun tərsini danışar. Ağıllı adamlar dəlidirmi? Suala bax! Dəlilər ağıllıdır bəlkə?! Yox, yox, mənə yaddır bu axmaq məntiqi predikatlar, sillogizmlər. Bütün insanlar dəlidir, Sokrat da dəlidir, deməli, Sokrat da insandır. Yox, nə məsələdirsə, heyvanlar dəli olmur. Dəli ancaq bizik. Biz insanlar. Yeni Yer üzünün ən şərəfli məxluqları... Şərəfli... Şərəfli dəlilik biz. Çox şərəfli və çox dəli. Halbuki, biz də nə zamansa ağıllı olmuşuq və biz də kiməsə nə zamansa dəli demişik. Düşünsənizə.. Dəliliyin bir jesti belə var... *(Barmağını gicgahına dirəyib sağa-sola fırladır əlini)* Dəlilər haqda lətifələr qoşuruq. Qəribə deyilmi? Korlara acıyıriq, dəlilərə yox... Yox, yox... Biz hamımız dəlilikdən qorxuruq. Və bizi dəliliyə aparan hər şeydən qorxuruq. Qorxuruq ki, dəli olaq və hər şey əlimizdən çıxsın... Heç nədən qorxmadığımız qədər qorxuruq dəlilikdən.

Öz aramızdır, təcrübəm necədir? Hansı ağıllı adam bunu tapa bilər? Yox, vallah, dünya şoka düşəcək. Bizimkiler heç də. Onların hamısı ağ xalətli qoyundur. Hansı ağıllı düşünə bilər bu cür gözəl eksperimenti? Hələ o dəlinin ağıllıya həkimə gedən ağıllılarına bax sən mənim. Görən, onlar necədir? İşlərinin üstü açılmayıb? Bəli, bu cür gözəl dəliləri ağıllandırmaq istəyəcəklər. Deyəcəklər, siz dəlisiz, gəlin, sizi ağıllandıraq. Ağıllı adamı ağıllandıracaqlar. Dəli eləməsələr yaxşıdır, vallah. Bunlardan hər şey çıxar. Ağıllandırmaq! Nədir axı ağıllı olmaq? Dəlixonadan çöldə olanlar çoxmu ağıllıdır? Öləcəyini bilə-bilə yaşayan, kreditə maşın götürən adamdır mı ağıllı? Yoxsa ömrü boyu eşşək kimi işləyən adam? Biz hamımız dəli doğruluq. Dünya bizi ağıllandırır. Hə, bax budur tarixin gedişatı. Bağışla məni qoca Marks. Sən də səhv edirdin. Sənin bütün dəliliklərini zəka sandılar. Dəlilik elə bir şeydir ki... Kədər kimi. Tək yaşamalısən onu. Təm-tək. Başqasıyla bölüşəndə o ağıllı olar. Hər bir insan öz dramasını, dəlilik dramasını özü üçün yaşamalıdır. Başqaları ilə bölüşəndə onu ağıllı sayırlar, filosof sayırlar, peyğəmbər sayırlar. Bir adam deyir ki, mənə göydən səs gəlir. O səsi başqa adamla çatdırır. Və növbə ilə hamı dəli olur. Dəli isə çevrilib - ağıllı. Həm də ən ağıllı. Dəlilik başqaları ilə bölüşüləndə başa çatır. Dəlilik zəhər kimidir, gərək ağıllanmaq üçün onu başqasına vurasan. Dəlilik belə bir şeydir.

Mən ki dəli deyildim?! Sadəcə, başqalarının aqlını ölçmək şəkərim vardı. Bu təcrübə də elə o köhnə xasiyyətimə görə oldu. Uşaq vaxtımdan beləyəm. Ondan danışardım həmişə. Cürbəcür əhvalatlar. Beş yaşına kimi dil açmamışdım. Anam həvəslə qulaq asırdı mənə. Suallar verirdi, danışardım. Mən özümdən əhvalatlar quraşdırırdım, bir gün baxçaya gələn sehrbazdan

danışdım, misal üçün, sabah hovuzdan çıxan delfinlər haqda. Amma mütləq sabahısı gün dediklərim olurdu, baxçaya sehrbaz gəlirdi, hovuzdan delfinlər çıxırdı. Anama deyirdim ki, mənim bir dostum var. Bir gün onu evimizə dəvət edəcəyimizi dedim. Evə bir yerdə gəldik. Anam bizə mane olmamaq üçün iki nəfərlik süfrə açmışdı. Biz içəri girən kimi anam hönkürdü. Düzdür, bizə yolda Əlibaba və qırx quldur hücum eləmişdi, amma elə ağır deyildi yaramız. Əlibabanın üzündəki çapığı görmüsünüz yəqin. Onu dostum qoymuşdu.

Hə, mən dostumun adını sizə hələ deməmişəm axı: Cəfər. Cəfər qoymuşdu o yaranı. Anama dedim qorxma, elə də ağır yaralanmayıb dostum. Baldırında yüngül bir xəncər yarası vardı. Anaları bilirsiniz də. Adi bir şeyi şişirdirlər. Otağa keçdik. Anam yeməkləri gətirdi. Sonra da görünmədi. Biz yemək yediyimiz yerdə əmim gəldi. Əmim həkimdi. Amma mən ona əmi deyirdim, doktor yox. Həmişə xəstələyəndə anam məni başqa həkimlərə aparırdı. Əmimə heç vaxt aparmazdı. Soruşanda da deyirdi ki, Allah eləməsin. Allah eləməsin niyə axı? Əmimin yanına gedənlərə Allah neyləyirdi ki?

Mən dostumu yola saldım. Elə öz karetası ilə getdi. Əmim məni otağıma apardı. Qapını bağladı. Anamı da qoymadı içəri. Çoxlu suallar verdi. Sonra üstümü örtüdü, yat. Mən yatağın küncünə soxdum özümü. Əmim dedi niyə rahat yatmırsan. Başa düşmədim heç nə. Axı Cəfər qayıtmışdı. Lap uzaqdan görmüşdü ki, quldurlar ona pusqu qurublar. Biz bu gecə mənim çarpayımnda yatacaqdıq. Ona görə qırağa çəkilmişdim, axı yerimin bir hissəsini Cəfərə verməli idim. Yaxşı ki, əmim tez getdi. Döyüşdən və yeməkdən sonra tamam yorulmuşduq. Yatdıq. Səhər anam oyatdı məni. Əlində dərman. Hə, məni sağaltmaq istəyirdi. Dedim axı, ana, qızdırmam yoxdur mənim. Niyə dərman verirsən? Qulaq asmadı anam mənə. Dərman verdi. Düz otuz üç il hər səhər anam yataqdan qalxan kimi mənə dərman verdi. Anam bir gün yataqdan qalxmadı. Dərman vermədi mənə. O gün ilk dəfə mən ona dərman verdim. İçmədi. Ölmüşdü. Dedilər ondan sonra dəli oldum. Həkimə bunu danışdım. Dedi, səni dərmanları saxlamaq dəli edib. Dedi ki, gərək dərmanı tərgitməyəydin.

Bu qırx ildə ağıllı imişəm. Sonra dəli olmuşam. Həkimə düz danışdığım yeganə şey budur. Sonra başladım özümü Budda kimi aparmağa. Axırda Stalin oldum. Bu Stalin söhbəti pisimi vurdu. Gərək söhbəti dəyişim. Həm də həkim yalanımı tuta bilər. Bilirsiniz necə? Stalinlə bir dostu olub, adı Kamodur. Bir yerdə Tiflisdə bank soyublar, sonra Kamo qaçıb Almaniyaya. Orda həbs olunub, dostları ona məktub yazıb ki, özünün dəliliyə vur. O da dostlarının dediklərini eləyib. Özünü dəliliyə vurub. Yeməkdən imtina eləyib, öz poxunu yeyib, çoxlu intihar cəhdlər eləyir. Axırda həkimləri inandırır dəli olduğuna. Bizim həkim öyrənər bunu. Googleyə "Kato Stalin" yazar, Kamo çıxar. Bircə hərf məni ayırır dəlilikdən. Bircə hərf. Şübhələner məndən. Yaxşısı budur başqa adam tapım. Nə çoxdu bu dünyada ağıllı adam...

Həkim deyir ki, dəlilər xəyal görür. Xeyallarla yaşayırlar. Milyonlarla insanın cənnət xəyalı çoxmu gerçəkdir? Yoxsa dəli ancaq mənəmmi? Bizikmi? Adamların başını qılıncla üzən terrorçunun cənnətdə hurilər, qılmanlar arasına düşmək arzusu sizə çoxmu real gəlir? Ya da tikintidə fəhlə işləyən adamın Ayfonla xoşbəxt olmaq istəməsi sizcə yaxşıdır? Yox, yox, biz xəyalsız keçinə bilmirik. Hə, amma biz dəlilərin xeyalları maraqlı olur. Gözəl olur. Yaza bilsən dahi olacaqsan, Nobel də alarsan, bəlkə. Yaza bilməyəndə isə dəli... Hə, yazmaq da elə dəliliyin yayılmasıdır. Sən yaza-yaza özünə başqa dəli dostlar tapırsan. O dəlilərin arasında öz dəliliyini unudursan Özünü ağıllı hesab edirsən. Amma bir dayan. Burda, Əmircanda oturub İngiltərənin Viktoriya dövrü haqqında bir roman yazan adam sizə

ağıllı gəlir. Əlbəttə... Gəlir, vallah. Deyirsiniz, nə qəşəng yazıb e. Elə bil özü də orda, o sarayda olub. Həə... Deyirəm axı, ən xoşbəxt dəlilər yazıçılardır. Amma Nobel almışlar. Arağa qurşanmışlar elə dəlidirlər ki var.

Nitsşe bir dəfə atı qucaqlayıb ağıladı deyə onu dəli dediniz. Ay ağıllılar! Amma yazdıqlarına baxsaydınız, görərdiniz ki, o, necə ağıllanmışdı. O, heç zaman atı qucaqlayıb ağıladığı qədər ağıllı olmamışdı. Heç vaxt... Başqa vaxt deyirdi ki, mərhəmət yazıqlıdır. Amma qırmanc vurulan bir ata ağlamışdı. Demişdi ki, atı vurmayın. Ata yazığı gəlmişdi. Dəli olanda ağıllı bildiniz, ağıllı olanda dəli. Hə, yeri gəlmişkən. İsadən deyəcəm sizə, ey ağıllılar. Nitsşe İsanı sevməzdi. Amma baxsanıza... Bütün peyğəmbərləri öz dövründə dəli biliblər. "Xəyal görür deyiblər", "bədəninə cin girdi" deyiblər. Sonra başa düşüblər ki, dəlidən peyğəmbər olmaz. Deyiblər, ağıllıdır, qoşulublar ona. Əlbəttə, bir dəlinin arxasınca kim gedər ki? Əlbəttə ki, ağıllılar. Bir dəli bilər ancaq kimin dəli, kimin ağıllı olduğunu. Hə, siz böyük insanlarsız, siz qürurlusunuz, vüqarlısınız, siz dəlilərin arxasında getməzsiz. Siz dəlini ağıllı bilib onun arxasınca gedərsiz ancaq. Bəlkə sabah həkimə Nitsşe haqda bir-iki elementar sual verim? Görəsən, Nitsşeni oxuyubmu?

Ağıllı bildiklərini müalicə etməkdənsə gəlib dəliləri müalicə edirlər. Mən həmişə demişəm. Yazmışam. İndi də bu təcrübə ilə sübut edəcəm: "Dəlilik şüurun bir halıdır". Onu müalicə etmək mümkünsüzdür. Hələ bilmirik ki, dəli kimdir, ağıllı kim? Kimin dəli olması tamamilə texniki bir məsələdir. Qatile ölüm hökmü kəsən hakimin qatil olmadığına kim zəmanət verə bilər? Burda da belədir. Otuz üç il dərman atan adam kimi deyirəm bunu sizə. Guya mən sağalmışam ki? Qətiyyə. Mən, sadəcə, bu sözləri yüksək kürsülərdə, akademiyalarda, jurnallarda, televiziyalarda deyirəm. Ona görə qulaq verirlər. İndiki kimi desəm, kim inanacaq? Kim dəliyə inanacaq ki? Bir sözü dəli deyəndə inanmırlar, amma psixologiya professoru deyəndə inanırlar, əl çalırlar, maaş da verirlər. Deyirlər ki, kişi professordur, dəli deyil ha. Halbuki, dəlini dəlidən başqa heç kim anlamaz.

Professor dəlidirsə, bu başqa məsələ. Uşaq vaxtı anam bu halıma görə çox narahat olardı. Sonra o da gördü ki, mən bu vəziyyəti öz lehimə çevirirəm. Amma bu son zərbədir. Bu təcrübə ilə son zərbəni vururam, sonra gedəcəyəm bir kəndə, heç kimin məni tanımadığı yerə. Toyuq saxlayacam. Orda yaşayacam. Bezmişəm bu şəhərdən. Bu şəhərin ağıllılarından. İndi də gedərəm e. Amma kişi kimi gedəcəm. Psixiatriyanı darmadağın edəcəm. Hə, mən gedəndən sonra xəstələri divana uzadıb danışdırma biləcəksinizmi görüm...

Hərdən düşünürəm ki, beynim nəhəng və səliqəli bir kitabxanadır. Hər şey yerli-yerində, rəflərdə düzülüb. Bütün bunlar bildiklərim məni xoşbəxt etməyə yetmir, əksinə mənə əzab verir. Yetmədi. Amma yox. Yox. Elə bilməyin. Bilməyin elə. Mən kitablarla özümü tapa bilmədim, əlbəttə. Lakin mən sizdən biri olmadım. Öz uşağına çörək aparmaq üçün avtobusu eşşək kimi sürən sürücü olmadım, məsələn. Sizdən biri olmadım heç vaxt. Olmadım. Mən özüm də olmadım. Bilmədim kiməm mən. Bir cani. Bir əclaf. Bir peyğəmbər?! Bəlkə də hər üçü. Bir azğın. Əyyaş. Avara. Dahi. Kiməm mən? Hansıyam axı? Hansıyam? Həkimlər buna şizofreniya deyir. Halbuki, kimin ağıllı, kimin dəli olduğunu kim bilir? Bax, mənə daim təmkinli ol deyən, ehtirasımı, sevgimi, hisslərimi boğmaq üçün mənə cürbəcür dərmanlar yazan həkimin evdə arvadını döymədiyini hardan biləcəm? Deyir, kim olduğunu de mənə. Sanki özü kim olduğunu bilir. Kimdir axı o? Ağ xalat geyinmiş qatili? Nadan bir demaqoqmu? Bəlkə də, rüsvətxordu. Məndən kim olduğumu soruşur. Qanmır ki, min illərdir insanlar bu sualın cavabını axtarıb. Tapan olmayıb. Bəs kimdi günahkar? Axı kimdi məsum? Yox, mən

onlar kimi sistemi tənqid etməyəcəm, qayıdıb deməyəcəm ki, rəqsi təlim eliyər axsaqlar?

Yox, yox... Mən başqa şey deyirəm. Başa düşün məni. Hərçənd bilirəm, dediklərimi burdaca qoyub çıxacaqsız. Mən başqa şey deyirəm. Ümumiyyətlə, bu dünyada günah varmı? Biz bu anlayışlarla nə vaxt beynimizi doldurduq. Kim düşürdü bizi ağacdən. Biz bir bananla yaşayan adamlar idik. Yox, yox. Onda da biz əclaf idik. Onda da, hələ biz ağacdən düşmədiyimiz zamanlarda belə, qadın üstündə, bir ovuc qoz üstündə, banan üstündə dava edirdik. Bir-birimizi qanıma bələyirdik hakimiyyət üstündə. Sürünün ağası olmaq üçün gecə bir-birimizin başına daş vurub öldürürdük. Ən gözəl meymunlərlə ən güclü meymunlar yatırdı. Elə o zaman da beləydi. O zaman da indikindən əxlaqlı deyildik. O zaman da insan deyildik. Adam idik. O zaman biz əsl adam idik. O zaman biz qız tovlamaq istəyəndə şeirlər demirdik. Nitsşedən cümlələr əzbərləyib bunları öz əclaf niyyətlərimizə alət eləmərdik. O zaman biz başqa sürüyə hücum edəndə Taleyrandan sitat gətirmirdik. Deyirdik ki, sən başqa millətsən, sənin dinin, məzhəbin ayrıdır. Demirdik səndə demokratiya yoxdur, demirdik ki, biz sənə demokratiya gətirmişik. O zaman biz bütün istəklərimizi, bütün arzularımızı çox açıq şəkildə ifadə edirdik. Öldürdüyümüz adamı öldürürdük. O da bizi öldürürdü. O zaman cinayət məcəlləsi yoxuydu. O zaman dövlət yoxuydu. O zaman bizi o gözəl cəngəllik qanunları idarə edirdi. Biz daha o qanunlara müqəddəslik - zad vermirdik. "Qanun şah deyil, şah qanundur" kimi axmaq sözlər icad etməmişdik o zaman. O zaman bizim dilimizdə "səni sevirəm" sözü yoxuydu. Hər şeylə dil tapmaq olar e. Ən əsası. Ən vacibi. O zaman biz riyakar deyildik. Necəydik-sə, elə idik. Saxta deyildik. Qəlp deyildik. O vaxt aramızda bu qədər oğraş yoxuydu. Əclaf zamanlar da çox olub, amma indikindən əclaf zaman olmayıb.

Dəli addım səsləri eşidib qapını pusur.

Haradadır o İspaniyanın şanlı cəngavərləri? Gəlib aparsınlar məni bu cəhənnəm diyarından. Uzaqlara, çox uzaqlara, heç nəyi eşitməyəcəyim, görməyəcəyim, duymayacağım insansız bir dünyaya aparsın məni... Yox, yox, işin yaxşı tərəfini düşünmək lazımdır. Akademiya prezidenti də bilir burda olduğumu. Burda saxlamazlar məni. Çıxardarlar. Qoymazlar məni burda.

Mən, sadəcə, meymun olmaq istəyirəm. Ağacdən-ağaca tullanan, sevdiyi qadın üçün sürünün ağasının başını daşla əzib öldürən bir meymun. Mən susmaq istəyirəm bütün bu boşboğazlıqlar haqqında. Bir anlığa susmaq istəyirəm. Meymun, tülkü, çaqqal, lap canavar olmaq istəyirəm. Həyatı həyat kimi yaşamaq istəyirəm. Hə, bir də. Əgər mütləq insan olmaq vacibse... Daha doğrusu, təkamül yolu ilə geriye gedib meymun olmaq mümkünsüzsə... Milyon-milyon uşaq, ətrafda bircə nəfər də böyük yoxdur, tək mənəm. Mən də uca, sərt qayanın lap qırağında dayanmışam. Və mənim işim, bu qayanın kənarındakı uçuruma yaxınlaşan uşaqları tutmaqdır. Axı onlar qaçdı-tutdu oynayanda gözləri ayaqlarının altını görmür, hara qaçdıqlarını veclərinə də almırlar. Ona görə də uçuruma yaxınlaşanları qaçıb o dəqiqə tuturam ki, ora yıxılmasınlar. Bütün günü işim ancaq bu olur: çovdar düzündə uşaqları uçurumdan qorumaq! Bilirəm, bu da bir cür sarsaqlıqdır, ancaq ürəyimə yatan yeganə bir iş varsa, o da budur. Nə bilim, bəlkə, bu da bir cür axmaqlıqdır...

Bəşəriyyətin körpəliyi meymunlar olan tək insanın da körpəliyi var. Saf, təmiz. Bir uşaq deyər bilər ancaq: Ana, müharibədə uşaqları balaca

güllələrlə öldürürlər? Ancaq bizim adamyeyən dediyimiz vəhşi bizə bu sualı verə bilər: Siz ki, adamları yemirsiniz, bəs niyə adamları öldürürsünüz. Görürsünüzmü, necə təmiz, işıqlı suallardır. Siz belə suallar verməzsiz. Verə bilməzsiz. Çünki siz ağıllıdır. Ağıllanmışız. Və bizi ağıllandırmaq üçün minbir yol icad etmişiniz. Bəli, biz dəlilər əzab çəkirik. Biz sizin riyakarlığınızı üzünüzə tüpürürük. Ona görə də qorxursuz bizdən. Kimsə düz bir söz deyən kimi soruşursuz: Dəli olmusan, nədir? Bəli, doğru söyləyəne, sizin bu ləyaqətsiz həyat oyununda həqiqəti söyləyəne, misal üçün, rüşvət almayan adama siz elə belə də deyirsiniz: Dəli olmusan! Bəli, sizin bütün oyununuz ağıllılıq üzərində bərqərar olubdur. Siz xoşbəxtsiniz. Biz bədbəxt. Siz kef çəkirsiniz. Biz əzab. Amma biz öz əzablarımızla fəxr edirik. Bu əzablar bizi ucaldır. Biz öz əzablarımızla fəxr edirik. Bu əzablar bizim böyüklüyümüzdən xəbər verir. Yoxlamaq istəyirsiniz? Sadəcə bir şey. Küçədəki bir adama baxın. Yoxsul görkəmli, səfil bir adama. Sərxoşdur adam. O sizi güldürəcək. Ona baxıb güləcəksiz, bir-birinizə barmağınızla onu göstərecəksiz. Ən həyasızlarınız isə onun şəklini çəkib Facebooka qoyacaq. Amma sizi ağlatmaq mümkündürmü? Bəs niyə görə bu qədər lətifə yaratmışız? Heç dərdli hekayələri bir-birinizə danışmazsınız. Çünki sizin bütün həyatınız bu sarsaq və sərsəm gülüş, kef çəkmək üstündə qurulub. Siz insan əzabını duymazsınız. Dəli oynadarsız, dəli ilə zarafat edərsiz, ona baxıb gülersiz.

Tarixin gördüyü bütün əzabkeşləri guya seversiniz. Taifda daşlanan Məhəmmədi, çarmıxa çəkilən İsanı, tonqala atılan İbrahimi seversiniz. Adları çəkiləndə salavat çəkərsiz, amma heç düşünməzsiz ki, o əzabkeşlərin zamanında yaşasaydınız, kim olardınız siz? Yox, yox, mən sizi gözəl tanıyıram, siz heç İsanın çarmıxını da daşımazdınız, onun çarmıxını da özünə daşıtdırdınız, siz Məhəmmədə daş atardınız, İbrahim tonqalına çırpı daşırdınız. Çünki bütün o əzabkeşlər sizə dekorasiya üçün lazımdır. Siz o cəhənnəmə inanmırsınız. Bu dünyadakı əclafıqları cəhənnəmə inanan insanlar edir. Yetimin malını da onlar yeyir, başqalarına zülmü də onlar edir. Ən böyük ateistlər də onlardır. Ən zalım insanlar da onlardır. Onlar-cəhənnəmə inananlar!!!

Bəli, tarixin gördüyü bu əzabkeşlər belə insanları öz həyatları bahasına düzgün yola çəkməyə çalışdılar. Amma onlar bir şeyi unutmuşdular. Sizi o qədər çox sevmişdilər ki, sizin əclaf olduğunuzu unutmuşdular. Onlar sizi insan etmək istəmişdilər, ey ölümlər, ey adamlar, ey ağıllılar. Unutmuşdular sizin yetim malı yeyəcəyinizi. Sizin murdar xislətinizi unutmuşdular. Onlar sizdən insan düzəltmək istəyirdilər. Bacarmadılar. Siz isə bizdən adam düzəltmək istəyirsiniz. Milyardlar buna sərf olunur, bu dərmanlara. Antidepressantlara... Kefin pisdir, bir dərman at. Düşünmə. Heç düşünmə. Əzabla tanış olma. Çünki o əzab səni həqiqətə aparacaq. Bu dünyada heç bir dahi gülə-gülə həqiqətə çatmayıb. Hamısının yolu məhrumiyyətlərdən, yoxsulluqdan, daxili fırtınalardan, burulğanalardan, keşməkeşlərdən keçib. Heç kim antidepressantlarla dahi olmayıb. Siz, əlbəttə, heç dahi olmaq da istəməzdiniz. Hər hansı bir bankın filial müdiri olmaq, hər cür dahilikdən yaxşıydı. Pulu var, yeməyi var, məşuqəsi var. Eynən milyon illər əvvəlki meymun babalarımız kimi. Qadın və hakimiyyət uğrunda mübarizə. Heç dəyişməmişiniz. Heç... Bəs bu təkamül prosesi, bu dinlər, bu fəlsəfələr, bu elm, bu nəhəng inkişaf nə üçün idi axı? Eləcə meymunluq üçün idisə, biz bunları ağacda yaşayanda da edirdik. Yenə də meymunluq edirik. Və axşam evdə oturub televizorda meymunluq edən adamlara baxırıq. Ucuz filmlərə baxırıq, sonda sevgililər qovuşur, kimisi ləhcə ilə danışır, o birinə yol getdiyi yerdə kimsə badalaq vurur, yıxılır adam, ona gülürsünüz. Sizi ağlatmaq mümkünsüzdür. Ağladıqca birinci insan ağlayır. Siz isə hələ də o meymunluğunuzun

həsərətini çəkirsiniz. Bahalı kostyumlar altında gizlətdiyiniz o meymun bədəninizi, universitet diplomu altında gizlətdiyiniz o meymun başınızı görmürsüz, görmək istəmirsiniz. Məclislərdə insan, dostluq haqqında uzun nitqlər söyləyirsiniz, amma bütün bunların söz olduğunu siz hamınız çox gözəl başa düşürsünüz. Ötüb-keçən milyon illər sizi bircə addım da həqiqətə çatdırmadı, əksinə, həqiqətə, bir meymun qədər belə, yaxın deyilsiniz.

Ah, kaş indi bir dostum olaydı! Elə bir dost ki, hansısa evin çardağında şam işığında xəyala dalmış olsun-yanında da skripkası. Mən də səssiz-səmirsiz onun yanına gedəydim, dik pilləkənləri çıxaydım. Sonra da söhbətləşə-söhbətləşə, musiqiyə qulaq asa-asa öz dünyamızdan qopaydıq. Bir vaxtlar bu səadətə tez-tez dadardım. Ancaq yavaş-yavaş uzaqlaşdı, əlimdən təmam çıxıb getdi. O günlərlə indinin arasına xəzan vurmuş illərdən çəpər çəkildi.

Ah, ana, ah! Sən o dərmanlarınla Cəfəri öldürdün. O dərmanlardan sonra daha gəlmədi Cəfər. Səndən sonra o dərmanları bir kənara tulladım. Cəfəri o dərmanların öldürdüyünü bilə-bilə yenə o dərmanları atırdım mən. Sənin üçün, ana. Sənin üçün. "Zeynəbin oğlu dəlidir" deməsinlər deyə atırdım. Ana, mən sənin üçün hər şey edərdim. Hətta ağıllı olmağı belə istəmişdim sənin üçün, ana. Sənin üçün ağıllandım, ana. Sənin üçün universitetə girdim, psixoloq oldum sənin üçün, professor oldum sənin üçün, ana. Dəli ola bilmədim mən. Professor oldum. Dəli ola bilərdim, amma professor oldum, ana. Bir gün sənin ölüb gedəcəyini belə düşünmürdüm. Düşünürdüm ki, mən səndən əvvəl ölərəm. Bu yalan dünyasında bircə gerçək sən idin, ana. Bircə gerçəyim sən idin. Cəfərin gerçək olmadığını öyrəndiyim gündən mənim gerçəyim sən idin. Gerçək də yox olarmı, heç ölərmə gerçək? Bir gün məni atıb gedəcəkdinsə bəs, axı niyə, axı niyə sən məni Cəfərdən ayırdın?! Ana, məni niyə tərk etdin? Niyə öpüşünlə, mərhəmətinlə, əzizləmələrinlə mənə xəyanət etdin, ana? Axı mən, sənin bu dünyada yeganə sevgin, yeganə övladın və yeganə gerçəyin idim. Mən sənin üçün ağıllı da oldum bu dünyada. Bəs indi sən hardasan? Hardasan axı? Mən indi bu mərhəmətsiz dünyada, bu qalstuklu qoyunların, bu insan qəssablarının, sevgi qatillərinin, mərhəmət alverçilərinin, dəyyusların arasında nə edəcəm? Mənim bu dünyada heç kəsə qalmadı. Öz-özümə danışmaqla keçir günlərim. Kimlər üçün axı, ana? Bu nadanlar üçünmü?

Arasına xəzan vurmuş illərdən çəpər çəkilən günləri mən indi necə qaytarım?

Bu anda qapı açılır, içəri bir kölgə düşür. Dəli diksinib qapıya baxır.

Dəli: Kimsən? Nə istəyirsən?

Kölgə susur.

Dəli ayağa qalxıb qapıya tərəf gedir. Sonra qorxub geri çəkilir. Kölgə tərənir, amma yenə də susur.

Dəli: Kimsən axı sən? Səsini niyə çıxarmırsan.

Kölgə: Qonşunun uşağıyam. Mama göndərib soruşum ki, sizin də işıqlarınız sönüb?

Dəli: Dəlisən sən? Nə işıq?

Kölgə: Bilmək istəyirdik ki, işıqların hamısı sönüb, yoxsa şahmatnı?

Dəli: Cəfər...

Kölgə: Hə, mənəm də...

Qapı açılır, içəri Cəfər girir, dəli ilə eyni yaşlardadır.

Dəli onu qucaqlayır. Sonra ayrılıb bir xeyli üzünə baxır, stolun üstündəki lampanı götürüb onun üzünə işıq salır. Cəfər gülümsəyərək cibindən telefonunu çıxarır, işığını öz üzünə salır.

Cəfər: Hələ də texnologiya ilə düşmənsən? Camaat dostuna “Mercedes” alırdı, sən isə mənə karetada gəzdirdin.

Dəli: Karetanı sevirdim.

Cəfər: Sən çoxdanın dəlisisən. Binəqədi hara, kareta hara. Binəqədi demişkən, bilirsənmi ki, Binəqədə qədim zamanlarda şirlər yaşayırmış.

Dəli: Heç dəyişməmişən. O vaxtlar da belə lazımsız şeylərlə maraqlanırdın...

Cəfər: Qonaqpərvər xalqın qonaqsevmez nümayəndəsi. Bəlkə bir çay verəsən.

Dəli gedib çaydanı götürür və Cəfər üçün çay süzür. Çayı Cəfərin qarşısına qoyur.

Dəli: Bəs sən ölməmişdin?

Cəfər: Mən axı necə ölə bilərəm?

Dəli: Axı mən çoxlu dərman atırdım. Düz otuz üç il...

Cəfər: Məgər mən sənə bətnindəki uşaq idim ki, dərmandan öləm?? Mən sənə şüurunda idim. Nə qədər sənə şüurun vardısı mən də vardım.

Dəli: Bəs niyə görünmürdün?

Cəfər: Mən sənə şüurunun ucqar bir yerinə çəkilmişdim. Ordan sənə seyr eləyirdim. Çıxmaq istəsəm də dərmanlar qoymurdu mənə. Qovub salırdılar yerimə.

Dəli: Yerini göstərə bilərsən?

Cəfər: Əlbəttə.

Cəfər əli ilə dəlinin sağ qulağından üç santimetr yuxarını göstərir.

Cəfər: Bax, burda...

Dəli: Necə yerdi ora?

Cəfər: Pis deyildi, seyf qapısı, daimi suyu, istilik sistemi vardı. Kirayəsi də yaxşı idi.

Dəli: Kefindən qalmırsan da...

Cəfər: Guya sən kefindən qalırdın? Professor!!!

Dəli: Professor olmağımı da bilirdin?

Cəfər: Əlbəttə, bizə bütün qəzetlər gəlir.

Dəli: İnternet də var orda?

Cəfər: Əlbəttə, mən elə bir yerdə idim ki, beyinə gedən bütün siqnallar mənim evimin qabağından keçirdi. Hamısını tuturdum. Oxuyurdum. Sən də özünə yaman zülm edirdin e. Hamısını başa düşdüm. İndi professor adamsan. Bəs o Marsel Prustu niyə oxudun ki sən? Yeddi roman olar, qardaş? Hər cümləsi də palaz boyda. Yaman gücə düşmüşdük o vaxt. Bir ara hətta beynində aləm də qarışdı ona görə. Neyronlara zülm elədin.

Dəli: Doğrudan deyirsən?

Cəfər: Hə də...

Dəli: Heç ordan gəlmək istəyirdin?

Cəfər: Mən hələ də ordayam, əzizim.

Dəli: Bəs, burdasan axı.

Cəfər: Həm ordayam, həm də burda.

Dəli: Bəs, necə çıxdın axı?

Cəfər: Sən dərmanları tərgidəndən sonra yavaş-yavaş dirçəldim, qarışqa kimi yavaş-yavaş gəldim qabaq tərəfə, amiqdala... Sonra da çıxdım da.

Dəli: Beynim necədir, bəs?

Cəfər: Necə olacaq, zibillik. Bir tərəfdə XVII Lüdovik, digər tərəfdə Budda, o yanda Karl Mars, bu yanda da təzə götürdüyün laborant... İşdən sonra qırmızı kalqotka geyindiriyin...

Dəli: O da ordadır?

Cəfər: Bəs harda olacaq? Olmaya onu ürəyinə salmısan?

Dəli: Yox, utandım düzü.

Cəfər: Utananın oğlu olmaz.

Dəli: Bu nə düşük zarafatdır belə?!

Cəfər: Bir dəfə avtobusa minmişdin, orda kimdənsə eşitdin, yolüstü mən də siqnalı tutdum. Qorxma, mən də elə dedim: Bu nə düşük zarafatdı belə.

Dəli: Bəs niyə indi gəldin?

Cəfər: Gördün məni arzulayırsan, dedim bir özümü yetirim də...

Dəli: Demək, sən mənim bütün sirlərimi bilirsən...

Cəfər: Hə, bilirəm. Baxdığın bütün filmlərdə bu cür adamları öldürürlər. "Kurtlar vadi"ində necə deyirdilər: iki nəfərin bildiyi sirr deyil.

Dəli: Ona harda baxmışam ki?

Cəfər: Baxmamısan, tələbələrindən biri demişdi.

Dəli: Hansı tələbə?

Cəfər: Onun adını sən bilmirsənsə, mən necə bilim?

Dəli: Demək, sən mənim bildiyim hər şeyi bilirsən...

Cəfər: Bildiyin hər şeyi.

Dəli: Mən sənə üçün darıxmışdım.

Cəfər: Nə yalan deyim, mən də çox darıxmışdım.

Dəli: Axı, sən mənim beynimdə idin?!

Cəfər: Beynində olsam da, hər halda, yanında deyildim. Beynində olan yanında olmaya da bilər. Mən sənənlə söhbət etmək istəyirdim.

Dəli: Söhbət edək də...

Cəfər: Beynində yaşadığın adamla söhbət etmək, mənə, o qədər də maraqlı olmamalıdır. Sənin hər şeyini, oxuduğun bütün kitablarını, baxdığın bütün filmləri, sevişdiyin bütün qadınları və hətta sənin dilinə gələcək fikirləri belə, bu fikirlər hələ sənin beynində iken bilirsənsə bu söhbətin nəyi mənim üçün maraqlı ola bilər?

Dəli: Amma sən bura gəldin...

Cəfər: Düzdür, gəldim...

Dəli: Niyə axı?

Cəfər: İnsan! Cümlə xəyanətlərə bais olan insan. İblis! Sən bilirsənmi mən də, bir növ, İblisəm.

Dəli: Necə yəni?

Cəfər: İblis deyə bir şey yoxdur ki...

Dəli: Nə olsun?

Cəfər: Cəfər adlı bir şey də yoxdur. İndi otağa bir adam girsə, məni görməyəcək. Məni ancaq sən görürsən. Çünki məni sən yaratmısan. İblisi də insan yaradıb. Məni də sən yaratmısan. Mən sənənin beynində bir neyronam. Neyron. Başa düşürsən?

Dəli: Axı, bütün bu söhbətlər nə üçündür?

Cəfər: Əlbəttə, sən gözləyirsən ki, mən birgə yaşadığımız günlərdən, xatirələrdən danışım. Keçmişə yad edək.

Dəli: Bəli...

Cəfər: Hələ mən skripka da çalmalıyam. (qəhqəhə)

Dəli: Sən niyə gülürsən?

Cəfər: Çünki İblis sənsən. Sənsən İblis. İllərlə bu cür yaşadın; özünü İblisə çevirirək. Başqa adamlara həqarətlə baxaraq. Sən özün olmadın ki? Hansı idin sən axı? Hansı? Bir dahimi? Bir psixologiya professoru? Sən bir dəlisənmi? Yoxsa ağıllı? Yoxsa dünyada hamıdan çox anasını sevən bir adam? Bəlkə Cəfərin dostu?

Dəli: Mən kiməm axı Cəfər?

Cəfər: Bizim danışığımız ədalətli deyil. Mən sənin fikrindən keçənləri də bilirəm, etdiyən bütün günahları, cürbəcür oyunbazlıqları da. Ona görə mən səndən üstünəm. Mən sənin beynindən qovduğun fikirlərdən də xəbərdaram. Mən səni yaralayaram. Danışma mənimlə. Arzulama məni. Mən...

Dəli: Danış mənimlə, Cəfər, danış...

Cəfər: Danışım, sonra da məqalə yazıb xaricdə çap etdirəsən, çıxasan auditoriya qabağına, insanların qabağında ağıllı-ağıllı danışasan? Və sonra da öz əclaf əməllərini davam etdirəsən? Necə olur axı bu? Sən nə vaxt belə oldun? Amma olar da... Mən səndən ayrılanda cəmi 7 yaşın vardı. İntihar üçün ən ideal yaşda idin o zaman. Bestseller yazmaq istəməzdin o vaxtlar

Dəli: Mən bu fikirləri insanlar üçün deyirəm. Bu fikirlər insanlara gərəkdir.

Cəfər: Yox, yox, qətiyyən. Sən bunları öz lüksün üçün edirsən. Məni karetda gəzdirirdin, amma özün lüks maşınlarda gəzirsən, evinin təkce mebelinin qiyməti 100 min manatdır. Beş min manatlıq kostyumla insanların qabağına çıxıb həyatın mənasızlığı, əslində, dəliliyin olmaması, dəlilərin ağıllı, ağıllıların isə dəli olması haqda boşboğazlıq etmək necə bir hisddir, cənab professor? Əzab çəkən dəlilər haqqında məqalələr yazıb sonra assistentinə minet etdirmək nə qədər əxlaqidir, səncə?

Dəli: Yox, yox, mən bunu özüm üçün eləmirəm. Mən fikirlərmi yaymaq istəyirəm. Mən istəyirəm ki, insanlar həqiqəti bilsinlər. Bəlkə mənim həqiqətlərim onlara həyan olar...

Cəfər: Mən uzaq Saxara səhrasından gəlməmişəm. Mən sənin beyninin içindən gəlmişəm. Necə gözəl bir imtiyazdır. İnsan hamıya, sevgilisinə, müdirinə, hətta anasına da yalan deyə bilər, amma beyninin içindən gələn bir xəyala, bir teyfe, bir kabusa yalan söyləyə bilməz. Hə, olar, olar ki, illərlə beynində saxladığın və heç kimə vermək istəmədiyən bir sirrini unudasan, şüurlu şəkildə, amma mənə keçməz belə şeylər. Mən sənin beynində kodladığın o informasiyaların bütün variantlarını bilirəm, əzizim. Mən səni əzbər bilirəm, əzbər. Özünü aldada bilərsən, amma məni yox, çünki mən sənə qara qutunam, mən sənə görmək istəmədiyən Məninəm, mən sənə həqiqətinəm. Hə, harda qalmışdıq, sənə həqiqətlərin insanlara həyan olacağı? Necə demişdin onu?

Dəli: Sus, sus, sus, Cəfər. Allah eşqinə sus. Qurban olum sənə. Sus.

Cəfər: Yox, yox, susmayacam mən. Mən sənə özünə ay axmaq. Mən elə sənəm. Sən elə mənənsən. Ayrı olsaq da həqiqətdə birik, mən sənəm, amma sən yalnız mən deyilsən, sənənin içində bir azğın quldur var, bir karyerist var, mənşəpərəst var, sənənin içində insanların hissələri ilə oynayan bir psixoloq var, sənənin içində insanların göz yaşları ilə alver edən bir tacir var, sənənin içində lüks həyat yaşamaq istəyən bir komformist var və nəhayət sənənin içində mən varam. Mən! Hansısan axı sən? Bütün bunlardan hansısan?

Dəli: Mən özüm də bilmirəm. Bilmirəm. Doğrudan da mən varammı?

Cəfər: Bəli, varsan, bunların hamısı elə sənənsən, sən özünsən. Sən bəzən bir müqəddəs, bəzən isə bir fahişənsən, bəzən bir quldur, bəzən - peyğəmbərsən, bəzən Şeytan, bəzən isə mələksən.

Dəli: Axı, həqiqət birdir!

Cəfər: Həqiqət, həqiqət. Hələ də həqiqət deyirsən. Özün həqiqətlərin içində itib -batmısan. Yenə də həqiqət axtarırsan. (*ağzını əyə-əyə*) Həqiqət istərəm, ancaq həqiqət...

Dəli: Dirilt məni, dirilt, Cəfər. Yenə qayıdım kareta ilə gəzdiyimiz günlərə. Əlibabanın qırx quldurundan qaçdığım o günlərə qayıt. Xəzan çəpərləri götür aradan. Dirilt məni, Cəfər. Uçurt məni illərin üstündən.

Cəfər: Bu mümkünsüzdür. Və mümkünsüzü istəmək sənin ən böyük faciəndir. Sən təbiətinin ziddinə gedirsən. Özünü dahi bilirsən, sonra da insan halına qayıdıb etdiklərindən əzab çəkirsən. Anlamırsan ki, bunların hamısı təbiidir. Sən insansan və insana doğma olan heç bir şey sənə yad deyil. Sən əzablarınla fəxr eləmirsən, sən onlardan xilas olmaq da istəmirsən, amma dalbadal günah adlandırdığın şeyləri edirsən. Sənin dərdin budur, şair.

Dəli: Necə yəni?

Cəfər: Əzizim, təbiətdə dahilik - filan yoxdur. Heç eşitmisən deyələr ki, bir dahi çaqqal var, bir mütəfəkkir qoyun var. Sən heç Dostoyevski oxuyan it görmüsən heç? Aldatma özünü. Təbiətdə şüur yoxdur. Şüur ancaq bizdə var. İşimə bax da mənim...

Dəli: Nə olub?

Cəfər: Psixologiya professoruna dərs keçirəm.

Dəli: Susma, Cəfər, susma, danış. Mən acam sənənin həqiqətlərinə.

Cəfər: Bunlar elə sənənin həqiqətləridir, ay axmaq. Deməli, belə. Şüur ancaq bizdə var, düzdürmü?

Dəli: Düzdür...

Cəfər: Əslində, biz kor bir təsadüflə ortaya çıxmışıq. Biz olmamalı idik. Biz milyonda bir ehtimalla mövcud olmuşuq. Və mövcud olduğumuz gündən bu yana milyon illərlə təkamül keçib şüurumuzu bu səviyyəyə gətirmişik. Əzab vermək mərhələsinə. Şüur bizə əzab verməyə başlayıb. Biz, sadəcə, bir heyvanıq. Lakin özümüzə ən müxtəlif qadağalar qoymaqla özümüze əzab veririk. Bu belə olmamalıdır. Bizim mənəvi başlanğıcımız, ruhumuz - filan yoxdur. Bütün bunlar yalandır, uydurmadır və bu uydurmalar insanlara milyon illərdir əzab verir. Bütün bu yazılanlar; ruh haqqında, vicdan haqqında, şüur haqqındakı bütün bu cəfəngiyyatlar... Bunlar bizim təbiətimizi zədələyir. Təsəvvür et, ələ öyrənmiş bir şirə nə qədər ot yedizdirmək olar? Şir qan qoxusunu alan kimi onun bütün mənliliyi oyanacaq. Bizim günahlara meylimiz kimi... Halbuki, bütün bunlar qoca və köhnə bir yalandır. Biz yenə də heyvanıq, amma kiməsə bunu desən, döyər səni küçədə. "Mən heyvan deyiləm" deyə-deyə səni heyvan kimi döyər. Sən ki, bunları bilirsən...

Dəli: (*pıçılıtlı ilə*) Məncə, insan şüurunun təkamülü çox tragik bir şəkildə inkişaf etdi. Şüurumuzun inkişafı sərhədləri aşdı. Təbiət özündən müstəqil bir şüur yaratdı. Biz təbiət qanunlarına görə mövcud olmamalı olan varlıqlarıq. Hamımız bir qarabasma içində ikən, hissi təcrübəmiz və duyğularımızın inkişafı sayəsində özümüzü insan sanan, əslində, isə bir heçdən ibarət olan fərdlərlik.

Cəfər: Yenə qəliz danışırısan. Boğulursan termin bataqlığında. Çox sadədir həyat. Həyat elə bizim həyatımızdır, yaşamağımızdır. Bir də, nə həyat... Bu söz mənə çox uydurma, gəlir. Çox... Yaşamaq deməliyik. Həyat mücərrəddir, yaşamaq konkret... Yaşamaq gərəkdir.

Dəli: Məncə, insan nəslinin ən qürurlu davranışı çoxalmanı dayandırmaqla nəslimizi kəsmək olmalıdır.

Cəfər: Bəs, onda niyə hər gün yataqdan qalırısan?

Dəli: İntihar etmək üçün cəsərim yoxdur.

Cəfər: Yox, yox, yenə də özünü fəlsəfəyə verirsən. Yox, yox, sən anlamırsan məni. Vallah, anlamırsan.

Dəli: Səni elə gözəl anlayıram ki...

Cəfər bir anda yox olur.

Dəli: Cəfər, Cəfər...

Ətrafına baxır. Əli ilə onun stəkanını götürür. Stəkanı başına çəkib deyir: "Doğrudan da Cəfər varmı?" Stəkanı yerinə qoyur, sonra gedib çarpayıya uzanır. Çöldən səslər gəlir.

Həkim: Buraxın bunların hamısını. Dəli-zad deyillər. Bunları kim göndərüb axı, bura.

II sə: Doktor, bəs neynəyirlər burda?

I sə: Allah bilir. Yüngül stereotiplər var. Amma dərman atarlar. Stasionar müalicəyə ehtiyac yoxdur.

II sə: Elə gecəylə buraxaq?

I sə: Hə, nazirlikdən zəng vurublar. Nə işdirsə, bilmirəm, deyirlər, dəlilik epidemiyası yayılıb şəhərdə. Polis iki maşın dəli gətirir bura. Bütün xəstəxanalar dolub. Palataları boşaltmaq lazımdır.

II sə: Bu otaqdakını da buraxaq?

I sə: Yox, o qalsın. O, doğrudan da dəlidir.

Dəli bu sözləri eşidir, döyükdür. Gedib qapıya qulağını dirəyir. Çöldən müxtəlif səslər gəlir, dəliləri palatalardan qovub çıxarırlar. Dəli qapının yanında diz çökür. Sonra yavaş-yavaş yığılır. Yumruğunu qaldırıb yerə çırpmaq istəyir. Lakin döşəməyə az qalmış saxlayır əlini. Başını əlləri ilə qucaqlayır. Beləcə bir dəqiqə keçir. Sonra dəli ayağa qalxır. Üzündə təbəssüm var. Bu rahatlıq təbəssümüdür, xoşbəxtlik təbəssümüdür. Bir neçə addım atıb qabağa gəlir. Yatağına uzanır. Yorğanı başına çəkir...

◆ P o e z i y a

Ağacəfər HƏSƏNLİ

KEÇDİM

Ən uca dağ qarşımdaydı,
aşdım, uca dağı keçdim.
Yol sevdası başımdaydı,
qaçdım, uzun yolu keçdim.

Ürəyim bərk-bərk döyündü,
həyat bir başqa oyundu...
Təpələr - düyün-düyündü,
aşdım, min düyünü keçdim.

Sirr qalmadı açılmamış,
dodağımdan qaçılmamış.
Qamış yuvam uçulmamış,
uçdum, hər qovğanı keçdim.

TABUT

Xocalı soyqırımına

Yol yolluğunu azıb,
adam hissiyyatını.
Qeyrət məzarın qazıb,
çapdırır hirs atını.

Əl-ayaq kəsib külək,
keçib düşmən tərəfə.

Ağacdan quşlar tək-tək
köçüb düşmən tərəfə.

Suların başı şişib
xəyanət izləməkdən...
Xançalın qaşu düşüb
dəyanət gözləməkdən.

Dünya vecinə almır
zamanın süqutunu...
Yerdən qaldıra bilmir
Xocalı tabutunu.

Yan çevirib üzünü,
kim kor gözünü oyub?
Tanrı o gün özünü
görməməzliyə qoyub.

İSTƏMİRSƏN

Çağırıram, sən məni
eşitmək istəmirsən.
İki yol ayrıcında
üşütmək istəmirsən.

Söz etmişən adından,
çıxartmışan yadından.
Eşqin bədöy atından,
düşürmək istəmirsən.

Sənə söz çatdırmıram,
ta əvvəldən beləydi.
Ürək göynətdi xiffət -
saç ağartdı, bel əydi.

Guya daha işimə,
qarışmaq istəmirsən.
İki dünya bir ola,
barışmaq istəmirsən.

Qəribə bir qüسسə var
sifətində, gözündə.
Tamam-kamal başqasan,
deyilmişsən özündə...

Kimə oxşarlığın var,
bəlkə, göz qaytarırsan?

Özündəki özgəyə
yoxsa söz qaytarırsan?

Dərd anadangəlmədir,
qulaq asmır sözünə.
Zaman şəklini çəkir,
yapışdırır üzünə.

*Gün ki, sayən düşdüyü yerdən durar,
bir vəchi var.*

M.Füzuli

Yaddaşımın səs düzüümü,
quzuların ot qırpması.
Gözlərimin ağrısıdır,
məni yolda at çırpması.

Şeytan apardı ağlını -
seçdi əppəyi yağlını?
Ağlamalıydı - dağlının
qara qızı qaçırtması.

Çəkdim könüllü türməni,
heyrət, düzdə qoydu məni.
Gərmicin qamış küməni
başıma tez uçurması.

Halal qazancımdır fəna,
nədir bunda hikmət, mənə.
Bu quraq ömrümün mənə
yağış suyu içirtməsi.

Ağıl qaçırandır şərdən,
məttəl qalırım hərdən.
Qara kölgəm düşən yerdən,
günün aradan çıxması.

AXTARIR

Həmişə özünü gizlədir insan,
göydə ola-ola, düzdə axtarır.
Şair də içdiyi andını hər an
yazdığı kəlmədə, sözdə axtarır.

Düz adam minmir ki özgə atına,
"qırıq" söyləsinlər sonra zatına.

Başlayır əbədi kəşfiyyatına,
dərinə baş vurub, üzdə axtarır.

Duz basdım yarama, əlim dinc durmur,
söz sinəmi yarıb, dilim dinc durmur.
Hər kişi özündə nöqsanı görmür,
hər kəsi başqa bir tərzdə axtarır.

Seltək çağlayıram, çaytək daşıram,
mamırlı qayayla pıçıldaşıram.
Dağı birnəfəsə hərdən aşırım,
hərdən su izimi mərzdə axtarır.

Daha balla kəsir sözümlü inam,
yaranıb qəlbimdə özünəinam.
Hər cümə yuxumdan qoparıb anam,
məni uşaq bilib dərində axtarır.

Ürəyin bağlı pirdi,
necə girim içəri?
Ziyarətə başlayıb
bir sərgərdan köçəri.

ANLAYIB ALDANMAQ BƏXTƏVƏRLİKDİR

Qar yağır başına bəxtəvər günün,
indi fəsillərin sərhədi itib.
Yayın ortasında göz yaşı donur,
qışın çilləsində daşda gül bitir.

Onda şəkk gətirdin ağrı-acıma,
deyirdim ki, yoxdu yazıya pozu.
Götür, qabığı yığ öz ovcuna,
fələyin başında sındıran qozun.

Kim küsdü, incidi, kim kimdən bezdi,
kim verdi kəmşirin ümidi yelə?
Ölünün kəfəni bəmbəyaz bezdi,
dirinin kəfəni paltarmış elə.

Qar yağır başına xoşbəxt çağların,
nə boranlı qışdı, nə isti yaydı.
Hansı meh özündə güc-qüvvə tapıb,
sirrini faş edib cahana yaydı?

Heç vaxt hissiyyatım sürüşməmişdi,
verdim ta ömrümü ağlın əlinə.

Anlayıb aldanmaq bəxtəvərlikdir,
aldandım həyatın yağlı dilinə

YAŞ GƏLİB AYAĞINA

Saçların qəhvəyiydi,
nəyə lazımdı xına.
Hava yaman soyuqdu,
qış gəlib ayağına.

Yaddaşım lap unudub,
həftənin nə günüdü.
Sabah mayın onudu -
yaş gəlib ayağına.

Harda qurmusan bardaş,
məni qoymusan çaş-baş?
Göydən daşmı yağır, daş
tuş gəlib ayağına.

İNSAN FƏSİLLƏRİ

Qar yağır budaqlara,
bu qar dünənki deyil.
Söz qonur dodaqlara,
bu söz mənimki deyil.

Mənim deyil bu hava,
əlimyandı yağan qar.
Dənələr qova-qova,
dilini dinc saxlayar.

Kisəsi dolar yerin,
göyə çatar işığı.
Şeir demək şairin,
qar - qışın danışığı.

VƏD VERİB ARADAN ÇIXIB

Günəş dağ başında tonqal qaladı,
meyidini sərdi uzun kölgənin.
Yenəmi dar cığır, daş yol başladı,
yamacda dırnağı düşdü ürgənin.

Torpaq aşağıdan "yağış" çağırır,
bulud bu həyatın sarı simidir.
Bacadan dırmaşan tüstü cığırı,
quyuya sallanan kəndir kimidir.

Qırov göydən enməz başda papağa,
fırlanar Günəş, Ay - fələyin çarxı.
Ədalı duman da sınan torpağa
bir yağlı vəd verib aradan çıxıb.

O yanda torpaq var, burda çat yeri,
bircə damcı yağış od qiymətinə.
Sünbüllü zəmilər üzümü çevirib,
samını qaldırıb ot qiymətinə.

Cidarda səmənd at göylə çarpışır,
qarın ki tox olmur təkçə çayırdan.
Kənd-kəsək torpaqdan elə yapışıb,
əl-ayaq yığışmır çöldən-bayırdan.

Fələk qırdı
ömür ağacımın budağını.
Odun içimi yandırır,
adın dodağımı.

ADIN BİLMƏDƏN DÜŞÜB

Bir aç ürəyini, çevirib baxım,
görüm daha kimin adı var orda.
Neçənci bəxtəvər adamam axı,
ağlım kəsə-kəsə qalmışam darda.

Bəlkə, yaddan çıxıb verdiyin vədə,
üstümə sopsoyuq kölgən gəzişir.
Öyrənim mənimlə hansı döngədə,
səni sevənlərin yolu kəşişir.

Ya çəkim üstündən birdəfəlik xətt,
deyim kimsə mənə şəbədə qoşub.
Qopartma qarşımda daha qiyamət,
adım ürəyinə bilmədən düşüb.

ARAL QURUYUR

*Vaxtilə kütləvi informasiya vasitələri
gölün süni sürətdə qurudulması ilə bağlı
haray-həşir qaldırmişdılar.*

Narın yağışın da, güclü qarın da
bir köməyi dəymir, Aral quruyur.
Deyirlər bu gölün lap kənarında
su içməyə gəlmiş maral quruyur.

Quruyur Böyük Çöl, ətraf büsbütün,
yerin çat-çat olmuş dodağı yanır.
Günəşdən od yağır hər saat, hər gün,
səhra ağacının budağı yanır.

Diksinir göy türkün göyərmiş ruhu,
çöldə əfsanəvi sərgi quruyur.
Başlanır dəmbədəm tufanı Nuhun,
quşların dilində şərqi quruyur.

Dəyişikmi düşüb nisyə ilə nağd,
qum boz çiçək açıb - səhra nübarı.
Vəd verir, keçmiş unutturur vaxt,
kəsmir səmt küləyi, deyingən qarı.

Çaşqın lal baxışlar donub çəpəki,
nə məscid səs verir, nə də ki kilsə.
Balığına tamah salmayıblar ki,
qalıqına yiyə dursun bir kimsə.

GECƏNİN QANI

*... Görüm açılmasın bu sabahları.
Aşıq Abbas Tufarqanlı*

Gecəm - cəhənnəm gecəsi,
açılmır, sabah açılmır.
Çəndi gözümün küçəsi,
gah açılır, gah açılmır.

Əlində zəmi dəryazı,
ta Əzrayıl adam biçir.
Basanda səmi dəryazın
cəhənnəmdə adam biçir.

Zəncir halqasıtək sabah
gecəsindən iraq düşüb.
Şeirmi yazırmış Allah,
ortalığa varaq düşüb?

Tapdım qoymağa can yeri,
yaşıl yarpağa bükülür.
Qeyb olub qızıl dan yeri,
gecənin qanı tökülür.

ALLAHIMLA TƏN BÖLMƏYƏ

Yer boşaldı ordu-ordu,
su ram oldu bir kəlməyə.

Bu dünya tamaşa qurdu -
bircə buğda dən bölməyə.

Əmr gəldi: "Qalx ayağa!"
həm yatmışa, həm oyağa.
Bəşər düşdü əl-ayağa,
təzə-təzə din bölməyə.

Mən bir gəzərgi dərvişdim,
qərib ölkələr görmüşdüm.
Behişt almasın dərmişdim,
Allahımla tən bölməyə.

HƏQIQƏT

Qara dedilər qatığa,
hamı yığışdı yollardan...
Nə gedənlərdən artığam,
nə də əskikəm onlardan.

Başıma səpilən qara dən kimi,
əkildin, bolluca bar, bəhrə verdin.
Dağlara çəkilən bəyaz çən kimi,
gözümün ağında yuxuma girdin.

Heç demə, indinin adı var imiş,
göz açıb-yumunca dövrən keçmişdi.
Guya mən xoşbəxtə tale yar imiş,
ötən bəd əyyamı ömür seçmişdi.

Çağlayan çağları varmış qanımin,
bu dərya sahilə ötürüb məni.
Qarnından çıxmışdım Həvva anamın,
torpaq övladlığa götürüb məni.

GEDƏNLƏR HAQQINDA BALLADA

Çürütdü ömrümü taleyin nəmi,
qurutdu canımı dövrün xiffəti.
Bu cismim, cəsədim torpağın yemi,
sifətim - ağarmış göyün sifəti.

Zəmi becərirdim, bostan əkirdim,
şum boyun qaçırdı öz şumluğundan.
O söz ki, cismimdə cəza çəkirdi,
qurtardı ömürlük məhkumluğundan.

Borc-xərcə çevrilən həftəm sələmə,
ömürdən devrilən hər gün tələdi.
Olanlar dar gəldi gen hövsələmə,
qalanlar dedilər kəmhövsələdi.

Gərək baş verənlər baş verməyəydi,
bəxtimin başına daş düşməyəydi.
Barı acı dadan körpə iydənin,
dibinə gözümdən yaş düşməyəydi.

Bağlandı yüz illik vaxtın bağları,
ruhumun alışan odu sönmədi.
Zaman doldurmadı boş papaqları,
gedənlər bir daha geri dönmədi.

AD VƏ DAD

Qarabağ uğrunda qəhrəmancasına həlak olmuş sıravı əsgərə

Rayondan gələndə,
Bakıda pasport qeydiyyatına salmadılar.
Cəbhədə öldün,
Qəhrəman oldun:
Adına küçə verdilər,
Qeydiyyatata düşdün,
İstehza ilə güldün...

Sən adınla biganəliyə,
Laqeydliyə düşmən kəsildin.
Döyüş imtahanında kəsilmədin,
Yürüş meydanında üzülmədin,
Kəm-kəsir düzəldəsən.

Düşməni qara günə qoydun,
Neçə zabitin qanını yudun.
Sıravı adınla, adi avtomatınla.
Yağının od yağdırdığı,
Tankın, topun dağıtdığı,
Hərb düşərgəsində qeydiyyatdasan.
Bakıda yenə ev növbəsində ehtiyatdasan.

Dəyanətin ölmədiyini anlatdın,
Ləyaqətin solmadığını anlatdın,
Xəyanətin anasını ağlatdın.
Ruhunu dara çəkdi su pəriləri.
Onsuz da Vətənin adı sıravilərindi,
Dadı vəzifəli suvarilərin...

1990-CI İLİN 20 YANVAR BAKISI

Keçən ilə nisbətən
ağaclar xeyli arıqladı.
Külək həmişəki kimi,
yarpaqları varaqladı -
oxumağa bir şey tapmadı.
Billah, bunun işi lap tapmacadı...

Buludlar çiçəkləri ayaqlamaqdan,
çiçəklər öz-özünə sayıqlamaqdan,
məhrəm torpaq soyuqlamaqdan
qorxdu.

Güllə dolu kimi yağdı,
küçəyə, səkiyə, tinə.
Güc düşdü əkinə.
Şəhər diksindi zabit əmrinə, əsgər fitinə.
"Ətin tökülsün" - dedi birisi
sapı özündən bildiyi düşməninə.
Tankın tırtılları pis günə qoydu
gül kimi asfaltı.
Keçən ilə nisbətən
Bakıya gediş-gəliş xeyli azaldı.

"İlahi, ölmədim, bu günü gördüm",
söylədi qos-qoca İçərişəhər.
İtirmədi açarını, dözdü birtəhər.
20 yanvar Bakısı gözünü döydü,
açılmaq istəmədi
al-qana boyanan səhər.
Dərbəndə, Təbrizə boylanan şəhər,
ağzından söyüş qaçırtıdı...

Keçən ilə nisbətən
qaraqabaq oldum.
Daşdan səs çıxdı,
məndən çıxmadı.
Faciə qəhrəmanı - yaddaş
gözünü küçələrdən yığmadı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə

CÜMHURİYYƏTİN ÜÇLÜ FORMULU

*TÜRKLƏŞMƏK, MÜASİRLƏŞMƏK, İSLAMLAŞMAQ**

1915-ci ilə qədər M. Ə. Rəsulzadənin dünyagörüşündə çoxdandır müzakirə obyektinə olan formul artıq formalaşmalı idi ki, "Açıq söz" qəzetinin ilk sayında XX yüzili "milliyyət" əsri adlandıraraq "Tutacağımız yol" adlı baş məqaləsində xalqı "üç əsas sarılmağa" çağırırdı: "Demək ki, sağlam, mətin və oyanıq məfkurəli bir milliyyət vücuduna çalışmaq istərsək ki, zaman bunu iqtiza ediyor - mütləqə üç əsas sarılmalıyız:

Türkləşmək, islamaşmaq və müasirləşmək" (Seçmə M.Ə.Rəsulzadənin-dir - B.Ə.) ("Açıq söz", 1915, N1).

M.Ə.Rəsulzadə bu illərdən başlayaraq partiya fəaliyyətində də türkçülükə bağlı düşüncələrini formalaşdırmağa başlayır. Partiyanın ilk proqramından sonrakı dövrdə xətti-hərəkətdə türkçülüğün önə çıxması da bunu deməyə səs verir. Partiyanın mətbu orqanı "İstiqlal" qəzetinin "Türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək" devizi ilə nəşr olunması isə hakimiyyətə gəlişindən sonra formulun siyasi həyatına aydın bir yol açmış olur.

Formulun üçüncü prinsipi **İSLAMLAŞMAQ İSLAM-İSLAM MİLLƏTİ-İSLAM BİRLİYİ** inkişaf yollarından keçmişdir. Zətən islam kontekstində yaşayan türklərin yuxarıdakı çətin altında siyasi mahiyyətli, məfkurəvi birlik təşkil etməsinin yaşı da XIX yüzillərin ortalarına gedib çıxır. Üç təməl prinsipdən son anda sonuncu yeri tutan islamaşmaq siyasi məfkurə anlamında olmasa da, artıq neçə əsrdir ki, islami düşüncəni mənimsəmiş toplum da özünü bu istiqamətdə formalaşdırmışdı. Lakin XIX yüzilliyin siyasi həyatındakı, təkəkkürdəki islahatları, inqilabları islam aləminə də öz təsirini göstərmiş, yeni məfkurəvi birliklər arayışında islami birliyin də zəruriliyi meydana çıxmışdı. Məhz bu arayışlar islamın ya kəskin tənqidinə, ya da islamdan kənarada nicat yolunun olmaması ilə bağlı fikirlərə yol açmışdır. İslamı ilk tənqid isə islami kontekstdən Rusiya siyasi sistemində daxil olan Şimali Azərbaycanda baş verir. İslamın kəskin şəkildə tənqid olunması faktı islam dünyasının ilk və həmişə müasiri Mirzə Fətəli Axundzadədən gəlir. O, özü bu barədə yazırdı: "...müsəlmanlar arasında birinci olaraq yalnız avropalılara məlum olan əsərlərlə tanış olduğum və həmvətənlərimi onlarla tanış etdiyim üçün fəxr etməyə cəsarət edə bilərəm" (M.F.Axundov. Əsərləri. III c., B., 1988, s.52).

M.F.Axundzadənin müasirləşməsinin (əlbəttə, qərbləşmə-avropalaşma-yeniləşmə mənasında) əsas mahiyyətində də geriliyin nədənlərini islamda axtarması olmuşdur. Onlardan biri də islami əlifba adı ilə tanınan əlifbanın dəyişilməsi məsələsi idi ki, görkəmli islahatçı ömrünün 17 ilini buna sərf etmişdi. Milli şüurun, millətin hələ formalaşmadığı, milli hədəfin olmadığı bir zamanda M.F.Axundzadənin tənqid hədəfləri islamın müxtəlif zəifliklərinə yönəlmiş və Şərq ruhunda, üslubunda, formasında olmayan, nəinki ruhani, islami təsirdən uzaq, hətta onu kəskin, aşırı dərəcədə tənqid edən "Kəmalüddövlə

* Əvvəli ötən sayımızda

məktubları"nı yazmışdır. İctimai quruluşu kökündən dəyişmək ideyası ("Aldanmış kəvakib"), azadlıq, demokratik quruluş, ictimai tərəqqi, bərabərlik ("Kəmalüddövlə məktubları"), mövhumat və sxolastikanın kəskin tənqidi kimi məsələlər məhz M.F.Axundzadənin əsərlərində polemik, fəlsəfi, publisist şəkildə qoyulur və həll edilir: "Heyif sənə, ey İran, hanı bu dövlət, hanı bu şövkət, hanı bu səadət? Ac, çılpaq ərəblər səni min iki yüz həştad ildir bədbəxt etdilər. Sənin torpağın xərəbdır və əhlin nadandır və sivilizasiyonu-cahandan bixəbərdir və azadiyyətdən məhrumdur və padişahın despotdur və despot zülmünün təsiri və üləma fanatizminin zoru sənin zəif və natəvanlığına bais olubdur..." (Axundzadə M.F. Əsərləri. 3 cildə, II c., B., 2005, s. 23).

Şübhəsiz, M.F.Axundzadənin bu fikirləri İranda, ya Osmanlıda səsləndirilə bilməzdi. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, bu ölkələrdə dini baryer buna imkan vermirdi. M.F.Axundzadənin qarşısında isə belə bir baryer yox idi, bəlkə daha artıq yabançı mədəniyyət və dindən güc alaraq (niyyət nə qədər yaxşı olsa belə!) kəskin fikirlərə yer verirdi. Osmanlı və İranda isə hələ də "Avropa murdarlığı" ilə "islam paklığı" qarşılaşdırılır, bu kimi fikirlərə yer verərək "islam paklığına" "ləkə salmaq" istəyənlər sərt təkpi ilə üzləşirdilər.

M.F.Axundzadədən sonra Azərbaycan ədəbi, ictimai mühitində islamı tənqid etməyə bir qədər fasilə verilir, bir də tənqidi realizmin gəlişilə ona qarşı kəskin münasibət sərgilənir. Azərbaycan ictimai fikrinin formalaşmasında böyük rol olan H.Zərdabının məqalələrində isə "müsəlman milləti", "islam milləti" ifadələri işlədilir. Bir məqaləsindən aydın olur ki, H.Zərdabi macar şərqsünası A.Vamberinin (müəllif onun milliyyətini "nemes" adlandırır) müsəlman vilayətlərini səyahət edib "İslam" adlı bir kitabını oxumayaraq "qoca və xəstə" Şərqi problemlərlə yaxından maraqlanmışdır. "Əkinçi" qəzetinin 14 aprel 1876-cı il sayındakı məqaləsində yazırdı: "Bu halda **müsəlman milləti** (seçmə mənimdir-B.Ə.) tufana düşmüş gəmi təkidir ki, hər ləpə onların bir hissəsini aparıb qərq edir". M.F.Axundzadəyə yazdığı məşhur məktublarının birini isə belə başlayırdı: "Ey mənim dostum, **milləti-islamın** (seçmə mənimdir-B.Ə.) təqdirən vəkil-naməlumunu (məktubat fəslində çap olunan kağıza cavabdır), sizin kağıza cavəba cavab yazmaq sonraya qalsın" ("Əkinçi", 1877, 18 yanvar). H.Zərdabi "müsəlman milləti", "milləti-islam" ifadələrini işlətməklə hələ xalqın dilini və millətini müəyyən etməkdə çətinlik çəkirdi. Onun və bir çox Azərbaycan aydınlarının məqalələrində "Qafqaz müsəlmanları" ifadəsi də işlədilirdi. Lakin "Həyat" qəzetindəki "İttihadi lisan" məqaləsində "Biz Rusiya dövlətinə tabe olan müsəlmanların hamısı türkdürlər. Bizim əsil dilimiz türk dilidir" ("Həyat", 1906, 11 yanvar) qənaətinə gəlirdi. Demək lazımdır ki, bu zaman bu qənaətdə olanların sayı xeyli çoxalmışdı.

Göründüyü kimi, Şərqdə müasirləşmənin banisinin başı islamı tənqiddə qarışdığından islami birlikdən, islamçılıqdan deyil, islamın islahatlarından daha çox danışır. Bu da, əslində, islamın gələcəyinin konturlarını müəyyənləşdirməyə yönəlir. M.F.Axundzadənin edə bilmədiyini Osmanlı toplumunda yeni siyasi, dini arayışlar axtarışında olanlar etməli olur. Qərbin Osmanlıda yaşayan xristian əhalini qurtarmaq təbliğatı ilə ayrılıq hərəkatinə körüklədikləri bir zamanda (ermənilərin də XIX əsrin ortalarından başlayaraq Osmanlıya qarşı çıxmaları məhz buradan qaynaqlanırdı!) toplum Osmanlıçılıq şüarını irəli ataraq burada yaşayan xalqları bu birlik ətrafında birləşdirməyi düşünürdü. Lakin xristianların buna getmədiyini görəndə müsəlmanları bir araya gətirmək üçün islamçı, ümmətçi bir siyasətə yönəldi, hətta bir müddət rəsmi ideologiya səviyyəsinə qalxdı. II Əbdülhəmid zamanında Gənc türklər Avropadakı siyasi təşkilatlanmaya paralel olaraq din və irq birliyini önə çıxardılar. Ancaq bu zaman ortaya çıxan İslam birliyi ideyası, düşüncəsi dini olmaqdan daha çox siyasi məzmun daşıyırdı. İslamçılıq bir siyasi məfkurə olaraq Osmanlıda XIX əsrin 60-70-ci illərində doğulur və Osmanlı aydınlarının ən çox üzərində mübahisə apardığı bir

mövzu olur. Bu zaman üslubu, təfəkkürü, mühakimələrilə Əli Süavi önə çıxır. "İslam aləminin son müctəhidlərindən biri" (A.H.Tanpınar) Əli Süavi özünün redaktoru olduğu "Müxbir" qəzetinin ilk sayından başlayaraq "İslami birlik" sözünü daha sıx qullanır. O, yeni dövlət quruluşunda İslamın yerini müəyyən etməyə çalışır, idarə və siyasəti ağıla və təcrübəyə aid edir. O, Quranın hər millətin öz dilinə tərcümə edilməsi və xütbələrin də öz dillərində səsləndirilməsini irəli sürürdü. Eyni zamanda müsəlmanlar arasında siyasi birliyin yaranmasını ilk arzu edənlərdən olmuşdur. Ə.Süavi "Ülum" qəzetinin 1870-ci il 18-ci sayında Misir, Tunis və Trablusdan ibarət bir Afrika İslam dövlətinin qurulmasını təklif etmişdir. İsmail kara onun Namik Kamalla bərabər islamçıların olduğu qədər, bəlkə onlardan daha çox milliyyətçilərin, türkçülərin, Qərbçilərin, hətta dünyəviləşmənin və laisizmin öncülü" hesab edirdi (Kara İ. İslamçıların siyasi görüşləri. İ., 1994, s. 22). Bəziləri isə onu türkçülükdən daha çox islamçı hesab etmişlər. Aktaran Meriç onu "türkçü deyil, Osmanlıçı, laisizm tərəfdarı yox, "İslam birliyi"nin müdafiəçisi hesab etmişdir. Çelik Hüseyin isə onu Türkçü, Qərbçi və islamçı kimi qələmə verərək yazır: "Osmanlı dövlətinin bütünlüyündən söz etdiyi zaman Osmanlıçı, müsəlmanları və türkləri Osmanlı türklüyü varlığında əzmə siyasətinə qarşı ittihadı-islamçı olur, nəhayət mənsubu bulunduğu türk millətinin deyərləri və varlığı inkar edildiyi zaman türklük fikrini müdafiə edirdi" (Çelik H. Ali Süavi və dönemi. İ., 1994, s. 618).

Qərbdə panislamizmin ideologiyasına qarşı fikrin yenidən formalaşdığı bir dövrdə səhnəyə Cəmaləddin Əfqani çıxır. O da M.F.Axundzadə kimi ömrünün böyük bir hissəsini İslam aləminin geridə qalması, yaxud tənəzzülünün ictimai-siyasi nədənlərinin axtarılmasına həsr etmişdir. Ancaq M.F.Axundzadədən fərqli bir üsul seçərək İslamı söküb dağıtmaq yox, İslami vəhdəti yaratmaq yolunu tutmuşdur.

İslamda islahatçılığın əsas müəlliflərindən biri də C.Əfqanidir. O, Avropalı müxbir Artold Arnolda müsahibəsində İslami reformadan danışır və İslamda azad və yeni bir ruhun yaşadılmasını şərh edərək deyirdi: "Quranın həqiqi ruhu tamamilə azad düşüncələrə və yeni fikirlərə əsaslanır. İndi İslam aləmində mövcud olan nizamsızlıqların və mühafizəkarlığın əsl İslam qanunları ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bunlar cahil təfsirçilərin İslam şəriətinə eydikləri əlavə şeylərdir. Zaman keçdikcə bunlar üzə çıxacaq. Buna görə də hər bir müsəlman alimi Avropa sayağı azadlıq fikirləri ilə yaxından tanış olsa, Quran təliminə müraciət etməklə çətinlik çəkmədən xalqı bu gün tələb olunan azadlıq fikirləri və düşüncələri ilə aşına edə bilər və bu işi Lüterin qarşılaşdığı çətinliklər olmadan həyata keçirmək asanlaşar". Müxbirin "Sizin təklifləriniz bütün müsəlman ölkələrində həyata keçirilə bilərmi?" sualına cavabında isə demişdir: "Müsəlman xalqları öz aralarındakı ixtilafı baxmayaraq bir-birilə o dərəcədə birləşmişlər ki, bir ölkədə gedən islahat sözsüz bütün digər müsəlman ölkələrində də öz təsirini buraxacaqdır" (Sitat Ş.Qurbanovun "Cəmaləddin Əfqani və türk dünyası" (səh. 205-206) kitabından götürülüb).

C.Əfqani İslama fəlsəfi cəhətdən yanaşır, dini xurafatı rədd etməklə yanaşı, İslam döyüşkənliyinə xüsusi önəm verərək "bugünkü müsəlmanları bugünkü qəflətlərdən, gücsüz və qüdrətsizliklərdən" ancaq dinin islahı yolu ilə çıxarmağı düşünürdü. "Renana cavab" məqaləsində bunu aydın görmək olar. Bəzən isə C.Əfqani yazılarında olmasa da, çıxışlarında İslama qarşı M.F.Axundzadə qədər kəskin mövqə tuturdu. Belə çıxışlardan birini Parisdə görüşdüyü və bir ay onu qonaq saxladığı Ə.Ağaoğlu sonralar belə xatırlayırdı: "Müsəlman aləmi nəhəng bir cəsədə bənzəyir. Bu cəsədin başı İstanbuldadır, qollarının biri Afrika sahillərinə, digəri isə Kırım və İstanbuldan keçib Çinə qədər uzanmışdır. Lakin əldən düşmüş bu nəhəng və xəstə cəsədin bədənində bircə dənə də sağ yer yoxdur. Onun hər yerindən qan fışqırır. Adama elə gəlir ki, onun artıq son nəfəsidir" (A.Aqəev. Panislamizm, eqo, xarakter i napravlenie. "Kaspi", 1900, 14 aprel).

C.Əfqani, H.Zərdabidən sonra İ.Qaspıralı ictimai fikirdə yeni formul araşdırılarda olmuşdur. Onun "Tərcüman" qəzetinin əsas auditoriyası müsəlman aləmindən daha çox, türk dünyası olmuş, fikir və mesajlarını da bu istiqamətdə vermişdir. Onun "Dildə, fikirdə, işdə birlik" formulunda islamın kənarında qalması da diqqətçəkicidir. Maraqlıdır ki, onun formulunda dil birliyi öndə gəlir; ömrünün sonuna qədər də dil birliyini müdafiə etmiş, ümumtürk ədəbi dilinin formalaşmasına çalışmışdır. Sonralar "Tərcüman"ın baş məqaləsində yazırdı: "Ömrümüzün işi olan tövhidi-lisan məsələsində biz bir nöqtə geri çəkilmədik və çəkilməyəcəyiz...Dil birliyi, ümumi və ədəbi dil lüzumu felən hakim oldu" ("Tərcüman", 1906, 18 dekabr). O, dildə birliyi qəzet vasitəsilə həyata keçirmək istəyirdi və faktiki olaraq redaktoru olduğu "Tərcüman" qəzeti on ildən çox (1903, "Şərqi-rusa"a qədər) bu missiyanı təkbaşına həyata keçirmişdi.

XX yüzilin əvvəllərində haqqında danışdığımız formul Y.Akçura yaradıcılığı ilə bir qədər də şəkillənir. Bütün həyatını türkçülük probleminə həsr edən Y.Akçura 1904-cü ildə yazdığı "Üç tərəzi siyasət" (Siyasətin üç tərəzi) adlı fundamental əsərində formulun ilkin şəklini ortaya qoyur. Demək lazımdır ki, buna qədər formulun hər bir təməl prinsipi ayrılıqda yol gəlsə, bu əsərdən sonra birləşik şəkil alır və sonrakı dövrdə aparılan əlavələr, istiqamətlər buradan yola çıxır. Bu cəhətdən Y.Akçuranın "Üç tərəzi siyasət" əsərini formulun ilkin eskizləri hesab etmək olar. Formulda islamçılıq osmanlıçılıqdan sonra gəlir, ancaq islamı siyasi cəhətdən birləşdirmək anlamını verirdi. Bu cür yanaşma Avropalı Frenklərin Panislamizminə uyğun olaraq işlədilirdi. Müəllif İslam birliyi siyasətinin Osmanlı dövlətinə yararlı olub-olmadığı ilə bağlı fikirlərini bildirirdi. Onun fikrincə, bu birliyin tətbiqi nəticəsində Osmanlı əhalisi arasında dini nifaq və düşmanlıq aradan qaldırılacaq, güclü bir İslam topluluğu meydana gətirəcəkdi. O yazırdı: "Daha mühüm, yer üzündəki bütün müsəlmanların getdikcə qüvvətlənmək üzərə birləşməsi və beləcə anqlo-sakson, Cermen (German - B.Ə.), Slav, latın və bəlkə, sarı irqin birləşmələriylə meydana gələcək böyük qüvvətlər arasında varlığını qoruya biləcək, din üzərinə müstənid bir qüvvətin doğması üçün hazırlanacaq" ("Üç tərəzi siyasət", Ankara, 1976, s. 31).

Y.Akçura bu tərəzi siyasətin bir yanı Asiya, bir tərəfi Afrikanın böyük bir hissəsinə hakim ola biləcəyinə inanırdı. Ona görə islamçılıq da Osmanlıdan kimi Avropa çıxışlıdır. Onun fikrincə, Osmanlı məmləkətində din əsasına dayanan müsəlman birliyi qurulacaq ki, bu da müsəlmanların xəlifə ətrafında toplanması üçün sağlam bir zəmin hazırlamış olacaqdı. Ancaq Y.Akçura müsəlman birliyinin meydana gəlməsini uzun bir zamana bağlı iş olduğunu öncədən qeyd edir.

Azərbaycan ədəbi, ictimai mühitinin islamçılıq təməl prinsipinə qatqıları da çox olmuşdur. Yazılarında bu mövzuya ara-sıra yer verənləri nəzərə almasaq, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə və H.Vəzirovun məqalələrini və redaktoru olduqları qəzetlərin ("Həyat", "İrşad", "Tazə həyat", "Səda", "Sədayi-həqq" və s.) davamlı olaraq bu mövzunu gündəmdə saxladıklarını göstərmək olar. Ancaq bu yazılar iki hissəyə ayrılırdı; birincisi, islamla, onun müasir durumu ilə bağlı yazılar; ikincisi, islam birliyi və islamçılıqla bağlı məfkurəvi yazılar.

Ə.Ağaoğlunun uşaqlıq illəri qatı dini mühitində keçmişdir. Öz tərcümeyi halında uşaqlığının dini şəbəkələr içində keçdiyini, ortada dini düşüncədən ayrı heç bir qayğı və düşüncənin olmadığı bir ortamda yaşadığına diqqət çəkərək yazırdı: "Mən uzun illər davam edən bu kimi münaqişələrin və mücadilələrin içində böyüdüm" (Y.Akçura. Türkçülüyn tarixi. B., 2010, s. 215). Parisdə oxuyarkən Qərbin və Şərfin böyük fikir adamları J.Darmesteter, C.Əfqani və E.Renanla tanış olması, eləcə də Avropanı da içinə alan məfkurələşmə (panislamizm, panslavizm, millətləşmə və s.) mübahisələrinə qoşulması onu islam-islamçılıq-islamlaşma mövzusunda daha da yaxınlaşdırır. Hələ tələbə ikən Londonda keçirilən (1892) konfransda "Şiə məzhəbinin qaynaqları"

mövzusunda məruzə ilə çıxış edir. Konfrans iştirakçıları arasında böyük ilgi görən məruzə elə konfransın qərarı ilə dərc olunmuşdu. Bir il sonra isə E.Renanın "İslam dini elmin və sivilisasiyanın inkişafı üçün əngəl törədir" fikri ətrafında rusca çıxan "Kavkaz" qəzetində məqalə ilə çıxış edir və bu zamandan başlayaraq onun islamla bağlı müxtəlif məqalələri dərc olunur. "İslam və axund" əsəri hələ çap olunmadan xalq və ruhanilər arasında qızğın müzakirələrə səbəb olur. Əsərdə məzhəb ayrılığının islama verdiyi zərərdən söhbət açılırdı. 1901-ci ildə rus dilində yazdığı "İslama görə və islamlıqda qadın" əsərində qadının keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər salmışdır. İslam mövzusunun Azərbaycan ictimai prosesində müzakirəyə çıxarılmasının özünün nə qədər ağır olduğunu nəzərə almış olsaq, onda islamda qadın mövzusunun nə dərəcədə mürəkkəb və çətinliyini təsəvvür etmək çətin olmaz. Bu əsərində müəllifin İran və ərəb mədəniyyətini ittihama qalxması onun bu mədəniyyətlərlə ortaq kimlik bağlarının qopardılmasına hesablanmışdı. İslam sözü əvəzinə "islamlıq" ifadəsinin işlənməsi də müzakirəni məfkurə istiqamətinə yaxınlaşdırır. Bu əsərində Ə.Ağaoğlu müəllimi C.Əfqaninin islamda islahatlarını davam etdirərək yazırdı: "Müsəlman dünyasının qəflət yuxusundan oyadılması, onun mədəni xalqlar siyahısına daxil olması üçün güclü sarsılma olmalıdır ki, müsəlmanlar da öz islahedilmə mərhələsini keçsin və nəticədə onlardan da möhkəm iradəyə malik, canından keçməyə hazır olan bir rəhbər çıxmış olsun" (M.Süleymanlı. Ə.Ağaoğlunun "İslama görə və islamıyyədə qadın" əsərinə elmi tənqidi yanaşmalar. B., 2008, s. 83).

"Panislamizm, onun xarakteri və istiqaməti", "Müsəlman xalqlarının vəziyyəti", "Misir və ingilislər", "Pessimistin düşüncələri", "İslamın yarandığı ilk dövrün etüdləri" və s. onlarla məqalələrində Ə.Ağaoğlu islamın dünəni, bugünü və gələcəyi ilə bağlı fikirlər irəli sürürdü. Ümumiyyətlə, "Difai" təşkilatını yaradana qədər Ə.Ağaoğlu həm yaradıcılığı, həm də əməli fəaliyyətində islamçılığı əsas götürmüşdü. O, bəzən axundları, ruhaniləri tənqid etsə də, islami birliyi əsas götürənlərdən idi. Qərbdə yayılan panislamizm ideyasına sərt şəkildə cavab verərək onun rus və Avropa qaragüruhçularının təsəvvür etdikləri şəkildə müsəlmanlar arasında mövcudluğunu inkar edir və uydurma olduğunu deyirdi.

Ə.Ağaoğlu ilə yanaşı Azərbaycan mətbuatında islamla bağlı ən çox məqalə yazanlardan biri də Haşim bəy Vəzirov idi. Onun 1907-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq islam və onun problemlərinə həsr olunmuş onlarla məqalələri dərc olunub. Bu məqalələrin, demək olar ki, hamısında H.Vəzirov təkəcə islamın müdafiəçisi kimi çıxış etmir, həm də onun inkişafına və əngəl olan problemlərə toxunur, cəhalətə qarşı çıxırdı. Həmin dövrdə tənqidi realizmin birtərəfli olaraq islamın üzərinə hücum keçdiyi bir zamanda H.Vəzirovun bu mövqeyi onun islama dərinədən bağlı olduğunu göstərirdi. "Eydi kəbir məsələsi", "Polşa və Litva müsəlmanları", "Alman mətbuatı və İran işləri", "İslamiyyətə hücum", "Panislamizm məsələsi və ermənilər", "Məsləkimiz", "Xeyirxah qonşularımız" və s. onlarla məqalələrində cəmiyyətin tərəqqisi üçün dini məsələlərə müasir tələblərdən yanaşmanı zəruri hesab edirdi. Publisistin haqqında ən çox qələm çaldığı problem isə panislamizm, onun Avropada çeynənməsi və bunun üzərindən islama edilən hücumlar idi. Panislamizmə aid silsilə məqalələrində Avropada bu terminlə bağlı səhv fikirlərə münasibət bildiren H.Vəzirov bunu da deməkdən çəkinmir ki, "panislamizm", ya "ittihadi-islam" bizim bədbəxtliyimizdən hələ ki, yoxdur. Amma ümidvarıq ki, inşallah olacaq və olan vaxtında bu məsələ nə Rusiyadan, nə Yevropa dövlətlərinin heç birindən gizli qalmayacaq" (H.Vəzirov. Keyfim gələndə. B., 2000, s. 132). Ümumiyyətlə, islam birliyi H.Vəzirovun məqalələrindən qırmızı xətlə keçir və o bu birliyi yalnız arzu etmir, həm də "ittihadi-islam"ın yollarını göstərirdi.

Ə.Hüseynzadə də üç təməl prinsipdən biri-islam amilinə böyük önəm verdiyindəndir ki, baş mühərriri olduğu "Həyat" qəzetini "türkcə" və "islamiyyə"

qəzeti adlandırmışdı. Onun yaradıcılığında islamçılıq digər iki prinsipə görə bir qədər zəif təsir bağışlayır. Yeni türklük və avropaçılıq, milli birlik, vahid ədəbi dil problemi yaradıcılığında daha geniş və detallı şəkildə işlənmişdir. Bununla belə, Ə.Hüseynzadə islam dininin ümumbəşəri mənəvi-əxlaqi dəyərlərini yüksək qiymətləndirir, Quranın bütün müsəlman xalqlarının dilinə tərcümə edilməsini vacib hesab edirdi. "Allahını tanıyan millət milli birliyini dərk edəcəkdir" fikrinin müəllifi "Siyasəti-fürusət" əsərində İran mütləqiyyətini satirik sarkazmla tənqid edirdi. Ə.Hüseynzadə "Həyat"ın ilk saylarından başlayaraq özünün təlimlərini, konsepsiyasını verməyə başlamışdır ki, bunlardan biri də islam amilidir. "Həyat" qəzetinin 1906-cı il 2 iyun tarixli sayında konsepsiyasının dörd ana xəttini irəli sürürdü: 1. Biz insanız; 2. Biz qafqazlıyız; 3. Biz müsəlmanız; 4. Biz türkü. Müsəlmanlığı şərh edərkən "Binaənəleyh öz əqayıqi-diniyyəməizə, hürriyyəti-viddanımıza hər an nə lazımsa onu istəyiniz, onu tələb ediniz"-deyə yazırdı. O, müxtəlif məzhəb və dinlərin türkləri ayırdığına diqqət çəkirdi. O, "...dini mübini islam ilə mütədəyyin, ərəb elmi ilə mütəllim, ərəb mədəniyyəti ilə mütəməddin" olduqlarına görə öz mədəniyyətini, dilini qoruduğunu yazırdı: "Yalnız islam dini türklər arasında yayıldıqdan sonra bu din onların lisanına, ədəbiyyat və əxlaqi-adətlərinə əziz bir təbəddül vücudə gətirmişdir" ("Həyat", 1906, N16). Ə.Hüseynzadə "bizim üçün islam xaricində nicat yoxdur"-deyərkən də Avropa elmini, mədəniyyətini öyrənməyə qarşı çıxmırdı: "Qərb mədəniyyətinin əsbabi-tərəqqi və rifahiyyətlərini dini islama tofiqən millətimizin tərəqqiyyatına tətbiq etməliyiz" ("Həyat", 1905, 7 iyun) qənaətinə gəlirdi. Məqalələrinin birində "türk qanlı, müsəlman etiqadlı, firəng fikirli, Avropa qiyafətli fədai!" fikrində "islam etiqadlı" islamçılıq, islamaşma olmasa da, islam düşüncəsini əks etdirirdi.

Türkiyədə "İttihad və tərəqqi" partiyasının fəallaşması və Z.Göyalpın onun sıralarına daxil olub Diyarbəkir təmsilçisi seçilməsindən (1909) sonra üç təməl prinsip özünün yeni mərhələsini yaşayır. Türkiyə və Azərbaycan ədəbi, ictimai mühitində müzakirə mövzusu olan bu təməl prinsipləri bir çətir altına gətirmək və onların bir-birilə ziddiyyət təşkil etmədiyinə dair araşdırmaları üzə çıxır. Onun əsərlərində yalnız islamdan, islam amilindən söhbət getmir, həm də islamçılığın nəzəri konturları müəyyənləşdirilməyə, onun siyasi məfkurə şəklinə düşməsinə çalışılır. İslamçılığın milliyət fikrinə zidd olmadığını və onların bir çətirdə mövcudluğunun mümkünlüyü, çağdaş islam türkçülüüyü fikrini də irəli sürmüşdü. Z.Göyalp 1915-1917-ci illərdə ciddi cəhdlə bu üç təməlin bir-birilə uzlaşdırılması üzərində düşünür və bu istiqamətdə araşdırmalar aparırdı. O, türkçülərin ayrıca bir ümmət proqramının olmasının gerekliliyi qənaətində idi; bu proqramda müsəlman xalqlarının eyni əlifbadan istifadə etmələri, elmi terminlərdən istifadədə yaxınlaşma, dini idarələr arasında əlaqənin yaradılması kimi məsələlər nəzərdə tutulurdu. Bunun üçün təhsil və termin konfransları da keçirilməsi planlaşdırılırdı. Onun fikrincə, türkçülüynün millət məfkurəsi, türkçülükdürsə, ümmət məfkurəsi islamçılıqdır. Z.Göyalpın müəyyənləşdirdiyi ictimai əqidənin üç təməl prinsipindən ikincisini islam ümməti təşkil edirdi: "Türk millətindənəm, İslam ümmətindənəm, Qərb mədəniyyətindənəm".

M.Ə.Rəsulzadə də Türkiyədən qayıtdıqdan sonra Z.Göyalpə paralel olaraq məqalələrində ictimai, siyasi notları artırdığı kimi, fikirlərində də məfkurəçiliyə geniş yer verirdi. Açıqca görünürdü ki, C.Əfqaninin Türkiyə aydınları üzərinə təsiri ona da sirayət etmişdi. Əvvəlki məqalələrimizdə də C.Əfqaninin M.Ə.Rəsulzadənin bədii və ictimai-siyasi yaradıcılığına təsirindən danışmışdıq. Maraqlıdır ki, o, N.Nərimanovun "Bahadır və Sona" əsəri ilə bağlı yazdığı məqaləsində ictimai, siyasi məsələlərə də toxunmuş və C.Əfqaninin islam islahatını xatırlayaraq "Gəzən filosof"un uzaqgörənliyini qeyd etmişdi. N.Nərimanovla razılaşırdı ki, yazırdı: "İslamiyyətin indiki halı islah olunmaq üçün bir "Lüter"ə ehtiyacı varmıdır? Buna Bahadır müsbət bir cavab veriyor. Nəriman bəyin qəhrəmanınca-demək ki, Nəriman bəyin də fikrincə-

islam aləmi indi öz Lüterini gözləməkdədir və bu Lüter gəlməyincə də müsəlmanlar tədennidə qalacaqlar" "İqbal", 1913, 29 dekabr).

"Milli dirilik" ("Dirilik", 1914 N2) adlı silsilə məqalələrində isə M.Ə.Rəsulzadə "milliyyət-pərvərlik naminə inad edib də islam millətinin müstəqil qalmalarını arzu etməkdən nə kimi bir fayda gözlüyoruz" sualı ətrafında fikirlərini bildirir. "Tutacağımız yol" məqaləsində isə üç təməl prinsipin adını çəkir və onlardan biri islamlaşmaq (məhz islamlaşmaq!) haqqında yazırdı: "Dincə müsəlmanınız...Müsəlman olduğumuz üçün biz türklər beynəlmiləliyyəti-islamiyyəyə daxiliz. Bütün islam millətlərlə şərikli bir əxlaqa, dini bir tarixə, müştərək bir yazıya, xülasə, ortağ bir təməddünə malikiz....Bu şəriklik islamiyyətə daxil olan zərəli təsirlərdən bizi mütezərrər, etdiyi kibi, bu yolda olacaq islahat feyzlərindən də bizi nəsibsiz qoymaz" ("Açıq söz", 1915, 2 oktyabr).

Beləliklə, yarım əsrdən çox yol gələn üç təməl prinsipdən üçüncünün - islamlaşmağın keçdiyi inkişaf yoluna müəyyən dərəcədə nəzər saldıq. Formulun ictimai məfkurə olaraq tam şəkildə formalaşmasında kimlərin hansı rola malik olduğunu isə gələcək məqaləmizə buraxırıq.

İDEYADAN NƏZƏRİYYƏYƏ - FORMULA DOĞRU

Beləliklə, "türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq" üçlü düsturunun qoyuluşuna, təməl prinsiplərinin hər birinin ayrı-ayrılıqda inkişaf yoluna və formulun meydana gəlməsində, formalaşmasında xidmətləri olan fikir adamlarının düşüncələrinə nəzər saldıq. Doğrudur, qəzet məqaləsinin imkanları daxilində bir çox ziyalıların bu istiqamətdəki fikirlərinin hamısını çatdırmağa bilmədik (bu, böyük bir tədqiqatın mövzusu!), əsasən, məqalələrimizin başlıqlarındakı problemlərə nəzər yetirdik. Məlum oldu ki, hər üç təməl prinsip birləşənə - bir sistem halına gələnə qədər təkbaşına zəngin inkişaf yolu keçmişdir. İndi isə bu üç təməl prinsipin kimin yaradıcılığında ayrı-ayrılıqda necə işlənməsinə nəzər yetirək. M.F.Axundzadənin yeniləşmə - avropalaşma, Ziya Paşa, Əhməd Midhəd Əfəndi, Əhməd Cəvdət Paşa və başqalarının türkçülük xətti, C.Əfqani-nin yürütdüyü islam birliyi xətti kimlərin yaradıcılığında və nə vaxt birləşdi? Türk dünyası ziyalılarının yaradıcılığında müstəqil şəkildə yol gələn bu prinsiplər ilk dəfə olaraq Ə.Süavinin yaradıcılığında birləşdi. Türk tədqiqatçısı Ülken Ə.Süavinin türkçülüüyü ilə bağlı yazır: "Ali Süavinin türkçülüyə, türkçülüyə aid bir çox əsəri və bəzi məqalələri vardır. Əsərlərindən bilinənləri "Xivə tarixi" və türk adındakı broşürlərdir. Xivəyi 1873-də Parisdə yayınlamışdır. Parisdə əsərin fransızcasını basdırdığı halda, İstanbulda türkcəsini də çıxardı. Bu əsərlərdə Süavinin zamanındakı türkçülük cərəyanından xəbəri olduğu, ayrıca Avropada Daquinesin "Ümumi Türk tarixi"ni, Abel remusatı oxuduğu, türkoloqların nəşrlərlə təmasda bulunduğu anlaşılır. Ancaq əsl önəmli olan nöqtə onun bir türkoloq olması deyil, Osmanlılıq şüuru yerinə türkçülük şüurunu uyandırmaq istəməsidir" (Ülken H.Z. Türkiyədə çağdaş düşüncə tarixi. I., 2005).

Görünür, əlibəyşünas O.Bayramlı da "Bu üçlü görüş, yeni islamlaşmaq, türkləşmək və avropalaşmaq Ə.B.Hüseynzadədən bir az əvvəl Əli Süavi tərəfindən irəli sürülmüş və müdafiə olunmuşdur" fikrini irəli sürərkən bunları nəzərdə tuturdu. Lakin məsələ heç də O.Bayramlının dediyi kimi olmamışdır. Mərhum tədqiqatçı O.Bayramlının Ə.Süavinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmaq imkanı olmadığı üçün bu fikri işlətməmişdir. Olsun ki, bəzi Türkiyə tədqiqatçılarının fikirlərinə istinadən yazmışdır. Əslində isə üçlü düsturun prinsipləri ilkin variantda onun yaradıcılığında birləşsə də, heç də formulu formalaşdırmağa imkanı olmamışdır, bunun üçün heç ictimai fikir də hazır deyildi. Yeni Ə.Süavinin yaradıcılığı və fəaliyyətində bu təməl prinsiplərin yalnız ilk mərhələsi öz ifadəsini tapmışdır; islam, islam birliyi, türk, türklük, demokratiya, bərabərlik xətləri bir sistem şəklində deyil, pərakəndə halda

işlənib. Bir daha vurğulamaq lazımdır, bu prinsiplər Ə.Süavi yaradıcılığında bir yerdə-düstur şəklində işlənilməyib, müxtəlif məqalələrdə bu problemlərin hər biri haqqında yazsa da, ideoloji, məfkurəvi cəhətdən yanaşmamışdır. Türk, islam kimi anlayışlar onun yaradıcılığında daha çox maarifçi, elmi nöqtəyi nəzərdən işlənilmişdir. Əvvəldə də görəceyik ki, Türk dili, türklük, türkçülük kimi ifadə və istiqamətlər XIX yüzilin 60-cı illərindən başlayaraq ilkin həyatını yaşamaqdaydı. İslam birliyi, islamçılıq kimi ifadələr də bütün islam ölkələrində, eləcə də, Azərbaycanda, Türkiyədə, Kazanda, Tatarıstanda məqalələrdə bu və ya digər şəkildə səslənməkdə idi. Cəmaləddin Əfqaninin bu sahədə çalışmaları isə nəinki Şərqi və Avropa, eləcə də türk dünyasında geniş yayılmaqda idi.

Üç prinsipin ifadə olunduğu formulun ilk versiyasının formalaşmasında bir başqa düstur İ.Qaspiralının "Dildə, fikirdə, işdə birlik" formulunun, heç şübhəsiz, müəyyən təsiri olmuşdur. Burada da üçlü düstur vardır, lakin bu üçlü düstur yalnız türk xalqlarını əhatə edir, Rusiya türkləri və Türkiyə türklərinin "dil, fikir, əməl" prinsipləri ilə birləşməsinə nəzərdə tuturdu. Millətin kimliyini öncə onun dilində axtarır, "dil birliyi"ni vacib hesab edirdi. Ümumtürk ədəbi dilinin ilk və sona qədər müdafiəçisi də ilk öncə İ.Qaspiralı olmuşdur. O da Ə.Hüseynzadə kimi İstanbul ləhcəsini ümumtürk ədəbi dilinin əsası hesab edirdi: "Yaşasın millət! Yaşayacaqdır bu millət! Çünki anladı ki, dil birliyi, fikir və ədəbiyyat birliyini mücbib olub, bu işə iş və əməl və hərəkət birliyini doğurub qurtluş səbəbi olacaqdır" ("Tərcüman", 1906, 18 dekabr).

İ.Qaspiralı "Tərcüman"ın səhifələrində məfkurə mənasında bu cür ictimai, ideoloji mesajları tez-tez verirdi. Bir sözlə üçlü düsturun türkçülük təməl prinsipi onun yaradıcılığının prioritet istiqamətlərindəndir. Digər iki prinsip də İ.Qaspiralının yaradıcılığında müəyyən dərəcədə öz əksini tapıb. Onun "Firəngistan məktubları" əsərində həm avropaçılıq, həm də islamla bağlı müəyyən ictimai mesajlar da yox deyildir. Ancaq İ.Qaspiralının bizim üçlü düstura ən böyük təsiri türk cəmiyyətində yeni ideoloji meyillər axtarması və sonrakı məfkurə arayışlarında formulun ideya qaynağı rolunu yerinə yetirməsi olmuşdur.

"Türkləşmək, müasirləşmək, islamlaşmaq" formulu Y.Akçuranın "Üç tərzə siyasət" (Siyasetin üç yolu) əsərlə bir qədər konkretləşmişdir. İlk dəfə olaraq Y.Akçura Türkiyə ictimai-siyasi mühitinə nəzərən toplusunda qarşısında duran xətləri məfkurəçilik istiqamətində işləmişdir. Y.Akçura bu prinsiplərin hər biri ilə olmasa da ikisi (türkçülük, islamlılıq) ilə bağlı özünün ideoloji, siyasi baxışlarını məhz bu əsərində ifadə etmişdir. Əsərin adından da göründüyü kimi, bu istiqamətdə Osmanlıda gedən fikir, cərəyan axımlarını bir yere yığaraq məfkurə, yol formalaşdırmışdır. Y.Akçuraya görə bir Osmanlı ulusu meydana gətirmək, islamçılığa dayanan bir dövlət yapısı qurmaq və irqə dayalı türk siyasal ulusçuluğu meydana gətirmək lazımdır. Müəllif bunun üzərinə "Osmanlı birliyi", "İslam birliyi", "Türk birliyi" ifadələrini işlədir və bu prinsipləri ideoloji cəhətdən əsaslandırır. Göründüyü kimi, Y.Akçuranın formulunda müasirləşmə yer almır, osmanlılıq birinci, islamlılıq ikinci, türk birliyi isə üçüncü gəlir. Buna qədər heç kim Türkiyədəki ictimai prosesləri, cərəyanları, məfkurələri bu şəkildə ifadə etməmişdi. "Üç tərzə siyasət" tamamilə məfkurə istiqamətində yazılıb, türk toplusunun qarşısında duran siyasi yolları aramaq məqsədi güdür. Bu prinsiplərin hər birini əsaslandırdıqdan sonra müəllif yazır: "İndi bu üç siyasətdən hansının yararlı və qəbulu-tətbiq olunduğunu araşdıralım. Yararlı dedik, lakin kimə və nəyə yararlı? Öncə bütün insaniyyətə deyilə bilir" (Y.Akçura. Göstərilən əsər, s.24).

Y.Akçura bu əsərində üç tərzə siyasəti müəyyən etməklə yanaşı, onlardan hansının topluma yararlı olub olmadığını oxucunun üzərinə qoyur. Görünür ki, gənc Y.Akçuranın düşüncəsində üçlü düstur hələ tam şəkildə formalaşmayıb. Türk birliyindən danışarkən "türkləşmiş" və "türkləşdirmək" ifadələrindən də istifadə edir: "Türk birliyi siyasətindəki faydalara gəlincə, Osmanlı ölkələrindəki

Türklər həm dini, həm irqi bağlar ilə çıx sız, yalnız dini olmaqdan sız birləşəcək və əsasın Türk olmadığı halda bir dərəcəyə qədər Türkləşmiş sair müsəlman ünsürlər daha ziyadə Türklüyü mənimsəyəcək və hələ heç mənimsəməmiş ünsürlər də türkləşdirilə biləcəkdilər" (Y.Akçura. Göstərilən əsər, s. 33).

Y.Akçurada türkcülük üçüncü yerdədir, həm də osmanlılıqla üst-üstə düşür. Bu türkləşdirilməsi mümkün olmayan xalqların Osmanlı dövlətinin əlindən çıxması üçün irəli sürülmüş bir fikirdir. Bu fikir XIX əsrin 60-70-ci illərindən dövrüdə olsa da bu formulda ilk dəfə səslənirdi. Türklərin birliyi ideyası osmanlılığa nisbətən yeni olduğu üçün Y.Akçura onu üçüncü yerə qoyur. Lakin məqalənin sonunda özü də çoxdan beynini məşğul edən sualla oxucuya müraciət edir: "Müslümanlıq, Türklük siyasətlərindən hansı Osmanlı dövləti üçün daha yararlı və qəbulu tətbiqdirdir?" (Göstərilən mənbə, səh. 36).

"Türkləşmək, müasirləşmək, islamaşmaq" üçlü formulun ərsəyə gəlməsində Y.Akçuranın xidmətləri ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Türkiyə cəmiyyətində ictimai-siyasi məqsədli yollar arayışında olmuş və məfkurəvi üç prinsipi müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. Yeni siyasi arayışlar içində olan toplum üçün bu prinsiplərin bir çətir altında birləşməsi fikrinin özü yeni idi. Görünür, buna görə də opponentləri tərəfindən kəskin tənqidlə qarşılanırdı. Əli Kamal "Cavabımız" məqaləsində yazırdı: "...bu bəyanata cavabən demək istəyirik ki, bizim üçün Türkü İslamdan, İslamı Türkdən, Türk və İslamı Osmanlılıqdan, Osmanlılığı Türkdən, İslamdan ayırmaq, təkliyi üçə bölmək olmaz. Xeyalımıza gəlsə belə fikrimizə yerləşməz" (Y.Akçura. Göstərilən əsər, s. 37).

Lakin Y.Akçuranın bu düsturu bizim haqqında danışdığımız düsturun əsasını təşkil etsə də, bütün türklərin formulu funksiyasını yerinə yetirmək üçün iki çatışmazlığı var idi; Osmanlı coğrafiyasından kənara çıxmırdı və toplumu dini, irqi tərəfdən deyil, başqa bir yöndən birləşdirici (məsələn, müasirləşmək) amil nəzərə alınmamışdı. Buna baxmayaraq türk dünyasının yeni ideoloji meyillər əsasında formalaşmasının Y.Akçuranın "Üç tərzsi siyasəti"nin çox böyük köməyi olmuşdur. Türkiyə və Kazan tədqiqatçıları Z.Göyalpın üçlü düsturunun formalaşmasının əsası olaraq Ə.Hüseynzadənin məlum fikri ilə yanaşı bu əsəri göstərir. Ancaq məlum olduğu kimi, Y.Akçuranın əsəri əvvəl çıxmış, üstəlik, müəllif onu düstur şəklində işləmişdir.

Ə.Hüseynzadə də üçlü formulun formalaşmasında son dərəcə önəmli rola, hətta mən deyərdim, açar funksiyaya malikdir; ayrı-ayrı əsərlərində bu formulun hər biri haqqında sistemli və davamlı olmasa da, müəyyən fikirlər söyləmişdir. Lakin bu fikirlər onun formulun təkbaşına müəllifi hesab etməsinə yetərli deyil. Uzun müddət əlibəyşünaslar formulun ona qədər və ondan sonrakı həyatı üzərindən sükutla keçdiyindən, yanlış dəyərləndirmələrə gətirib çıxarmışdır. Əslində isə bu istiqamətdə apardığımız araşdırmalar yeni bir mənzərə ortaya çıxarır. Mərhum ədəbiyyatşünas O.Bayramlı yazırdı: "Beləliklə, əsrin (XX əsr nəzərdə tutulur - B.Ə.) əvvəllərində azadlıq uğrunda mübarizə yollarının hələ müəyyənləşmədiyi bir dövrdə Ə.Hüseynzadə tarixi məsuliyyəti öhdəsinə çəkərək milli tərəqqinin üç düşüncə tərzsi (islamaşmaq, türkləşmək, avropalaşmaq) əsasında aparılmasının vacibliyini iddia və isbat etməklə türkcülüüyü tez bir zamanda siyasi doktrinaya çevirərək, müsəlman və türk xalqlarının milli azadlıq tarixində yeni bir səhifə açır" (Ə.Hüseynzadə. Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar. B., 1996, s. 42-43).

Göründüyü kimi, tədqiqatçı Ə.Hüseynzadəni üç düşüncə tərzsi və türkcülüünün siyasi doktrinaya çevirməsini bildirir. Burada yanlışlıq nədən irəli gəlir? Birincisi, Ə.Hüseynzadə üç düşüncə tərzsinin banisi hesab edilir, halbuki, onun fikirlərində üç düşüncə tərzsi məfkurə baxımından işlənilməyib; ikincisi, türkcülüüyü siyasi doktrinaya çevirməsi iddia edilir. Buna baxmayaraq, tədqiqatçı özü onun "Məktubi məxsusi" məqaləsinin Y.Akçuranın "Üç tərzsi siyasət" əsərinə cavab olaraq yazıldığını bildirir. Ə.Hüseynzadənin türkcülüüyünə gəldikdə isə, tədqiqat-

çı özü İ.Qaspıralının 1983-cü ildən nəşr etdiyi "Tərcüman" qəzeti ilə "Dildə, fikirdə, işdə birlik" çağırışı hərəkatı Ə.Hüseynzadənin türkçülük görüşlərinin inkişafında həlledici rol oynadığını" (Göstərilən mənbə, s. 40) etiraf edir. Bütün bunlar tədqiqatçının türkçülüyn tarixi ilə bağlı Azərbaycandan kənar yazılan araşdırmaları nəzərə almamasından irəli gəlir.

Ə.Hüseynzadənin üç təməl prinsipdən ən çox məşğul olduğu türkləşməkdir. Ədib 1904-cü ildən başlayaraq türk adının mənşəyi, keçdiyi inkişaf yolu, çağdaş vəziyyəti ilə bağlı məqalələrində, "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir" əsərində, bu və ya digər şəkildə, bu problemdən danışırlar. Türk adı çəkilən ilk məqaləsi "Məktubi məxsusi"dir ("Türk" qəzeti, 1904, N56). Əlibəyşünaslar bu məqalənin Y.Akçüranın elə həmin qəzetin 24-36-cı saylarında dərc olunmuş "Üç tərəzi siyasət" məqaləsinə cavab olaraq yazdığı bildirilir. Lakin həmin məqaləyə cavab olaraq yazılmış Əli Kamalın "Cavabımız", Y.Akçüranı müdafiə məqsədilə Ə.Kamala cavab olaraq yazılmış Ahmet Feritin "Bir məktub" məqalələrində Y.Akçüranın məqaləsi eninə boyuna təhlil edilsə də, Ə.Hüseynzadənin məqaləsində cəmi bir dəfə adı çəkilir. Məqalənin başlanğıcından açıqca görünür ki, müəllif "Türk" qəzetinin hansı saylarındasa "türklüğün mədari-iftixarı bulunan Cingizlər, Teymurlar kibi herb dahilərinə" "yağdırılan həqarətlərə" cavab olaraq yazılıb. Y.Akçüranın "Üç tərəzi siyasət" əsərində isə nəinki belə həqarət yoxdur, hətta "Cingizlər, Teymurlar"ın adı belə çəkilməmişdir. Maraqlıdır ki, sonralar Türkiyədə Y.Akçüranın "Üç tərəzi-siyasət" (Ankara, 1976) kitabı dərc olunarkən buraya ona cavab olaraq yazılan məqalələri də daxil etmişlər. Ancaq Ə.Hüseynzadənin məqaləsi burada yer almamışdır. Fikrimizi Y.Akçüranın özünün sonralar yazdığı aşağıdakı sözləri də təsduq edir: "Akçüraoğlunun "Üç tərəzi siyasət"i "Türk" qəzetində dərc olunduqdan bir müddət sonra, eyni qəzetin 56-cı nömrəsində (24 təşrinə sani, noyabr) "Məktubi məxsusi" başlıqlı "Ə.Turani" imzalı bir məqalə nəşr olundu. Məqalə sahibi açıqca ifadə etməməklə bərabər, "Üç tərəzi siyasət" mübahisəsinə qarışır və süni olaraq ayrıca "pantürkizm", "panislamizm" adları ilə məslək icadına nə lüzum vardır", - deməklə və "Türk" qəzeti yazarının (Y.Akçüraya ona qarşı yazılmış Ə.Feritin "Cavabımız" məqaləsini nəzərdə tutur. Ə.Ferit həm də "Türk" qəzetinin redaktoru idi-B.Ə.) bəzi görüşlərinə qatılmış kimi görünməklə bərabər, özünün "panislamizm" və "pantürkizm"ə müxalif deyil, tam əksinə tərəfdar olduğunu anladır" (Y.Akçüraya. Türkçülüyn tarixi, s. 202-203).

Ə.Hüseynzadənin bu məqaləsində və "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir" ("Həyat" qəzeti, 1905, N4, 9, 16, 22, 35, 52, 81, 82) əsərində türk adı, onun qolları, dili, mənşəyi haqqında Azərbaycan ədəbi, ictimai mühitinə məlum olmayan son dərəcə zəngin, ətraflı məlumatlar verir. "Türk qövmlərinin bir küll, bir birlik" təşkil etməkləri, "türklərin səhvən tatar deyilən qismi - azərilər" deyilməsi, türk sözünün mənşəyi, keçmişi, eləcə də türklərin "cinsən və lisanən, müxtəlif və mütəəddid (cürbəcür - B.Ə.) təsirə məruz qalmaları, türk dilinin ləhcələri geniş təhlil edilir. Ancaq həcmcə kifayət qədər böyük olan əsərdən açıqca görünür ki, Ə.Hüseynzadənin əlinin altında olan mənbələr elmi mənbələr olmuşdur və müəllifin də məqsədi, adından da məlum olduğu kimi, türklərin kimliyini üzə çıxarmaqdır. Ə.Hüseynzadənin istər bu əsərində, istərsə də məqalələrində ideolojiləşmə, məfkurəçilik, deməzdim ki, yoxdur, ancaq çox zəif təsir bağışlayır. Onun araşdırmalarında məfkurə istiqamətində cəmi bir neçə dəfə türklük ifadəsinə rast gəlmək mümkündür, türkçülük, türkləşmək ifadələri isə ümumiyyətlə işlənilmir. Lakin gəlin razılaşaq ki, bu zaman türkçülük tarixinin böyük araşdırıcısı Y.Akçüraya görə, türkçülüyn artıq üçüncü mərhələsi başa çatmışdır. Müasirləşməklə, islamlaşmaq da bir neçə mərhələdən keçmişdir. Beləliklə, üçlü formulun hər bir təməl prinsipi bir neçə mərhələli inkişaf yolu keçmişdir: türk-türklük-türkçülük-türkləşmək; Avropanı təqlid-yeniləşmə-avropalaşma-müasirləşmə; islam-islam milləti-islam birliyi-islamlaşma.

Formulun üç təməl prinsipi başqa bir publisistimiz Ə.Ağaoğlunun yaradıcılığında da mühüm yer tuturdu. Hətta mən deyərdim onun Fransada olması, C.Əfqanıdən təsirlənməsi onu bu formulun prinsiplərinə daha da yaxınlaşdırmışdı. Bununla belə, onun yaradıcılığında da hələ siyasi doktrina şəklinə düşməmişdi. Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağaoğlunun formulla bağlı fəaliyyətini nəzərdə tutan M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: "Möhtərəm Ağaoğlu Əhməd bəy kəndi "İrşad"ı ilə islam, islam deyə bağlıdır və ittihadı islamdan bəhs ediyordu isə də bu bir sözdü. Məna etibarilə dönüb dolaşib islamçılıq və türkçülük şəklini alırdı. 1905-ci ildə (1906-cı il olmalıdır - B.Ə.) Hüseynzadə Əli bəy əfəndi Bakıda nəşr olunan "Füyuzat"ı ilə "Türk qanlı, islam etiqadlı və firəng qiyafətli olalım" (əslində belədir: türk qanlı, islam etiqadlı, firəng fikirli, avropa qiyafətli - B.Ə.) derkən daha sərih bulunan "Türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək" düsturunu ilham etmək istiyordu. Hər nə qədər Əhməd bəylə Əli bəy türkləri təlqin ediyordılarsa da aşkar **türkçülük** (seçmə mənimdir - B.Ə.) etdikləri yoxdu. Bu fikir sonradan qüvvət bulmaya başladı. "Türk yurdu"nun yurdçuluğunun Qafqasiya üzərinə təsiri oldu" (M.Ə.Rəsulzadə. Əsərləri. V c., B., 2014, s. 57).

Göründüyü kimi, M.Ə.Rəsulzadə yuxarıdakı fikrində üçlü düsturun formalaşmasının zamanını və ünvanını düzgün müəyyənləşdirib. Üçlü düstur Azərbaycan və Türkiyə mühitində məhz bu zaman məfkurə şəklinə düşmüşdür. Əlubəşünaslar kimi, mənim də ehtimalım bu idi ki, bəlkə, Ə.Hüseynzadənin bu dövrdəki hansısa məqalələrində əvvəl ideya şəklində ifadə etdiyi təməl prinsiplər məfkurə şəklində əsaslandırılmışdır. Bəlkə, Ə.Hüseynzadənin bizə məlum olmayan əsərləri vardır ki, orada görkəmli ədib üçlü düsturu məfkurə halında burada işləmişdir?!

Formulun üç təməl prinsipləri maarifçi və elmi istiqamətlərdə XIX yüzilin ortalarından başlayaraq ilk həyatını yaşamaqdaydı. Lakin 1910-cu ildən etibarən, əsasən Azərbaycan və Türkiyə ictimai mühitində bir məfkurələşmə mərhələsi gəlir ki, üçlü düstur məhz bu zaman son şəklinə düşür. Formulun yeni bir mərhələyə çatmasında, siyasi məzmun kəsb etməsində və ideyadan nəzəriyyəyə çevrilməsində, heç şübhəsiz, Z.Göyalpın rolu olduqca böyükdür. Türkiyə inqilabından sonra ictimai, siyasi və ədəbi həyata atılan Z.Göyalpın "Türk ocağı" dər-nəyindəki çıxışları, "Türk yurdu" dərgisindəki məqalələrilə formulun nəzəri konturlarını müəyyənləşdirmiş, ərəşəyə gəlməsini reallaşdırmışdır. M.Ə.Rəsulzadənin düsturla bağlı Ə.Hüseynzadədən sonra nəzəriyyəçilərin onu düstur şəklinə salmışdır fikri, ehtimal ki, Z.Göyalp haqqında deyilmişdir. Çünki başqa bir məqaləsində M.Ə.Rəsulzadə Türkiyədən qayıtdıqdan sonra Z.Göyalpdan təsirləndiyini dilə gətirmişdi. Z.Göyalpın 1913-cü ildən başlayaraq "Türkləşmək, müasirləşmək, islamaşmaq" düsturuna aid silsilə məqalələri dərc edilmiş, bu yazılar 1918-ci ildə eyniadlı kitaba çevrilmişdir. Üçlü düsturu sona çatıran və ona yeni məzmun verən M.Ə.Rəsulzadə Z.Göyalpın formuldakı əməyini belə xatırlayırdı: "Mərhumun (Ziya Göyalpın-B.Ə.) "Türk yurdu"nda yayımlanan "Türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək" yazıları məni çox qıcıqlandırdı. Bakıya geri döndüm. Basın dil sorunu ilə uğraşırdı. Bu sorunda Ziya savununçusu oldum. Türkçülüüyü yaymaq üçün Dünya savaşı çağında çıxardığımız "Açıq söz" qəzetinin başına Ziyanın qutsal deyimini bir çağırış olaraq qoyduq" (M.Ə.Rəsulzadə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. B., 2015, s. 144-145).

M.Ə.Rəsulzadənin "Açıq söz"ünə qədər Azərbaycan mətbuatında üçlü formul kimlənsə məqalələrində işlənilibmi? Demək çətindir. Yalnız onu demək mümkündür ki, üçlü formulun formalaşması daha çox "İttihad və tərəqqi" partiyasının 1908-ci ildən sonrakı mərhələsinə təsadüf edir. Həmin il Osmanlıda baş verən devrimdən sonra türk millətçiliyi genişlənmiş və qol-budaq atmışdır. Bu dövr türkçülüynün təşkilatlanma dövrü hesab olunur; türkçü dərneklər və cəmiyyətlər formalaşır. "Türk dərneyi" (1908), "Türk yurdu" (1911), "Türk ocağı" (1912) dərnek və dərgilərinin qurulması türkçülükdə yeni mərhələnin başlanğıcı

oldu. M.Ə.Yurdaqlun irəli sürdüyü "Türk yurdu" cəmiyyətinə Y.Akçura təmsilçi seçildi. Həmin adda dərginin çıxarılması dda "Üç tərəzi siyasət" in müəllifinə tapşırıldı.

M.Ə.Rəsulzadə Türkiyədən qayıtdıqdan sonra məqalələrinin, fikirlərinin ictimai yükü, siqleti artır, "İqbal", "Şəlalə" qəzetlərində erməni məsələsi, ərəb məsələsi, yeni dil, dil birliyi ilə bağlı məqalələr yazır. "Yeni lisançılar və türkçülər" məqaləsində türkçülüyn tarixinə ekskurs edərək Şinasi, Namik Kamal, Əhməd Midhət Əfəndi, Xalid Ziya Paşa, Hüseyn Rəhmi bəyin fəaliyyətini qiymətləndirdikdən sonra şair Məmməd Əmin Yurdaqlun yaradıcılığı üzərində dayanır və onun türkçə sözlərdən və vəzndən istifadə etdiyini təqdir edir. "Dirilik nədir?", "Millətin bir rüknü də dindir", "Milli dirilik" və s. silsilə məqalələrində millətin keçdiyi yol, yaşadığı mövqe, mənsub olduğu irq, avropalılarca dirilik problemlərinə aydınlıq gətirir. Bu məqalələrində M.Ə.Rəsulzadə sanki milli idealın konturlarını cızır, ictimai-siyasi fikirlər irəli sürür. "Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" üçlü düsturunu isə ilk dəfə "Tutacağımız yol" məqaləsində irəli sürür və bu təməl prinsipləri əsaslandırmağa çalışır. Üçlü düsturun hələlik Azərbaycan mətbuatında və ictimai fikrində bu şəkildə ifadə olunmasına ilk dəfə M.Ə.Rəsulzadənin bu məqaləsində rast gəlirik. Lakin həmin dövrdə mətbuatda bu barədə müəyyən söhbətlər getdiyindən hər hansı bir müəllifin başqa bir məqaləsində də qarşılaşmaq istisna deyil. İstisna olmayan odur ki, M.Ə.Rəsulzadə bu məqaləsində Azərbaycan cəmiyyətinin qarşısında duran vəzifələri məfkurə istiqamətinə yönəldir, onu yenidən işləyir, sanki xalq gələcəkdə gözləyən dövlətçilik prinsiplərinə hazırlayır: "Demək ki, müəyyən bir məfkurəyə və əksər əfradınca müşəxxəs bir qayeyi-amala malik olan millətlər, dövlətlər arasındakı münasibətdə əhəmiyyət qazandıqları kibi, dövlətlərin daxili siyasətləri üzərinə də böyük təsirlər icra ediləcəkləridir. Bu surətdə ayrı-ayrı millətlər bir millət olaraq yaşaya bilmək üçün, hər şeydən əvvəl, özlərini bilməli, müəyyən fikir və amallar ətrafında birləşərək böyük bir məfkurəyə, qayeyi-xeyala hədəf olacaq o işıqlı yıldızla sahib olmalıdırlar...İştə millətimizin bir qəzetəçi olmaq hesabı ilə öhdəmizə düşən rəhbərlik (yol göstərmək mənasında - B.Ə.) vəzifəsinin ifası üçün tutacağımız yolun nöqtəyi-əzimatini təşkil edəcək əsas-milliyət əsası" ("Açıq söz", 1915, N1).

M.Ə.Rəsulzadə bu üçlü əsası təsadüfən, gəlişinə işlətmir, onun konturlarını da nəzəri cəhətdən müəyyənləşdirir "Hər bir millət azad yaşayıb da tərəqqi edə bilmək üçün üç əsasa istinad etmək məcburiyyətindədir: dil, din və zaman.

Dilcə biz türkün, türklük milliyətimizdir...

Dincə müsəlmanız...Müsəlman olduğumuz üçün biz türklər beynəlmilliyəti-islamiyyəyə daxiliz...

Zamanla da biz texnikanın (alyatın) elm və fənnin möcüzələr yaradan bir dövründəyiz. türk və müsəlman qalaraq müstəqilən yaşamaq istərsək, mütləq əsrimizdəki elmlər, fənlər, hikmət və fəlsəfələrlə silahlanmalı, sözün bütün mənasıyla zəmanə adamı olmalıyız" (Göstərilən mənbə).

M.Ə.Rəsulzadə məqalənin sonrakı bölümündə də məfkurə üzərində geniş dayanaraq üç əsasa sarılmalı olduğumuzu ifadə edir. Üç əsas isə bu şəkildə formulə edilirdi: **"Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək** (seçmə M.Ə.Rəsulzadəninindir).

İştə, millətimizin həyati-ictimaiyyəsinə islah üçün üzərinə dayandığımız sepayeyi-mədəniyyət" (Göstərilən mənbə).

M.Ə.Rəsulzadə məqalənin sonuna yaxın "türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək nəzəriyyələrini təşrih edərkən bir çox nöqtələrdə" ona opponentlərin olacağını da istisna etmir və "Açıq söz"də qarşılarına çıxacaq olanlara qarşı yeganə vasitənin açıq söz olacağını da qətiyyətlə bildirir.

M.Ə.Rəsulzadə üçlü formulun üzərinə bir də bir ildən sonra "Açıq söz" qəzetinin bir illiyinə yazdığı "Getdiyimiz yol" məqaləsilə qaydır. O, burada bir il

əvvəlki məqaləsini xatırladaraq "Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" formulu üzərinə gəlir və bu təməl prinsiplərin hər biri üzərində ayrıca dayanaraq yazır: "Mütəəssib dinçilər, ölçüsüz liberallar və darıx millətçilərdən ötrü üç barışmaz və mütəzad əsaslardan ibarət olan bu ekonomlar "yeni cərəyan"a görə bir-birilə etilaf edə bilər və hətta biri digərini ikmal edər mütəvafiq qüvvələr şəklində görüldü" ("Açıq söz", 1916, N299).

Maraqlıdır ki, M.Ə.Rəsulzadə bir il əvvəlki məqaləsində deyil, məhz bu məqaləsində Ə.Hüseynzadənin üçlü düsturla bağlı xidmətini xatırlayır: "Bir qolunu təşkil etməklə müftəxir olduğumuz türk-tatar millətinin tarixi yolunu təqiblə, bu əsasları **Qafqasiya türk mətbuatında** (seçmə mənimdir - B.Ə.) ilk dəfə olaraq möhtərəm Əli bəy Hüseynzadə cənabları bəyan edərək Rusiya inqilabının bir əsəri-feyzi olaraq ərseyi-şühudə gələn "Həyat" qəzetəsi ilə "Füyuzat" məcmuəsində yazdığı məqalələrində kəndilərinə məxsus istiare ilə "türk qanlı, islam imanlı, firəng qiyafəli olalım" - demişlərdi. Türk-tatar aləminə təsiri mühəqqəq olan digər **inqilablardan sonra meydana çıxan nəzəriyyəçilərsə** (seçmələr mənimdir - B.Ə.) bu fikri "türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" kibi açıq aydın bir düstur halına qoydular" (Göstərilən mənbə).

Göründüyü kimi, M.Ə.Rəsulzadə bu ifadələrin əvvəlcə bir ideya olduğunu, nəzəriyyəçilərin sonra onu düstur şəklinə saldığını açıq mətnlə bəyan edir. Bu nəzəriyyəçilərdən birinin Z.Göyalpın olmasını əvvəldə qeyd etmişik. Deməli ki, üçlü düstur türk dünyasında konkret bir zamanda və məkanda bir nəfər tərəfindən formalaşdırılmamışdır. Azərbaycanda isə onu nəzəri şəkildə formalaşdırıran M.Ə.Rəsulzadə olmuşdur. Bunu elə həmin məqalədə müəllif özü də deyir: "Bu mübəccəl düsturun istiare yolu ilə bəyanındakı xasseyi-şərif hər nə qədər "Həyat" ilə "Füyuzat"a aid isə də onun **Qafqasiya mətbuatındakı** (seçmə mənimdir - B.Ə.) açıq və sərih bir surətdə elanı ilə "Açıq söz" iftixar edə bilər" (Göstərilən mənbə).

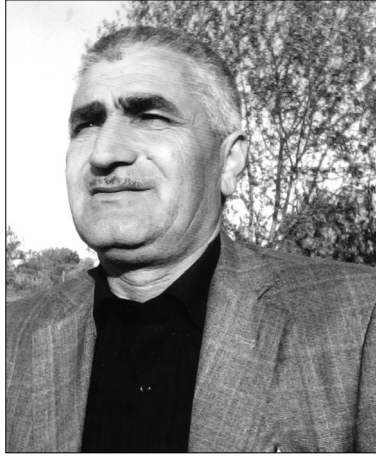
Maraqlıdır ki, istər "Tutacağımız yol", istərsə də "Getdiyimiz yol" məqalələrində M.Ə.Rəsulzadə düsturu "türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" şəklində ifadə etməklə kifayətlənmir, onun ideoloji konturlarını da müəyyənləşdirir, nəzəri cəhətdən əsaslandırır. Lakin görünür ki, hələ bu zaman onun özündə də düstur tam şəkildə oturmamışdı. İkinci məqalədə təməl prinsiplərdən danışarkən müasirləşməni önə çıxarması və onun haqqında ətraflı müzakirə etməsi ona daha çox dəyər verməsindən irəli gəlirdi. Formulun sonuncu ifadəsinə bir də biz onun məqalələrində rast gəlmirik, yalnız bayrağın rənglərində görürük. Bu isə formulun yeni variantı deməkdir ki, bu da M.Ə.Rəsulzadəyə məxsusdur. M.Ə.Rəsulzadə üçlü düsturu ilk dəfə olaraq nəzəri şəkildə əsaslandırmaqla yanaşı, onu siyasi müstəviyə gətirdiyi kimi, həm də dövlətçiliyin rəmzinə çevirmişdir. Dövlətçiliyin təşkilində aydın siyasi məfkurəyə malik siyasi xadim M.Ə.Rəsulzadənin neçə illərdən bəri düşüncəsində formalaşdırdığı rəmzləri həm də bayrağın rəngində ifadə etməsi tamamilə məntiqi və qanunauyğundur.

Beləliklə, M.F.Axundzadə, Ə.Süavi, C.Əfqani, Şinasi, Ziya Paşa, Əhməd Vefiq Paşa, H.Zərdabi, Y.Akçura, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu və başqalarının yaradıcılığında əlli ilə qədər müxtəlif mərhələlərdən (elmi, maarifçi, nəzəri, ictimai, siyasi) keçərək yol gələn üçlü düstur Z.Göyalp, M.Ə.Rəsulzadə ilə formalaşma mərhələsinə keçmişdir. Z.Göyalp Türkiyədə, M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycanda üçlü düsturu formalaşdırmağa, ona ictimai, siyasi məzmun verməyə müvəffəq olmuşlar. Ayrıca üçlü düsturun Azərbaycan Cümhuriyyətinin rəmzinə çevrilməsi isə birbaşa M.Ə.Rəsulzadənin adına yazılmalıdır.

Bədirxan ƏHMƏDLİ

◆ P o e z i y a

Valeh BAHADUROĞLU

GEDƏK

Gələn, səni xoş gəlmisən,
Tut əlimdən durum, gedək.
Uşaqlar nigaran qalar,
Bir yalan uydurum, gedək.

Sıralandı köç sırası,
Ruhum bir qəfəs arası.
Bu iki nəfəs arası
Ömrü başa vurum, gedək.

Bir ağ mələyə döndərib,
Göylərdən yerə endirib.
Səni göndərən göndərib,
Ahum gedək, yavrum gedək.

Bağlayıbdı saç üzünü,
Nə olar ki, aç üzünü.
Sənin də bir iç üzünü
Sən nəfəsdə görüm, gedək.

Yuxuma gəlib-eləmə,
Barı rahat yata bilim.
Gəldin, qovuşa bilmədim,
Get ki sənə çata bilim.

DÜŞÜRSƏN

"Ruhum bədəndən oynar",
Yadıma sən düşürsən.
Ürəyimdə yerin çat,
Saçımda dən, düşürsən.

Yenə yuxuma girib,
Baxırsan qərib-qərib.
Yarı yerdən göyərüb,
Yarı göydən düşürsən.

Xatirələr selində,
Tutub ömrün əlindən.
Oxuyub quş dilində
Əldən-dildən düşürsən.

"Ruhum bədəndən oynar",
Yadıma sən düşürsən.
Mən səni unutmuşam,
Bilməm nədən düşürsən?

O DAĞLARIN O ÜZÜNDƏ

O dağların o üzündə
bir daş ağlar.
Olub qəmə yoldaş, ağlar.
ağlar, nə ağlar.

Alışmayan ocağına,
Unsuz-dənsiz bucağına,
Baxıb soluna, sağına
Töküb qan-yaş, ağlar.

Əli çatmaz, ünü yetməz,
Nə amanı, ahı bitməz.
Gedən gəlməz, gələn getməz
gəzib sirdaş, ağlar.

Gözlədi haqqın səsini,
Qurammadı binəsini.
Ayrılığın badəsini
İçib sərxoş ağlar.

O dağların o üzündə
bir daş ağlar.
Ağlar, nə ağlar.

Nə olar, bir yol geri dön,
görüm üzünü.
Bəlkə, unuda bildim.

Götür, özünlə apar,
sənli xatirələri.
Məni, unuda bilməmək
əzabından qurtar.

Hamı səni sevdi,
Hamı sənə üz tutdu İlahi.
Mən sənə uzanan əlləri sevdim.
Bir tikə çörək kimi
öpüb gözümün üstünə qoydum.
Hamı səni sevdi İlahi,
mən əllərimi.

XƏBƏRİ OLMADI

Yenə qovuşdum bahara,
Qışın xəbəri olmadı.
Sevdim gizlincə-gizlincə,
Yaşın xəbəri olmadı.

Şum elədim ürəyimi,
"Söz"dən aldım çörəyimi.
Qayış kəsdi kürəyimi,
Xışın xəbəri olmadı.

Dərd əlindən gülə-gülə,
Çəkdiklərim gəlməz dilə.
Qar ələndi qara telə
Başın xəbəri olmadı.

Sona yetdi yır-yığışım,
Qurtarmadı haqq savaşım.
Dəydi, nələr çəkdi başım,
Daşın xəbəri olmadı.

Bütün doğmalarına ən yaxşı hədiyyəmdir,
ən yaxşı şeirim.
Onu da almağa imkanım olmur.

Hərdən qabağa düşür oğlumun velosiped təkəri.
 Hərdən qabağa düşür
 qızımın təhsil haqqı.
 Hərdən qabağa düşür, kənddə bir inəyim var,
 gündəlik ot payı.
 Hələ ki yolumu gözləyir ən yaxşı şeirim,
 Gözləyir yolumu.
 Balaca qardaşımın ümidinə
 qoyub gəldiyim anam kimi.

Dost da bir şey deyilmiş,
 Bəxt sənə dost deyilsə.
 Yayın-qışın nə fərqi,
 Vaxt sənə "tost" deyirsə.

İstəsən bir günahı
 Yuya bilməz yüz ahın.
 Qoynunda bir zülmət var
 Hər açılan sabahın.

Bu dəyirman həyatın
 Ya daşı ol, ya dəni.
 Fərqi yoxdur, demirsə
 Bəxt əgər sən deyəni.

ANA

Anamın qəbri önündə

Hər gün gəlib baxıram baş daşında şəklinə,
 Hər gün də ürəyimdən qopub bir yarpaq düşür.
 Hər gün ayağım altda bir qəbirlük çökür yer,
 Hər gün də gözlərimə bir ovuc torpaq düşür.

Cavab verə bilmirəm dilsiz baxışlarına,
 Yenə də söykəyirəm üzümü daş üzünə.
 Ötən günün-saatın dönür xatirələri,
 Dönür qaranquş kimi ömrün yaddaş üzünə.

Bu torpaqdı, bu da sən, bu atamın qəbiri,
 Bu bütövlük önündə qarlı dağlar baş əyər.
 Özün yaxşı bilirsən ağrıya əli yoxdu,
 Arada ört üstünü atamın, soyuq dəyər.

Bir "can" kəlmənə dəyməz, günlərlə duram belə.
 Ya yüz yol köks ötürəm, yüz yol çəkəm ah, ANA.
 Günəş səcdəsindədir mərmər təbəssümünün,
 Sən ey Şahənşah Qadın, sən ey Şahənşah ANA.

MƏN AZƏRBAYCANAM

Qızaran dan yeri, açılan səhər
Mənim köksümdədir, köksümdə ancaq.
Əlini gözünün üstünə qoy, bax
Mənim ürəyimdən günəş doğacaq.

Küləklər, tufanlar gəlməz eynimə,
Bir qoca palıdam, köküm dərinədə.
Bir qolça qopuzam, bir telli sazam,
Çalıb-oxumuşam türk ellərində.

Adımı yazmışam böyük hərf ilə
Tarixin bütövlük xəritəsinə.
Polad iradəmlə, qətiyyətimlə
İnzamı yazmışam yer kürəsinə.

Bir azad nəfəsəm, bir azad səsəm,
Mənim öz qanunum, öz qərarım var.
Dünyanın ən ali kürsülərindən
Mənim "Söz" deməyə ixtiyarım var.

Qapım dost üzünə açıqdı hər vaxt,
Bahar ətirlidir qoynum-qucağım.
Çoxları həsədlə baxdılar mənə,
Ləldi, cəvahirdi daşım, torpağım.

Mənim istiqlalım azadlığımdır,
Bakıyam, Təbrizəm, Xoyam, Zəncanam.
Məni əqidəmdən döndərməz heç nə,
Mənim bir adım var - Azərbaycanam.

Xəyal RZA

AY QAPIMI DÖYƏN QIZ

Ayaqlarım yerimir,
Səsə qaça bilmirəm.
Ay qapımı döyən qız,
Qapı aç bilmirəm.

Dayanmadan döyürsən,
Sanırsan ki, karam, kar.
Sən gedən bərk bağlayıb,
Vallah, odur günahkar.

Bu qapı taxta deyil,
Necəsə sındırasan.
Bu qapı qanan deyil,
Söz ilə qandırasan.

Könül qapısıdı bu,
Açılmaz hər döyənə.
İnan ki, bel bağlamır,
Hər sevirəm deyənə.

Ayaqlarım yerimir,
Səsə qaça bilmirəm.
Daha döymə qapımı,
Gəlib aç bilmirəm.

BU DÜNYA EŞQ QOXUYAR...

Ümidi sındıranlar
Böyük günah yiyəsi...

Bu gecə gözlərindən
Gecə qara geyəsi...
Qaranın da ağ günə
Çıxmağı ağ yalandı.
Qəm eyləmə, çoxunun
Ömrü belə talandı...
Səhərin gözü kordu,
Görməsə - haqqı çatar!
Bəxt də günəş kimidi;
Gah doğar, gah da batar...
Kor olsa da sevginin
gözləri - eşq oxuyar!
Hər kəs od tutub yansa,
Bu dünya EŞQ qoxuyar!

EŞQLƏ YAĞIR

Bu payız yağan yağış
Sanki bir başqa yağır.
Süzülür göy üzündən
Bir qıza eşqlə yağır.

Qapını, pəncərəni
Döyəcəyir damcılar.
Ürək də sözə baxmır -
Ara vermir sancılar.

Yağan sevgidir- nədir?
Yağan kədərdir- nədir.
Gözlərim çəpik çalır,
Ürəyimi titrədir.

Buludlar qucaqlaşdı
Nəğmə deyir yağışla.
Kimi sevir buludlar,
Kimi sevir yağışlar.

Bu payız yağan yağış
Sanki bir başqa yağır.
Süzülür göy üzündən,
Gör necə eşqlə yağır.

MƏNİM DƏRDİM TƏKCƏ SƏNSƏN?

Sənin çəkdiyən dərd mənəm,
Çək sürü, başına dönüm.
Nə çəkim var çətin gələm?!
Tək sürü, başına dönüm!

Evin yolun itirmişəm,
Yolum haradı bilmirəm...
Sağım da itlər ulaşır,
Solum haradı, bilmirəm.

Ürəyimdə "at yarışı",
Yuxum üzümə dirənib.
Varım yoxa çıxıb, vallah,
Yoxum üzümə dirənib.

Sınıq - sökük xatirələr,
İnan, ağladıb anamı.
Ana, sənə qurban olum,
Niyə doğdun bu adamı?!

Mənim dərdim tək cə sənsən,
Çəkərəm, başına dönüm!
İşimin adı nədi ki...
Bekaram, başına dönüm!

ÖZÜMDƏN XƏBƏRSİZ

Sənə necə vurulmuşam,
Özüm özümdən xəbərsiz.
İnan ki, çox yorulmuşam,
Dözüm, özümdən xəbərsiz.

Qanım qaralıb, gedirəm,
Ruhum saralıb, gedirəm,
Cismimsə qalıb, gedirəm,
İzim özümdən xəbərsiz.

Ümidim, arzum dardadır,
Ürəyim nankor yardıdır,
Bilmirəm başım hardadır,
Dizim özümdən xəbərsiz.

Xəyallar qurur elə hey,
Zaman uçurur elə hey,
Dilim pəl vurur elə hey,
Sözüm özümdən xəbərsiz.

SUSUB

Gözümdə bir arzu susur
Yanıb - alışmaq istəmir...
Dilimdə bir sevgi susur
Dinib - danışmaq istəmir...
Əlimdə bir salam susur
Küsüb... barışmaq istəmir...

Ürəyimdə ümid sönür...
Susub! Qarışmaq istəmir.

ÜMİD OĞRULARI

Əsəcək insafsız payız küləyi,
Səni budağımdan qoparacaqdır...
Sürüyüb ardınca ümidlərimi,
Qaranlıq dünyaya aparacaqdır!

Sənə oxşayacaq səndən olanlar,
Qoşulub küləyə qaçacaq hamı...
Kimsəsiz görənlər, tənha görənlər
Yada salmayacaq bu bəxtikəmi..

İstidə kölgəmə sığınanlarım
Soyuqda qolumu sındıracaqlar...
Donacam, onlarsa qızınmaq üçün
Məni acımadan yandıracaqlar...

Qocalıb düşəcəm əldən-ayaqdan,
Beləcə bir ömür ötüb keçəcək...
Yeni bir ümidim cücərən kimi
Ümid oğruları onu biçəcək...

ZƏHRAM

Üzündə qan ləkəsi - Zəhra...
Dərdlərin ən yekəsi - Zəhra...
Körpələr mələkdilər, Zəhra...
Sənə silah çəkdilər, Zəhra...
Mələyə qıyıları, Zəhra...
Göz yaşım quruyarmı, Zəhra...
Qanadların gözəldir, Zəhra...
Onlar sənə özəldir, Zəhra...
Uçub getdin göylərə, Zəhra...
Yerim fəryad eyləyər, Zəhra...
Bəndə Tanrı quludur, Zəhra...
Qulun haqqı uludur, Zəhra...
Dünya göz yaşı boyda, Zəhra...
Ömür başdaşın boyda, Zəhra...
Ürək boyda kəfəni - Zəhra...
İki yaşlı VƏTƏNİM - ZƏHRAM!

◆ Redaksiyamızın qonağı

Fuad VƏLİYEV

**“Nikbin olmaq
istəyirəm...”**

***Elm və mənəviyyat
haqqında düşüncələr***

Redaksiyamızın bu dəfəki qonağı ölkəmizin elm aləmində kifayət qədər yaxşı tanınan əsl alim və pedaqoq, texniki elmlər doktoru, professor Fuad Vəliyevdir. Fuad müəllim mühəndis-fizik kimi böyük nüfuz sahibidir, neft sənayesi ilə bağlı iyirmiyədək qiymətli kəşfin müəllifidir. Azərbaycanca kənarda, xarici ölkələrdə də tanınır. Bir müddət - 1993-1997, 2002-ci illərdə Türkiyə və ABŞ universitetlərində və Elmi Mərkəzlərində dəvətli professor kimi işləyib. Amerika Elm və Texnologiya Assosiasiyasının üzvüdür. Hazırda Bakı Ali Neft Məktəbində Neft-qaz mühəndisliyi kafedrasında çalışır.

Fuad müəllim mühəndis-fizik olsa da, ədəbiyyatla sıx bağlı bir insandır; ara-sıra özü də poetik əsərlər yazır. Bizim onunla tanışlığımız da redaksiyamıza təqdim etdiyi “Rekviyem” poeması ilə başlanıb. “Azərbaycan” jurnalının 2008-ci il birinci sayında dərc olunmuş bu poema kifayət qədər kamil və orijinal bir əsərdir, Fuad müəllimin dərin zəka, yüksək zövq və istedad sahibi olduğunu göstərir.

Zənnimizcə, onun elm və mənəviyyat haqqında bu söhbəti oxucularımız üçün maraqlı olacaq.

Elm və Mənəviyyat, əslində, ictimai şüurun, təfəkkürün iki fərqli forması olmaqla, bu və ya başqa mənada, bir-birinə üzvi şəkildə nüfuz edən anlayışlardır.

Mənəviyyat həm sosial, həm də individual aspektlərin sintezidir və o, bir tərəfdən cəmiyyətdə formalaşmış əxlaqi normativlərlə müəyyən olunsa da, digər tərəfdən hər bir şəxsin daxili özününezaret faktoru - vicdanı ilə müəyyənləşir.

Elm son iki əsrdə, xüsusən də son yüz ildə, böyük sıçrayışla inkişaf edib. İndi insanların məişətində texniki, texnoloji yeniliklər hökmranlıq edir. Kommunikasiya sistemləri, mobil telefonlar, internet məişətimizin adi atributlarına çevrilib və bunlar hamısı mənəviyyata yaxşı və ya pis mənada təsir etməkdədir.

Elm dedikdə biz nəyi başa düşürük? Ən geniş mənada, əslində, incəsənət də elmdir, musiqi də elmdir. Din də elmdir, sadəcə, o, ruhani aləm haqda elmdir. Elm, musiqi, incəsənət, din və mənəviyyat bir-birilə, bu və ya digər şəkildə, qarşılıqlı təsirdə olmaqla mövcuddurlar. Bununla əlaqədar, böyük şəxsiyyətlərə aid bir neçə misal çəkmək istəyirəm.

Nobel mükafatı almış, XX əsrin ən böyük fiziklərindən biri, pakistanlı alim Əbdüs Səlam yazırdı ki, o, özünün elmi kəşflərinin ideyalarını Quran ayələrindən almışdır. O, Nobel mükafatını 1979-cu ildə alıb. Onun şərəfinə İtaliyada böyük nüvə tədqiqatları mərkəzi yaradılmışdır. "Elm ona görə vacibdir ki, o, bizə əhatəsində olduğumuz dünyanı və Uca Allahın əməllərini dərk etməkdə kömək edir". Bu, Əbdus Salamın sözləridir.

Kvant mexanikasının atası sayılan, Nobel mükafatı laureatı Maks Plank da dinə çox bağlı bir alimdir. "Elmlə məşğul olan hər kəs, Elm binasının girişindəki bu yazını oxumalıdır: "İnanclı ol! Allaha inanc hər bir alimin əsas xüsusiyyətidir". "Elm və Din birlikdə skeptisizm və doqmatizm, allahsızlıq və mövhumatla fasiləsiz və yorulmadan mübarizə aparmalıdır və bu mübarizədə aparıcı şüar bu olmalıdır: "Allaha doğru!". Bu ifadələr Maks Plankın 1937-ci ildə Derpt Universitetində "Din və təbiətşünaslıq" mövzunda oxuduğu məruzəsindəndir.

Bu gün cəmiyyətdə belə stereotip fikir formalaşmışdır ki, elm və din bir-birilə ziddiyyət təşkil edir; yəni din olan yerdə elm olmaz, elm olan yerdə din. Bu düşüncədə olan hər kəsə o böyük alimin məruzəsini oxumağı məsləhət görürəm.

Maks Plank eyni zamanda musiqi elminə bağlı bir şəxs idi. O, Berlin Universitetində musiqi nəzəriyyəsindən dərs deyirdi. Təsəvvür edirsiniz bu nə deməkdir: fizika üzrə bir alimin Berlin Universitetində musiqi nəzəriyyəsindən dərs deməsi?!

Statistik termodinamikanın banisi Lyudviq Boltsman deyirdi ki, Şiller (böyük alman şairi) olmasaydı, mən alim olmazdım.

Nobel almış daha bir fizik, kvark nəzəriyyəsinin banisi, Gell-Mann bu mükafatı aldıqdan sonra, karyerasının ən yüksək nöqtəsində fizikadan bir qədər uzaqlaşmış linqvistikaya ilə məşğul olmağa başlayır.

Albert Eynşteyn gözəl skripka çalır və deyirdi ki, bir çox elmi ideyalar ona skripka çalarkən gəlir. Dinə münasibətini isə o, belə ifadə edirdi: "Mən dərin inanca sahib olmayan həqiqi alimi təsəvvür etmərəm. Bunu belə də ifadə etmək olar: Allahsız elmə inanmaq olmaz", "Dinsiz elm axsaqdır, elmsiz din isə kordur".

Böyük şəxsiyyətlərin timsalında dəqiq elmlərlə incəsənətin, musiqinin, dinin, ədəbiyyatın vəhdəti barədə çox sayda misallar gətirmək olar.

Yeri gəlmişkən deyim ki, müasir, çox istedadlı yazıçıların dəqiq elmlərdən, dinin əsas prinsiplərindən xəbərsiz olmaları onların yaradıcılığında bir natamamlığa səbəb olur və onlar əsərlərində fəlsəfi zirvəyə qalxa bilmirlər.

Nizaminin, Fizulinin əsərlərindəki möhtəşəmlik haradandır? Onlar təkə böyük fitri istedadla sahib şair deyildilər, onlar o dövrün əsas elmi prinsiplərini, dinin əsaslarını dərinlən bildirdilər. Mən hamıya mərhum Əhmədağa Əhmədovun "Nizami-elmşünas" kitabını oxumağı məsləhət görürəm. Bu çox mükəmməl əsərdə Nizami, "alim şair" olaraq, təbiətşünas, həndəsəşünas, səməşünas, aləmşünas (kosmoloq), ulduzşünas, musiqişünas, islamşünas kimi təqdim olunur.

Mən elmin müxtəlif təzahürləri arasında bir mühüm fərqə toxunmaq istəyirəm.

Dəqiq elmlərin inkişaf prosesində bir determinizm var. Məsələn, əgər Nyuton öz məşhur qanunlarını kəşf etməsəydi, bir başqası, gec və ya tez, bu qanunları aşkar edərdi. Və ya Eynşteyn məşhur $E=mc^2$ düsturunu verməsəydi, bir başqası bu düsturu çıxarardı. Çünki, bu qanunlar insan iradəsindən asılı olmayaraq təbiətdə mövcud obyektiv reallığı əks etdirir və burada məsələ yalnız onun bu və ya digər alim tərəfindən nə vaxtsa aşkar edilib-edilməməsindən gedir.

Lakin, ədəbiyyatda, incəsənətdə, musiqidə belə deyil. Üzeyir bəy "Koroğlu"sunu bəstələməsəydi, kim həmin əsəri bəstələyə bilərdi?! Cavid "İblis"ini yazmasaydı, kim onu yazacaqdı... Bir başqa "İblis" yazıla bilərdi, həmin "İblis" yox...

Dəqiq elmlərdə kollektivçilik, incəsənətdə, ədəbiyyatda, musiqidə isə fərdilik öndə durur.

Bundan sonrakı mülahizələrimdə mən elm dedikdə, əsasən, dəqiq elmləri nəzərdə tutacağam.

Elm mütəlak mənada əxlaqdan, mənəviyyatdan asılı deyil və Elmin əxlaqa və mənəviyyətə dəxli yoxdur. Nyuton qanununun, Eynşteyn düsturunun nə dərəcədə əxlaqi, qeyri-əxlaqi, və ya mənəviyyətli-mənəviyyətsiz olması barədə düşünmək belə absurddur. Amma nəzərə alsaq ki, elmi yaradanlar, yönəldənlər konkret insanlardır - alimlərdir və onların da hər birinin öz mənəvi kriteriyaları var, öz milli dəyərləri, mentalitetləri var - bax bu zaman mənəviyyət faktoru ortaya çıxır.

İnsan, ağıl kəsəndən, böyük həyati suallarla üzleşir. Bu aləm nədir? Həyat nədir? Kainatın əvvəli - sonu varmı? Dünyada gedən proseslərin paradigması nədir? Bu suallara aydınlıq gətirmək üçün tarix boyu ayrı-ayrı fərdlər - alimlər həyatlarını elmə həsr etmişlər.

Mənə elə gəlir ki, bəhs etdiyim mövzu üzrə mülahizələrimi dörd əsas məsələ üzərində qursam, daha məqsədəuyğun olar:

- 1) Elimli adamla elmsiz adamın dünyagörüşündə fərq;
- 2) Böyük elm xadimlərinin əxlaqi xüsusiyyətləri;
- 3) Cəmiyyət - Elm münasibətləri;
- 4) Elmin fəsadları və ya ağıldan bəla.

Elimli adamla elmsiz adamın dünyagörüşündə fərq

Müasir elmi axtarışlar, əsasən, üç istiqamətdə gedir:

1. Ən böyüyün - kosmosun öyrənilməsi;
2. Ən kiçiyin - mikroaləmin öyrənilməsi;
3. Ən mürəkkəbin - canlı aləmin öyrənilməsi.

Ən böyük - Kosmos... Ətrafımızda möhtəşəm bir kainat mövcuddur. Günəş sistemi - Samanyolu - Super qalaktika - Kvazarlar - Qara dəliklər... Bizim Samanyolunda 150 milyarda qədər ulduz var. Onun ölçülərini təsəvvür etmək üçün bir misal çəkim. Yer kürəsini 1mm-lik qum dənəciyi kimi götürsək, bu miqyas daxilində, 72 milyon kilometr məsafə qət edilməlidir ki, Samanyolunun sərhədinə yetişəsən... Astronomiya indi bizdən, təxminən, 10 milyard işıq ili məsafədə yerləşmiş kvazarları "görə bilir". Həmin kosmik obyektlərdən işıq Yerə 10 milyard ilə gəlir.

60000 km/saat sürətlə uçan kosmik gəmi ən yaxın ulduz! Kentavr Piroksimaya 70 min ilə ! yaxınlaşa bilər. Yaxın ulduzlardan biri sayılan Qütb ulduzundan saniyədə ! 300000 km sürətlə yayılan işıq Yerə, təxminən, 470 ilə gəlir. Təsəvvür edirsinizmi, bu gecə gördüyünüz işıq, təxminən, Fizuli vaxtı Qütb ulduzundan çıxıb... Bu məsafələri təsəvvür etmək mümkündürmü ?...

Astronomiyada məlum qalaktikaların sayı 200 milyarda yaxındır, hər birində də 150-200 milyard ulduz - möhtəşəm, fasiləsiz enerji püskürən kosmik ocaqlar. Bizim Günəş saniyədə 5 milyon ton ! kütləsini enerjiyə çevirərək kosmosa şüalandırır. Günəş hələ sıradan bir ulduz sayılır. Ondan milyon dəfələrlə böyük ulduzlar var. Məsələn, Betelgeyze ulduzu - 3 milyon dəfə Günəşdən böyükdür... İnsan əqli bu məqamda şaşqınlığa uğrayır.

Məlumdur ki, bütün göy cisimləri fasiləsiz hərəkətdədirlər. Yer öz oxu ətrafında fırlanır, eyni zamanda Günəş ətrafına, ortalama, saniyədə 30 km sürətlə hərəkət edir. Günəş eyni zamanda, bizi də özü ilə apararaq, ən azı dörd hərəkətdə iştirak edir, onlardan biri - Samanyolunun mərkəzi ətrafında saniyədə ! 600 km sürətlə...

Kosmosun möhtəşəmliyi, oradakı ilahi harmoniya, qanunauyğunluqlar insanda bir mistik vahimə və heyrət yaradır. Elə bu səbəbdəndir ki, Albert Eynşteyn yazırdı: "Kainatın ağılsız qanunauyğunluqlarında özünü biruzə verən Ali Şüür Qüvvəsinin mövcudluğuna dərin emosional əminlik - budur mənim Allah ideyam!" Edvard Yunq isə "Allaha inanmayan astronom dəlidir" deyirdi.

Ən kiçik - Mikroaləm...Paskal deyirdi ki, İnsan bir makro-varlıq kimi iki sonsuzluğun sərhədində qərar tutur: Meqaaləm və Mikroaləm. Hər ikisi də sonsuzdur. Müasir fizikaya görə bu dünyada cismani nə varsa - canlı, cansız - molekul və atomlardan ibarətdir, bir qədər dərinə getsək, elektron, proton və neytrondan ibarətdir. Bir qədər də dərinə getsək, elektron, kvark və qluondan ibarətdir. Hal-hazırda, "ilk kərpic" olaraq, simlər göstərilir - onların ölçüləri 10-32 mm tərtibindədir. Təşəvvür etmək mümkünmü? Bir bölünsün, birin yanında 32 sıfır, millimetr!

Atomun ölçüsü 10-7 mm, nüvənin ölçüsü isə 10-12 mm tərtibindədir - atom demək olar ki, boşluqdur.

Bir damla suda molekulların sayı Xəzər dənizindəki damlaların sayından çoxdur! Burada, ingilissayağı qışqırmaq istəyirsən - wow!!

İstənilən maddənin bir qram-molunda (məs., 18 qram suda) $6,06 \cdot 10^{23}$ molekul var. Bu rəqəmin möhtəşəmliyini hiss etmək üçün tutaq ki, molekulun ölçüsü bir qum dənəciyi boydadır və biz həmin sayda molekulları bir qutuya yığmaq istəyirik. Bu bizə müyəssər olmayacaq, çünki bunun üçün bizə lazım olan qutunun ölçüləri fantastik böyük olmalıdır: oturacağının sahəsi - 100 min kvadrat kilometr (təxminən, Azərbaycanın ərazisi qədər), hündürlüyü isə, təxminən, 6 km! Bu elmi faktları insan şüuru "həzm etməyə" qadir deyil...

Ən mürəkkəb - bioaləm...Bioaləm, həqiqətən, ən mürəkkəb sistemdir. Sadəcə, insan bədənində baxaq. Hər birimizin bədənini, orta hesabla, 10¹⁶ hüceyrədən ibarətdir, hər hüceyrədə isə ən azı bir supermolekul - DNT molekulu mövcuddur ki, o da 10⁸-10¹⁰ atomdan ibarətdir. DNT molekulu genetik informasiya mərkəzidir və hüceyrələrin zaman və məkan daxilində inkişafını təmin edən informasiya kodu bu molekulda yerləşmişdir. Bədənimizdəki hər bir, adi gözle görünməyən, hüceyrə isə istehsal, rabitə, nəqliyyat, idarəetmə sistemləri olan, fermentlər, hormonlar hasil edən fabrikləri, analiz laboratoriyaları, emal, nəzarət, qorunma sistemləri fasiləsiz fəaliyyətdə olan möhtəşəm meqapolisi xatırladır.

Bu hüceyrə sistemi bizim iradəmizdən asılı olmayaraq gecə-gündüz, bir an fasilə vermədən fəaliyyətdədir.

İnsan bədənindəki kapilyarları uc-uca qoysaq, toplam uzunluq 80000 km edər - bu, ikiqat ekvator uzunluğudur!

Və ateistlər iddia edirlər ki, bütün bu möhtəşəmlik təsadüfən yaranıb. Mən, ümumiyyətlə, onlarla mübahisə etmirəm. Onlar deyəndə ki, insan meymundan əmələ gəlib, mən deyirəm: hər kəs öz əcdadını yaxşı tanıyır!

Mən sizə meqa, mikro və bio aləmə aid yalnız bir neçə nümunə gətirdim. İlahi hikmətin ifadəsi olan belə misallar saysız-hesabsızdır və əslində, cavabsız sualların da sayı sonsuzdur.

Bizi əhatə edən möhtəşəm aləmdə bütün varlıqlar və proseslərin sonsuz mahiyyət qatları vardır və hər bir uğurlu elmi kəşf, nəzəriyyə ancaq o qatlardan birini açır və beləliklə biz yalnız mütləq həqiqətə bir addım yaxınlaşmış oluruq.

Ümumiyyətlə, demək lazımdır ki, elm proseslərin mahiyyəti ilə məşğul olmur!

Elm hər hansı prosesdə yalnız mahiyyətin təzahürlərini araşdırıb, prosesin giriş və çıxış parametrləri arasındakı əlaqə qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsi və sistemləşdirilməsi ilə məşğuldur. Bəşər elminin sonsuz imkanları barədə aşırı iddialı, ambisioz düşüncə kifayət qədər savadın olmamasından, diletantlıqdan irəli gəlir.

İnsan fiziki, fizioloji, mental nöqtəyi-nəzərdən hər şeyə qadir bir varlıq deyil, onun müəyyən bir idrak həddi var. Bu həddə aqnostik hədd deyilir. Məsələn, bizlər yalnız üç ölçülü məkanı qavriya bilirik, lakin bu o demək deyil ki, fiziki aləmdə

fərqli ölçülü məkanlar ola bilməz. Sadəcə, bizimçin burada bir aqnostik hədd var. Elm, modellərdən ibarət (kütlə, qüvvə, elektrik yükü, atom, nüvə və i.a.) bir dinamik sistemdir, yəni biz dünyada gedən proseslərə modellərlə baxırıq. Lakin, məsələn, biz qüvvə anlayışından istifadə etsək də, qüvvənin mahiyyətini dərk etmək imkanımız varmı? Aqnostik həddən o yana insanın idrak imkanları tükənir.

Əbuəli Sina (Avisenna), o böyük alim, demişdir: "Mən elmimlə tükü də yardım, fəqət bu dünyanı bir tük qədər də anlamadım".

Nyuton özünü bor cocuğa bənzədirdi... Sonsuz, məchul, sirli okeanın sahilində oynayan və zaman-zaman dalğaların sahilə atdığı balıqqulaqları tapıb sonsuz sevinc duyan bir cocuğa... Balıqqulaqları deyəndə, o, öz qanunlarını nəzərdə tuturdu. Onun nəzərində bizim bildiklərimizin bilmədiklərimizə nisbəti balıqqulaqların möhtəşəm okeana nisbəti kimidir.

Beləliklə, bütün bu elmi faktlardan xəbərdar olmaq elmi adamın dünyagörüşündə və nəticə etibarilə, mənəviyyatında müəyyən bir şəkildə təzahür etməlidir.

Quran ayəsində deyildiyi kimi: "Heç bilənlərlə bilməyənlər eyni olarmı?!" (Zümər surəsi, 9)

Elmi adamla nadanın söhbəti tutarmı? Əlbəttə, yox. Ümumiyyətlə, onu deyim ki, alimlə cahilin mübahisəsində alimin udmaq şansı yoxdur...

İndi, mövzumuzun ikinci məsələsinə keçək.

Böyük elm adamlarının mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətləri

Dahi şəxsiyyətlər bir çox cəhətdən başqalarından üstün olsalar da, nəticə etibarilə, onlar da insandırlar və adi insanlara xas olan bir sıra müsbət və ya mənfi mənəvi xüsusiyyətlər onlarda da təzahür edir.

Elmi məsələlərdə güzəşt olmamalıdır və prinsiplilik hər bir həqiqi elm adamının imperativi olmalıdır.

"Amicus Plato, sed magis amica veritas" (lat) - Platon (Əflatun) mənim dostumdur, ancaq həqiqət daha dəyərlidir. Bu sözlər qədim dünyanın ən böyük alimi Aristotələ (Ərəstuna) məxsusdur.

Lakin, tarixən bir çox dahilərin münasibətlərində prinsiplilik rəqabət və hətta düşmənçiliklə müşayiət olunub.

Məsələn, eyni bir dövrdə yaşamış üç nəhəng alim - İsaak Nyuton, Robert Hük və Qotfrid Leybnits münasibətlərində qarşılıqlı rəğbətin sonda düşmənçilik səviyyəsində konfliktə çevrilməsi.

Nyuton və Hük London Kral Cəmiyyətinin üzvü idilər və bir sıra elmi kəşflər, xüsusilə, Ümumdünya Cazibə Qanunu barədə müəlliflik iddiaları sonda düşmənçilik həddinə çatdı. Bununla belə, onlar bir-birinin dəyərini bilirdi. Robert Hükdən Nyutonun necə bir alim olduğunu soruşurlar. O, cavabında belə deyir: "Təsəvvür edin ki, bəşəriyyət yaranandan bu günə qədər riyaziyyatda hansı nailiyyətlər olubsa, onun tən yarısını Nyuton əldə edib, özü də ən yaxşı yarısını". Ona görə, Aristotelin sözlərini Hükün dili ilə mən belə deyərdim - Nyuton mənim düşmənimdir, ancaq həqiqət daha üstündür.

Eynilə, Nyuton və Leybnits arasında differensial-inteqral hesablamalar nəzəriyyəsinə müəlliflik prioriteti barədə böyük bir konflikt yarandı. Məsələni araşdırmaq üçün beynəlxalq bir komissiya yaradıldı, müzakirələr illərlə davam etdi. İndi həmin nəzəriyyə barədə hər iki alimin müəllifliyi qəbul edilmişdir.

Dahilərin münasibətində qarşılıqlı həqarət, ittihamlar, kin, ədavət, qərəz barədə, təəssüf ki, misallar çoxdur. Məsələn, Edison-Tesla, Dostoyevski-Tolstoy, Mikelancelo-Leonardo da Vinçi münasibətləri... Mikelancelo deyirdi ki, mənim qulluqçum Leonardo da Vinçidən daha yaxşı şəkil çəkir...

İndi mən pərəstiş etdiyim iki böyük alim haqqında danışmaq istəyirəm - Pyer Küri və Mariya Skladovskaya -Küri.

Bildiyiniz kimi, hər ikisi Nobel mükafatı laureatıdır. Mariya Kūri isə hətta iki dəfə Nobel alıb - kimya və fizika üzrə. Bu iki şəxs sadəlik, fədakarlıq və xeyir-xahlıq mücəssəməsi idi.

Mariya Kūri haqqında maraqlı bir faktı danışım. Mariyanın bacısı Parisdə universitetdə oxuyurdu. Təhsil haqqını ödəməkdə ona kömək olmaq üçün gənc Mariya Polşanın ucqar əyalətlərindən birində zəngin bir ailədə mürəbbiyəlik edir. Yayda ailənin Varşavada oxuyan oğlu tətildə evlərinə gəlir və qısa bir zamanda gənclər arasında qarşılıqlı sevgi hissələri yaranır. Onlar evlənmək qərarına gəlirlər. Lakin, oğlanın valideynləri məsələdən xəbər tutan kimi qəti şəkildə bu izdivaca qarşı çıxırlar - kasıb bir mürəbbiyəni oğlanlarına layiq bilmirlər. Və bu izdivac baş tutmur.

Bir anlığa təsəvvür edin ki, bu izdivac baş tutub, onda çox güman, ən yaxşı halda Mariya Skladovskaya əyalətdə müəlliməlik edəcəkdə və elm tarixində Mariya Kūri adlı böyük alim heç olmaya da bilərdi.

Lakin, bu izdivacın baş tutmamasında da bir qanunauyğunluq, bir zərurət var. Mən, ümumiyyətlə fikirləşirəm ki, həyatda təsadüf deyilən bir şey yoxdur.

Təsadüf adlandırdığımız hər bir hadisə, əslində, mahiyyətini, mexanizmini dərk edə bilmədiyimiz bir zərurətdir.

Beləliklə, Mariya təhsil almaq üçün Parisə gəlir, burada, artıq tanınmış fizik olan Pyer Kūri ilə tanış olub evlənilər və onların fədakarlıqla dolu çox məhsuldar birgə elmi fəaliyyəti başlayır. Təkcə bir faktı deyim. Tam dörd il ərzində tonlarla radioaktiv külçəni analizdən keçirməklə, ağılasıqmaz əzab-əziyyətdən sonra, nəhayət, 1 qramlıq radium əldə edirlər. Bu, böyük elmi nailiyyət idi.

Onların işləyib hazırladıqları texnologiya əsasında radiumun geniş şəkildə istehsalına başlandı. Bu texnologiyaya patent alsaydılar, onlar milyonçu olardılar. Lakin, Mariya Kūri və Pyer Kūri, mütləq mənada elm fədailəri kimi, patent almaqdan imtina etdilər - merkantilik onlara yad idi. Onlar hesab edirdilər ki, aldıqları elmi nəticə bütün bəşəriyyətə məxsus olmalıdır.

Puritan həyat, sadəlik, təvazökarlıq onların həyat stili idi. Kūri ailəsi çox qonaqpərvər idi, tez-tez evlərində görkəmli alimlər toplaşar, elmi diskussiyalar gedərdi. Mariya Kūrinin qızı İren yazır ki, belə gecələrin birində, adətən çox danışmağı sevməyən Mariya hansısa elmi məsələ barədə böyük bir coşqu ilə diskussiyaya qoşulur, öz fikirlərini qızğın şəkildə bildirir, lakin, birdən, günah işləmiş uşaq kimi, dayanıb susur, qızırb pörtür... Pyer olan yerdə cəsarət edib diskussiyaya qoşulmağını sanki qəbahət sayaraq sözü Pyerə verir. O, əmində ki, Pyerin fikri onunkundan qat-qat önəmlidir və Pyer olan yerdə o susmalıdır. Bax, belə idi iki dəfə Nobel almış bir xanımın mənəvi nəciyyəsi...

Əldə olunmuş bir qram radium üçün onlara 1 milyon dollar verilir, lakin onlar onu satmadılar. Mariya Kūri Polşada, əsasən, öz vəsaiti hesabına Radiasiya institutu yaratdı və həmin bir qram radium instituta hədiyyə edildi.

Elmdə bir başqa fədakarlıq nümunəsi... Evarist Qalua, dahi fransız riyaziyyatçısı, müasir ali cəbrin banisi. Təəssüf ki, radikal inqilabçı-respublikaçı...

Qaluanın taleyi kədərli və faciəvi olmuşdur.

18 yaşında ikən öz elmi nəticələrini Paris Akademiyasına göndərir. Deyilənə görə, əlyazma Laqranja ünvanlanır, o isə biganəlik göstərir, işə ciddi yanaşmır və nəticədə əlyazma itirilir. İkinci dəfə, material Puassona ünvanlanır, o isə nəticələri doğru-dürüst dəyərləndirə bilmir. Nəzərinizə çatdırım ki, Laqranj da, Puasson da dahi riyaziyyatçılardır.

21 yaşında dueldə həlak olan Evarist Qalua əllə yazılmış 60 səhifəlik me-muarı ilə müasir ali cəbrin əsaslarını qoymuşdur. Qalua nəzəriyyəsi, Qalua sahəsi, Qalua qrupu ifadələri müasir riyaziyyatın mühüm anlayışlarıdır.

Səhərişi duelə getməli olan Qalua bütün gecəni sabaha qədər tələsik olaraq, psixoloji gərgin bir vəziyyətdə, elmi nəticələrini dəftərə köçürür. Bu, öz ideyalarını insanlara ərməğan qoyub getmək istəyən bir dahinin fədakarlığı idi.

Maraqlıdır ki, ölümündən sonra elm tarixində bütün zamanların ən böyük riyaziyyatçılarından biri kimi tanınan Evarist Qalua iki il ardıcıl olaraq qəbul imtahanında riyaziyyatdan ! kəsilərək Paris Politexnik İnstitutuna daxil ola bilməmişdir. Deyilənə görə, birinci dəfə o, verilən sualları həddindən artıq bəsit sayaraq cavab verməmiş, ikinci dəfə isə imtahan götürən professorların onu başa düşməməsindən hirsələnək, silgini yerə çıxaraq imtahanı tərək etmişdir.

Elm adamlarının xeyirxahlığı barədə çoxlu misallar çəkmək olar.

Keçən əsrin əvvəllərində, kömür şaxtalarında qılgılcım səbəbindən tez-tez partlayışlar olurmuş. Bununla əlaqədar, elektrokimyayın banilərindən biri Hemfri Devi tərəfindən şaxtalarda istifadə üçün xüsusi, təhlükəsiz bir lampa icad edildi. O, bu ixtirasına görə patent alsa idi, şübhəsiz, çox böyük gəlir əldə edə bilərdi. Lakin o da, patent almaqdan imtina etdi və həmin "Devi lampası" adlanan ixtirasını bəşəriyyətə ərmeğan etdi.

Penisillini kəşf etmiş və buna görə Nobel mükafatı almış Aleksander Fleming də eynilə ixtirası üçün patent almaqdan imtina etmişdir. Burada, bir maraqlı əhvalat danışım.

Uinston Çerçilin atası, Böyük Britaniyanın lordlar palatasının üzvü Rendorf Çerçil Şotlandiyada bir əyalətə səfər edir. Payız idi, yağış yağırdı və lordun karetası palçıqlı yolda ilişib qalır. Yaxınlıqda qoyun otaran bir oğlan görürlər. Onu köməyə çağırırlar və birlikdə karetanı palçıqdan çıxarırlar. Köməyinin müqabilində lord ona pul vermək istəyir. Lakin, oğlan pulu almır. Onda Rendorf oğlanın nə arzulu olduğunu soruşur. Oğlan isə cavabında oxumaq istədiyini söyləyir. Rendorf Çerçil onun bu istəyindən çox məmnun qalır, onun təhsillə bağlı bütün məsrəflərini öz boynuna götürür və sonda həmin oğlan təhsilini başa vurub bioloq olur.

Çox illər sonra, Rendorf Çerçilin oğlu, Böyük Britaniyanın Baş naziri Uinston Çerçil xarici səfərlərinin birində bərk xəstələnir və ölüm həddində kritik vəziyyətə düşür. Belə bir halda həkimlər ona, o vaxt təzəcə kəşf olunmuş, penisillin iynəsi vurmağı qərara alırlar və nəticədə Çerçil tezliklə tamamilə sağalib ayağa qalxır.

Penisillinin müəllifi Aleksander Fleming, bir vaxtlar ata Çerçilin yardımı ilə oxumuş elə həmin çoban oğlan idi...

Yaxşılıq itmir, ötürülür və bu misalda "yaxşılığın estafeti" çox aydın görünür.

Elm aləmində yeni qeyri-adi nəticələr, xüsusilə, inqilabi ideyalar, adətən, ilk dövrdə çətin qəbul olunur və uzun zaman laqeydliliklə, etinasızlıqla, sayğısızlıqla və hətta düşmənçəsinə münasibətlə qarşılır.

Rezerforddan Eynşteynin nisbilik nəzəriyyəsi haqqında soruşurlar. Cavabında, o böyük alim, "cəfəngiyyatdır!" deyir.

Statistik termodinamikanın banisi Lyudviq Boltsmanın məşhur $S = k \ln W$ düsturu ilə bağlı çox kədərli tarixi fakt ondan ibarətdir ki, onun təqdimatından sonra, həmkarları, o cümlədən, çox görkəmli alimlər (məsələn, O.Reynolds kimi), alınmış düsturun əsl mahiyyətini dərk etmədən müəllifə qarşı həqarət, rişxənd dolu münasibət göstərdilər. Nəticədə, L. Boltsman mənəvi depressiyaya düşür və özünə qəsd edir. Vyana qəbiristanlığında, L.Boltsmanın qəbirüstü abidəsində onun ən böyük kəşfi və təəssüf ki, taleyində faciəvi rol oynamış bu düstur baş daşına həkk edilmişdir.

Zamanında başa düşülməmək, qəbul edilməmək uğursuzluğu bir çox alimlərin taleyinə yazılıb. Hegel ömrünün axırına yaxın yazırdı: "Ömrüm boyu məni yalnız bir adam başa düşdü, ancaq, o da, sözün düzü, məni düzgün başa düşmədi".

Elm aləmində böyük alicənablıq faktlarına da rast gəlmək olar.

Böyük fransız riyaziyyatçısı, fiziki və filosofu Anri Puankarenin 1895-ci ildə fəlsəfə jurnalında dərc olunmuş məqaləsində, Eynşteyndən xeyli qabaq, nisbilik nəzəriyyəsinin bəzi əsas müddəaları öz əksini tapmışdır. Bu məqalədə həmin məşhur $E=mc^2$ düsturu da hazır şəkildə verilmişdir. Puankare qeyd edir ki, düsturun çıxarılışı çətinidir və jurnal fəlsəfə jurnalı olduğundan bu düsturu mən burada çıxarılışsız verirəm.

Puankarenin yaxın dostu, Sürix Universitetinin professoru Minkovski bu məqaləni oxumağı tələbəsi Albert Eynşteynə məsləhət görür. Eynşteyn məqaləni oxuyur və həmin düsturu, çıxarıla birlikdə, heç bir istinad vermədən, 1905-ci ildə çap olunmuş məqaləsində təqdim edir.

Yalnız çox illər keçdikdən sonra, 40-cı illərdə, bu düsturun yaranma tarixçəsi barədə jurnalistin sualını cavablandırarkən o, bu məsələdə Puankarenin nəticəsindən xeyli dərəcədə istifadə etdiyini etiraf edir və Puankareyə zamanında istinad verməməyinin səbəbini cavanlığının səhvi kimi qeyd edir.

Lakin burada ən maraqlısı odur ki, Eynşteynin jurnalın redaksiyasına təqdim olunmuş məqaləsi o vaxt, təbii olaraq, Puankareyə rəy üçün göndərilibmiş.

Puankare isə, məqaləni dahiyənə adlandıraraq, ona əla rəy yazır və məqalə dərc olunur. O zaman dostu Minkovski Puankaredən soruşur ki, o, nə üçün, rəy yazarkən, bu düstura öz müəlliflik prioritetini bəyan etməmişdir. Puankarenin cavabı çox sadə olmuşdur: - Bizim borcumuz gənclərə kömək etməkdir...

Əlbəttə, bu fakt Puankarenin bir şəxsiyyət kimi böyüklüyündən və əlbəttə ki, unikallığından xəbər verir. Elm tarixində ikinci, buna oxşar "bəxşiş" faktı mənə məlum deyil!

Bəxşişə hədsiz dərəcədə qiymətli idi. Müasir fizikanın təməl prinsipləri sayılan ifadələr çox deyil. Nyutonun ikinci qanunu, Termodinamikanın ikinci qanunu, Plank düsturu, Heyzenberq prinsipi... Bu sırada, indi Eynşteyn düsturu adlanan $E=mc^2$ ifadəsi xüsusi yer tutur.

Bu, əslində, elm aləmi üçün tipik olmayan bir faktdır. Tam əksinə! Artıq deyil-diyi kimi, elmi nəticələrə müəllifliklə əlaqədar görkəmli alimlər arasında konfliktlər, hətta düşmənçilik həddində qarşıdurmalar elm aləmi üçün daha xarakterikdir...

Tarix boyu, böyük elm xadimləri, adətən, dövrün, zamanənin tələblərinə loyallaş bir şəkildə fəaliyyət göstərmişlər. Lakin, dönməzlik, əzmkarlıq nümunələri də var. Məsələn, Cordan Bruno... Bilirsiniz ki, Yerə Günəş ətrafında fırlandığını iddia etməklə mövcud kilsə paradokmasına qarşı üsyan edən Bruno inkvizisiya məhkəməsinə verilir və ondan öz fikrini təkzib etmək tələb olunur. Bruno öz fikrindən dönmür və autodafeyə, yəni tonqalda yandırılmağa məhkum edilir.

Lakin, şəxsən mən bu cür ortodoks dönməzliklə razı deyiləm. Ən doğrusunu Qalileo Qaliley edib. O da elə həmin ittihamla inkvizisiya məhkəməsinə cəlb olunub, lakin, "günahını" boynuna almaqla autodafedən qurtulub. Düz də eləyib, çünki, elm aləminə canlı Qaliley lazımdı, onun tonqaldakı külü yox... Onu da deyim ki, o vaxtdan 250 il sonra Roma katolik kilsəsi rəsmi olaraq öz səhvini etiraf edib və Qalileyin ruhu qarşısında üzrxahlıq edib...

Elm tarixində böyük alimlərin səhvlərini etiraf etməsi faktları da var. Məsələn, Maks Plank ilk olaraq Boltsmanın statistik termodinamika ideyasına qarşı çıxmış, daha sonralar isə səhvini etiraf edərək Boltsman ideyasını qəbul etmiş, hətta, onu inkişaf da etdirmişdir.

Eynşteyn, əvvəlcə, Fridmanın genişlənən kainat nəzəriyyəsini kəskin tənqid edib, daha sonra isə Fridmana göndərdiyi məktubda öz səhvini etiraf edib. Onu da deyim ki, müasir kosmologiyanın əsasını qoyanlardan biri, Aleksandr Fridman, olduqca mülayim təbiətli, təvazökar, qürur və təkəbbürdən uzaq bir şəxsiyyət idi.

Mən öz elmi fəaliyyətimdə də səhvlərin etirafı faktları ilə rastlaşmışam.

1980-ci illərin əvvəlləri idi. Mən təzəcə professor olmuşdum. Moskvada, maye mexanikası üzrə ümumittifaq konfransında məruzə etdim. Aldığımız, olduqca qeyri-adi, fəvqəladə maraqlı bir fenomen - mayelərdə mənfi təzyiqli effekt barədə. Məruzədən sonra, diskussiyalar başladıqda, Robert Niqmatulin, Moskva Dövlət Universitetinin professoru, hidrodinamika üzrə görkəmli alim, qəflətən yerindən sıçradı və çox aqressiv bir şəkildə alınmış effekt təkzib etməyə başladı. Arqumentləri də bu idi ki, bu effekt mövcud elmi paradokmalara ziddir və belə şey ola bilməz. Təxminən, 200 nəfərlik bir auditoriya qarşısında uzun

müddət mübahisə etdik. Bu cavan bir professorun yaşlı həmkarı ilə kifayət qədər kəskin, barışmaz bir elmi dialoqu idi. Kompromis alınmadı və biz hər ikimiz öz mövqeyimizdə qaldıq...

Bir il keçdi... Bakıda anomal mayelərin mexanikası üzrə ümumittifaq konfransı keçirilirdi. Robert Niqmatulin də Bakıya gəlmişdi və iclasa o sədrlik edirdi. Mənsə konfrans-zalda ikinci sırada oturmuşdum... Fasilə zamanı, Niqmatulin prezidiumdan aşağı endi, mənə yaxınlaşdı, əlini uzatdı və ətrafdakıların eşidəcəyi bir səsle: - "Fuad Qasanoviç, siz haqlı imişsiniz. Biz təcrübədə yoxladığ, həqiqətən belə bir effekt var" dedi.

Bu etiraf idi... Ondan heç kəs gözləmədiyi halda o, niyə öz səhvini boynuna aldı? Bunu yalnız o şəxsin böyüklüyü ilə izah etmək olar.

Həqiqi alimlər üçün vəzifə, mukafat, orden-medal, mal-dövlət əsas meyarlar deyil, yalnız aldıkları elmi nəticə onlar üçün həqiqi dəyər kəsb edir.

Faradey İngiltərə Kral Cəmiyyətinin Prezidentliyindən imtina edib... Lev Tolstoy Nobel mükafatına namizədlərdən... Pyer Kuri Fəxri Legion ordenindən...

Nazir Pyer Kuriyə zəng edir və ona Fransanın ən yüksək mükafatı -Fəxri Legion ordeni vermək niyyətində olduqlarını bildirir. Cavabında isə Pyer Kuri deyir: "Mənim ordenə ehtiyacım yoxdur. Mənim laboratoriyaya ehtiyacım var"- deyir.

Böyük Nəsirəddin Tusi öz "Əxlaqi-Nasiri" əsərində yazır: "Kimin bu dünya malına ehtiyacı çoxdur, yoxsulluğu da bir o qədər artıqdır. Buna görədir ki, o Böyük Yaradan dövlətlilər dövlətliyi sayılır, çünki onun heç nəyə və heç kəsə ehtiyacı yoxdur".

Bir çox dahilərin bəzən yaradıcılığı ilə şəxsi xüsusiyyətləri arasında fərq, hətta, ziddiyyət olur.

Mikelancelo hövsələsiz, acıdil, bədgüman bir adam idi. Həmyerlimiz, Nobel mükafatı laureatı Lev Landau olduqca kobud, əxlaqi cəhətdən çox nöqsanlı şəxsdi. Böyük italyan dirijoru Arturo Toskanini deyirdi ki, mən Ştraus-bəstəkar qarşısında şlyapamı çıxarıram, Ştraus-şəxs qarşısında isə şlyapamı yenidən başıma qoyuram.

İndi mövzumuzun 3-cü məsələsinə keçək.

Cəmiyyət - Elm münasibətləri

Mütləq mənada həqiqi elm cəmiyyətdən, ictimai-siyasi konyukturadan azad insan təfəkkürünün məhsuludur. Qədim dünyadan başlayaraq, uzun əsrlər boyu, Elm və Cəmiyyət bir-birinə dərinədən nüfuz etmədən ayrı-ayrılıqda mövcud olmuşlar. Lakin XIX əsrdən başlayaraq, elmdə qazılan böyük nailiyyətlər, elmi nəticələrin abstrakt deyil, konkret texnika, texnologiya şəklində insanların məişətini, ictimai-siyasi həyatını, rifahını kökündən dəyişdirməsi Elmin cəmiyyətdəki nüfuzunun görünməmiş dərəcədə artmasına səbəb oldu.

Elmə, alimə münasibət cəmiyyətin nə dərəcədə sağlam və mütərəqqi olmasının göstəricisidir.

İslam tarixində 8-13-cü əsrlər intibah dövrü sayılır. O dövrdə dünyanın elm mərkəzləri islam ölkələrində yerləşirdi. Bir çox dəqiq elmlərin əsasları bu mərkəzlərdə yaradılmış, riyaziyyat, fizika, kimya, astronomiya üzrə fundamental kəşflər ərəb, türk alimləri tərəfindən əldə edilmişdi. İspaniyadakı Kordova universitetində o dövrün ən müasir elmləri ərəb dilində tədris olunurdu və Avropanın müxtəlif ölkələrindən gələn gənclər həmin universitetdə təhsil almağı özlərinə böyük şərəf sayırdılar.

Əbdus Salam bu barədə belə deyir: "Avropanın elm şamı islam ölkələrindəki elm tonqalından alışdırılıb".

Belə bir elmi intibah, əlbətdə ki, təsadüfi deyildi. Qurandakı ayələrin böyük bir qismi sırf elmi ayələrdir və heç bir başqa dini kitabda Quranda olduğu qədər elmə çağırış yoxdur. Peyğəmbərimizin elmə çağırışları barədə hədislər hamıya

məlumdur: "Beşikdən qəbrə qədər elmlə məşğul olun", "Elm Çində də olsa onun ardınca gedin", "Alimlə bir saatlıq söhbət illərlə ibadətdən üstündür"...

O dövrün hakimləri Quranın və Peyğəmbərin çağırışlarına əməl edərək elmə böyük himayədarlıq edir, alimlə oturub-durmağı özlərinə şərəf bilirdilər.

14-cü əsrdən başlayaraq vəziyyət yavaş-yavaş dəyişməyə başladı. Çağırışlar unuduldu, elmə, alimə etinasızlıq, biganəlik ona gətirib çıxardı ki, Əbdus Salamın dediyi Şərqi "elm tonqalı" yavaş-yavaş söndü. Elə bu dövrdə, əksinə, islam elmi mərkəzlərində əldə edilmiş nailiyyətlər əsasında Avropanın elm tonqalı alovlanmağa başladı.

Elmi tənəzzül o dərəcədə idi ki, artıq 18-ci əsrdə, Osmanlı İmperiyası kimi qüdrətli bir dövlətdə naviqasiya üzrə mütəxəssis olmadığından onları Avropadan dəvət edirdilər.

İndinin özündə də İslam ölkələrində elm vüsət tapa bilmir və dünya üzrə dəyərli elmi nəşrlərin yalnız 2-3%-i müsəlman ölkələrində çalışan alimlərin payına düşür.

Neftlə zəngin ərəb ölkələri hər il milyardlarla para sərf edib qərb ölkələrindən texnika-texnologiya alırlar. Lakin bu ölkələrin heç birində müasir elmi mərkəzlər yaradılmır. Vaxtilə, 80-ci illərdə, dahi Əbdus Salam neftlə zəngin müsəlman ölkələrinin başçılarına müraciət edərək, müasir İslam Elmi Mərkəzinin yaradılması üçün maliyyə ayırmalarını xahiş etdi. Başı eys-işrətə, aşırı maddi zənginliyə qarışmış kralların, əmirlərin heç birindən xəbər çıxmadı...

21-ci əsr elm, texnologiya əsridir. Neft firavanlığı, harınlığı bir gün bitəcək, bax onda elmi olmayan ölkələrin çətin günləri başlayacaq...

Beləliklə, Şərqdəki elmi intibah Qərbdəki elmi intibahla əvəz olundu. Hətta inkvizisiya qadağaları belə onun sürətli inkişafını dayandıra bilmədi. Yalnız ayrı-ayrı tarixi epizodlarda Qərbdə alimlərə qarşı haqsızlıqlar müşahidə olundu...

Böyük Fransa İnqilabı... Fransa tarixinin ən qanlı səhifələrindən biri...Yüz minlərlə fransız qilyotindən keçirildi. Onların arasında müasir kimyanın banilərindən biri Antuan Loran Lavuazye də var idi. Dünyanın bir çox görkəmli alimləri inqilabın başçısı Maksimiyen Robespyerə müraciət edərək Lavuazyenin əfv edilməsini xahiş etdilər. Lakin, əbəs yerə... Tribunal qərar verərkən Robespyerin sözləri səsləndirildi: "Respublikaya alimlər lazım deyil!"

Ədalətli sonluq - çərxi-fələk dönür və tezliklə Robespyer özü də qilyotinaya göndərilir...

Ümimiyyətlə, inqilabları nə dərəcədə mütərəqqi hadisə saymaq olar? Böyük Fransa İnqilabı gözəl şüarlarla başladı: Azadlıq, Bərabərlik, Qardaşlıq!... Monarxiya yıxıldı... Qanlar axdı... Sonda nə oldu? Yeni diktator gəldi - imperator Napoleon...

Təxminən bir əsr sonra Rusiyada Böyük Oktyabr İnqilabı baş verdi. Yene gözəl şüarlar...Milyonlarla insanın qanı... Bolşevik diktaturası...

Nikolay Romanov adlı görkəmli tarixçi alim həbs edilir və tribunalın qərarı ilə güllələnməyə məhkum edilir. O, siyasətlə hər hansı bir əlaqəsi olmayan xalis elm adamı idi. Bir sıra xarici universitetlərin fəxri doktoru idi. Yeqanə "günahı" o idi ki, romanovlar nəslindən idi və sonuncu çarın tam adaşı idi.

Bir çox ölkələrdən görkəmli alimlər, ictimai xadimlər Leninə müraciət edərək alimi əfv etməyə çağırdılar. Lakin Robespyerin layiqli davamçısı Vladimir Leninin cavabı - "inqilaba tarixçilər lazım deyil!" oldu.

Nasist Almaniyasında 30-cu illərdə yəhudi alimlərə qarşı total terror kampaniyası başladı. Albert Eynşteyn məcbur olub Amerikaya qaçdı.

Bir çox alimlər 30-40-cı illərin Stalin repressiyasının qurbanı oldu. Nikolay Vavilov kimi nəhəng alim güllələndi...Lev Landau həbs edildi və yalnız Pyotr Kapitsanın Staline göndərdiyi xahiş məktubu sayəsində edamdan qurtuldu. Lev Landau yazırdı ki, mən həyatımla Kapitsaya borcluyam. Bir sıra yeni elmi istiqamətlər (genetika, kibernetika və s.) burjua elmləri elan edilərək qadağalara məruz qaldı.

Repressiyalar Azərbaycan alimlərindən də yan keçmədi, sürgün olundular, güllələndilər. Heydər Hüseynov özünü asdı...

Adətən, həqiqi alimlər siyasətdən, siyasətçilərdən kənar durmağa çalışırlar. Lakin müəyyən kritik dövrlərdə onlar da siyasi proseslərə müdaxilə etmək məcburiyyətində qalırlar.

II Dünya Müharibəsi zamanı atom bombasının yaradılması problemi ilə məşğul olan alimlər psixoloji-ruhi sarsıntılara məruz qalaraq, mənəvi dilemma qarşısında seçim etmək məcburiyyətində qalmışdılar. Bir tərəfdən, onlar faşist Almaniya'nın ilk olaraq atom bombasına sahib olmaq niyyətlərindən xəbərdardılar və nasistlərin bu yolla hərbi üstünlüyü əldə etməsinə və müharibənin gedişində dönüş yaratmasına heç cürə imkan vermək olmazdı. Digər tərəfdən, onlar atom bombasının yaradılmasının bəşəriyyətin gələcəyi üçün nə qədər təhlükəli olduğunu dərinlən dərk edirdilər.

Vəziyyətin kritik olduğunu anlayan bir sıra görkəmli alimlər atom bombası proqramında iştirak etmək məcburiyyətində qaldılar. A.Eynşteyn hətta ABŞ prezidentinə müraciət edərək, proqramın icrasını tez bir zamanda həyata keçirilməsi və bunun üçün gecikmədən, lazımi maliyyə ayrılması zərurətini göstərdi.

Lakin, Hirosima və Naqasakinin atom bombardmanından sonra, Eynşteyn, atom bombasının yaradılmasında öz iştirakına görə, ömrünün sonunadək vicdan əzabı çəkmişdi. O, 1945-ci yazırdı: "Fiziklər indi, piroksilini - çox güclü partlayıcı maddəni kəşf etmiş Alfred Nobelın düşdüyü vəziyyətdədirlər. Vicdan əzabından qurtulmaq üçün o, sülh uğrunda mükafat təsis etdi. Bu gün fiziklər bütün zamanların ən qorxulu və təhlükəli silahının yaradılmasında iştirak etdikləri üçün eyni məsuliyyətlə günah hissi keçirirlər". Eynşteynin yaxın dostu Albert Şveytser yazırdı: "Eynşteyn bəşəriyyətin üzərini almış atom müharibəsi təhlükəsində özünün məsuliyyətini dərk etməklə bu dünyadan köçüb getdi".

Atomun parçalanmasını təcrübədə ilk dəfə əldə etmiş görkəmli alman fiziki Otto Qan atom bombası kimi bir belanın meydana olmasında məsuliyyətini dərk edərək ruhi sarsıntılar nəticəsində intihar etmək həddinə çatmışdı.

Lakin heç də bütün alimlər bu cür "günahkarlıq sindromu" hiss etmirlər. Məsələn, hidrogen bombasının atası sayılan E.Teller belə yazırdı: "Alim təbiət qanunları üçün məsuliyyət daşımır. Onun işi yalnız bu qanunların necə ifadə olunduğunu aşkar etməkdir. Hidrogen bombasını yaratmaq, onu tətbiq etmək lazımdır ya yox, bu sualın alimə dəxli yoxdur".

ABŞ-ın prezidenti Trumen Hirosimaya atom bombasının atılması barədə qərar verdikdən sonra, əməliyyatın detalları müzakirə olunarkən, işçi qrupun aparıcı elmi əməkdaşlarından biri bombardmanın daha effektiv olması üçün əvvəlcə şəhərin səmasında rəngbərəng fişənglərin alışıdırılmasını təklif etmişdi... Qoy camaat tamaşa etmək üçün küçələrə axışsın və bax elə bu vaxt bomba partladırsa insanlar əvvəlcə kütləvi şəkildə kor olacaqlar. Həmin əməkdaşın fikrincə, bu, amerikan elminin gücünü daha tam və parlaq şəkildə nümayiş etdirmiş olardı.

Və nəhayət, indi, mövzumuzun axıncı, zənnimcə, ən əsas məsələsinə keçək.

Elmin fəsadları və ya ağıldan bəla

Atom-nüvə bombasının yaradılması və onun Hirosima və Naqasakidə tətbiq edilməsi nəticəsində 200 minədək insanın anidən məhvi və milyonadək insanın şüalanmadan işgəncələrə məruz qalması bəşəriyyətin nə qədər qorxunc bir perspektiv qarşısında olduğunu əyani olaraq göstərdi. İnsanlar anladılar ki, sivilizasiyanın əsrlər boyu yaratdığı maddi və mənəvi dəyərlər, əldə olunmuş nailiyyətlər müasir elmi-texniki-hərbi vasitələrlə bir anda məhv ola bilər.

Kibernetikanın atası sayılan Norbert Viner Hirosima bombardmanından sonra yazırdı: "Sözün düzü, mən son ana qədər ümid edirdim ki, bu atom qurğusunda

hansisa bir hissə işə düşməyəcək... Bundan sonra bəşəriyyət tam məhv olma qorxusu altında yaşayacaq". O, alimlərə belə bir təkliflə müraciət etmişdi: gəlin, militarizmə, hərbi xidmət edəcək bir kəlmə də yazıb məlumat verməyə!

Əlbəttə, bu çağırış alicənab olsa da, sadələşmə idi və böyük alim özü də hər kəsdən yaxşı bilirdi ki, onun həyata keçirilməsi mümkün deyil. Bu çağırışı etməkdə məqsəd yalnız həyəcan təbili çalmaq idi.

Elmi inkişafın indiki səviyyəsi elədir ki, hər hansı yeni elmi nailiyyət bioloji, kimyəvi, geofizik əsaslarda hərbi-siyasi məqsədlər üçün kütləvi qırğın silahlarının daha dağıdıcı növlərinin yaradılması, insan şüurunda kənardan manipulyasiyalar etmək, ayrı-ayrı fərdləri və ümumilikdə cəmiyyətin zombiləşdirilməsi kimi şeytani məqsədlərə xidmət edə bilər.

Gen mühəndisliyi üzrə alınmış nəticələr artıq elə bir həddə çatmışdır ki, sanki ağıldan beləyə düşər olmuş İnsan qorxunc bir uçurumun kənarındadır və hər hansı ehtiyatsız hərəkət, yanlış qərar və ya manyak xislətli terroristin məqsəd-yönlü aksiyası onu bu uçuruma yuvarlada bilər.

Klonlaşdırma sahəsində alınmış nailiyyətlər onu göstərdi ki, insanın hər hansı bir orqanından götürülmüş tək bir hüceyrə əsasında insanın genetik kopyasını almaq mümkündür.

Alimlərin, ictimai və siyasi xadimlərin və birliklərin böyük çoxluğu insanın klonlaşdırılmasının bəşəriyyət üçün potensial təhlükəsini, insanlığın əsrlər boyu formalaşdırdığı etik-mənəvi prinsiplərə zidd olduğunu, alınmış nəticələrin mənəviyyatsız və cinayətkar məqsədlər üçün istifadəsinin mümkünlüyünü bəyan edərək, bu sahədə tətqiqatların dayandırılmasını tələb edirlər.

Məlumdur ki, hüceyrələr üzərində əməliyyatlarda onlar müəyyən mutasiyaya məruz qala bilərlər və klonlaşma nəticəsində insanabənzər, lakin fiziki, fizioloji, psixi cəhətdən əcaib, yer üzündə böyük fəlakətlərə səbəb olacaq anomal, monstr məxluqat yarana bilər.

Gen mühəndisliyi üzrə əldə edilmiş elmi uğurlar bir tərəfdən müəyyən tibbi-bioloji nailiyyətlər üçün böyük imkanlar yaratsa da, digər tərəfdən süni mutantların kütləvi şəkildə yaranması, mutant genlərin hər hansı səbəbdən nəzarətdən çıxması insanlığın əsas genetik kodunun fəsadlı struktur dəyişməsinə, və son olaraq, bütövlükdə insan genofondunun dağılması kimi bioloji fəlakətə, insanlığın bütövlükdə məhvə səbəb ola bilər.

Belə bir rəvayət var ki, orta əsrlərdə Lyov adında bir kahin Qolem adında bir nəhəng məxluq yaradır və onu cana gətirir. Lakin, kahin bu məxluqa mənəviyyatla bağlı zəruri təlimat və qadağaları təlqin etməyi unudur. Sərbəstlik qazanandan sonra Qolem dağıdıcı bir varlığa çevrilir, böyük fəsadlara səbəb olur və Lyov məcbur olub onu məhv edir.

Məyusedici fakt odur ki, indiki zamanda yaradılan hər hansı Qolem onu yarananın ixtiyarında olmadığından məhv edilməsi də mümkün olmayacaq və müasir Lyovlar bu xüsusiyyəti nəzərə alaraq cəmiyyət, insanlıq qarşısında mənəvi məsuliyyətlərini dərinləndirərək dərk etməli, "elm xatirinə elm"lə məşğul olmaqla mənəviyyatsız "qolemlər" törəmə biləcək mizantrop tətqiqatlardan çəkinməlidirlər.

Əlbəttə, gen mühəndisliyini qadağan etmək çıxış yolu deyil. Əslində, bu heç mümkün də deyil. Elmi tərəqqinin qarşısını kəsmək, onu müəyyən qadağalar çərçivəsinə salmaq heç zaman heç kəsə müəssər olmamışdır.

Nəticə etibarilə, çıxış yolu yalnız və yalnız elmi axtarışların bütövlükdə və xüsusi halda, gen mühəndisliyi üzrə tətqiqatların mənəvi imperativlər çərçivəsində aparılmasındadır.

Lakin bu məsələdə ilyuziyaya qapılmağa dəyməz. Təəssüf ki, bu gün cəmiyyətin elmə mənəvi nəzarəti təmin edəcək ümumi əxlaqi kodeksi, hüquqi-etik idarə və təsir mexanizmi mövcud deyil.

"Elmin bəşəriyyət üçün təhlükəsi və xeyri" adlı beynəlxalq konfransda (1970) çıxış edən Dr. Piter Harper bəyan etmişdi ki, o, beyin fəaliyyəti üzrə elmi

araşdırmalarını dayandırmaq niyyətindədir, çünki artıq alınmış nəticələr “şər qüvvələr” tərəfindən istifadə oluna bilər.

YUNESKO-nun ümumi yığıncağının 29-cu sessiyası (1997) “İnsan genomu və insan hüququ haqqında deklarasiyası” sənədinin 11-ci bəndində insanlıq qüruruna zidd olan elmi praktikanın və xüsusilə, insan növünün istehsalı məqsədilə klonlaşdırma praktikasının yolverilməz olduğu bəyan edilir.

Lakin bu deklarativ xarakterli bir çağırış olduğundan klonlaşdırma üzrə elmi axtarımlar gizli və ya aşkar şəkildə davam etdirilməkdədir.

Bir zamanlar çox sadə, hətta primitiv alətlərdən, cihazlardan, qurğulardan istifadə etməklə fundamental elmi nəticələr almaq, kəşflər etmək mümkün idi. Elektromaqnetizmin bünövrəsini təşkil edən Faradey qanunu, Om qanunu və s. çox bəsit təcrübə vəsaitlərindən istifadə etməklə alınmışdı. Elmdə o dövr artıq geridə qalmışdır.

İndiki zamanda mühüm elmi kəşflər etmək üçün möhtəşəm texniki qurğuların, çox bahalı ölçü sistemlərinin, maddi resursların maliyyələşdirilməsi tələb olunur. Buna görə də, paradoksal səslənsə də, elmi inkişafın əsas sifarişçiləri və təminatçıları elmdən uzaq, lakin maliyyə imkanları və ambisiyaları bol olan hərbiçilər və siyasətçilərdir.

Təbii ki, belə halda yeni elmi nailiyyətlərin hesabı, ilk növbədə, onlara təqdim olunur. Problem ondan ibarətdir ki, bir tərəfdə alimlərin, digər tərəfdə hərbiçilər və siyasətçilərin mənəviyyəti, məqsəd və məramları eyni deyil və bu da elm adamlarının, xüsusilə görkəmli alimlərin cəmiyyət qarşısında mənəvi məsuliyyətlərinin nə qədər ciddi olduğunu göstərir.

Alimin, “mən xalis elmlə məşğulam və onun nəticələrinin kim tərəfindən, necə tətbiq olunacağı məni maraqlandırmır” deməsi qətiyyətlə məqbul sayıla bilməz.

Elmi prosesi tam şəkildə idarə etmək, onun nəticələrinin tətbiqini kontrol altına saxlamaq, tədqiqat işlərini şeytani deyil, humanistik məqsədlərə yönəltmək, elmin son yüz ildə aşkar etdiyi möhtəşəm enerji mənbələrinin insanın rifahı naminə mütləq mənada istifadəsini təmin etmək mümkündürmü?

Bu sual, təkcə məhdud sayda professional elm adamlarını, siyasətçiləri, ictimai xadimləri deyil, ümumilikdə, bəşəriyyəti narahat edən imperativ və təəssüf ki, xeyli dərəcədə ritorik bir sualdır. Reallıq ondan ibarətdir ki, bu suala tam mənada müsbət cavab vermək mümkün deyil.

Cin artıq şüşədən çıxmış və onu yenidən geriye qaytarıb qapatmaq çox çətinidir.

Bəşər elmi böyük nailiyyətlər qazanmış, xüsusilə son əsrdə misli görünməmiş elmi-texnoloji nəticələr əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlər insan övladını xoşbəxt edə bilərdi...Fəqət, əfsuslar olsun ki, elmi nailiyyətlər daha çox hərbi və təbiətin məhvinə xidmət etməkdədir.

Atom-nüvə proqramı üzrə “Manhetten” proyektində iştirak etmiş bir qrup görkəmli amerikalı alimi “Qiyamət gününün saati” adlı simvolik bir divar saati quraşdırmışlar. Bu saatda gecə yarısı 1200 qlobal nüvə fəlakət anını ifadə edir. Saatin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dünyadakı siyasi-hərbi gərginliyin dərəcəsindən asılı olaraq, onun əqrəbini irəli-geri çəkmək olur. Hər altı aydan bir xüsusi seçilmiş mötəbər komissiyanın - bu komissiyanın tərkibində 15 Nobel mükafatı laureatı var, - qərarı ilə saatin əqrəblərinin vəziyyəti müəyyən edilir. On il bundan bu saat 11.55-i göstərirdi. İndi isə gecə yarısına iki dəqiqə yarım qalıb...

Görkəmli fransız alimi Jan Dorst özünün “Təbiət hələ ölməmişkən” kitabında yazır: “Biz, texniki tərəqqinin nə olduğunu öz-özümüzdən soruşmalıyıq. Bizim hər birimizə hərdən elə gəlir ki, biz artıq idarəolunmayan bir qatarda baş alıb gedirik və bu qatardan heç cürə çıxıb bilmirik. Biz, hətta qatarın hara getdiyini də bilmirik. Bəlkə, böyük bir rifaha və ya bəlkə bir dalana, bir fəlakətə doğru...İnsan elə prosesləri aşkar etmişdir ki, o, artıq onları idarə edə bilmir...Sivilizasiyanın dərəcəsi təkcə istehsal olunan kilovatların miqdarı ilə deyil, həm də bir sıra

mənəvi və ruhani dəyərlərlə, sivilizasiyanı irəli aparən insanların müdrikliyi ilə təyin olunur“.

XX əsrin ən böyük fiziklərindən biri, Nobel laureatı Maks Borna görə, elm son əsrdə artıq sosial, iqtisadi və siyasi funksiyalar kəsb etməyə başlamışdır.

Jolio Kūri, Albert Eynşteyn, Norbert Viner kimi dahi alimlər elmin kontrolsuz inkişafının bəşəriyyət üçün törədə biləcək fəsadları dərk edərək, bu inkişafın müəyyən mənəvi çərçivələr daxilində yönəldilməsi zərurəti haqqında zaman-zaman bəyanatlar vermişlər.

Jolio Kūri yazırdı: “Alimlər elmin bəşəriyyətə nə qədər xeyir gətirdiyini bilirlər, onlar onu da bilirlər ki, əgər Yer üzərində sülh bərqərar olsaydı, elm nəyə nail ola bilərdi. Onlar istəməzdilər ki, bir zaman belə sözlər söylənilsin: “Elm bizi atom və hidrogen bombaları ilə həlak elədi“. Alimlər bilirlər ki, elm günahkar ola bilməz. Yalnız o adamlar günahkardır ki, elmin nailiyyətlərindən pis niyyətlər üçün istifadə edirlər”.

Hirosima və Naqasakiyə atılmış atom bombaları, yüzminlərlə adamın bir anda məhv olma faktı insanlarda, cəmiyyətdə Elmin qüdrəti qarşısında heyrət, qorxu və vahimə yaratdı.

Atom-nüvə fizikası, biologiya, kimya sahəsində əldə edilmiş inqilabi elmi nailiyyətlər təbiətin bir çox sirli qapılarını açdı, baxmayaraq ki, bu qapıların bəzilərinin üzərində “Daxil olmaq təhlükəlidir!” xəbərdarlığı yazılmışdı. Bir sıra elmi istiqamətlər, o cümlədən, gen mühəndisliyi, klonlaşdırma, müəyyən bioloji-tibbi problemlərin həlli üçün prinsipçə yeni imkanlar yaratsa da, bütövlükdə, insanlığın gələcəyi üçün çox təhlükəli məşğuliyyətlər sayıla bilər.

Təbiətin ilahi düzəlinə insanın öz, prinsipçə məhdud, elmi ilə müdaxilə etməsi, ilkin olaraq, çox zaman pozitiv, arzuolunan nəticələr verə bilər. Lakin təbiət hər bir belə süni, ilahi dizaynı, qanunauyğunluqları dəyişdirmək, “modernləşdirmək“ cəhdlərinə sonsuz sayda reaksiyalar verir. Birinci reaksiya dalğası müsbət olduğu halda, ikinci dalğa insan üçün zərərli, sonrakı dalğalar isə fəlakətli ola bilər.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin genlərinə müxtəlif heyvanların genlərini yeritməklə alınan nəticələr ilk nəzərdə müsbətdir - bitkilər tez böyüyür, ziyanvericilərə qarşı dayanıqlı olur, məhsuldarlıq artır və ümumiyyətlə, bəşəriyyətin ərzaq qıtlığı probleminin çözülməsinə kömək edir. Lakin, heç kəs deyə bilməz ki, geninə əqrəb geni yeridilmiş almanı yeyən insanın özünün və nəslinin fiziki, fizioloji, bioloji, psixiki aqibəti necə olacaq. İndi müxtəlif ölkələrdə GMO tərkibli məhsullara qadağalar qoyulmaqdadır.

İstilik maşınlarının yaranması ilə sənayedə həqiqi mənada inqilab baş verdi və bununla da müasir sivilizasiyanın təməli qoyuldu. Lakin, hər bir inqilab yaradıcı, progressiv olmaqla yanaşı, eyni zamanda qurbanlar tələb edir, dağıdıcı, destruktiv yeniləşmə ilə müşayiət olunur.

İstilik maşınları insanları ağır əmək tələb edən işlərdən azad etdi, istehsalatda və nəqliyyatda böyük kəmiyyət və keyfiyyət sığrayışına səbəb oldu, insanların həyat tərzində yüksək komfort standartlarını təmin etdi. Min illərlə insanlar təsərrüfat işlərində, yükdaşımada, nəqliyyatda, ağır və zərərli işlərin görülməsində ev heyvanlarından istifadə etmişlər. Lakin istilik maşınları bu asılılığı aradan qaldırdı və vəziyyət kökündən dəyişdi. İnsanlıq tamam başqa bir tərtibdə gücə sahib oldu.

Lakin bəşəriyyət İnkilabın bütün bu xoşməramlı nəticələrinin ağır bədəlini ödəmək məcburiyyətindədir. Belə ki, təbii yanacaq ilə işləyən bütün istilik maşınlarında enerjinin bir növdən başqa növə çevrilməsi (istilik-mexaniki iş) ətraf mühitə atılan, canlı aləm üçün təhlükəli, çirkləndirici istilik enerjisi ilə, tullantılarla müşayiət olunur.

Müasir avtomobillərin faydalı iş əmsalı bilirsinizmi nə qədərdir? Ortalama - 20%. Bu o deməkdir ki, çəndəki hər 10 litr benzindən yalnız 2 litri avtomobilinizi

hərəkət etdirir. Qalan 8 litr səsboğucudan çirkli enerji şəklində atmosfərə buraxılır.

Milyard tonlarla emissiyalar, davamlı olaraq, hər saat, hər gün ətraf mühiti zəhərləyir - çaylara, dənizlərə axıdılır, atmosfərə buraxılır, torpağa atılır. Hər il atmosfərə təxminən 40 milyard ton! təkəcə CO₂ buraxılır. Yer biosferindəki çox kövrək enerji-maddə balansını pozulur və son olaraq, planetimizdə həyatın varlığına yaranan təhlükə gün-gündən artır.

Təbiət üzərində qələbə, əslində, bir "Pirr qələbəsidir" - onun bədəli çox ağırdır!

Elmə münasibətdə insanların heyranlığı, məftunluğu və məmnunluğu, indi bir məyusluq, nigarançılıq və təlaşla müşayiət olunmaqdadır. İnsanlar anlamağa başlamışlar ki, elm bəşəriyyətə xoşbəxtlik, rifah verməklə yanaşı, mənəvi təminatı olmadıqda, qlobal fəlakətə apara bilər, insanlığın bütövlükdə varlığını sual altına ala bilər.

Əlbəttə ki, elmin inkişafını saxlamaq, cilovlamaq mümkün deyil və buna ehtiyac da yoxdur. Əksinə, bəşəriyyətin gələcəyi naminə elmin sürətli inkişafını təmin etmək lazımdır.

Əsas məsələlərdən biri bu elmi yaradan insanların - alimlərin cəmiyyət qarşısında mənəvi məsuliyyətinin dərk olunmasıdır. Normal olaraq, hər bir alim elmi axtarışlarında mənəvi imperativ olaraq, özünə sual verməlidir: Apardığı tədqiqatın nəticələri mizantrop siyasətçilərin, hərbiçilərin əlinə keçdikdə bəşəriyyət üçün təhlükəli olacaqlarsa, mənim bu tədqiqatı aparmağa mənəvi ixtiyarım varmı?

Digər əsas məsələ insan cəmiyyətinin bütövlükdə mənəvi deqradasiyasıdır. İnsanın elmi artmaqdadır, lakin onun əxlaqı elmlə mütənəsb artmır. Əksinə, müəyyən tarixi dövrlərdə, məqamlarda geriye gedir.

İnsan möhtəşəm enerji mənbələrinə sahib olmuş, fəqət bu mənbələri doğru-dürüst idarə və istifadə edə biləcək əxlaqa sahib deyil.

Artıq deyildiyi kimi, Elm özü-özlüyündə Mənəviyyatdan asılı deyil və hər hansı elmi nəticənin əxlaqı və ya qeyri-əxlaqı olduğunu demək absurddur.

Lakin hər hansı elmi-nəzəri nəticə innovasiya stadiyasına keçərək insanların həyatını, bəşəriyyətin varlığını təhlükə altına alan kütləvi qırğın vasitəsinə çevrilirsə, məsələnin mənəvi tərəfi tam mənada özünü göstərir. Belə halda alim qarşısında sakramental bir sual çıxır: əgər alınan nəticələr ayrı-ayrı insanlar və ümumiyyətlə, bəşəriyyət üçün təhlükə törədəcəksə, bu sahədə elmi axtarışları davam etdirmək lazımdır mı?

Bu sual qarşısında alimlərin böyük bir qismi tədqiqatlarını davam etdirmək mövqeyini seçir. Onlar bunu belə əsaslandırır ki, Elm xeyir və şərin fəvqündə olmaqla, insan təfəkkürünün nəyə qadir olduğunu aşkar etməyə xidmət etməlidir və elm adamlarını bu idrak prosesinin bəxş elədiyi fəvqəladə zövq və məmnunluq hissindən məhrum etmək olmaz.

Pyer Kuri Nobel çıxışından (1903) - "...biz özümüzə indi sual verə bilərik, bəşəriyyət təbiətin qanunlarını aşkar etməklə bir şey qazanırmı? Bəşəriyyət bu qanunlardan istifadə etmək üçün kifayət qədər yetişmişmi, bu biliklər ona ziyan gətirməyəcəkmi?"

Mən söhbətimizi Albert Eynşteynin sözləri ilə bitirmək istəyirəm:

"Bu gündən belə insanlığın taleyi onun elmi-texniki nailiyyətlərindən yox, onun mənəvi dayaqlarından asılı olacaq".

◆ P o e z i y a

Rəfiqə ŞƏMS

DÜŞMƏN TAPDAĞINDA QALAN YURD YERİ

Qara daşı qar saxlamaz,
Əkdin günahlar göyərir.
Bu yurd nəfsin qurbanıdı
Göyündə ahlər göyərir.

Fələyin əlindən düşüb-
Qırıqlanmış cam kimidi.
Bu yurd mənim gözlərimdə
Ümidsiz anam kimidi.

Tövbə daşı olmadı ki,
Ətəyimə yığım gedim.
Qəbir-qəbir içimdədi,
Qapısı yox, çıxım gedim.

DÜNYANIN OYUNLARI

Qara daş doğaydı mənim yerimə
Bir azca insafly olsaydı anam.
Nə gerçək dünyanı sevdirə bildi,
Nə yalan danışdı hərdən aldanam.

Ağladım - bir əlvən oyuncaq aldı,
Al-əlvən oyuncaq bildim dünyanı.
"Qaradan ayrı rəng yoxdu" dedilər,
Yaş kimi gözümdən sildim dünyanı.

Gözümə ağ salıb qəmi bəlkə də,
Qapqara görünür şux boyları.
O zaman uşaqdım -təsəllim idi,
İndisə çatlayır başımda bir-bir
Dünyanın oyunu, oyuncaqları.

GİZİR OĞLUMA

Ürəyim sərilib yolların üstə,
Həsərlə gözləyir səni gəlincə.
Get al torpağını halal varıntək,
Vətən əmanətdir bizə öluncə.

Mən oğul demərəm sənə basılsan,
Bu torpaq çox ərlər-ərənlər udub.
Mən Umay anayam, sən də Ağoğlan,
Qorxma, get, arxanda Göy ata durub.

Dağlardan başlanır vətən, ay oğul,
Baş əy, şimşəyindən qılınc istə sən.
Görən gözləridir çaylar, bulaqlar,
Kor qalar yurdumuz durub gözləsən.

Qurbanlıq vermirəm səni, a tövbə,
Vətənçün ölməyə amma dəyər də.
Yuxumu qaçırıb tökülən qanlar,
Qanı suyla yuma qan olan yerdə.

Alovdan doğulub türkün əsgəri,
Get baba yurdunda at oynat, balam.
Bir uca zirvə seç Qarabağımda,
Zəfər bayrağını tax qayıt, balam.

DAHA GECDİ

Gəlmə bu yerlərə, a dərdin alım,
Güdükcü unayar - qazdan ayıqdır.
Fələyin başına uçsun tifaqı,
Nə bilim, saydığın necə sayıbdı.

Yazıldı qismətim bir özgə ada,
Dönmüşəm səninçün yadlardan yada.
Gözlərin yaşıyla yuyulmaz qada,
Keçib ağlamaqdan, gözün hayıfdı.

Bəxtin quzeyinə çətin gün düşə,
Neyləyə bilərsən belə gərdisə,

Səndə günah yoxdu, elə həmişə
Mən qəmdən qaçanda, dərd arayıbdı.

Gözügötürməzin gözü kəmənndi,
Gələrdim - ürəyim bir himə bənndi.
Neynim ki, xaraba balaca kənndi,
Min dastan qoşarlar, eldən ayıbdı.

AYAĞA GƏLMƏZ

Çiçəkmi qısqanıb, gülmü incidib
Yar qədəm götürüb bu bağa gəlməz,
Gözümün selindən çaylar çağladı
Nəşəli bülbüldü - bu çağa gəlməz.

İzinə iz qoyub öldüm gəzincə,
Ürək qubarladı dərdə dözüncə,
Ömürdən usanıb, candan bezincə
Axtarıb-aradım, sorağa gəlməz.

Dərdimi yaxına-uzağa dedim,
Başımı yolunda sadağa dedim,
Bir gün gələsidi bu ağa dedim,
Çox da ki, deyirlər ayağa gəlməz.

BU PAYIZ

Dekabrın şəkli

Dəlir qulağını yanvarın səsi,
Düşüb yarpaq-yarpaq itir bu payız.
Geyib həsrətimin sarı dönunu,
Gözümün önündən ötür bu payız.

Yollara dikilib yorğun gözləri,
Əlimdən su kimi axıb gedəcək.
Nə vaxtdı kəsdirib qış qapısını,
Bu gün-sabahlıqdı, çıxıb gedəcək.

Bu payız üz görür soyuq, buz kimi,
İçində buz tutub qəm izi çoxdan.
Özümə oxşayır bu payız bir az ,
Mən də gözləyirəm kimisə çoxdan.

ACI SÖZ

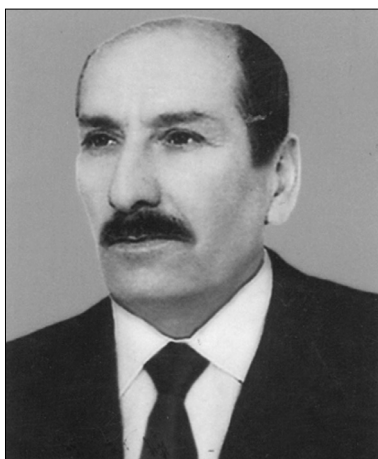
Qapım dost qapısı, odam el evi,
Niyətin bəd isə qapımı döymə.

Bir qarış yol gedir dildən ürəyə,
Dilinə sahib ol, ürəyə dəymə.

Ömür yollarında darılma, çəşmə,
Bu yolda irəli-geri var, qardaş.
Demirəm kilid vur dilinə, dinmə
Sözü də deməyin yeri var, qardaş.

Getməz söz yarası yüz məlhəm ola,
Sözünə sığal çək, qanmazı qandır.
Dünyanın özü də sözdən yaranıb,
Sözlə hər könüldə bir çıraq yandır.

Nəyimiz qalacaq addan savayı ? -
Ağayla nökrin sonu ki birdi.
Ürəyim bir haqsız sözdən qırılıb,
O kəlmə yıxılıb öldüyüm yerdə.

NAZİM

HƏSRƏTİNDƏDİ

Yaxşı bir evə
Yığa bilmədim
Yaxşı balalarımı.
Yaxşı bir kitaba
Yığa bilmədim
Yaxşı şeirlərimi.
Yaxşı balalarım,

Yaxşı şeirlərim
Yaxşı bir ev həsrətində...

GƏLƏRSƏN

Eşitsən -
Ağır xəstəyəm,
Lap can üstəyəm,
"Canı çıxsın" deyib,
Qımışarsan, gülərsən...
Eşitsən -
Babat vəzifədəyəm,
Bir qazançı yerdəyəm,
"Canım çıxsın" deyib,
Yüyürərsən, gülərsən!

İKİ SƏBƏB

Verdiyini qayıtmırsa,
İkidir günahkar:
Alanı qına,
Özünü qına...
Əkdiyini bitmirsə,
İki səbəb var:
Toxumu qına,
Düzünü qına.
Tanrılıq nə var ki,
Özün də burda?!

DEYƏ BİLMƏDİM

Balam yaşda bir gəlinə -
Avtobusun sıxlığında
Durub yerimi verəndə,
Bir tərəddüdlü üz gördüm,
Baxışında söz gördüm:
Həyalandı, gülümsündü,
Mənə qıymadı, dindi:
- Əmi, bəs sən, bəs sən, dedi.
Əmin qurban, mən təkəm,
Ayaq üstə dura bilirəm.
Yaxşı olar əyləşəsən, dedim.
Daha deyə bilmədim ki,
Sən yükləsən, sən ikisən!

BU AXŞAM

Bu axşam -
İşıqlar keçib,
Şam ümidinə qalmışam.
Bu axşam -
Fikrən Bakıdan
Qarabağa yollanmışam...
Nə vaxtdı görmədiyim
Balalarımı qoxulayıb
Sinəmə sıxmışam.
Bu axşam -
Təmizəm, mələk kimi,
Allahıma sığınmışam...

SÖZ YAŞAYIR

Ağac tumurcuqlayır,
Çiçək açır.
Çiçəklər bar olur,
Meyvə "ömür" yaşayır -
Yeyiləndə...
Fikir doğulur,
Məna olur.
Söz yaşayır
Dilə gələndə,
Deyiləndə!

QƏDRİMİ BİLMİR

Daha doymuşam -
Hər gün eşitdiyim,
Ürəksiz sözdən.
Daha bezmişəm -
Məzmunsuz ötüşən,
Gecədən, gündüzdən...
Dönmüşəm həsrət dolu,
Nisgilli bir neyə mən.
Yerdəkilər qədrimi bilmir,
Necə qalxım göyə mən?!

DAHİLİYİN ZİRVƏSİ

*və yaxud bu zirvəyə aparən
yolun kədərli keşməkeşləri*

Azərbaycan milli mədəniyyətimizin dahilik dərəhında Üzeyir bəy Hacıbəylinin öz müqəddəs hücrəsi var. Bu, təkçə mənim fikrim deyil və həmin həqiqəti mədəniyyət və incəsənətimizlə bağlı olan bütün sənətkarlar bəyan ediblər. Qədərbilən musiqişünaslarımız Üzeyir bəy dühasının əzəməti barədə çox-çox yazıblar, yazırlar və yazacaqlar da. Onun yaradıcılığı barədə tədqiqatlar da az deyil, çoxdur. Amma və di gəl ki, mənim fikrimcə, bu çoxluğun özü kifayət qədər, tam yetərinçə deyil. Xüsusən də Üzeyir bəy və teatr mövzusuna dərindən-dərinə enib gizli mətləbləri, yaxud zamanın alatoranında ilişib qalmış həqiqətlərə çıraq tutmağa ehtiyac duyulur.

Mən musiqişünas deyiləm, ancaq bəstəkarın musiqi dünyasına az-çox bələdliyim var. Bununla belə, hiss edirəm ki, hələ bu sahədə də daha dərindən araşdırmalar aparmağa ciddi ehtiyac var. Bu yazımda elmi araşdırmalar aparmaq fikrim yoxdur. Sadəcə, musiqi və teatr ictimaiyyətinə az-çox məlum olan müəyyən fakt və olayları bir qədər geniş nəzərə çatdırmağa çalışacam. Əmin olmaq istərdim ki, bir yerə topladığım faktlar hansısa tədqiqatçının və ya tədqiqatçıların Üzeyir bəy irsinin daha dərən qatlarının mahiyyətini açmalarına bəlkə açar ola bilər.

Əvvəlcə Üzeyir bəyın opera və operettalarının ilk tamaşa tarixlərini bir daha xatırlayaq. Çünki onun əsərlərinin premyera tarixlərindən bəhs edən bəzi tədqiqatçılar, xırda da olsa, yanlışlığa yol veriblər.

1908, 12 yanvar. "Leyli və Məcnun". Tağıyev teatrında. Quruluşçu rejissor Hüseyn Ərəblinski, dirijor Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, xorbaşı (xormeyster) Məmmədhenifə Terequlov.

1909, 30 noyabr. "Şeyx Sənan". Nikitin qardaşlarının sirkində. Quruluşçu rejissor Hüseynqulu Sarabski, dirijor Üzeyir bəy Hacıbəyli, xorbaşı Məmmədhenifə Terequlov.

1910, 24 may. "Ər və arvard". Nikitin qardaşlarının sirk binasında. Quruluşçu rejissor Hüseyn Ərəblinski.

1910, 12 noyabr. "Rüstəm və Söhrab". Nikitin qardaşlarının sirk binasında. Quruluşçu rejissor Hüseynqulu Sarabski, dirijor Üzeyir bəy Hacıbəyli, xorbaşı Məmmədhanifə Terequlov, rejissor yardımçısı Xəlil Hüseynov.

1911, 25 aprel. "O olmasın, bu olsun" ("Məşədi İbad"). Mayilov qardaşlarının teatrında. Quruluşçu rejissor Hüseynqulu Sarabski.

1912, 10 mart. "Şah Abbas və Xurşid banu". Nikitin qardaşlarının sirk binasında. Quruluşçu rejissor Hüseyn Ərəblinski, dirijor Müslüm Maqomayev, xorbaşı Məmmədhanifə Terequlov.

1912, 18 may. "Əsli və Kərəm". Mayilov qardaşlarının teatrında (indiki Opera və Balet Teatrı. Bina 1911-ci ildə istifadəyə verilib). Quruluşçu rejissor Hüseynqulu Sarabski, dirijor Müslüm Maqomayev, xorbaşı Məmmədhanifə Terequlov.

Qeyd. Operanın adı bəzi mənbələrdə "Çoban operası" kimi verilib (bax: "Tazə xəbər", 28 may 1912).

İkinci qeyd. Bəzi tədqiqatçıların operanın premyerasını 17 may yazmaları səhvdir. Həmin gün Ağəli Ağayev və Xanlarovun işlədikləri "Əsli və Kərəm" operası göstərilir. Üzeyir bəyin operası bir gün sonra oynanıb. (Bu barədə bax: "Sədayi-həqq" qəzeti, 14 may 1912). Hüseyn Ərəblinski yazırdı: "Cümə günü, mayın 18-də oynamaq "Əsli və Kərəm" adlı Üzeyir bəyin operasında mən rejissor deyiləm. Mən cümə axşamı, may ayının 17-də oynanılacaq "Əsli və Kərəm" operasında rejissoram" ("Sədayi-həqq" qəzeti, 15 may 1912).

1913, 25 oktyabr. "Arşın mal alan". Tağıyev teatrında. Quruluşçu rejissor Hüseynqulu Sarabski.

1937, 30 aprel. "Koroğlu". Opera və Balet Teatrında. Quruluşçu rejissor İsmayıl Hidayətzadə, rəssam Rüstəm Mustafayev, dirijor Üzeyir bəy Hacıbəyli.

Üzeyir bəy ilk operalarını direksiyon deyilən üslubda yazıb və bəstəkar Əf-rasiyab Bədəlbəyli, rejissor Soltan Dadaşov, daha bir neçə tədqiqatçı müxtəlif əsər və məqalələrində "direksiyon" ifadəsini işlədiblər, ancaq onun mahiyyətini açmayıblar. Məncə, bu məsələyə musiqişünasların aydınlıq gətirməsinə müəyyən ehtiyac var.

Üzeyir bəy məsləkdaşı və bacanağı Müslüm Maqomayevə Şimali Qafqazın Jeleznovodsk şəhərindən göndərdiyi 3 iyul 1912-ci il tarixli məktubunda yazır: "İyunun 21-dən Jeleznovodskdayıq. Məleykə müalicə olunur, mən isə piano çalmağı öyrənirəm. Burada özümə müəllimə tapmışam. O, həftədə üç dəfə mənimlə məşğul olur və hər gün onun royalından istifadə edirəm".

Qeyd edim ki, bu və digər məktublarda mətni Qulam Məmmədlinin "Üzeyir Hacıbəyli (həyat və yaradıcılığının salnaməsi)" kitabından götürülüb.

7 fevral 1914-cü ildə Peterburqdan yenə Müslüm bəyə yazdığı növbəti məktubda Üzeyir bəy göstərir: "Nəhayət ki, konservatoriyadayam. Mən harmoniya klasına, o klasa ki, nəzəriyyəçiləri qəbul edirlər, daxil oldum. Əgər fortepiano çalmaq bacarsaydım, kontrapunkt klasına daxil ola bilərdim... Hazırda mənim işim çox-çoxdur, hər gün konservatoriya, həftədə 2 dəfə fortepiano, 2 dəfə praktiki harmoniya...".

Bəstəkar bu fikrini 12 gün sonra yazdığı başqa məktubunda belə davam etdirir: "Müslüm bəy!

Məktubun məni və Məleykəni nə qədər sevindiriyini təsəvvür edə bilməzsən. Yay istirahətimizi təmin etmək üçün 150 manat göndərməyin bizi çox mü-təəssir etdi...".

Təhsilim müvəffəqiyyətlə davam edir, kontrapunkt klasına keçməyimə ümidim var, orada kontrapunktla yanaşı instrumentovkanı da keçəcəyik. Deməli bir ildən sonra harmoniya, kontrapunkt və orkeströvka tələf (ərəbcə yazılmış, tərtib olunmuş mənasını verir - İ.R.) etmək üçün nə lazım olduğu mənə məlum olacaqdır. Ondan sonra biz səninlə Allahın köməyi ilə daha əsaslı, mütəşəkkil və maraqlı işə başlaya bilərik".

“Leyli və Məcnun” operası 1907-ci ilin sonlarında hazır idi. Amma və di gəl ki, Bakı neftxudası, məşhur mesənət Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 1883-cü ildə özünün taxıl ambarının özülü üzərində tikdirdiyi teatr binasının (hazırki Dövlət Musiqili Teatrının yerində olub) icarədarı Polonski ilə dil tapıb tamaşanı oynamaq müşgülə düşmüşdü. Yeri gəlmişkən, 1918-ci ilin mart ayına, erməni daşnakları binanı yandıran vaxta qədər Polonskinin öz truppası həftənin altı gününü Tağıyev teatrında (mətbuatda Şəhər teatri kimi də yazılıb) tamaşa göstərirdi. Yalnız həftənin cümə günləri Məsəlman (Azərbaycan - İ.R.) teatr dəstəsinə, “Nicat”, “Səfa”, “Həmiyyət”, “Müdiriyyət” truppalarına tamaşa göstərmək üçün bina icarə verilirdi. Teatrın pərdələrinə səhnə tərəfdən qfıl vurulurdu, azərbaycanlı teatr fədailəri icarə pulunu əvvəldən verməsə, qfıl açılmırdı.

Həmin dövrdə Bakıda tamaşa, xüsusən opera oynamaq üçün daha əlverişli bina Tağıyev teatri idi. Çünki onun səhnəsinin önündə orkestr çökəyi var idi. Müəyyən qədər əlverişli bina Nikitin qardaşlarının sirk (Nizami küçəsi ilə Bülbül prospektinin kəsişdiyi tində olub. Köhnə mərkəzi bank binası ilə üzbəüz) və Musa Nağıyev teatri (indiki Zabitlər evi) idi.

Üzeyir bəyin “Leyli və Məcnun” operasının tamaşaçılara göstərilməsinin gecikməsinin bir səbəbi də məhz bununla bağlıdır.

Başqa bir məsələ. “Leyli və Məcnun”un ilk afişalarında Üzeyir bəyin adı ilə yanaşı, onun kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəylinin də adı yazılıb. Bu məsələyə də müəyyən aydınlıq gətirmək istəyirəm. Üzeyir bəy Hacıbəyli opera üzərində işləməyə 1906-cı ilin sonlarında başlayıb. Onda Ceyhun bəyin 16 yaşı vardı və o, qardaşına Füzuli şeirlərini toplamaqda, Üzeyir bəyə lazım olan qəzəllərin üzünü köçürməkdə yaxından kömək edib. Üstəlik də bəzi aktyorlar ilk dəfə göstəriləcək operanın tamaşaçıları tərəfindən necə qarşılanacağı ilə bağlı oynamağa təərəddüd edirdilər. Məcburiyyət qarşısında qalan Üzeyir bəy Nofəl rolunu Ceyhun bəyin oynamasını tamaşanın rejissoru Hüseyn Ərəblinskiyə tövsiyə etmişdi. Operanın ilk proqramında “İbn Səlam - C.Dağıstanlı” və Nofəl - N.N. Ceyhun bəydir. Digər tərəfdən, Ceyhun bəyin Parisdə mühacirət həyatı yaşadığı dövrdə yazdığı xatirələrdə operanın yazılışına necə yardımçı olduğunu açıqca təsvir edir.

Tamam başqa bir yanaşma. Ceyhun bəy şəksiz istedadlı gənc idi, bu, öz yerində. Əgər onda musiqi, xüsusən bəstəkarlıqla bağlı fitri istedad olsaydı yəqin o da Üzeyir bəy kimi, yaşda Üzeyirdən də böyük olan Zülfüqar bəy kimi opera və operetta yazardı.

* * *

Üzeyir bəy Hacıbəylinin musiqi əsərləri əsasən “Nicat” mədəni-maarif cəmiyyətinin eyniadlı truppası tərəfindən alınaraq oynanılib. Amma və də gəl ki, “Nicat” əksər vaxtlarda bəstəkarla konfliktdə olub. Dəfələrlə məhkəmə çəkişmələri baş verib. Üzeyir bəyin Moskvada konservatoriyada təhsili alması üçün ona pul lazım idi. Bu məqsədlə bəstəkar “Nicat”a rəsmi müraciət edərək “Şah Abbas və Xurşid banu” operasına 5 min manat qonorar istəyib. Lakin cəmiyyət həmin məbləği verməyib (bax: “Baku”, 7 fevral 1912).

Ziyalılardan bir qrup işə qarışdıqdan sonra “Nicat” bəstəkarın hər dəfə oynanılacaq əsərinin gəlirindən müəyyən faizə yiyələnməklə tələbə Üzeyir bəyə ayda 200 manat göndərməyə razılıq verib. Üzeyir bəy məcburiyyət qarşısında buna razılıq verib. Ancaq “Nicat” razılaşmaya əməl etməyərək müəyyən hallarda özünü Hacıbəylinin əsərlərinin sahibi kimi aparıb. “Nicat”la bəstəkar arasında çəkişmə, Üzeyir bəyə qarşı ədalətsiz mövqə qəzetlərdə də yer alıb. Elə buradaca qeyd edirəm ki, “Kaspi” 29 dekabr 1912-ci il tarixli sayında yazır: “Sentyabr ayından başlayaraq “Nicat” cəmiyyəti müsəlman kompozitoru Ü.Hacıbəyli ilə xüsusi müqavilə bağlayıb, onun musiqi əsərlərini əlinə aldı və öz truppasını təşkil etdi...

Operalardan “Əsli və Kərəm” 2 dəfə, “Şah Abbas” 2 dəfə, “O olmasın, bu olsun” və “Leyli və Məcnun” oynandı. Ən çox gəlir verən “Əsli və Kərəm” idi. 1800 manat gəlir vermişdir”.

Bu tamaşalar 1913-cü ilin payızına qədər (yəni bir dərs ili müddətində) dəfələrlə oynanıb. “Nicat” yalnız özünə 10 min manatlarla gəlir götürüb, amma və di gəl ki, tələbə Üzeyir bəyin halal qazancının çox az hissəsini ona çatdırıb. Onu da min bir bəhanə ilə gecikdirə-gecikdirə.

“Baku” qəzeti 31 mart 1913-cü tarixli sayında yazır: “Leyli və Məcnun” operası bir mövsümdə dəfələrlə oynandı və hər dəfə “Nicat”a 3 min manat gəlir verdi”.

Bunu həssaslıqla duyan Üzeyir bəy 25 noyabr 1912-ci ildə Müslüm Maqomayevə ünvanladığı məktubunda yazır: “Nicat”ın fırıldaqçıları bizi aldatmaq istəyirlər. Mən nəinki onların iki ildən sonra mənə verməli olduqları məbləğin əlimdən çıxacağından, həm də mənə layiq məvacib verməkdən bir gün imtina edəcəklərindən qorxuram. Əgər bu qorxuma sən də şəriksənsə, məni qabaqcadan xəbərdar et, bir tədbir görüm, yoxsa çıxılmaz vəziyyətdə qalaram”.

Oxucuda belə təəssürat yaranmasın ki, mən “Nicat”ı yalnız tənqid etmək fikrindəyəm. Qətiyyətlə! “Nicat” Azərbaycan teatr sənətinin tərəqqisində böyük işlər görüb və bu barədə kitablarımda kifayət qədər yazmışam. Söhbət Üzeyir bəyin yaradıcılıq yolunun mürəkkəb olduğunu, bəstəkarın çox ədalətsiz münasibətlərlə, haqsızlıqlarla qarşılanmasını oxuculara çatdırmaqdır.

“Nicat”la Üzeyir bəyin arasındakı opera və operettaların müəlliflik hüququ ilə bağlı konfliktlərə “Kaspi” (28 may 1913), “Sədayi-həqq” (29 may 1913), “İqbal” (29 may 1913) qəzetləri də münasibət bildiriblər. Bu münasibətlərdə, məsələnin şərhində haqsız mövqelər çoxdur. İş o yerə çatmışdı ki, “Nicat”ın rəsmisi “Kaspi” qəzetində (1 iyun 1913) yazırdı: “Qafqazın ayrı-ayrı şəhərlərindən alınan xəbərlərə görə oralarda “Leyli və Məcnun” operası oynanmaqdadır. Halbuki bu opera “Nicat cəmiyyətinə məxsusdur və onu başqaları tamaşaya qoymaq hüququna malik deyildir”.

Məncə, əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Üzeyir bəy Moskva və Peterburqda təhsil alanda çox maddi sıxıntılar keçirib. Həmin vaxt o, ailəli idi və Mələykə xanım da onun yanında idi. Üzeyir bəyin əsərlərini Bakıda oynayıb müəyyən qazanc götürən dostları da gələcəyin dahisininin maddi durumuna müəyyən məqamlarda laqeyd yanaşıblar. Bəstəkarın Müslüm Maqomayevə 13 avqust 1913-cü ildə yazdığı məkyuba nəzər salaq.

“Əzizim Müslüm!

Sükut etməyimin səbəbi, çox məşğul olmağımdır ki, səhərdən gecəyarısına-dək işləyirəm. Əvvəla, qarşıdakı imtahanlara hazırlaşırım, ikincisi operetta yazıram (bəstəkar “Arşın mal alan” operettasını nəzərdə tutur - İ.R.), özü də müvəffəqiyyətli olacaqdır, allah qoysa vaxtında sənə göndərəm. O ki, qaldı Zülfüqarın Şuşada verdiyi tamaşalara, sözün düzü, mənim xoşuma gəlmədi... Sarabskiyə məktub yazıb öz 400 manatımı istəmişdim. Heç olmasa 200 manat göndərəydi, lakin bir cavab almadım. Halbuki, pula ehtiyacım vardı, ciddi teleqram vurmağa məcbur oldum. Bir neçə gün sonra 100 manat aldım. İndi yenə də pul gözləyirəm. Lakin pul əvəzinə sırağa gün Sarabskidən və kompaniyasından teleqram almışam ki: “içirik sənin sağlığına. “Əsli və Kərəm” müvəffəqiyyətlə keçdi”. Mən cavab vermədim. Dalsı nə olacaq, bilmirəm...”

Burada bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Bəzi tədqiqatçılar belə bir fikir irəli sürürlər ki, Moskvada və Peterburqda tələbə olan Üzeyir bəyin bəstəkarlıq fəaliyyətindən nə üçün müəllimləri xəbərdar deyildilər. Həmin dövrün təhsil qanunlarına görə konservatoriya tələbəsi diplom almamış bəstəkarlıqla məşğul ola bilməzdi. Belə bir hal olardisa, həmin tələbə təhsildən uzaqlaşdırılırdı. Məhz buna görə də tələbə ola-ola “Arşın mal alan” kimi şedevr bəstələyən Üze-

yir bəy bunu nəinki bütün müəllimlərindən, hətta yaxın ünsiyyəti olan tələbə yoldaşlarından da gizli saxlayıb. Elə buna görə də o, operettanın premyerasında iştirak etməyib. Bu barədə Üzeyir bəy Peterburqdan Müslüm Maqomayevə yazdığı 16 may 1914 cü il məktubunda da məlumat verib.

* * *

Üzeyir bəyin Azərbaycan mədəniyyətinə verdiyi misilsiz töhfələri bəyənən və onu alqışlayan ziyalılar çox idi. Ancaq opera və operettaların dram teatrını məhvə apardığını iddia edən, bəstəkara şər-böhtan atan, hətta ona həcv yazan bir qrup qəzetçilər də vardı. Görkəmli salnaməçi-tədqiqatçımız Qulam Məmmədli öz kitabında bu məsələlərə geniş yer ayırıb. Yeri gəldikcə sitat gətirəcəyim parçaları Qulam müəllimin kitabındakı kimi verəcəm.

“Kəlhiyyə” qəzetinin 7 sentyabr 1912-ci il tarixli sayında Kərbəlayı Dəyirqoz imzalı kimsənə yazır: “Bəli, rəmazan getdi, sentyabr gəldi. Biz də yavaş-yavaş daçalardan yığışib gəlirik. İndi gərək səhnələr bəzənə, operalar işə düşə. Üç aydır “Leyli və Məcnun” və “Əsli və Kərəm” vaqiyələrinin xəyaləti ilə keçmişik. Həmd olsun ki, yetişdik o vaxta ki, üç gündən bir operalar tərtib olunacaq...”

**Gəl baba, gir bucağa
And olsun pirə, ocağa.
Döndü oyun-oyuncağa
Ay opera, opera,
Hay opera, opera!..**

**“Şah Abbas” hekayəti,
“Xurşid banu” rəvayəti
Qabağa saldı milləti,
Ay opera, opera!..**

**“Leyli”vəşin hekayəti,
“Əsli” xanım təravəti
Əldən alıbdı taqəti
Ay opera, opera!**

**“Ər arvad”ın hırıltısı,
Kəblə Qubad nəritisi
Saz-balaban zırlıtısı
Hay opera, opera!..**

**Sarabskinin səs salması,
Millətin əl-qol çalması,
“Qulu”nun tuman alması,
Ay opera, opera!..**

**“Leyli”nin işvəsazlığı
“Əsli”nin qəmzə-nazlığı
Öyrədir eşqbazlığı,
Hay opera, opera,
Huy opera, opera!..**

Mən bu və aşağıda verəcəyim faktları göstərməklə onun müəlliflərini lənətləmək fikrində deyiləm və heç buna ehtiyac da duymuram. İstəyirəm oxucular Üzeyir bəy kimi dühanın bütün təhqir və həcvlərə, şər və hədyanlara necə tab gətirdiyini, yaradıcılığını günü-gündən zənginləşdirdiyini bir daha dərinləndirə duysunlar. Duysunlar və bir daha əmin olsunlar ki, Üzeyir bəy Hacıbəylinin yaradıcılıq yolu heç də hamar, daş-kəsəksiz olmayıb.

Belə hədyan hücumlar başqa mətbuat nümunələrində də olub və 1918-ci ilə kimi vaxtaşırı özünü göstərib.

“Tuti” jurnalı 9 may 1914-cü il sayında Pompaşa imzalı birinin həcvini çap edib. Altı bənddən ibarət cizma-qarada aşağıdakı təhqiramiz misralar da vardı.

**Min təşəkkür Üzeyirin bizə xidmətlərinə,
Xalqa göstərdiyi ol səhnəyi-ibrətlərinə.
“Ər və arvad” ilə “Arşın mal alan” ayinədir,
Ta baxa xalq, görə ondakı əxlaq nədir.
Səhnə məktəbidir, ya cib sovuran bir gənədir?
Bəstəkar da uşaqdır da, cəməət nə nədir
Ki, əmər ciblərini, baxmayıb halətlərinə.
Necə şükür eyləməyə, bir belə xidmətlərinə?!
Dirijor olmuş Hambal ilə Məşədi İbad...**

Elə bil qəzet və jurnalın “millət qəhrəmanları” Üzeyir bəyə rişxənd eləmək üçün bəhsə girişmişdilər. “Məzəli” jurnalı 9 may 1914-cü il sayında birinci səhifəsində ağzından qan axan dramın üstündə oturmuş yarıçılpaq, yanbızına “operetta” yazılmış xanım karikaturasını çap etmişdi. “Tuti” isə Pompaşanın hədyanından heç bir ay keçməmiş Sırtıq imzası ilə Üzeyir bəyin ünvanına daha bir hədyan çap etmişdi.

**Açmışam bir dənə, başdan-başa dükan - opera,
Satıram, etgilən artistlərə elan - opera!
“Məşədi İbad”, “Xosrov Şirin” ilə “Arşın mal alan”,
“Leyli Məcnun”, “Şah Abbas”, nə bilim bir də filan,
“Əsli və Kərəm” heç də çıxarmı yaddan...
Dərk edər cümlə xəlzaiq ədəbi bunlardan.
Yazmışam mən də birin, adı “Hacı İmran” - opera,
Satıram, egilən artistlərə elan - opera!**

Mənim bu müəlliflərin yazdıqlarına da şərh vermək istəmirəm. Şərhi tarix verib. Üzeyir bəyin “Arşın mal alan”ı dünyanın iyirmidən çox dilində səslənib. Şəninə abidələr ucalıb, adına küçə, Musiqi Akademiyası var, barəsində bədii, sənədli filmlər çəkilib, yaradıcılığından bəhs edən cild-cild kitablar çap olunub. Amma nə tarix, nə tarxlə məşğul olanlar, nə də Azərbaycana qənim kəsilən nəşükürlər də bilmirlər ki, Kərbəlayı Deyirqoz, Pompaşa, Sırtıq kimdir, kimsənədir, onların aqibəti necə olub, öldü-qaldısı bir kimsəyə məlumdurmu...

Opera və operettanın əleyhinə verilmiş yazılardan müəyyən sətirləri təqdim edirəm.

“Leyli və Məcnun”dan sonra, həmişəlik olmasa da, hazırkı zaman üçün dram öldü” (“Baku”, 31 mart 1913).

“Operalar meydana çıxmaq ilə büsbütün dram və məzhəkələr və sair əsərlər bilmərrə mahiyyətlərini itirmişlər” (“İqbal”, 9 sentyabr 1913).

“Onsuz da sübhədən axşama kimi restoranlarda və bilməm nə kimi yerlərdə müsəlmanlar zövqü-səfa sürürlər. Mənbən-ədəb və ürfan olan səhnəni dəxi bir zövqü-səfa, bir şıldırıq məclisinə döndərmək heç də rəva deyildir.

Hər nə isə, “Arşın mal alan” operettası bir dərəcə fars tamaşalarına oxşayır - desək zənn edirik ki, xəta etməmiş olarıq. Belə tamaşaları müsəlmanlara göstərmək xətdən xali deyildir” (“İqbal”, 27 oktyabr 1913).

“O ki, bəzi opera və operetta yazanlarımızdır, onların da qulluğu çoxdur. Amma bir yana baxanda onların milləti də puldur... Mən də sənə əyləncə üçün opera yazım. Xülasə, pul, pul, pul!,” (“Tuti”, 27 iyun 1914. Müəllif: Ə.Düdük).

“Bir neçə nəfər cibişdanməzaclar, cümlə müsəlman qardaşlarımıza xəbər veririk ki, bu il də keçən ildəki kimi dalbadal opera qoymaqlıq ilə dramaya yol verməyəcəyik ki, hər cür bir oyunbaz üçün təntənəli benefis quracağıq” (“Tuti”, 5 sentyabr 1914. Müəllif: Zilcovşən).

* * *

İstərdim musiqişünaslarımız və teatrşünaslarımız aşağıdakı faktlara da diqqət yetirsinlər və bu istiqamətdə axtarışlar aparsınlar. Əldə olunan hər hansı məlumat, not yazısı Üzeyir bəy Hacıbəyli irsinin möhtəşəm və ecazkar zənginliyini bir qədər də artırır.

1910-cu il dekabr ayının 9-da Tağıyev teatrında binanın 30 illik yubileyi keçirilib. (Halbuki istifadəyə vridiyi 28 il idi. Görünür tikintinin başlandığı il əsas götürülüb). Tədbirdə Üzeyir bəyin rəhbərliyi və dirijorluğu ilə orkestr bəstəkarın həmin gecə üçün bəstələdiyi marş səsləndirilib (bax: Bakı qəzeti, 11 dekabr 1910).

Üzeyir bəy Hacıbəyli 1911-ci ilin iyun və iyul ayında bir qrup aktyorla Tiflisdə qastrolda olub. Əbülfət Vəlinin rejissorluğunda "Leyli və Məcnun" və "Məşədi İbad" tamaşaları göstərib. Tamaşalara dirijorluğu Üzeyir bəy özü edib. "Məşədi İbad"da Zülfüqar bəy Hacıbəyli Rüstəm bəy, Üzeyir bəy isə Rza bəy rollarını ifa ediblər. Qastrol Suxum və Batumda da davam edib (bax: "Tiflisskiy listok", 15 iyun 1911; "Tiflisskiy listok", 17 iyun 1911; "Zakavkaziye", 29 iyun 1911; "Kaspi", 14 iyul 1911).

Opera və operettilərə hücumların qarşısını daha səmərəli yaradıcılıq işləri ilə almaq, musiqi əsərlərini hazırlayanda onlara meyxanalar, həcvlər, satirik lövhələr əlavə edənlərin özbaşınalığının qarşısını almaq üçün Üzeyir bəy böyük qardaşı Zülfüqar bəylə 1916-cı ildə bir truppaya yaratdılar. Truppa "Üzeyir bəy və Zülfüqar bəy Hacıbəyli qaradaşlarının müdiriyyəti" adlanırdı. Müxtəlif mətbuat səhifələrində həmin dəstə "Hacıbəyli qaradaşlarının müdiriyyəti" və "Müdiriyyət" kimi də təqdim olunub. "Müdiriyyət" in bir məramı da o idi ki, müxtəlif kiçik truppalara bölünən, az-çox tanınan aktyorların dəstə bağlayıb zəif tərkibdə qastrollara çıxmasının qarşısını almaq idi.

1916 - 1919-cu illərdə fəaliyyət göstərən "Müdiriyyət" in baş rejissorları müxtəlif vaxtlarda Hüseyn Ərəblinski, Abbasmirzə Şərifzadə və Üzeyir bəy Hacıbəyli olmuşlar. Dəstə-truppaya həmin dövrdə Azərbaycanın məşhur aktyorları Mirzağa Əliyev, Abbasmirzə Şərifzadə, Hüseynqulu Sarabski, Xəlil Hüseynov, Şura Olenskaya, Yeva Olenskaya, Rza Darablı, Cəlil Bağdadbəyov, Əbülhəsən Anaplı, Mir Paşa, İbrahim Atakişiyev (Azəri), Mehdi bəy Hacınski, Bağır Cabbarzadə və başqaları daxil idilər.

«Müdiriyyət» ilk pərdələrini 1916-cı il sentyabrın 9-da Opera teatrında Zülfüqar Hacıbəylinin «Aşıq Qərib» operasının tamaşası ilə açıb. Noyabr ayının 10-da isə Tağıyev teatrında «Yezid ibn Müaviyyə» (Curci Zeydanın romanı üzrə işləyən Mehdi bəy Hacınski) dramı ilə yaradıcılığının yeni janrdə fəaliyyətinə başlayıb. «Müdiriyyət» ilin sonuna kimi dörd opera və üç operetta premyerası və altı yeni dram tamaşası göstərib. Bununla da qısa müddətdə mövcud truppalar arasında aparıcılığı ələ ala bilib. Müsəlman təqvimində səfər ayının başlanması ilə əlaqədar olaraq teatr bir müddət opera və operetta oynamaıyb. Bütün tamaşaların rejissorluğunu Abbasmirzə Şərifzadə və dirijorluğunu isə Üzeyir bəy Hacıbəyli etmişdilər.

Musiqi əsərləri bu ardıcılıqla oynanılib və onların hamısı ilin sonunadək təkrar-təkrar göstərib.

18 sentyabr. «Əsli və Kərəm», Üzeyir bəy Hacıbəyli.

23 sentyabr. «Məşədi İbad», Üzeyir bəy Hacıbəyli.

26 sentyabr. «Şah Abbas və Xurşid banu», Üzeyir bəy Hacıbəyli.

30 sentyabr. «Arşın mal alan», Üzeyir bəy Hacıbəyli.

6 oktyabr. «Evlikən subay», Zülfüqar bəy Hacıbəyli.

7 oktyabr. «Aşıq Qərib», Zülfüqar bəy Hacıbəyli.

20 dekabr. «Leyli və Məcnun», Üzeyir bəy Hacıbəyli.

«Müdiriyyəti» in dram tamaşaları aktyor ansamblının ciddi və peşəkar işi, yeni rejissor təfsiri ilə seçildilər. «Yezid ibn Müaviyyə»də əsas rolları

Abbasmirzə Şərifzadə (Yezid), Şura Olenskaya (Səlmə), Xəlil Hüseynov (Şümür) oynayıblar.

11 noyabr. «Ağa Məhəmməd şah Qacar», Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev.

18 noyabr. «Tariq ibn Ziyad», Əbdülhəq Hamid. Osmanlıcadan çevirən Dadaş Bünyadzadə.

25 noyabr. «Dəmirçi Gavə», Şəmsəddin Sami. Osmanlıcadan çevirən Səməd Mənsur.

2 dekabr. «Qara bəla» («Əkbər şah Hindu»), Namiq Kamal. Osmanlıcadan çevirən Cəlil Bağdadbəyov.

9 dekabr. «Dağılan tifaq» («Qumarbazın axır günü» adı ilə), Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev.

15 dekabr. «Bahadır və Sona», Nəriman Nəimanov.

«Müdiriyyət» 1918-ci ildə, 1919-cu ilin birinci yarısında da fəallığı özündə saxlayıb. Tağıyev teatrı yandığına görə əksər tamaşalar Opera teatrında, az qismini isə «Mikado» teatrının və «Malı teatr»ın binalarında göstərilib. Bakıdakı peşəkar teatrlar əsasən Üzeyir bəy Hacıbəylinin ətrafında birləşmişdilər. Dövlət teatrının rəsmi açılışı isə yalnız bu ilin oktyabrında mümkün olmuşdu.

İlin dörd ayı ərzində fəaliyyət göstərərək yaradıcılığına son qoyan «Müdiriyyət»in ən uğurlu və yeni işi Müslüm Maqomayevin «Şah İsmayıl» (libretto müəllifi Mirzə Qədir İsmayilzadə) operasının tamaşası olub. Opera Hüseynqulu Sarabskinin (Şah İsmayıl) benefisinə həsr edilib və mart ayının 7-də göstərilib. Tamaşa martın 5-də oynanılmalıydı, lakin Hüseyn Ərəblinskinin qətlə yetirilməsi ilə əlaqədar iki gün sonra nümayiş etdirilib.

1919-cu ilin payız mövsümü başlayanda artıq Bakının irili-xırdalı bütün truppaları Hökumət Teatrı kollektivində birləşdirildi. Düzdür, teatrın rəsmi açılışı oktyabrın 24-də olub, lakin sentyabrdan kollektiv öz tamaşalarını məhz həmin ad altında və yeni emblemlə göstərib.

Bununla da «Müdiriyyət» özünün fəaliyyətinə son qoyub. Bu kollektivin əksər opera və operetta tamaşalarının xorbaşısı Hənifə Terequlov olub. Dirijorluğu isə Üzeyir bəylə yanaşı, Müslüm bəy Maqomayev və bəzən Zülfüqar bəy Hacıbəyli ediblər.

«Müdiriyyət» daha kamil və daha məzmunlu repertuar uğurunda müəyyən nailiyyətlər qazanıb.

«Müdiriyyət»in tamaşalarının rejissor işindəki peşəkarlıq səviyyəsi, aktyorların xarakter yaratmaq vərdişlərinə yiyələnmələri artıb.

«Müdiriyyət» peşəkar teatr üçün vacib olan estetik prinsiplərə cəsarətlə yiyələnməyə şərait yaradıb.

«Müdiriyyət» milli teatr sənətinin institussional (təsisatlı) mədəniyyətin faktına keçməsi mərhələsini peşəkarlaqla təminatlandırıb.

* * *

Üzeyir bəy Hacıbəylinin teatrla bağlı yaradıcılığının 1920-1947-ci il dövründən bəhs edəndə tədqiqatçılar nədənsə onun fəaliyyətinin yalnız «Koroğlu» ilə bağlı mərhələsindən bəhs edirlər. Əlbəttə bu, təbiidir, çünki «Koroğlu» təkcə milli incəsənətmizin möcüzəsi deyil, dünya opera janrında şərəfli yer tutur. Sözümdə ondadır ki, Üzeyir bəyin hətta yarımçıq işlərinin də notlarını tapıb nəşr etmək, onların sənətkarlıq xüsusiyyətləri barədə danışmaq lazımdır. Həmin faktlardan bir neçəsini nəzərə çatdırmaq və fədakar musiqişünaslarımızın yazacaqlarını ətrafında tədqiqatlar aparması geniş mənada Üzeyirşünaslığın zənginləşməsinə səbəb olar.

Mən heç bir şərh vermədən vaxtilə mətbuatda çap olunmuş teatr sənəti ilə bağlı müəyyən faktları təkrar xatırlatmaq istəyirəm. Elə buradaca daha bir arzumu bildirmək istəyirəm. Elmlə məşğul olmaq istəyən gənc musiqişünaslara

namizədlik və hətta doktorluq dissertasiyası üçün belə bir mövzu təklif olunsun: “Üzeyir bəy Hacıbəylinin operettaları dünya səhnəsində”.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin rəsmi qəzeti olan «Azərbaycan» 1919-cu ildə belə bir məlumat çap etmişdi: «Üzeyir bəy Hacıbəyli tərəfindən digər bir balet-rəqs yazılıbdır ki, bunun da adı «Azərbaycan»dır. Keçən günlərdə yazmış olduğu bu yeni «Azərbaycan» baleti tərəkəmə səpgisindədir. Hər iki oyun Hacıbəyov bəradərləri müdiriyyəti tərəfindən səhnəyə hazırlanmaqdadır».

Sözsüz hər iki musiqi lövhəsi sırf balet üslubunda yazılmayıb, ancaq bununla belə, rəqs qurumu üzərində tamaşa hazırlamaq baxımından tarixi yaradıcılıq faktı kimi dəyərlidir. Həmin lövhələr aprel ayının 4-də opera teatrında (Hökumət teatri) «Arşın mal alan» operettası ilə birgə ifa olunmuşdur. «Azərbaycan» və «Ləzgiyəngi» balet-rəqs musiqi lövhələrinin quruluşçusu və əsas ifaçısı Yunis Nərimanov idi. Dirijorluğu Üzeyir bəy özü edirdi. Tamaşalar göstərilməmişdən əvvəl Üzeyir bəy Hacıbəylinin «Azərbaycan» milli marşı kimi təqdim olunan Dövlət himni ilk dəfə ifa olunub.

Məmməd Səid Ordubadi 1932-ci ili xatırlayaraq “Azərbaycan Elmlər Akademiyasının xəbərləri”nin 1948-ci il 12-ci nömrəsində yazır ki, Üzeyir bəylə birlikdə “Dəmirçi Gavə” operası üzərində xeyli işləmişik. Bu əsər osmanlı ədibi Şəmsəddin Saminin “Dəmirçi Gavə” qəhrəmanlıq faciəsidir. 1908-ci ildən başlayaraq 1930-cu ilin əvvəllərinə kim Akademik Milli Dram Teatri bu əsəri dəfələrlə müxtəlif quruluşlarda tamaşaya qoymuşdur. Naxçıvan, Gəncə, İrəvan, Tiflis və Aşqabad Azərbaycan teatrları da vaxtaşırı öz repertuarlarında “Dəmirçi Gavə”yə yer vermişlər.

“İnqilab və mədəniyyət” jurnalı 1932-ci il iyun-iyul nömrəsində yazır: “Hazırda Məmməd Səid Ordubadi tərəfindən yoldaş Heydər İsmayılovun librettosu üzrə “Koroğlu” əsərinin sözləri və Üzeyir bəy Hacıbəyli tərəfindən də həmin əsərin musiqisi yazılır.

Bunlardan başqa Üzeyir bəy “Gavə”operasını yazıb qurtarmaq üzrədir”.

“Kommunist” qəzeti 26 sentyabr 1932-ci il tarixli sayında belə bir elan verib. “Axundov adına Böyük Dövlət Operası Türk Teatr Sektoru 1932 - 1933-cü il mövsümü...”

Repertuar. Operalar: “Şah İsmayıl”, “Əsli və Kərəm”, “Leyli və Məcnun”.

Təzə operalar: “Koroğlu”, “Səfa”, “Gavə”.

“Ədəbiyyat qəzeti” 1940-cı il 14 yanvar tarixli sayında yazır: “Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti yanında İncəsənət İşləri İdarəsi Böyk Nizamiyə həsr olunmuş opera və balet əsəri üçün konqurs elan etmişdir... SSRİ Xalq artisti, ordenli kompozitor Üzeyir Hacıbəyli “İsgəndərnamə” operası yazır. Operanın librettosunu kompozitor özü yazmışdır”.

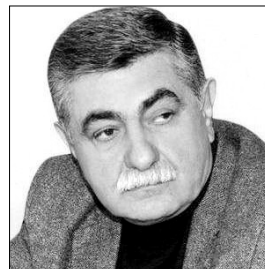
Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının direktoru Ramazan Xəlilovun imzası ilə 1944-cü ildə belə bir vəsiqə verilib. “Bu vəsiqə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının əməkdaşı Əli Cənnət oğlu Əsgərova ondan öteri verilir ki, o, həqiqətən hazırda “Dədə Qorqud” operasının librettosu və mətni üzərində işləyir. Operanın musiqiçisi SSRİ Xalq artisti Üzeyir Hacıbəylidir”.

Bəstəkarın “Babək” operası üzərində işlədiyi barədə də məlumatlar var.

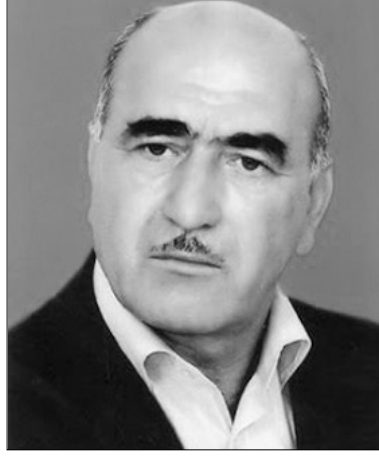
Yenə təkrar edirəm: mən şərh verməkdən uzağam. Sadəcə, arzu edərdim ki, Üzeyir bəyin yaradıcılığı ilə məşğul olan musiqişünaslar bu faktların izi ilə yeni axtarışlar aparsınlar. Ola bilməz ki, sadaladığım əsərlərlə bağlı bəstəkarın hansısa parçaları əks etdirən not yazıları olmasın...

Ümidlə və intizarla dahi sənətkarın yaradıcılığından yeni incilərin üzə çıxacağını gözləyək...

İlham RƏHİMLİ

◆ P o e z i y a

Zahid Avşar ELOĞLU

GECƏLƏR

Neçə ildi yatağıma qor dolur,
Gəlib mənə həmdəm olur gecələr.
Qayğılarım, duyğularım dərd olur,
Tügyan edir, haray salır gecələr.

Dərdlərimi şələ-şələ daşıyır,
Ürəyimin qaysağını qaşyır,
Yaşadığı ömrü mənle yaşyır,
Hisslərimə layla çalır gecələr.

Dərin olur, xeyri şərə qatmayı,
Sərin olur ləli zərə satmayı,
Eloğlunu tənha qoyub yatmayı,
Sübhə kimi oyaq qalır gecələr.

DAĞLARA

Dağları sinəmdə dəfn eləmişəm,
Dağların ağrısı, qadası kimi.
Ah çəkib dağları silkələmişəm,
Yalçın qayaların sədası kimi.

Gecələr yuxumda qartal qovzanıb,
Məğribdən-Məşriqə çaylar uzanıb,
Qara buludların dodağı yanıb,
Odlu şimşəklərin ədası kimi.

Təzə çəhlim kimi döşdə sürünüb,
Dumana bələnib, şəhə bürünüb,
Ətəkdə qalmışam xəyala dönüb,
Bu dağ cümlələrin nidası kimi.

DƏLİ

Bəzən, ağıllıya dəli deyirlər,
Dəlilik özü də naxışdı, bilmir.
Həm dəli deyirlər, həm dinləyirlər,
Dəlilik - dünyaya baxışdı, bilmir.

Dəli ozanları xalq sevdi, öydü,
Kefli İsgəndəri dəlilik əydi,
Dəlilər əyninə qırmızı geydi,
Qırmızı üsyankar çıxışdı, bilmir.

Dəlilər qaldırdı qoç Koroğlunu,
Dəli şeytan yada saldı doğrunu,
Dəlilər həmişə düzün vurğunu,
Çayın o tərəfi yoxuşdu, bilmir...

SÜZÜLÜRDÜ

(İsmi pünhana)

Bu gecə yuxuma girmişdin mənim,
Alma yanağından al süzülürdü.
Pətəkdə getmişdi huşu beçənin,
Qaymaq dodağından bal süzülürdü.

Batmışdın süsənə, şəhli nərgizə,
Ahu mat qalmışdı səndəki gözə,
Şəlalə saçların dağılmış üzə,
Lalənin bağından xal süzülürdü.

Hilal utanırdı çatma qaşından,
Ağlım çaşıb, huşum qaçıb başımdan,
Tutaş kipriyində donan yaşından,
Məni ağışuna al süzülürdü.

Elçi göndərimmi elinə indi?
Əlimi verimmi əlinə indi?
Bu qış hardan gəlib başına endi?
Sarı saçlarına çal süzülürdü.

Sən haçan gəlmisən bizim dağlara?
Saz gətir, söz qoşum sən kimi yara,

Ömrün payızında gələn bahara,
 Bir "Yanıq Kərəmi" çal süzülürdü.
 Bir "Yanıq Kərəmi" çal süzülürdü.

TƏZADLAR

Mərdi qova-qova
 namərd etdilər,
 Çıxıb getdilər.
 Namərdir qovdular
 Tutdular,
 Ağzına quyruq atdılar...

GÖYÇƏDƏ

Nə vaxtdan bəridir qıy səsi gəlmir,
 Deyirlər, qartallar laldı Göyçədə.
 Qırxqızın, Murovun qəddi dikəlmir,
 Muşoyun xıması kaldı Göyçədə.

Kəklilər perikib, əliklər çaşıb,
 Küləklər qəm geyib, dərd qucaqlaşıb,
 Qızarmış buludlar göydən sallaşıb,
 Əyilmiş qayalar saldı, Göyçədə.

Bulaqlar ağlayır qəmli ney kimi,
 Fikirlər çağlayır kinli ley kimi,
 Şirin xatirələr acı mey kimi
 Dodaqda, dəhanda baldı Göyçədə.

Can Vətən, yaranı yarama bağla,
 Yaşaya bilmirəm bil ki, bu dağla,
 Ağla Ələsgəri, dilimlə ağla,
 Hər gecə qiyamdı, qaldı, Göyçədə.

DAĞLARI

Ağır buludların ləngərinə bax,
 Qorxuram, bir dolu döyə dağları.
 Qızmış şimşəklərin səngərinə bax,
 Az qalır qəddini əyə dağların.

Şıdırğı yağışlar cilovdan çıxıb,
 Küləklər əlini gözünə sıxıb,
 Sellər dərələrin çiyinə çıxıb,
 Güc verir qaldıra göyə dağları.

Qaralmış dərələr qızmış əjdaha,
Hər daşın altında dərin bir kaha,
Yarğan yamacları verib çarmıxa,
Sökür köynəyini tiyə dağların.

GƏLMİŞƏM

Salam, a dərələr, salam, a dağlar,
Sizdə gəncliyimi qoyub gəlmişəm.
Salam, a bərələr, salam, a bağlar,
Sizdə dizlərimi soyub gəlmişəm.

Salam, sal qayalar, xınalı daşlar,
Kəklikli çınqıllar, qartallı qaşlar,
Salam, min naxışlı, min dilli quşlar,
Sizi bircə-bircə sayıb gəlmişəm.

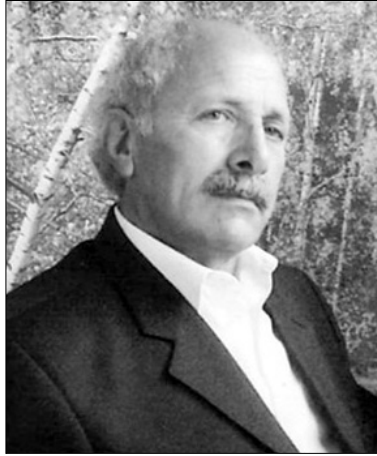
Salam, buz bulaqlar, köpüklü sellər,
Salam, göy meşələr, ətirli çöllər,
Şehli bənövşələr, sonalı göllər,
Sizdə əllərimi yuyub gəlmişəm.

Oyatmır yellərin havası məni,
Güllərin dərmanı, davası məni,
Dünya silkələnir, - məşəqqətdimi?
Möhnəti, hicranı duyub gəlmişəm.

Yerimə qor dolub, yata bilmirəm,
Başımı yastığa ata bilmirəm,
Sizə yuxumda da çata bilmirəm,
Dərin xəyallara uyub gəlmişəm.

Hanı, mən gördüyüm o illər, hanı?
Hanı, mən gördüyüm o ellər, hanı?
Hər daşın altında zəfər dastanı,
Həsrətdən boğaza doyub gəlmişəm.

Böyüş YAQUBOĞLU

VƏTƏN

Tutulsa başıma Günəşin çətri,
sənsiz qaranlığa bürünərəm mən.
Sənin iynə boyda nurundan ötrü
ərzin o başına sürünərəm mən.

Sənsiz məhvərindən dünyalar qopub,
Mən sənin gücünlə mətinləşmişəm.
Sevgin ürəyimə gör necə hopub,
özüm başdan-başa vətənləmişəm.

Siz ey Vətənimin mərd ərənləri,
qoruyun, Vətənsiz daş da ağlayar.
Vətəni köksündə gəzdirənləri
Vətən başı üstə bayraq saxlayar.

* * *

Gənliyimdə bir qız vardı,
mənə xəzinəydi, vardı,
Necə gəldi, necə vardı,
bilmədim, Allah, bilmədim.

Gəlişi şələlə idi,
gülüşü al lələ idi,
göz yaşı bir jalə idi,
silmədim, Allah, silmədim.

Aydan arı, ağca dəvə,
sudan duru, saçı şəvə.

ondan sonra bircə dəfə,
Gülmədim, Allah, gülmədim.

Necə tapım itən yarı,
gözdə tikan bitən yarı,
niyə tikəmi tən yarı
bölmədim, Allah, bölmədim?!

Dedim ölləm, boş sözə bax,
qar üstə qara izə bax,
yaşadım, məndə üzə bax,
ölmədim, Allah, ölmədim.

QƏM...

Qoruyub qanımda qəm gizləmişəm,
yanmaram, qəlbimi qırsa qız kimi.
Mən onu o qədər əzizləmişəm,
yapışb yaxama qırsaqqız kimi.

Möhürdü basılıb taleyim üstə,
qəmə sığınıbdır mehrim, sığalım.
Qəm yoxsa, iblisim, mələyim xəstə,
qəm varsa, ümid də var ki, sağalım.

Qəmin heykəliyəm, doğulduğum gün
nura and içmişəm, nə qədər sağam.
Bütün zülmətləri yox etmək üçün
qəminlə qəmlərə dağ basacağam.

Qəmsiz bu həyatdan əlim üzülü,
təşnəyəm, qoy qədim düşməsin dəmdən.
Yüzillər ardından gülür Füzuli,
utanmaz-utanmaz yazıram qəmdən.

* * *

Mən bir qərrib körpüyəm,
keçənim yox, keçənim.
Burulğanda körpüyəm,
içənim yox, içənim.

Deməyin ki, küləm mən,
bir dünyalıq güləm mən,
yetişmiş sünbüləm mən,
biçənim yox, biçənim.

Yazam gor bucağında,
közəm qor qucağında,

gözəm kor ocağında
seçənim yox, seçənim.

Həsət sarışınıyam,
bir ahın qurşunuyam,
yaşamaq arşınıyam,
ölçənim yox, ölçənim.

DÜNYA

Məni özü üçün qənim yaratdı,
ağıllı sayılan bu naşı dünya.
Şüşə ürəyimə daşını atdı,
saldı öz başına sal daşı dünya.

Ondan dözümlüyəm, ondan tablıyam,
o, əsgər, mən ona bir sərkərdəyəm.
Sanmasın qəlbimdən qan əzablıyam,
saman oxlarına polad pərdəyəm.

Ömrün yarışında mən onu keçdim,
nə qədər bacarır doğrasın, biçsin.
Mən onun atkeçməz yolundan keçdim,
kişidir, mən keçən yollardan keçsin.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

◆ Yusif Həsənbəyin 85 yaşı

ÖZ YARADICILIQ İQLİMİ OLAN YAZIÇI

Yusif Həsənbəy - 85 yaşlı bu qocaman şair, yazıçı, dramaturq, tərcüməçi doğrudan da, öz yaradıcılıq aləmi olan sənətkardır... O, əvvəl, başlanğıcdan əlinə qələm alanda şair idi, özü də uşaq şairi kimi tanınırdı... Yazdı, yazdı, yazdığına mahnılar bəstələndi, oldu nəğməkar şair... Sonra dinc durmadı, hekayə, povest, roman qələmə aldı, oldu nasir... Pyeslər yazdı, əsərləri səhnəyə çıxdı, dönüb adına dramaturq dedilər... Dünya poeziyasından seçmə sənətkarlardan seçmə şeirlər tərcümə elədi - bu adlara bir tərcüməçi adı da qoşuldu...

Xülaseyi-kəlam, oldu şair, nasir, dramaturq, tərcüməçi... Amma bu qocaman yazar, nə olur-olsun, harda olur-olsun, hansı janrda yazırsa-yazsın, bütün məqamlarda şair olaraq qaldı... Sinəsində həssas, zərif və kövrək, məhəbbət dolu bir şair ürəyi gəzdirə-gəzdirə ömrün pillələrində zirvə nöqtəsini göz altına alıb addımladı...

Bu qələm sahibi Şahdağın qoynunda qərar tutmuş füsunkar Quba xanlığının mərkəzi şəhərində anadan olmuş, yaşın şah pərdəsinə - səksən beşə çatmış Yusif Həsənbəydir! Rəsmi sənədlərdə adı, soyadı belədir: Həsənbəyov Yusif Qonaq oğlu! 1932- ci ildə Qubada anadan olub. Qubada pedaqoji texnikumu bitirdikdən sonra APİ-nin dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil alıb (1952-1956). Sonra Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxuyub (1975-1977). 1959-cu ildən - 57 ildir Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. 1954-cü ildən mətbuatda müntəzəm çıxış edir. "Təhsildən qayıdarkən" - bu ilk şeiri "Azərbaycan" jurnalında dərc edilib. Bütün bunlar onun ədəbi dünyagörüşünün formalaşmasına böyük təsir edib. İndi ədəbi mühitimizin avanqard ağsaqqallarındandır. Əməkdar İncəsənət Xadimidir; ziyalıya xas maraqlı, zəngin bir ömür yolu keçib...

İyirmidən çox kitabın müəllifidir, tanınmış sənətkar, ədəbi nüfuz sahibidir. "İşığın istisi" şeirlər, "Sualtı döyüşlər", "Next" romanlar, "Sarı çalı", "Təkan" povestlər kitabları XXI əsr müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızın nümunələridir...

Tərcümə kitabları var. Azərbaycan mahnılarından ibarət kitabı da o tərtib-nəşr etdirib. İki televiziya tamaşasının, 3 pyesin müəllifidir. Pyesləri Mingəçevir və Ağdam Dövlət teatrlarında dəfələrlə tamaşaya qoyulub. "Sualtı döyüşlər" (2001) romanı məşhurdur. Bu roman Azərbaycan gəmiçilik heyatından bəhs edən ilk romandır. Yusif Həsənbəy bu romanı yazmaqdan ötəri 6 il Azərbaycan okean gəmilərində üzmüş, Yazıçılar Birliyinin göndərişi ilə bu gəmilərdə işləmiş, romanı üçün faktik material toplamış, olduqca dəyərli bir əsər qələmə almışdır...

Yusif Həsənbəy bir qələm əhli kimi müxtəlif yaradıcılıq mərhələləri keçib. Keçən əsrin yetmişinci illərinin əvvəllərinə qədər onu ədəbi ictimaiyyət əsasən uşaqların həyatından alınmış mövzularda yazan bir lirik şair kimi tanıyıbdır. Və bu mərhələdə Yusif Həsənbəy Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının, uşaq şeirinin inkişafında xidmətləri olan, kövrək, uşaq təbiətli, uşaq məhəbbətli bir şair kimi "Ördəyin balaları" (1960), "Yağışda çimən cücə" (1962), "Qağayı" (1966) kitablarını kiçik balalara hədiyyə edibdir. Bu şeirlərdəki təbiilik, ilkinlik, uşaq qəlbinə və körpə dünyasına bələdlik, səmimi hisslər daha qabarıqdır və müəllifin incə, həssas müşahidələrinin poetik ifadəsidir.

Və yaxşı bir cəhət də odur ki, Yusif Həsənbəy uşaqlara məxsus saflıq və şirinliyi, gəncliyə məxsus enerji və həvəsi öz içində və yaradıcılığında ardıcıl qoruyub saxlaya bilmişdir...

Həmçinin onun "Çay dənizə tələsir" (1963), "Unutmaram o günləri"(1966) lirik şeirlər məcmuəsi də o dövrdə maraqla qarşılanan kitablar sırasında idi.

Ümumiyyətlə, Yusif Həsənbəy həyat həqiqətlərinə sadıq bir qələm əhlidir. Olduqca sakit təbiətli, bir az astagəl, amma prinsipial, sözünü deməyi bacaran edibdir.

Arif Məlikov kimi dünya şöhrətli bəstəkardan tutmuş, demək olar ki, bütün məşhur Azərbaycan bəstəkarları, məsələn, Xəyyam Mirzəzadə, Nəriman Məmmədov, Oqtay Zülfüqarov, Süleyman Ələsgərov, Ramiz Mirişli, Oqtay Kazımi, Elza İbrahimova, Ramiz Mustafayev və başqalarının onun sözlərinə bəstələdiyi 300-ə qədər mahnı mətninin müəllifidir. Ən məşhur estrada və vokalist müğənnilər onun sözlərinə bəstələnmiş mahnıları həvəslə ifa etmiş və etməkdədirlər. İndinin özündə də, bu mahnılar repertuardan düşmür, vaxtaşırı ifa edilir...

Müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızda Yusif Həsənbəy yeni yaradıcılıq enerjisi ilə bir-birindən maraqlı bədii nümunələr yaradır. "Onu çağırırlar" (2005), "Vicdan yol açır" (2006), "Sarı Çalı" povestləri, "Tanırımla söhbət" (2007), "Cənnətin bağlı yolları" (2007) poemaları, "Dəniz aclığı" - pyes, povest, hekayə və şeirlərdən ibarət kitabı (2013), "Təkan" kimi hekayələri, müxtəlif şeirləri, publisist yazıları bu mərhələnin dəyərli bədii məhsullarıdır.

Demək olar ki, bu əsərlərin hamısında müasirlik, ictimai problemlər, sosial mühitin sıxıntıları, milli-mənəvi dəyərlər, bu dəyərlərə insani münasibətlər, ruhi məqamlar, intellekt sahibi olan xoş yazıçı niyyəti ilə qələmə alınmışdır.

Xüsusən, "Next" (özgə millət) romanı müasirliyi ilə fərqlənir. Roman son on illiklərdə, əsasən Şimali və Cənubi Qafqazda, ümumən dağılan ittifaqda baş verən ictimai-siyasi kataklizmlərə həsr edilib. "Next" ingilis sözüdür, tərcüməsi də "özgə millət" deməkdir. Yazıçı bu adın mənasını romanının leytmotivinə çevirmişdir, ona yeni ictimai-sosial mənə yükü aşılamışdır. "Next" adam əslində özgə millətdən olan adam deyil; çörəyini yediyi, suyunu içdiyi, havasını udduğu Vətəninə, torpağına, millətinə bir darı boyda xeyir verməyənlərdəndir. Adını azərbaycanlı qoyub, mən azərbaycanlıyam deyib, azərbaycanlıya aid heç bir mənəvi-əxlaqi yükü daşımayanların, Azərbaycanı talayanların, millətin, xalqın, dövlətçiliyin dərdlərinə biganələrin ümumiləşmiş tipik obrazıdır.

Yaradıcılığının son dövrünə aid olsa da, mövzu cəhətdən səsləşdiyinə görə yazıcının "Sarı Çalı" (ilk dəfə "Kredo" qəzetinin 2006-cı il saylarında dərc ediləndir) povesti barəsində elə bu məqamda danışmaq istədim.

Mövzusu gənclərin həyatından alınmış "Sarı Çalı" povestində hadisələr kənddə cərəyan edir və kənd uşaqlarının, əvvəlki anlayışla desək, kəndli gənclərin həyatından, mübarizəsindən, məhəbbətlərindən bəhs edir və mövzuya yanaşma tərzinin təzəliyi ilə fərqlənir.

Povestdə təsvir olunan hadisələr Sarı Çalı obrazının ətrafında cərəyan edir. Orta məktəbi təzəcə başa vurmuş, həyatları hələ qabaqda olan Sarı Çalı,

Rəcəb, Leyla aparıcı surətlərdir. Sarı Çalı həyatın ona bəxş etdiyi fiziki şikəstliyinə baxmayaraq, bir gənc kimi işığın, xeyirin, Pir baba cəddinin nurunun, Pir bulağının şəfqətinin daşıyıcısıdır, mənəvi təmizliyin, mərdliyin, qorxmazlığın ifadəçisidir. Rəcəb isə fiziki cəhətdən sağlam, boy-buxunlu, gözəgəlimli olsa da, mənən şikəst bir obrazdır. Leyla isə öz gözəlliyi ilə fərqlənir və mənəvi gözəlliyə meyl edir, Sarı Çalını sevir.

Milli-mənəvi düşüncələr, gəncliyə məxsus emosiyalar, duyğular həyat fəlsəfəsinin ifadəsinə xidmət edir, yazıçı sübut etməyə çalışır ki, fiziki şikəstlik Tanrı qismətidir, amma mənəvi şikəstlik ondan da əzablı və müdhişdir, qorxuludur, sosial bəlalar, faciələr mənəvi şikəstlikdən alır... Povestin əvvəlində Hitlerin, Bethovenin və Homerin həyatlarından gətirilən epiqraflar da əsərin əsas ideyasının şərhinə açar rolunu oynayır...

* * *

Yusif Həsənbəy ciddi, həyatsever, yaradıcılıq zəhmətinə tablaşan, məhsuldar yazıçılarımızdandır. Moskvada təhsil illəri onun yaradıcılığının mühüm, məhsuldar dövrüdür. O, bu mərhələdə ictimai-ədəbi mühitdə daha geniş tanınmağa başlayır, dövrün ən məşhur İttifaq mətbuatında - "Pravda", "İzvestiya" qəzetlərində, "Yunost", "Molodaya qvardiya", "Selskaya jizn", "Znamya", "Zvezda", "Neva" dərgilərində çap olunur, əsərləri tanınmış rus şairləri tərəfindən tərcümə edilir. Həmçinin, onun Moskvada uşaqlar üçün nəzərdə tutulan "Skvoroçniki dlya pesni" ("Mahnılar üçün quş yuvası"), "Detgiz", 1973, Alla Axundovanın tərcüməsində), "Melnisa" ("Dəyirman), "Sovetski pisatel", 1971, Yakov Kozlovskinin və Nikolay Novikovun tərcümələrində), "Reka toropitsa k more" ("Çay dənizə tələsir"), "Sovetski pisatel", 1975, Yakov Kozlovskinin və Eduard Balaşovun, Nikolay Novikovun tərcümələrində) böyük tirajla çap olunub o vaxtkı İttifaq oxucularına çatdırılmışdı. İttifaq mətbuatındakı çıxışları onu digər bir arenaya çıxarır və onun şeirləri bolqar, macar, yuqoslav, alman dillərində səslənir, ittifaq məkanında yaşayan xalqların dillərinə çevrilərək yayılır.

Yusif Həsənbəy bu illərdən başlayaraq ciddi və ardıcıl tərcüməçilik işi də görür, Asiyanın və Avropanın tanınmış sənətkarlarının əsərlərini dilimizə çevirərək çap etdirir və onun tərcüməsində Qərbi Avropa şeiri antologiyası "İnadkar sətirlər" (1991) adı ilə dərc edilir.

Yusif Həsənbəy bir ziyalı kimi həmişə ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin mənafeyini güdmüş, Azərbaycan Dövlət Musiqi Nəşriyyatında işlədiyi müddətdə (1956-1967) Azərbaycan mahnılarını toplayıb, tərtib edib, kütləvi tirajla "Mahnılar" (1967) adı ilə irihəcmli kitab şəklində nəşr etdirmişdir. Toplayıcı, tərtibçi işi olsa da, bunu onun fəaliyyətinin ən yaxşı, səmərəli işi hesab etmək olar.

Yusif Həsənbəyin bədii yaradıcılıq imkanlarının daha böyük bir sferaya və mərhələyə keçidi Azərbaycan dövlətçiliyinin müstəqillik dövrünə düşür. Bu mərhələyə qədər Yusif Həsənbəy bir şair, tərcüməçi, dramaturq, publisist kimi tanınsa da, istedadlı bir nasir kimi az tanınırdı. Doğrudur, onun maraqlı novellalar, hekayələr müəllifi kimi ara-sıra nəsr nümunələri ilə rastlaşsaq da, yeni əsrdə o, birdən-birə roman müəllifi kimi ortaya çıxdı. "Sualtı döyüşlər" romanı (2001) bu janrın yeni və təzə bir nümunəsi kimi qarşılandı, Yazıçılar Birliyində bu əsərin müzakirəsi keçirildi.

Yeri gəlmişkən, qeyd edim ki, Yusif Həsənbəyin yaradıcılığı Mirzə İbrahimov, Bəkir Nəbiyev, Qılman İlkin, Qabil, Fikrət Qoca, Hüseyn Abbaszadə, Nazif Qəhrəmanlı, Vaqif Yusifli və başqa qələm dostları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Bu romanın özgürlüyü, özəlliyi nədən ibarət idi? Ən əvvəl, mövzu seçimində və mövzuya yanaşma üsulunda! Süjeti və ideyanın bədii həllinə gedən təhkiyə isə ənənəvi roman janrının uğurlu davamı idi...

Azərbaycan qədim dənizçi ölkəsi olmasına baxmayaraq (Tur Heyerdal Qobustan qayaüstü rəsmlərinə görə Azərbaycanı dünyada dənizçiliyin beşiyi adlandırmışdı; Azərbaycanda rəsmi dənizçilik idarəsi 1858-ci ildə yaradılmış, dünyada ilk buxar gəmisini Xəzər dənizində üzmüş, 1901-ci ildə Xəzər dənizçilik donanmasında 788 gəmi olmuşdur), hələ bu romana qədər Azərbaycan dənizçilərinin həyatından bəhs edən irihəcmli bir bədii əsər yazılmamışdı və doğrudan da təəccüblü o idi ki, bu, heç kimin diqqətini cəlb etməmişdi və dənizçilik ölkələrindən biri olan Azərbaycan, onun paytaxtı Bakı (hələ Bakı limanına qədər tarixən Azərbaycanda Xəzərsahili qədim şəhərlərimizdə bir neçə böyük ticarət limanları mövcud olmuşdu) şəhərinin dəniz donanmaçılarının həyatından, fəaliyyətindən bəhs edən bədii əsər yazılmamışdı...

Yusif Həsənbəy "Sualtı döyüşlər" romanı ilə dünya ədəbiyyatı ənənələrindən bəhrələnərək sırf real dənizçi həyatından bəhs edən, bu sahədə işləyən müasirlərimizin, həməslərimizin obrazlarını real həyat lövhələrində canlandıran, müasir dənizçi məişətini bütün nüansları ilə əks etdirən maraqlı bir əsər yazmış, Azərbaycan nəsrində bu mövzuda ilk bünövrə daşı qoymuş, yeni bir mövzu istiqaməti müəyyənləşdirmişdir... Bununla Azərbaycan bədii nəsrinin dövryyəsinə yeni mövzu daxil olmuş, aktual, çağdaş ədəbi-bədii fakta çevrilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar bu roman haqqında demişdir: "Şair, populyar mahnı mətnlərinin müəllifi kimi tanınan Yusif Həsənbəyin romanını oxudum, sevindim. Kitabda dənizçi həyatından və müxtəlif ölkələrdən aldığı təəssüratı qələmə alan müəllif maraqlı obrazlar yaradıb. Yusif Həsənbəy mövzuya aid olan həyatı dərinlən öyrənib, uzaq ölkələrdən keçərək o yerlərin insanların həyatına nüfuz edib və tanış olduğu sferaları əsərinə bacarıqla gətirib".

Yusif Həsənbəyin diqqətini cəlb edən əsərlərindən biri də "Təkan" hekayəsidir. Hekayədə xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevlə bağlı xatirələr təqdim edilir. Hekayədə bu böyük sənətkara adi insanların məhəbbəti, hörməti, izzəti ilmələnir və son olaraq ümumxalq məhəbbətinin ifadəsinə çevrilir... Bu hekayə sonra genişləndirilərək 2014-cü ildə povest janrında oxuculara təqdim edilmişdir ("Təkan", Bakı, "Aspoliqraf", 2014, 80 səh.). Povestin ideya-estetik xəttində əsas cəhət ondan ibarətdir ki, insan həyatındakı təsadüflər ilahi zərurətdən yaranır. Və bu təsadüf elə bir zərurətə çevrilir ki, bütöv bir həyatın məna və məzmununu şərtləndirir. İnsanın həyatındakı təsadüflər, əslində, onu məqsədinə doğru aparən yolda bir əlamət, bir rəmzdür. Bu rəmzlər mahiyyət etibarını ilə insanın sonadək anlamadığı, dərk etmədiyi ilahi "sifətlər"dir. Müəllif povestdə, həmçinin xeyirxahlıq, vicdanlılıq, dürüstlük kimi yükək mənəvi-əxlaqi kətfiyyətləri ustalıqla oxucusuna təlqin edir.

Yusif Həsənbəy müasir ruhlu sənətkardır, əsərlərində ictimai problemlər qaldırır. Bu cəhətdən "Cənnətin bağlı yolları" poeması xüsusən fərqlənir. Burada "cənnət" mistik obraz deyil, Cənnət kimi gözəl olan Qarabağa işarədir:

Üz tutmamış yaramdı Qarabağım!

Nə sönür, nə qaysaqlanır,

Sulandıqca dağlanır.

Dağıdılmış yuvamdı Qarabağım!

Al qumaşı Paris salonlarına

İşıq saçan,

İndi şöləsi qaralan şamdı Qarabağım!

...Əfsanəyə dönmüş o yurdum,

Viranəyə dönmüş o yurdum,

...Ucalığımdı,

İntibahımdı, yeni eramdı!

Çox müsibətlər görüb elim,

**Amma Qarabağ süqutu
Şekspir dramlarının qabağına
Doqquz qoyan bir dramdı.
Nə qədər ki,
Düşmən əlindədir torpağımız,
Yatdığımız yuxu haramdı, qardaşlar,
İçdiyimiz su haramdı.**

Yusif Həsənbəyin şeirlərində psixoloji-analitik təhlildən çox real hadisələrə müraciət, monoloqlar üstündür. Onun ictimai məzmunlu şeirləri birtərəfli monoloqdur, dialoqa çevrilmir; şairin oxuculara ünvanlanan düşüncələri kimi nəzərə alınır... Onun üslubunda poetik-bədii situasiyanın tərənnümdən çox, şərhinə üstünlük verilir...

İndinin özündə də Yusif Həsənbəy, böyük Səməd Vurğun demiş "Əlimdədir hələ qələm!" və gənclik enerjisi ilə yazıb-yaradır. Müstəqillik dövrünün ən seçmə mətbuatında tez-tez silsilə şeirləri dərc edilir. Bu şeirlərdəki lirizm, yeni deyim tərz, gənclik ehtirası, orijinal qafiyə və bənzətmələr diqqəti cəlb edir. Onun bu yaxınlarda "525-ci qəzet"də dərc edilən "Bahar gəlir", "Səndən heç nə istəmirəm", "Məhəbbət şirin acıdır", "Qocalar tələsmir", "Dənizdə fırtına var" şeirlərinə göz atdım və bu şeirlərdəki coşqun ovqatı elə bil özünün "Qocalar tələsmir" şeirində təsvir etdiyi:

**"Alnım qırış-qırış, sanki xış kəsib,
Basır kipriyimi codlaşan qaşım!
Qamətimi elə hey dikəltəmsən də,
Qurşaqdan yuxarı qalxmayırsən başım!"**

- deyən qocaman şair yazmayıb! "Səndən heç nə istəmirəm" şeirindəki şövqə, ehtirsa diqqət yetirin:

**Bir sən olasan, bir də mən,
Səndən heç nə istəmirəm!
Ölüm istərim əcəldən,
Səndən heç nə istəmirəm!**

**Qoy məni yaxsın atəşlər,
Sönsün gözümdə günəşlər.
Gözlərin köksümə xəncər,
Sözlərin qəlbimə şeşpər!
Səndən heç nə istəməsən,
Tökülər başıma daşlar!
Dondurar yazımı qışlar!
Çəkərəm şövqümə neşlər.
Yetər sona bu təşvişlər
Səndən heç nə istəmirəm!**

**... Yusif, dəryadı səbrimiz,
Hər möhnətə dözərik biz.
Nola bir düşə qəbrimiz,
Məzarda yox,
Yar qoynunda, o cənnətdə,
Sinə boyu, qol boyunca,
Sən doyunca, mən doyunca.
Bir ocaqda külə dönsək,
Uf demərəm,
Ancaq səndən,
Səndən heç nə istəmirəm.**

Bax, poeziya budur, şeir budur, sirr budur - 85 yaşında olan şairi Məcnuna çevirir... "Qayıda bilmərəm, gözləmə məni" şeiri də, bu qəbildən, deyərdim ki, ən təsirli şeirlərdəndir.

Bu şeirlər nə erosdur, nə erotomiyadır (ağılsız məhəbbət), sadəcə, poeziya-ya çevrilmiş insani məhəbbətdir və bu məhəbbətin yaratdığı iztirablardır!!

**Axan göz yaşından yollar islanar,
Sənə qucaq açan qollar islanar!
Saçına düzdüyüm güllər islanar.
Daşlar parçalanar, qumlar tozlanar,
Sənsiz bir köləyəm, şahımdan kənar,
Quru bir tənəyəm salxımdan kənar.
Bir dəli Məcnunam ağılımdan kənar,
Bülbüləm gülümdən, bağımdan kənar!
Yer Göyə qarışar, fəryad çəkərsəm,
Sönmüş ulduzlar da ahımdan yanar.
Qayıda bilmərəm, necə qayıdım?
Qayıtsam, ürəyim sevincdən sınar,
Qayıda bilmərəm, gözləmə məni.**

Yusif Həsənbəy keçən il bir müsahibəsində "Qız bənövşəli" illərini yada salaraq deyib: "Qubaya gedəndə həmişə gəncliyimi, ilk sevgimi axtarmışam. "Qız bənövşə" deyilən bir yer vardı, elə qız kimi utancaq, nazlı-qəmzəli bir məkən idi. Yeniyyətlik çağlarımda tez-tez qaçıb ora gedərdim. Oğrun baxışlarla sevdiyim qızın yanından keçmək üçün həyəcədən boğulardım. Sonralar o "Qız bənövşə"ni dağıdıb-töküldülər, yerində nəse tikdilər, amma xatirələrimi basdıra bilmədilər. İndi də Qubaya gedəndə xəlvəti yolumu oradan salıram, yenə o qızın yanından keçmək, əlindən tutmaq istəyirəm. Elə bilirəm o qız hələ də orada durub məni gözləyir. Kaş o qızın əlini bərk-bərk tutub saxlayaydım, getməyə qoymayırdım... İndi də belə yana-yana qalmazdım, xatirələr məni qovurmazdı. Gedirəm, axtardığımı tapa bilmirəm, gözüm dolur, qəhərlənirəm, geri qayıdıram..."

Bu fikir və hisslər sübut edir ki, Yusif Həsənbəy 85-də də cavanlıq, ərgənlik, "Qız bənövşə"li illərinin həvəsi ilə, ehtirası ilə yaşayır... Bu ona enerjili yaradıcılıq stimulu verir...

Yusif Həsənbəy həm yaradıcılığının, həm də həyatının müdriklik çağlarını yaşayır. Yeni əsərlər üzərində işləyir... O, sakit, məhsuldar bir yaradıcı ömür yaşayır, bədii-poetik sözə sərf olunan yazıçı ömrü... Bu çətin, əzablı, axtarışlı, səmərəli, özünəməxsus, zəngin, öz iqlimi, öz ab-havası olan yaradıcılıq ömrünün məqamlarıdır...

Yusif Həsənbəyin bir şeiri də var - "Doya bilmirəm" adında. Məna və mahiyyəti, ovqatı, ruhu 85 yaşını haqlayan Yusif Həsənbəyin özünə də, yaradıcılığına da çox yaraşır. Onun son bəndi belədir:

**Həyat beş gündü, beşcə gün,
Sevda hər gün, toy-düyün.
Mənası eşqdır ömrümün,
Başqa bir məna bilmirəm.**

Bu çətin, əzablı, axtarışlı, səmərəli, özünəməxsus, "mənası eşq olan", həmişə Qubanın "Qız bənövşə" adlanan məkanında ilk məhəbbətini axtaran zəngin yaradıcılıq ömrünün qızbənövşəli - 85-ci ilində ona sağlam can, sözdən süzülən yeni-yeni uğurlar, yorulmazlıq arzularıdır...

Qurban BAYRAMOV

◆ U ş a q ə d ə b i y y a t ı

Günay QARAYEVA

Uşaqlar üçün yazmağın məsuliyyəti

Uşaq ədəbiyyatına diqqət, ayrı-ayrı mətbu orqan və qurumlarda bu ədəbiyyatın müasir durumu, problemləri, perspektivləri bu gün ədəbi tənqiddən qarşısında duran ciddi məsələlərdən biridir. Respublikamızda bu sahədə görülən işlər, yeni layihələr, uşaq ədəbiyyatının bədii yaradıcılığın müstəqil bir sahəsi kimi ardıcıl olaraq diqqətdə saxlanması və eləcə də ilin ən yaxşı uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin seçilib mükafatlandırılması bu sahəyə həm ictimai, həm də bədii marağın gücləndirilməsi, yaradıcılıq imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində yeni imkanlar qazandırır. 2016-cı ildə Təhsil Nazirliyinin "Kiçikyaşlı məktəblilər üçün ən yaxşı nəzm, nəsr, dram əsərləri" müsabiqəsində Rafiq Yusifoğlunun şeir, Sevinc Nuruqızının nəsr və dram nominasiyaları üzrə birinci yere layiq görülmələri, artıq ikinci ildir ki, uşaq ədəbiyyatı üzrə "Qızıl kəlmə" mükafatına kitabların təqdim olunub mükafatlandırılması təqdirelayıqdır. Uşaq yazıçısı Aygün Bünyadzadənin Polşada "Uşaqlar qarşısında xidmətləri üçün" Beynəlxalq "Təbəssüm Ordeni"nə layiq görülməsi də ilin bu sahədəki uğurları sırasındadır. Bununla yanaşı, Qafqaz Universiteti və Yazıçılar Birliyinin birgə təşkilatçılığı ilə III Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı Simpoziumunun keçirilməsi, Azərbaycan, Türkiyə, Qırğızıstan, Makedoniya, Rusiya, İran və İraqın 40 fərqli universitetindən elm adamları, uşaq ədəbiyyatı sahəsi ilə məşğul olan mütəxəssislərin, şair və yazıçıların, uşaq jurnal və qəzet redaktorlarının iştirak etdikləri tədbirdə uşaq ədəbiyyatının inkişafı istiqamətində görülən işlər, bir sıra məsələlər müzakirə edilmişdir. Uşaqların təlim-tərbiyəsi, intellektual səviyyələrinin yüksəldilməsi, onlarda kitaba maraq oyatmaq, maarifləndirmək, oxu vərdişləri yaratmaq, virtual aləmin ənginliklərindən ayırıb mənəvi inkişafına təkan vermək məqsədilə Firudin bəy Köçərli adına Uşaq Kitabxanası bir çox layihələr reallaşdırmış, tədbirlər, kitab sərgiləri təşkil etmişdir. Son illərdə "Göyərçin", "Göy qurşağı", "Yemlik", "Sehrli dünya", "Günəş" jurnalları və "Savalan", "Tumurcuq" qəzetlərində uşaq yazıçılarının nağıl və hekayələri çap olunmuş, uşaqların zövqünü oxşayan, onlarda yüksək insani keyfiyyətlər aşılayan, əxlaqi-tərbiyəvi mövzuda yazılmış nümunələr yer almışdır. Maraqlı rublikaları, uşaqların məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirən, öyrədiciliyi və informativliyi ilə fərqlənən "Göy qurşağı", həm klassik, həm də müasir şair və yazıçıların yaradıcılığına geniş yer verən, müxtəlif xalqların ədəbiyyatından seçmə nağıl və hekayələrin yer aldığı "Göyərçin" jurnalı, yeni yaradıcı qüvvələrin təmsil olunduğu, mövzu rəngarəngliyi, yeniliyi, bədii dəyəri və müasirliyi ilə gənc nəslin zövqünü oxşayan "Yemlik" jurnalı, görkəmli şəxsiyyətlər, qəhrəmanlar haqqında maraqlı rublikaları və əsasən əxlaqi-tərbiyəvi mövzularda yazılmış hekayə və nağılları ilə diqqət çəkən "Savalan" qəzeti uşaq mətbu orqanları içərisində seçilənlərdəndir.

İlin ədəbi mənzərəsində bu sahədə müəyyən uğurları olan Zahid Xəlil, Rafiq Yusifoğlu, Qəşəm İsabəyli, Sevinc Nuruqızı, Reyhan Yusifqızı, Gülzar İbrahimova, Aygün Bünyadzadə, artıq öz imzası ilə diqqət çəkən Arzu Soltan, Əfsanə Laçın, Elvira Məmmədova, Sevinc Elsevər, Murad Köhnəqala, Alov İnanna və b. müəlliflərin nağıl, hekayə, dram, povestlərinin bir qismi kitab halında, böyük bir qismi isə qəzet və jurnallarda dərc edilmişdir. Zahid Xəlilin “Çinqi”, Arzu Soltanın “Bірpərdəli uşaq pyesləri”, Reyhan Yusifqızının “Məstan və Babu”, Vüqar Haqverdiyevin “Sehri planşet”, Mehriban Nağıyevanın “Əsmərin sehri zənbili” kitabları çap olunmuş, R.Yusifqızı, S.Nuruqızı, A.Bünyadzadə, R.Qaraca, Ə.Laçın, S.Elsevər, G.İbrahimova, Ə.Laçın, A.İnanna, E.Məmmədova, M.Ağaoğlu, M.Köhnəqala, Ə.Olun və b. nağıl, hekayə, pyesləri dərgi və saytlarda yayımlanmışdır. Son illərin uşaq ədəbiyyatı nümunələrini tipoloji olaraq üç istiqamətdə təsnif edə bilərik.

1. Öyrədici, əxlaqi-tərbiyəvi, didaktik məzmunlu nağıl və hekayələr;
2. Sosial-psixoloji hekayələr;
3. Müxtəlif məzmunlu nağıl və hekayələr.

Kiçik yaşlı uşaqları ətraf mühitlə tanışlıqda maarifləndirmək, onların intellektual inkişafına təkan vermək, müstəqil düşünmə, bilik və bacarıq vərdişlərini formalaşdırmaq Reyhan Yusifqızı üslubuna xas ən xarakterik keyfiyyətlərdəndir. Onun “Məstan və Babu” nağılı bu cəhətdən seçilən nümunələr sırasındadır. Məstan pişik və ayı balası Babunun arasında təsadüfi tanışlıqdan yaranan dostluq əlaqələri və bunun əsasında qarşıya çıxan suallara verilən düşündürücü, məntiqi cavablarla uşaqların bilmədikləri məsələlərə aydınlıq gətirilir. Öyrədici xarakter daşıyan bu nağıl uşaqları düşündürür, onların müəyyən anlayışlar haqqında təəssüratlarını genişləndirir, təfəssilatlı məlumatlar verir. Qarşılıqlı münasibət, ətraf mühitlə tanışlıqdan yaranan müxtəlif suallar uşaqlarda yerin cazibə qüvvəsi, suya düşən kölgə, eynək taxan Dovşanın öz eynəyini Babuya verməsi, başqasının eynəyini geyməyin mənfəət tərəfləri, bir-birilə görüşərkən salamlamağın mənası, təbiət hadisələrini ağıllı analiz etmək, ağ və qara bulud, saymağın əhəmiyyəti, fəsillər və onların xüsusiyyətləri, saatın asan öyrənmə üsulu və s. haqqında uşaqlara bilgiler verilir.

Öyrədici, intellektual nağılda diqqət çəkən əsas məsələlərdən biri də Məstan pişik obrazını milli obraz kimi yeni biçimdə təqdimi və səciyyələndirilib fərqləndirilməsidir. Uşaq yazıçılarımız folklorun ən çevik, fantaziyaya dayaqlanan nağıllara, əsasən də hekayə-nağıl, povest-nağıla daha çox müraciət edirlər. Təcrübəli yazıçı Zahid Xəlilin “Çinqi” nağılı bu baxımdan seçilən nümunələrdəndir. İlk dəfə olaraq “Azərbaycan” jurnalında və eləcə də, yazıçının “Yetmiş yaşın işığı” kitabında müxtəlif məzmununda nağıl və hekayələrlə birgə çap olunmuş “Çinqi” nağılı maraqlı sujet və kompozisiyaya, qeyri-adi və eləcə də fərqli obraz özünəməxsusluğuna, çevik nağıl təhkiyəsinə malikdir. Əsərdə Çinqi həm milli uşaq ədəbiyyatımızın, həm də dünya ədəbiyyatında ona oxşar obrazlarla birgə canlandırılır ki, bu da balaca oxucunun maraq dairəsini genişləndirməklə yanaşı onda yeni təəssüratlar yaradır. Yazıçı nağılın başlanğıcından uşağın diqqətini nəzarətdə saxlayır. Şəhərdə baş verən qeyri-adi hadisənin təsiri altında kiçik oxucu yeni dünyaya gələn nağıl qəhrəmanının sərgüzəştlərini izləyir, nağıllar aləminə düşür. Şəhərin işıqlarının sönməməsi və bunun yeni nağıl qəhrəmanı Çinqinin doğulması ilə bağlılığı, ocaqdan doğulan qeyri-adi qəhrəmanın nağılçı ilə görüşməsi, yazıçının yazı makinasından başlanan səyahəti, onun avtobusla təyyarə meydanına, sonra təyyarə ilə öz qardaşı Cırtanla görüşmək üçün Rusiyadan Azərbaycana - Yevlaxa gəlməsi, başına gələn sərgüzəştlər, yol boyu uşaqları bəzən həyəcanlandıran səfər hadisələri, balaca Təranə ilə tanışlığı, tənha baba və nənə ilə rastlaşması, müəllifin nağıllarından yaxşı məlum olan Azman və Cırtanla bağlı hadisələr və s. sujet boyu maraqla izlənilir. Nağılın dili sadə, təmiz, oxunaqlı, cazibədar təhkiyəsi ilə seçilir.

Əsərin sujet və maraqlı kompozisiyası nağılın janr imkanlarının genişləndirilməsinə imkan yaradırdı ki, balaca Çinqinin sərgüzəştləri fonunda uzaq Rusiyadan baş-

layıb Azərbaycana - Yevlax şəhərinə qədər uzanan məsafədə müəllif daha maraqlı, təfəsilatlı, dolğun təsvir və bilgilərlə kiçik oxucunu məlumatlandırır. Həm Rusiyanın, həm də Azərbaycanın təbiəti, ətraf mühiti, insanları və bunlar arasında fərqlilik dolğun təsvirlərlə əsaslandırılır. Bu zaman hesab edirəm ki, balaca Çinqinin sərgüzeştlərini əks etdirən nağıl daha oxunaqlı olardı.

Uşaq yazıçılarımız ötən il yeniyetmələrin ehtiyaclarını ödəməyə çalışmış, əsasən kiçik həcmli hekayələrlə onların maraqları, sıxıntıları, arzu və istəkləri, ruhi-psixoloji durumlarını səciyyələndirən nümunələr yaratmağa müvəffəq olmuşdular. Reyhan Yusifqızının "Təranənin arzusu", "İki şahin", Mirmehdi Ağaoğlunun "Oğlum üçün hər şey", İncilab Nəsehin "Təzə paltar qoxusu" hekayələri bu cəhətdən düşündürücü və təsirlidir.

Reyhan Yusifqızının balaca qəhrəmanı Təranə soyuq havada sığınacaq axtaran göyərçinə qayğı göstərir. Ona öz isti otağında yer verən, qayğısına qalan balaca qızciğaz bir gün göyərçinin uçub getdiyini, yerində isə bir lələk qoyduğunu görür. Nağılvari sujet, qeyri-real əhvalatdan real dünyaya bağlanan hadisələr uşaq dünyasının maraqlı tərəflərini, ilk baxışda primitiv görünən, amma məğzində böyük istək və arzular aləmini açmaqla geniş məsələlərə yönəldilən mətləblərə istiqamətlənir. Qeybdən gələn, balaca qızciğazı diksindirən səs etdiyi yaxşılığın müqabilində onun bir arzusunun həyata keçiriləcəyini bildirir, onu düşündürür. Özünün kiçik arzusundan anasının böyük mənzil almaq, nənəsinin tez sağlması, Qarabağda yaralanan, əlil arabasına məhkum olan qonşu Oqtay əminin bu əzabdan azad olması və s. arzular balaca Təranəni düşünməyə, götür-qoy etməyə yönəldir.

Təranənin: " - Oqtay əmi, əlil arabasını atmaq, ayağa qalxmağı çox istəyirsizmi? - sualına - Əlbəttə, istəyirəm, qızım, çox istəyirəm. Amma bu mümkün deyil. Həm də mən tək deyiləm, axı. Müharibədə yüzlərlə cəsur oğullarımız şəhid olub, məndən də yaxşı oğlanlar ömürlük əlil qalıblar. Müharibə amansızdır. Amma nə edək, müharibəni biz başlamamışıq... İnşallah, Qarabağı alandan sonra müharibə bitəcək". Artıq arzusunu qararlaşıdıraraq balaca qızciğaz göyərçinə Qarabağı istədiyini bildirir. Qızciğazın istəyinə qarşı müəllif xoşbəxt sonluq, arzu istəkləri reallaşdıran nağıl təhkiyəsinə dağıdaraq oxucunu daha dərin, real düşüncələrə istiqamətləndirir.

"Sənin arzun o qədər böyükdür ki, onu yerinə yetirməyə mənim gücüm çatmaz. Amma mən nə edəcəyimi bilirəm. Mən sənin ürəyindəki o böyük Vətən sevgisini bütün Azərbaycana yayacağam.! O zaman ki, hər kəsin ürəyi Vətən sevgisi ilə dolacaq, onda Qarabağ azad olacaq. Və siz daha heç vaxt müharibə görməyəcəksiz. Ağ göyərçin uçub getdi. Qızciğaz onun ardınca baxıb əl elədi.

O gündən Təranə gözləyir..."

Uşaq yazıçıları əvvəlki illərlə müqayisədə ötən il mövzu müxtəlifliyi və rəngarəngliyinə diqqət yetirmiş, xüsusilə, 2016-cı ildə bir nömrəsi çapdan çıxan "Yemlik" jurnalında nisbətən orta yaşlı və eləcə də, yeniyetmələr üçün maraqlı psixoloji hekayələr qələmə almışdılar. Mirmehdi Ağaoğlunun "Oğlum üçün hər şey" və İncilab Nəsehin "Təzə paltar qoxusu" hekayələri bu cəhətdən maraqlı nümunələr sırasındadır. Birinci hekayədə atasını erkən itirən ərköyün oğlan övladının tərbiyəsində bir tərəfdən ananın yaşadığı həyat, digər tərəfdən atasız böyüyən övladın psixoloji sarsıntıları, daxili-mənəvi iztirabları əks olunur. Əlindən telefon düşməyən oğlanın atasının facebook ünvanına məktub yazması və ondan cavab gözləməsi, ananın atanın ünvanından oğula cavab göndərməsi təsirləndirirsə, ikinci hekayədə isə küçədə başsız, səfil həyat keçirən, hər axşam paltar mağazasının qapısında gecələyən oğlanın burnuna hakim kəsilən qoxuyla bağlı narahətçılığı və sonda onun yaxınlığında gecələdiyi paltar dükanının qoxusu olması və coxdandı bu qoxuya həsrət uşağın daxili-psixoloji yaşantıları əks olunur. Bununla yanaşı, Qəşəm İsabəylinin "Allah və İnsan", Aygün Bünyadzadənin "Qoca mələyin hədiyyəsi", Sevinc Nuruqızının "Melissa", "Kədərli nağıl", Murad Köhnəqalanın "Cücənin sarı pomadası", Sevinc Elşəvərin "Xeyirxah siçan", Alov İnnanın "Bir və sıfır", Əfsanə

Laçının “Qış nağılı”, “Balaca qaya”, Reyhan Yusifqızının “İgid şahin”, Musa Sadığın “Sehrlı dən”, “Zəhmət”, Lətif Vəlizadənin “Həbib” hekayə və nağılları uşaqlar üçün yazılmış maraqlı nümunələrdəndir. İlin nəsr nümunələri içərisində quru təsvirçilik, şablon ifadə üsulu, məna tutumu olmayan, realıqdan uzaq, kiçiklərin fantaziya söykənən yalançı qəhrəmanlıqları, uşaqlarda heç bir estetik hiss, bədii zövq aşılamaayan hekayələrə də rast gəlmək mümkündür. Günel Məmmədخانının “Dənizin nağılları”, Gülzar İbrahimovanın “Gizli qəhrəmanlar”, Şahnaz Kamalın “Yaxşılıq” və d. hekayələr bu qəbildəndir. Ayrı-ayrı uşaq qəzet və jurnallarında kiçik yaşlı uşaqların zövqünü oxşayan, onları tərbiyələndirən, dünyagörüşlərini, məntiqlərini gücləndirən müxtəlif səpkili əsərlərə də rast gəlmək mümkündür. Qarabağ müharibəsi, torpaq uğrunda şəhid oğullarımız haqqında əsərlər yazmaq, bir tərəfdən onların qəhrəmanlıqlarını əbədləşdirmək, digər tərəfdən isə gənc nəslin qəhrəman, vətənpərvər ruhda formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin təcrübə göstərir ki, müharibə mövzusunun yaratdığı ictimai-sosial, mənəvi-psixoloji yaşantıların uşaqların psixologiyasında doğurduğu ağırlar bir çox uğurlu hekayələrin mövzusunda çevrilə bilməmişdir. Son illərdə bu mövzuda maraqlı nümunələrə az da olsa rast gəlmək mümkündür. Əfsuslar olsun ki, qəhrəmanlarımız, igid oğullarımızın şücaətinə həsr olunan bir çox əsərlər primitivliyi, dağınıq süjet xətti, ümumiləşdirmə gücü zəif, təsir qüvvəsi isə olduqca az olan nümunələrə də rast gəlmək mümkündür. Xanım Mehdixanının “Mübarizin nağılı” hekayəsi buna misal ola bilər. Milli qəhrəman Mübariz İbrahimovun igidliyini əfsanə şəklində kiçik oxucuya diqtə edən müəllif onu təqdim edə bilmir, sadəcə sərgiləməyə üstünlük verir. Hətta dildə üslub xətalrı, söz təkrarları mətn boyu oxucunu yorur. “Bu yurdun övladları bu torpağı sevır, onu mərdliklə yadellilərdən qoruyurdular.

Lakin bu diyarın bədxah paxıl qonşuları bu insanları gözləri götürməz, hər zaman onun nemətinə göz dikər, bu qəhrəman oğulların qarşısında gücsüz olsalar da, fürsət tapanda xaincəsinə ziyan vurardılar. Bu diyarın insanları alicənab, həm də qonaqpərvər idilər. Bu səbəbdən digər yerlərdən qovulan bu bədxah qonşulara yurdlarında yaşamağa yer vermişdilər”.

Son illər uşaq nəsrində janr təkamülü diqqət cəlb edir ki, bu da yeni, fərqli nümunələrin yaranmasına təkan verir. Xüsusilə, elmi-fantastik janr, intellektual nəsr, dekonstruktiv mətn, nağıl və klassik hekayələrin variantlı şəkildə təqdimi diqqəti cəlb edir. Buna misal olaraq Sevinc Elsevərin “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm”, “Tıq-Tıq xanım”, Rasim Qaracanın “Cırtan” xalq nağılı əsasında yazılmış “Kim yatmış, kim oyaq” nağılının yeni versiyada improvizasiyası maraqlı doğurur. Ədəbiyyat yalnız milli çərçivədə məhdudlaşmamalıdır. Qloballaşma, dünya elminə, təhsilinə inteqrasiya, ədəbiyyatlararası rabitə yaradır. Ədəbiyyat bu gün həm də, ən gəlirli komersiya sahələrindən biridir. Müxtəlif dünya ölkələrinin nağıllarının variantivliyi, mətnin əsasında yeni mətnin yaranması, çeşidli animasiya filmlərinin çəkilməsi və kütləvi yayımı buna əyani misal ola bilər. “Disney”, “Şirek”, “Rapunzel” kimi müasir tammetrajlı film və nağıl sujetlərinin əksəriyyəti dekonstruksiya olunub. Milli uşaq ədəbiyyatımızda da müxtəlif mətn variantları olan və mətnin buna imkan yaratdığı “Cırtan”ın dekonstruksiyası həm milli obrazın tanıtılması, həm də maraqlı animasiya filmlərinin çəkilib yayılmasında xüsusi effekt yarada bilər. Rasim Qaracanın Cırtan xalq nağılı əsasında yazılmış “Kim yatmış, kim oyaq” nağılı, adından görüldüyü kimi, bütöv mətnin deyil, Cırtanın öz dostları ilə birgə azıb divin evinə düşməsi epizodunun əsasında tərtib olunub. Mətnə müstəqil yanaşan müəllif Cırtanın vaxtilə divi aldadıb vaxt qazanan, dostlarını azad edən Cırtanın, divi isə Cırtanın vaxtilə onu aldadıb suda boğan divin varisi kimi canlandırır. Artıq Cırtan divə yaxşı tanışdır. Mətnə Cırtanın dostları xalqı simvolizə edir. Div Cırtanın öz dostları ilə üz-üzə qoyur. Ona belə dostlardan əvvəl onun tərəfinə keçməyi məsləhət görür və dolabdan çıxardığı pullarla onu şirnikləşdirir: “Mən sənə səmimi qəlbədən deyirəm, al bu pulları, yoldaşlarına verib onları yola sal, özün isə mənim yanımda qalıb firavan yaşa. Yaz, yarat, intellektual işlərlə məşğul ol....”

- İndi isə, mənim  ziz balam, yoldan gəlmisən, çox yorulmusan, gedib yata bilərsən. Qalan Őeyləri də sabah danıŐarıq! Div Cırdanı yuxuya verdikdən sonra manqal üçün odun toplamaĝa yollanır." Dərin məna, dolĝun məzmun, mətnin alt qatındaki informativliyi, naĝıl t hkiy sini saxlamaqla onu tam yeni, müasir mətn kimi təqdim etməkdə müəllif peŐ karlıĝı diqqəti cəlb edir. Naĝıl təkcə uŐaqlar üçün deyil, böyüklərin də maraĝını cəlb edir. K. ukovski yazırdı: "UŐaq əsəri  n yüksək bədii "sınaĝa" malik olmalıdır, uŐaqlar v  böyüklər tərəfindən estetik d y r kimi qəbul edilməlidir." Qeyd edək ki, bu cür m tndaxili g ziŐm l r, dekonstruksiya təkcə naĝıl v  hekayələrdə deyil, uŐaq pyeslərində də tez-tez təsadüf olunan hallardandır.

UŐaqlar üçün yaradılmış ədəbiyyatın sayəsində oxucu üçün yeni dünya, obrazlar, davranıŐ modelləri açılır, Ő xsiyy tin mənəvi-əxlaqi inkiŐafının əsas t kanvericisi olan  d biyyat uŐaĝın aĝılını, t x yy l n  inkiŐaf etdirir. Bu gün hekayə v  naĝılların  oxluĝuna baxmayaraq milli uŐaq ədəbiyyatımızda iri həcmli povest v  romanların yaranmasına böyük ehtiyac hiss olunur. Kiçik həcmli naĝıl v  hekayələrlə kifayətlənən uŐaq yazıçılarımız dünya uŐaq ədəbiyyatının təcrübəsindən yararlanmalıdır. l k növbədə uŐaq cəmiyyətinə adaptasiya olmalı, günümüzün mürəkkəb m nzr sində intiharların çoxalması, sosial b r b rsizlik, ailə-m iŐ t problemləri, narkomaniya, xəstəliklər və s. qurbanlarının əsasən uŐaqlar olduĝu bir zamanda uŐaqlarda yalnız estetik zövq, anlayıŐ formalaŐdırmamalı, onları həm də neqativ komplekslərdən qoruyan, uzaqlaŐdıran, yaŐamaĝa, elmə, təhsilə istiqamətləndirən əsərlərlə gündəmə gəlməlidir. Bu cəhətdən uŐaq ədəbiyyatının  zr n  az vəzifə d Őm r. UŐaqların mənəvi aclıĝını, istək və arzularını ödəyən  d biyyat psixologiyada həm də terapiyanın bir formasıdır. 2016-cı ilin sonlarında Mayak radiostansiyasında ilin  n yaxŐı uŐaq kitabları mütəxəssislərin iŐtirakı ilə müzakirəyə  xarılmış, uŐaq ədəbiyyatının müasir durumu hərtərəfli təhlil edilmişdir.

 d biyyat t bliĝatın analitik, tez təsir edən formalarından biridir. Çox zaman uŐaqlarımızın müəyən tarixi hadisələr, Ő xsiyy tl r, qəhrəmanlarımız, incəsənət, terrorizm və s. haqqında bilgilerinin azlıĝı məktəblə, müəllimlə əlaqələndirilir. Halbuki, bu sahədəki gerilikd  uŐaq ədəbiyyatımızın zəifliyi az əhəmiyyət kəsb etmir. Bu gün Ő xsiyy t, v t ndaŐ formalaŐdırmaqda ədəbiyyatımızın  zr n  böyük məsuliyyət d Ő r.

Beləliklə, 2016-cı ilin uŐaq n sri ilə baĝlı m Őahid  v  t hlill rimizi  mumil Ődir r k aŐaĝıdaki nəticələrə g l  bilərik.

1. UŐaqlar üçün dərc olunan jurnal v  d rgil rin dövlət nəzarətində olması. Bu ən vacib məsələlərdən biridir. Bu gün uŐaqların bədii zövqü, estetik baxıŐları, elmi bilik və bacarıqlarını inkiŐaf etdirən, maarifləndirici jurnalların olmasına baxmayaraq əfsuslar olsun ki, lazımı ünvana  atdırılmır. Nəticədə həmin jurnal v  d rgil rin kimin üçün  xarıldıĝı bəlli olmur.

2.  vv lki illərlə müqayisədə n srd  mövzu rəngarəngliyi, üslub polfonizmi, nəsrin janr imkanlarının geniŐl ndirilm si diqqəti cəlb etsə də, uŐaq n sri kiçik oxucu sindromundan qurtula bilmir.

3. Vətənin təbiəti, tarixi, ədəbiyyatı, qəhrəmanları haqqında geniŐ epik planda əsərlərin yazılmasına böyük ehtiyac duyulur.

Doĝrudur, 2016-cı ildə uŐaq n sri  rn kl rində mətndə yeni g ziŐm l r, yeni tərtibat v  quruluŐ, müasir mövzu axtarıŐları olmasına baxmayaraq ədəbi proses hələ də ilin bədii hadisəsinə  vril r k uŐaq əsərlərinin axtarıŐ mərhələsini keçməmişdir. Ümid edirik ki, uŐaq nəsrinin inkiŐafı, həyat ger klikl rinin geniŐ epik planda təsviri yaxın gələcəkdə bu sahədə uŐaqların z vq n  oxŐayan, onların m tali sini geniŐl ndir n v  bədii z vq n  formalaŐdıran yeni əsərlərlə gündəmdə olacaqdır.

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

QIRIQ AT

Balaca Barış
 Minmişdi ata.
 Düş dedi ana,
 Düş dedi ata.
 Evin güncündə
 Yıxıldı atı.
 At onu yıxdı,
 O atı yıxdı,
 Mən bilmədim.
 Bir onu gördüm.
 Atı qırıqdı.
 Alıb çiyinə
 O qırıq atı,
 Yolu piyada
 Geri qayıtdı.

HƏYƏTƏ SİĞMAYAN...

Oğlum İftixar,
 Yuxudan durar,
 İtə daş atar,
 Quşa daş atar.
 Nəyi görərsə,
 Ona sataşar.
 Dinc durmaz əli,
 Hamını bir-bir
 Dişləyər əli.
 Dinc durmaz dili,
 Sözləri bir-bir
 Üyüdər dili.
 Gündüz hər yerə

Dəyər ayağı,
Gah hinə, evə
Girər ayağı.
Amma yatanda
Qorxar İftixar.
O yana baxar,
Bu yana baxar,
Gündüz həyatə
Sığmayan oğlan,
Gecə balaca
Qucağa sığar.

DEYƏSƏN...

Yağış yağır, isladır,
Çölü, daşı, torpağı.
Qızım yerin üstünə
Sərir güllü yaylığı.

Deyir yer islanmasın,
Tez - tez o yerə düşür.
Dünyanı qorumağı,
Deyəsən, başa düşür.

İŞIQ MÜƏLLİMİ

Montyor Dadaş əmi
İşiq çəkir evlərə.
O, bu boyda işığı
Hardan çəkir hər yerə?!

Gedib hardan gətirir,
İşıqları görəsən?
Elə bil gəlib deyir:
-Riyaziyyat dərslərini,
Yaxşı öyrən, ay Həsən.

-Dur dərslər oxu, ay Sevinc,
İşıqların içində
Gülən Dadaş əmidir.
Bilirsən, kəndimizin,
O işiq müəllimidir.

QARTOPU

Uşaqlar, qartopunu
Haraya atırsınız?
Əlinizdə qarı siz
Niyə ağladırırsınız?

QIRAT - QIR AT

Sevinc tutdu Azadın
 Qulağından qəflətən.
 Dedi: - Azad, ay Azad,
 Koroğlunun atının
 Adı nə olub de sən?
 Azad söylədi:
 -Qırat.
 Sevinc dartdı qulağı,
 Yaman qışqırdı Azad:
 -Düz deyirəm də, Qırat.
 Sevinc dedi:
 -Ay, Azad,
 Qılağını sən özün,
 İndi demədin qır at?

SEVİNCİN SAĞ ƏLİ

Arı qonub Sevincin
 Sağ əlinin üstünə.
 Sol əlini gizlədir-
 El yığışıb səsinə.

Dostları da qoşulub
 Sevincin naləsinə.
 Deyir Gülnarə, Narınc:
 -Sol əlinlə vur, Sevinc,
 Arının kəlləsinə.

-Nə deyirsiniz, uşaqlar?
 Gedin deyın nənəmə.
 Sol əlimi göstərsəm,
 Arı vurur əlimə.

Sevinc karıxdığından
 Unudub sağ əlini.
 Guya özgə əlidir.
 Biimir arının altda,
 Qalan da öz əlidir.

YENƏ DƏ...

Saçlarımı darayıb,
 Əl - üzümü yuyuram.
 Mən yemək də bişirib,
 Mən yuxa da yayıram.

Yuxudan tez dururam,
 Evciyimi qururam.

D ş m ni yuyuram,
C c ləri sayıram.

Anam bəyənir mənim
Evciyimi, işimi.
Bir uşaq oğurlamaz
Evciyimd n şirnimi.

Hər bir işdə qoçağam-
Ancaq neyləyim ki mən
Yenə də balacayam
Babamın  liyind n.

QUŞLARIN PAYI

Aysu baxçadan
 z m yığanda,
Alag z s r  
Ona baxanda,
Döndü sevincdən
Ürəyi qana.
Bir salxım  z m
Pay qoydu ona.

TUMLAR

Bir stəkan tum
 kdim torpağa.
Sonra bařladım,
Mən darıxmağa.

Keçdi saatlar,
Keçdi günlərim.
Nə vaxt g y r r,
Tumlarım mənim?

Eşdim torpağı-
Tumların  oxu
Yoxa  ıxıbdı.
Yarısının da
Əli  ıxıbdı.

Gördüm yarısı,
Ayaq a ıblar.
O biriləri də,
Yəqin qa ıblar.

AY İŞİĞİNDA

-Ata, mənə bant al
Ay işiğindən.

-Baş üstə, qızım.
 -Ata, mənə don al,
 Göy qurşağından.
 -Baş üstə, qızım.
 Qoy Ay gəlsin yaxına,
 Çıxım dağın başına,
 Sənə bant kəsim uzun.
 Qoy hələ yağsın yağış,
 Açılsın göy qurşağı.
 Səni alım çiynimə,
 Dart, sal onu aşağı.

ARIDAN QORXAN

Mən qorxmuram heç nədən,
 Nə ayıdan, pələngdən.
 Nə ölümdən, ilandan
 Nə tufandan, küləkdən.

Hanı əjdaha, div, şir,
 Məni görüb qaçmasın.
 Amma məni, ay aman,
 Təkcə arı sancmasın.

MƏHƏBBƏT OĞLAN

Oğlum Kəramət
 Dost istəyəndi.
 Onun dostları
 Qabdı, ləyəndi.

Otdu, çiçəkdi,
 Kitabdı, daşdı.
 Elə bil suynan
 Bacı -qardaşdı.

Sevir hər şeyi,
 Daşı-torpağı.
 Sevir qızlara
 Qardaş olmağı.

Hamı səsləyir
 Kəramət oğlan.
 Elin içində
 Məhəbbət oğlan.

Mir SABİR

AYDAN VƏ ÇAYDAN

Nənə dedi Aydana:

- Qızım, dəymə çaydana.

Çaydan yaman istidir,
Acıqlıdır, hirslidir.

Sən ona durma yaxın,
Yanar əlin, ayağın.

Aydan baxmayıb sözə,
İstədi ki, çay süzə.

Fincanı doldu, daşdı.
Birdən yan üstə aşdı.

Çay buğlana-buğlana
Töküldü hər bir yana.

-Ay nənə, yandım, - deyə
Qız atıldı geriyə.

Bu an dil açdı çaydan:
-Məni bağışla, Aydan.

Eşitsəydin nənəni,
Yandırmazdım mən səni.

QARPIZ NİYƏ BATMADI

Yayın isti çağında,
Nənəngilin bağında,
Qoy sərin olsun deyə
Əmim qızı Səriyyə
Qarpızı suya atdı,
Qarpız əvvəlcə batdı.

Sonra da öz-özünə,
Çıxdı suyun üzünə.
Bunu görüncə Əkbər,
Dedi: - Mənə kim deyər
Qarpız niyə batmadı,
Su dibində yatmadı?

Qardaşına gülərək,
Bizim balaca Mələk,
Söylədi: - Sən yaxşı bax,
Qarpızın gör nəyi var?!
Əynində zolaq-zolaq
Dənizçi köynəyi var.

ŞAM

Şam şəkli çəkib
Kiçik Yasəmən.
Dedi: - Ata, bax...
Bəyənmisən?

Söylədim şamın
Qəşəngdir, qəşəng!
Ancaq sən onu,
Yana-yana çək.

Düşünüb bir az,
Dindi Yasəmən:
-Qorxuram varaq
Alışa birdən.

TƏLƏSİR

Tez-tez fit verib qatar
Çox sürətlə gedirdi.
Pəncərədən Etibar
Çölləri seyr edirdi.

Yolun kənarındakı
Ağacları görürkən,

Tez dönüb anasına
Uşaq söylədi birdən:

-Ay ana, bax, g r, necə
Aęaclar qaçır bir-bir.
Biz ř h r  gedirik,
Onlar k nd  tələsir.

Vaqif İSAQOęLU

MƏNƏ OXŞAYIR

Leyla g zg d ,
Baxdı  z n .
Bir g l ş qondu
O d m  z n .
O, g l -g l 
Dedi: -- Ay ana,
Mənə oxşayır,
Baxsana ona.

AYA BAX, AYA

Ulduzlar göydən
Baxıb g l rd .
Ayn  z nd n
Nur tökülürdü.

Çayın  st nd n
Keç nd  bu yaz,
Birdən sevinclə
Dill ndi Bəyaz.

-Nənə, ay nənə,
Aya bax, Aya.
Yuyunmaq üçün,
Qonubdu çaya.

Bəs niyə gecə
Yuyur üzünü?!
Axı Ay necə
Görür özünü?

-- Yatmağa gəlib
Ay çaya, qızım.
Çay lay-lay çalır,
Bax, Aya, qızım.

HOP-HOP

Qırmızı topu
Var İbrahimin.
Xoşuna gəlmir
Şar İbrahimin.

Yorulmaq bilmir
Top oynamaqdan.
Ona göz qoyur,
Hop-hop bayaqdan.

Bir təpik vurdu,
Göyə qalxdı top.
Hop-hop bu zaman
Oxudu: - hop-hop.

Dedi İbrahim:
- Gəl, oynayaq top.
Amma ağacdən
Enmədi Hop-hop.

DOVŞAN VƏ YOVŞAN

Axşamacan ovçular,
Çox gəzdilər hər yanı.
Dağda, düzdə, çəməndə
Tapmadılar dovşanı.

Haçaqulaq dovşanın
Necə qutardı canı?
Axı dovşan qoynunda
Demə, gizlədib dovşanı.

ULDUZLAR

Göyün  z nd 
Ulduzlara bax.
Ağ paltar gey n
O qızlara bax.

G n batan kimi
G lt k a ırlar.
Səhərə qədər
İşiq sa ırlar.

Necə mehriban,
Ş ndi ulduzlar.
Bizə g z vurub,
G l rl r onlar.

Ulduzlar həm də
Ağdı, sarıdı.
G n şl  Ayın
Balalarıdı.

NAR BIŞM YİBDİ

İbrahim bağda
Baxırdı g l .
Bir nar  z r k
G t rd   l .

İkiy  b ld 
Ortadan narı.
Sonra  ağırdı
Tez uşaqları.

Dedi: - Bir baxın,
Yetişm yibdi.
G n istisində
Nar bişm yibdi.

Ağ dənələri
Qızarsın gərək.
Gedək, ocaqda
Onu bişir k.

Təranə VAHİD

Qripin olmadığı yer

◆ Hekayə

Hər ümitsizlikdən və hər ümiddən sonra nağıl başlayır. Bizim də nağılımız belə başladı.

Bala dovşanın heyətə düşməyi ilə evə dönməyi bir oldu.

- Ana, ay ana, yenə xəstələnirəm. Burnum axır, boğazım qıdıqlanır, gözüm sulanır, başım ağrır...

Ana dovşan əlini önlüyünə silə-silə təlaşla mətbəxdən çıxdı:

- Andıra qalsın qripi, balama göz verib, işıq vermir, indi biz başımıza haranın daşını salaq?

Ana balasını yatağa uzadıb ərinə zəng elədi.

- Əzizim, tez evə gəl, balaca yenə xəstələnib.

Talada anbardar işləyən ata dovşan işini yarımçıq qoyub başı alovlu evə gəldi.

Bala dovşanın yanaqları istidən od tutub yanırdı. O, qulağını sığallaya-sığallaya sayaqalayırdı:

- Çoooxlu dondurma istəyirəm, çoooxlu. Qarpız dondurması, çiyələk dondurması, kök dondurması...

Ata dovşan həyəcanlandı:

- Qızdırması var, limonlu çay vermişən, ayaqlarını sirkəylə silmişən?

Ana kədərlə dilləndi:

- Eləmişəm, hamısını eləmişəm, bəlkə həkim çağırmaq?

- Həkim neyləyəcək, bütün meşə qripə yoluxub. Körpəni də götürüb qaçaq bu meşədən, özümüzə başqa bir meşə tapaq, körpəmiz də sağlam, dərdsiz-qəmsiz böyüsün, - ana dovşan az qala ərinə yalvardı.

Bala dovşan bu sözləri eşidib zorla gözünün birini açdı.

- Hə, ana, gedək bu meşədən. Noolar, mənə qrip olmayan yerə aparın.

Ata dovşanın qulaqları sallandı, əlini-əlinə sürtə-sürtə sakitcə etiraz elədi:

- Bəs evimiz, işimiz, meşəmiz, Vətənimiz, bunlar necə olsun?

Ana dovşan susub daha heç nə demədi.

Ata dovşan bazara tərəvəz almağa getdi. Ana dovşan əriştə bişirmək üçün mətbəxə keçdi.

Söhbətin belə bitməsi bala dovşanın xətrinə dəydi, bikeflədi, küsdü, ona elə gəldi ki, ata-anası onu noxud boyda da istəmir. Yatağından qalxıb tələsik paltarını geyindi. Gözləri dolmuşdu, dodaqları titrəyirdi, ayaqları əsirdi. Stolun üstündəki ailə şəklini gödəkcəsinin cibinə qoyub evi tərk etdi.

Bayırda quşbaşı qar başlamışdı. Bala dovşan hoppana-hoppana yaşadıkları yerdən xeyli aralandı. Heç kimin onu görməyəcəyinə əmin olandan sonra acı-acı ağladı:

- Atam razı olmadı ki, qripsiz yerə gedək. Eybi yox. Qripsiz yeri axtarıb  z m tapacam. Sonra da meşənin bütün bala dovşanlarını o qorxusuz yerə aparacam.

Bala dovşan  z-özüylə danıřa-danıřa meşədən xeyli aralanmıřdı. Quşbaşı qar xırda qara  evirmıřdi. Bir tərəfdən də axşam d ř rd . Alatoranda sıldırımlı qayalar canavar ağız kimi vahiməli görünürdü. Meş d n qəribə, qorxulu səslər gəlirdi.  z  də yorulub  ld n d řm řd .

- Bəlkə, geri qayıdım, isti yuvama, atamın-anamın yanına - t r dd dl  mızıldandı.

- Yooxxx, - deyib elə hoppandı ki, qarřıdaki g lm  y  d řd . Buz kimi su evv lc  canına yağı kimi yayıldı:

- Oxxxay!!!

Sonra titrətmə onu tutdu:

- So-so-so-yuqdu, çox so-so-soyuqdu...

Dovşan  etinlikl  g l n kənarına çıxdı. G l n k narındaki t p ciyin üstündə oturanda elə bil dünyanın o bařından səs gəldi:

- Əcəb oturacaq tapmısan? Barı rahatdırmı?

Bala dovşan cəld ayağı qalxıb qorxusundan k k l di:

- S     n kiiiiimsss n?

Qoca tısağı xıřıltılı s sl  g ld .

- Xı-xı-xı-xı. Tanımadın?

Dovşan tısağını indi tanıdı.

- Oyyyyyyoyyyy, tısağı baba, bu s ns n?! Mən qripə yoluxmuř kimsəsiz, çarəsiz, bapbalaca dovşanam.

- Qrip olmusan? Bəs bu soyuqda, burda n  veyill nirs n? Gərək indi yataqda uzanıb umacdan,  riřt d n i y din.

Balaca dovşan  z n  haqq qazandıрмаq istədi:

- Tısağı baba, qripin olmadığı yeri axtarıram, bəlkə sən deyəsən, o yer burdan çoxmu uzaqdadı?

- Belə qarda-boranda? - Qoca tısağı ləzzətlə g ld . - Xa-xa-xa-xa!!! Uşaq ki, uşaq...K rp  ki, körpə, d ř qabağıma, yoxsa qulaqlarını bir az da mən əkib uzadaram!

- Bala dovşan tısağının yanına d ř b tısağaların qədim mağarasına gəlib çıxdı. Böyük tısağı ailəsi onu mehribanlıqla qarřıladı. Ömründə dovşan görməyən bala tısağalar bala dovşanın ha a qulağına iřar  edib g l řd l r.

Balaca dovşanın halı pis olduğundan tısağı nənə köhnə n nniy  yarpaq d ř yib dovşanı yatağı uzatdı. Tısağaların tibb bacısı dovşana otlardan hazırladığı məlhəm i irtdi. Cadug r  oxşayan qarı yandırdığı otların t st s n  dovşanın bařının üstündə h rl yib ona tısağı resepti ilə hazırlanmıř řorba verdi. D zd , bütün bunlar xeyli  ekdi; tısağalar  ld n zir k deyillər. Bir az sonra rahatlanmış dovşan balası řirin yuxuya ketdi...

Sizə kimdən deyim, kimdən danıřım - dovşanın ata-anasından. Onlar balaca dovşanı yatağında tapmayanda qulaqlarını d smal edib g z yařlarını axıtdılar. Xəstə balaları hara gedə bilirdi? Bəlkə onu qrip mələyi aparıb? Meş nin sakinləri bir-birinə dəyib balaca dovşanı axtarsalar da, axırda yorulub evlərinə dağılıřdılar. Hələ bir az da bala dovşanın qarasına danıřdılar ki, adam da xəstəliyə görə  z doğıma meş sini atıb gedər?

Meş nin balacaları da dostlarının bu hərəkətinə haqq qazandıra bilmədilər. Kor-peřiman evlərinə dağılıřdılar.

Bu hadisədən Ata dovşan  z n  gel  bilmirdi. Elə hey oğlu   n qan-yař t k rd .

Bala dovşansa tısağı mağarasında yatırdı. Səhər yatağından xeyli g mrah oyansa da, d n n olanları xatırlayıb bikefl di. Anası   n elə darıxdı ki, burnunun ucu g yn di. Amma elə ki g z yařını töküb y ng ll řdi, meşənin

balalarını xilas etmək üçün qripsiz yeri axtarıb tapacağını qət elədi. Başını yastıqdan qaldırdı. Yatağının küncündəki səbətə müxtəlif bitki kökləri, ləpələr, meyvə qurusu yığışdılar. Tısbağa nənə onun üçün qarğıdalı qovurmuşdu. Bala dovşan bunları görəndə gözlərinə işıq gəldi.

Tısbağa baba çəliyinə söykənə-söykənə gəlib onun yatağının başında dayandı:

- Tısbağaların zirzəmisində hamıya pay var. Ye, cana-qana gəl, - dedi.

Bala dovşan səhər yeməyindən sonra qonaqpərvərliyə, qayğıya, nəvazişə görə tısbağa ailəsinə təşəkkür edib getmək istədiyini bildirdi.

Tısbağa baba onu kənara çəkib öyüd-nəsihət verdi:

- Birbaşa evə qayıt ha, yoxsa bir il də yol gəlməli olsam, gəlib dərşini verəcəm.

Balaca dovşan and-aman elədi ki, evə qayıdacaq. Elə ki sağollaşib ayrıldı, evlərinə qayıtmadı. Getdikcə soyuq, qar arxada qalırdı, havalar istiləşirdi. Xeyli gedəndən sonra yoluna qocalıqdan tükünü tökmüş bir qarğa çıxdı. Hər şeylə maraqlanan qarğa balaca dovşanı dilə tutdu:

- İgid, tək-tənha hara belə?

Balaca dovşan inamla dilləndi:

- Qarğa nənə, qrip olmayan yerə gedirəm, belə bir yer tanıyırsan?

Qara Qarğa ufuldadı:

- Ayy, ayyy... qripdən danışma. Sən bilməzsən, böyüklərin bilər, çox zəngüləli, məlahətli səsim vardı. Otuz il əvvəl qrip oldum, gül kimi səsim zay oldu, odu-budu, qar-qar qarıldayırım.

Dovşanı heyrət bürüdü.

- Doğrudan?

- Bəs nə? Səs deyirəm ey...

- Yazıq Qarğa nənə! Qrip hələ mənim səsimi pis günə salmayıb, amma hər dəfə boğazımı qıdıqlayır.

Qarğa başını buladı:

- Bəla yaxınlaşır, mənim günümə düşmək istəmirsənsə, qaç buralardan, özünü xilas elə. Qripsiz yer tapan kimi mənə də xəbər elə, - deyib vizit kartını balaca dovşana verdi.

Dovşan qarğadan ayrılıb adamların yaşadığı yerə gəlib çıxdı. Dovşanı görəndə uşaqlar bir anda onun başına yığışdılar. Balaca oğlan dovşanın qulağından tutub qaldırdı.

- Sən qəşəng dovşansan, mənim kitabımda sənənin şəklin var.

- Qulağımı çəkmə, - dovşan balası bozardı.

Uşaqlar onu yaxındakı bostana apardılar. Dovşanla yenidən qaçdı-tutdu oynayırdılar ki, bostançı gəlib çıxdı. Səsini başına atdı:

- Gör mənim bostanımı nə günə qoymusunuz, axı belə olmaz!

Uşaqlar göz qırpımında qaçıb aradan çıxdılar. Dovşan meydanda tək qaldı.

Kişi sevincək dilləndi:

- Göydə axtarırdım, yerdə əlimə düşdün, - deyib onu yerdən qaldırdı.

- Səni yaxşı-yaxşı bəsləyəcəm, böyüdəcəm, nəvəm cox zəifdi, tez-tez qrip olur, həkim məsləhət görüb ki, dovşan əti yesə, ətə-qana gələcək, - dedi.

Bala dovşan qorxudan tir-tir əsdi.

Eşitdikləri sözlərdən uşaqlar özlərini itirdilər. Kişi dovşanı səbətin altına salıb çıxıb getdi.

Kişi bostandan çıxan kimi çəpərin o üzündə gizlənən uşaqlar gəlib dovşanı azad etdilər. Uşaqlardan birinin anası dovşana kələmdən köynək tikdi, biri kökdən çomaq düzəltdi, birinin nənəsi bala dovşanı diqqətlə dinləyəndən sonra məsləhət bildi ki, qrip bütün dünyanı bürüyüb. Ona görə də ağılı başına yığıb evlərinə qayıtsın.

Evə qayıtmaĝa  z  olmadıĝından bala dovşan yaxşı adamlarla saĝollaşıb tələsik oradan uzaqlaşdı. Yollar onu böyük bir səhraya gətirib çıxardı. Dovşan isti quma sərilib pıçıldadı:

- Belə yerdə qrip olmaz. Axtardıĝım yer elə buradır.

Qumun altında kimsə asqırdı. Dovşan kənara tullandı. Qızıl ilan başını qaldırıb fıslldadı:

- Bir h ft di ilan qripi olmuşam, bütün gün asqırıram, belə getsə qrip axırımıza çıxacaq. Sən kims n, burda neyləyirsən?

Dovşan başına gələnləri qızıl ilana danışdı. İlan məsləhət gördü ki, fikirləşmədən evlərinə qayıtsın. T k onların meş si yox, bütün Yer kürəsi qripə yoluxub.  z  də ikiyayaqlıların ucbatından. Bala dovşan key-key ilana qulaq asıb sonra yoluna davam etdi. Birdən səhrada bir vadiy  rast gəldi. Burda yaşıllıq vardı, su vardı. Bərk susamışdı. Suya yaxınlaşanda şəkli suya d şd .  z əksini suda g r nd  atası, anası, meşələri, yuvaları  c n burnunun ucu g yn di. Qərara gəldi ki, evlərinə qayıtsın.

Yollar indi onu doĝma meşəsinə aparırdı. Yolüstü qızıl ilana baş  ekdi, qarĝaya hər yerdə qrip olduĝunu dedi, adamlara məsləhət bildi ki, a ıq havada çox gəzib-dolaşsınlar, tısb ĝa ailəsinə uzunömürlülük arzuladı. Doĝma meş l rin  ayaq qoyanda, qəribə hiss keçirdi. Ürəyi sürətlə d y n rd . Otlar, aĝaclar, yarpaqlar ona o qədər doĝma görünürdü ki...

M h ll l rin  günorta çatdı. Bazar g n  olduĝundan dovşanlar bostanda şitil  kirdil r. Balaca  z bostanlarına çatıb  p rd n boylandı. Atası asta-asta yer bell yir, anası şitill ri ləkə d z rd .

Balaca g nahkarcasına pıçıldadı:

- G r n kim gəlib!

Bel atanın əlində qaldı, ana sevincindən  z n  itirdi...

... O gün bala dovşan xəbər edib meşənin bütün sakinlərini talaya yıĝdı. Çox h y canlıydı. Böyüklər, k rp l r g z n  ona dikib n  deyəcəyini gözləyirdilər. Bala dovşan k t y n  st n  çıxıb əvvəlcə ata-anasından, sonra da bütün meşə sakinlərindən üzr istədi.

- Mən qripə görə bütün meşədən k sm şd m. Düşünürdüm ki, daha rahat, daha təhlükəsiz, daha isti bir meşə taparam. Getdim, bir gün anladım ki, dünyanın  n gözəl yeri,  n isti yuvası,  n təhlükəsiz yeri elə mənim doĝulduĝum bu meş ymiş...

Əziz k rp l r, xəstəliklər, yanĝınlar olsa belə, torpaĝınızı t rk etməyin. X st likl rl  mübarizə aparın, aza qane olub ehtiyaca qalib gəlin, yanĝın olanda odu söndürən, amma yalvarıram, meş nizi, evinizi, doĝmalarınızı heç vaxt, heç vaxt t rk etməyin...

Bu yerdə bala dovşan g z yaşlarını saxlaya bilmədi.

Bütün meşə ona qoşulub aĝlayırdı...

Bütün naĝılların sonunda göydən nəsə düşür. Bu dəfə ümid d şd . Bütün meşə ümid işĝində gülümsəyirdi...

Vüqar HAQVERDİYEV

SEHRLİ TÜTƏK

◆ İki hekayə

Biri vardı, biri yoxdu, gözdən-qulaqdan uzaq Qaraxanlı meşəsinin yaxınlığında Çəkməçilər kəndi vardı. Kəndin adı burada yaşayan məşhur çəkməçilər ailəsi ilə bağlı idi. Onlar dədə-babadan çəkmə tikmişdilər. Palçıqlı, çala-çuxurlu kənd yollarında tikmə ayaqqabıların əvəzi yox idi. Ancaq təqribən on il əvvəl bu ailə qəfildən yoxa çıxmışdı. Onları bir də gördüm deyən olmamışdı. Evləri isə içindəki bütün əşyalarla olduğu kimi dururdu. Bu sirr müəmma olaraq qalırdı. Buna baxmayaraq, maraqlı idi ki, kənddə yenə də tikmə ayaqqabılar dəbdə idi. Özü də eynilə çəkməçilər ailəsinin tikdiklərinə bənzəyirdi. Onları hamının Zəhra xala kimi tanıdığı bir dul qadın satırdı. Bu qadın, dediyinə görə, şəhərdəndi. Satdığı malları şəhərdə yaşayan, vaxtilə çəkməçilər nəslindən olan qızla evlənmiş bir sahibkarın sexindən alırdı. Kəndbəkənd gəzib çəkmə satmaqla çörək pulu qazanırdı...

Çəkməçilər kəndində 10 yaşında bir oğlan vardı. Adı Vaqif idi. O, əlinə keçən dəmir-dümdürdən, taxta-tuxtadan, qarğı-qamışdan nə istəsən düzəldə bilirdi. Hamı deyirdi ki, bu uşağın əlləri qızıldır.

Bir dəfə Vaqif uşaqlarla oynayanda yoldan traktor keçirdi. Traktordan bir neçə qamış yerə düşdü. Uşaqlar qaçıb hərəsi bir qamış götürdü. Başladılar bir-bir onları dizləri ilə sındırmağa, sonra da ayaqlarının altına atıb əzməyə. Bu, Vaqifin xoşuna gəlmədi, payına düşən qamışı götürüb evlərinə getdi.

Evlərində heç kim yox idi. Həyətdəki sevimli armud ağacının altında oturub qamışın o tərəfinə - bu tərəfinə baxdı. Çox fikirləşdi, az fikirləşdi, axırda evdən bıçaq götürüb qarğıdan tütək düzəltdi.

İşi özünün də xoşuna gəldi, əlini tütəyə sürtüb sığal çəkdi. Birdən tütəkdən qəribə səs çıxdı. Uşaq diksinib tütəyi əlindən yerə saldı. Elə bildi ki, onu qara basır.

Tütəyi götürüb yenidən sığalladı. Bu dəfə lap aydın səs eşitdi:

-Ey Vaqif, təəccüblənmə, danışan mənəm. Mən cansız bir qarğı idim. Sən məni dəcəl uşaqlar kimi qırmadın, tütək düzəldib həyat verdin. Bundan sonra əlini mənə sürtüb nə arzulasan, həyata keçəcək. İndi, de görüm, nə arzulayırsan?

Vaqif heyrətə gəldi. Çaşqınlıq içində qalmışdı. Arzuları çox idi. Hansını desin?... Qərara gələ bilmirdi. Çox fikirləşdi, az fikirləşdi, ancaq bir arzu seçib deyə bilmədi. Başını qaldırıb armud ağacına baxdı. Üstündə bir dənə də olsun meyvə qalmamışdı. Hamısını dərib yemişdilər.

Tütəyə sığal çəkib dedi:

-Tütək, istəyirəm bu ağacın üstü armudla dolsun!

Söz ağızından çıxan kimi tütək incə s sl  z y ld di. Yuxarıdan bir armud Vaqifin çiyinə dəyib yerə d şd . Uşaq baxdı ki, armud ağıacının  st  yetiřmiř meyv l rl  doludur. Ağızı sulandı. Yerə d ş n sapsarı, d ymiř armudu götürdü.  st n  silib ləzzətlə diřin   kdi. Sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Armudu yeyə-yeyə daha nə arzulamaq haqqında d ş nd ...

Birdən  t rp dici qarılı səsi gəldi. Bir qara qarğa qarılıdaya-qarılıdaya armud ağıacına qondu. Vaqif qeyri-ixtiyari tütəyi yuxarı qaldırıb "kiř-kis" etdi ki, onu qovsun. Qarğa elə bil bunu g zl yirmiř, o saat dimdiyi ilə tütəyi onun əlindən alıb Qaraxanlı meřsin  tərəf uçdu. Bu meř  haqqında kənddə qorxulu rəvayətlər gəzirdi. Deyirdilər, guya orada hər cildə girm yi bacaran Qorzilla adlı bir cadug r var.  lind n hər pis əməl gəlir. Qorxusundan heç kim meřy  t k getmirdi.

Fikri tütəyin yanında olan Vaqif hər řeyi unudub qarğanın dalınca qaçdı. Qarğa  z n  meř liy  vurdu. Uşaq da meřy  girdi. Az qaçdı, çox qaçdı, yorulub dayandı. Meř  haqqında danıřılanlar yadına d ş nd  qorxu canını aldı. B d nin   ř tm  d şd . Ehtiyatla ətrafı nəzərdən keçirməyə bařladı. Birdən qara qarğa g z n  satařdı. Quş, dimdiyində tütək, yaxınlıqdakı ağıacın budağından ona baxırdı.

Vaqif dedi:

-Qarğa, xahiř edirəm, tütəyi ver, axı onu mən d z ltmiř m, istəsən sənə...

Qəfildən g ll  səsi gəldi. Vaqifin s z  ağızında yarımçıq qaldı. Qarğa ağıacd n yerə düşüb  palamağa bařladı. Tütək dimdiyindən çıxıb uşaq a sarı diyirl ndi.

Vaqif qorxudan g z n  yumub yerə qısılmıřdı. G z n  açanda bařının üstündə ovçu geyimində, əlində qořal l  t f ng olan yek p r bir adam gördü. Sərt sifəti, ifad siz gözləri vardı, yerli adama oxşamırdı.

Ovçu əyilib yerdən tütəyi götürdü, o tərəfinə, bu tərəfinə baxıb dedi:

-Balaca, burada n  edirsən?

Vaqif qorxu içində idi, ancaq  z n   l  alıb dedi:

- mi, tütək d z ltmiřdim, qarğa əlimdən alıb bura uçdu, mən də onun dalınca qaçdım.

Ovçu dedi:

-Yaxşı  l qabiliyyətin var. Adın nədir?

Vaqif adını dedi.

Ovçu dedi:

-Çox yaxşı, Vaqif, bura meřsinin ortasıdır, eviniz  yolu tapa bilməyəcəksən.

Yaxısı budur, gedək s ni eviniz c n  t r m.

Vaqifin ov udan g z  su i m di. Yerdə  abalayan qarğanı göstərib dedi:

-Yaxşı, ancaq bu qarğa yazıqdır, yarasını bağılayım, sonra gedək.

Ovçu dedi:

-O ifrit nin n yin  yazıgın gəlir, sənin tütəyini oğurlamamıřdı? Onun bařını  zm k lazımdır!

Ovçu  lini kəmərinə bağıladığı naxıřlı qını olan x nc rin dəstəyinə apardı. Vaqif  z n  qabağa verib dedi:

-Yox, o, yaralıdır, ona kömək etmək lazımdır!

Ovçu n  fikirl řdis , əlini saxlayıb dedi:

-Yaxşı, necə istəyirsən elə et!

Tütəyi əlində oynada-oynada aralanıb k nard  bir k t y n üstündə oturdu.

Vaqif qarğanı götürüb yarasına baxdı. G ll  quşun ayağına s rt n b ke miřdi, elə də ciddi zədə deyildi. Ancaq qarğanın qanadlarının lələkləri bir-birinə dolařmıřdı, ona görə də u a bilmirdi. Tez qarğanın yarasını palıd ağıacının yarpağı ilə silib təmizlədi, yařıl otl  bağıladı, qanadlarının dolařıgını a dı.

Birdən qarğa dil açıb pıçıldadı:

-Balaca, sənə pislik etdiyimə görə məni bağışla. Sənin bu xeyirxahlığını heç vaxt unutmam!

Vaqifin heyrətdən ağız açıla qaldı. Bu gün, deyəsən, doğrudan da, nağıllar aləminə düşmüşdü. Ovçu eşitməsin deyə qarğanı bir qədər də kənara aparıb yavaşcadan dedi:

-Qarğa, mənim yerimə kim olsa belə edərdi. Heç kimi darda qoymaq olmaz.

Qarğa dimdiyi ilə ovçuya işarə edib pıçıldadı:

-Sənə bir sirr açacam. O, ovçu deyil, qiyafəsini dəyişmiş cadugər Qorzilladır.

Qorzilla adını eşidəndə Vaqifin rəngi qaçdı.

Qarğa dedi:

-Qorzillaya qul kimi işlətmək üçün bir oğlan uşağı lazım idi. Məcbur etdi ki, mən gətirim, yoxsa balalarımı öldürəcəkdə. O da, bəxtindən, sən oldun. Mənə diqqətlə qulaq as, meşənin ortasında yan-yana durmuş qoşa palıd ağacı var. Onların arasından gözəgörünməz, tilsimli bir məkana keçid var. O məkani Qorzilla magiya ilə yaradıb. Oğurladığı insanları həmin yerdə saxlayır. Onları gecə də, gündüz də işlədir.

İnsanların darda olduğunu eşidəndə Vaqif həyəcanla dedi:

-Mən onları xilas etməliyəm!

Qarğa dedi:

-Bu, çox təhlükəlidir.

Vaqif dedi:

-Mən heç nədən qorxmuram, onları qurtarmaq lazımdır!

Qarğa dedi:

-Kömək etmək istəyirsənsə, onda mən deyənlərə əməl etməlisən. Qorzilla yolda sənə su versə içmə, elə et ki, o görməsin, tök yerə. Onun içində çox güclü yuxu dərmanı var. Sonra özünü vur yuxululuğa. O, səni çiyinə alıb aparacaq.

Bu zaman ovçunun səsi gəldi:

-Ey balaca, orda nə çox yubandın, gəlmirsən?

Ovçu ayağa qalxıb Vaqifə sarı gəldi. Vaqif tez Qarğanı göyə buraxdı.

Ovçu dedi:

-Nahaq buraxdın onu, gedib yenə də pislik edəcək.

Vaqif özünü eşitməməzliyə vurub dedi:

-Əmi, gedək, bir azdan qaranlıq düşəcək, evdə narahat olarlar.

Ovçu dedi:

-Balaca, bu tütək heç çalmadı. Səhərdən üstündə əlləşirəm, heç səsi də çıxmır.

Vaqif dedi:

-Verin, evdə baxıb düzəldərəm.

Tütəyi ovçudan alıb kəmərinə taxdı.

Yola düşdülər. Bir az getmişdilər ki, ovçu çiyindən asdığı su qabının qapağını açdı, qapağa su töküb Vaqifə uzatdı.

-Hava istidir, yəqin susamısan?! Götür iç, bulaq suyudur.

Vaqif suyu başına çəkmək istəyəndə qarğanın sözləri yadına düşdü.

Gözünə sataşan bir kola işarə edib dedi:

-Əmi, elə bil o kol tərpendi, deyəsən içində dovşan gizlənib?!

Ovçu kola tərəf gedəndə tez suyu yerə töküb qapağı ağızına tutdu. Ovçu əlini salıb kolu yoxladı.

-Balaca, orada heç nə yoxdur, sənin gözünə görünüb.

Vaqif yuxusu gələn kimi əsnədi, su qapağını ovçuya uzadıb dedi:

-Əmi, bu, nə yaxşı su idi, xoşum gəldi, ancaq nədənsə birdən-birə yuxum gəldi.

Vaqif yerə yıxılıb  z n  yuxululuęa vurdu. Ovçu əllərini bir-birinə sürtüb dodaęının altında n  isə mızıldadı. Bir anda nəhəng, bədəni t kl , iri dişli, uzun qulaqlı, əcaib görkəmli, qorxunc məxluqa çevrildi. İri əlləri ilə uşaqı  iyinin  alıb yoluna davam etdi.

Bir azdan qaręa dey n qoşa palıdlara çatdılar. Aęacların arasından ke end  boşluęa düşdülər. Vaqifin az qaldı ürəyi aęzına gəlsin. Sonra g cl  hava axını onları nasos kimi sovurub bir xarabalıęa atdı. G yde bayquşa, yarasaya oxşar əcaib quşlar uçurdu. Hər tərəfdən uęultu, ulaşma səsləri gəlirdi.

Qorzilla,  iyində uşaq, xarabalıqdan keçib böyük bir qalanın yanına gəldi.  lini qala divarına s rtd . Divar aralandı, i eri keçdi. Qalada pill k nli bir quyuy vardı. İ ind n işiq gəlirdi. Qorzilla uşaqı quyunun dibinə d şd rd . İri bir dəmir qapının qıfılını a ıb emalatxanaya oxşayan bir otaęa girdi. İ erid  adamlar vardı. Vaqifi  z quyulu yerə uzadıb fisıldaya-fisıldaya əmrlə dedi:

-Sizə köməkçi gətirmişəm. Bir azdan ayılacaq. Ona nə etmək lazım olduęunu başa salarsız!

Sonra Qorzilla çıxıb dəmir qapını baęlayıb getdi. O gedən kimi Vaqif ayaęa qalxdı. Adamlardan biri uşaqa yaxınlaşdı.

Vaqif gördü ki, bu Zəhra xaladır, t ecc bl  soruşdu:

-Zəhra xala, siz burda n  edirsiniz?

Zəhra xala dedi:

-Ay bala,    ildir ki, Qorzilla məni oęurlayıb burda əsir saxlayır. Mən şəhərdə yaşıyırdım. T k adamam, heç kimim yoxdur. Kasıb ılıqdan əziyyət  ekdiyim   n bazarda ticarətlə m şęul olurdum. Bir gün bir qoca kişi gəldi ki, mənim oęlumun bir  ekm  sexi var. Çox ayaqqabılar tikirlər. Ancaq şəhərdə bu cür  ekm l rin alıcısı yoxdur. Sən aparıb onları kəndlərdə satsan, həm  z n qazanarsan, həm də biz. Bir-iki dəfə yoxladım, alındı.  ekm l ri qoca  z  gətirirdi. Ondan sonra bazardan ayrılıb ancaq  ekm  satmaqla m şęul oldum. Kəndlərin hamısında tanındım.

Alver qızışanda həmin qoca dedi ki, gedək sənə  ekm  sexini göstərim, bundan sonra  z n get al, apar sat. Daha mən çox qocalmışam,  ld n düşmüşəm, gəlib-gedə bilmirəm. Mən də razılaşdım. Fikirləşdim ki, birdən qocaya bir şey olar, qalaram  r ksiz. Sex  gedəndə yolda mənə su verdi i dim, huşum getdi. G z m  açanda  z m  burda gördüm.

Vaqif dedi:

-He  nə başa düşmürəm, Zəhra xala, axı, mən sizi d n n kənddə görmüşəm.

Zəhra xala dedi:

-Oęlum, Qorzilla məni oęurlayandan sonra, qiyaf m  girib  z  k ndb k nd gəzib  ekm  satır. Biz isə onun   n burda ayaqqabı tikirik. Yəqin  şitmiş olarsan, sizin kənddə məşhur  ekm  il r ailəsi var idi?!

Vaqif dedi:

- şitmiş m, ancaq deyirlər, onlar harasa k  b l r.

Zəhra xala kənarda dayanıb kədərli baxışlarla onları izləyən adamları göstərib dedi:

-K  m yib l r, oęlum, onları da Qorzilla oęurlayıb. Bütün ailə burdadır. Artıq on ildir ki, onlar da Qorzilla   n işləyirlər.

Zəhra xala tikdikl ri ayaqqabıları Vaqifə göstərdi. Eyni ilə kənddə satılan  ekm l rd n idilər.

Zəhra xala dedi:

-Bax, burda gördüyün  ekm l ri sabah Qorzilla aparıb mənim qiyaf md  satacaq. O b d hyb t bizi bütün g n  işlədir. Yem y  də qara ürəkdən başqa heç nə vermir.

Vaqif bir adamlara baxdı, bir də  ekm l r , k m rind n tütəyi çıxarıb dedi:

-Narahat olmayın, mən sizi xilas edəcəm!

Əlini tütəyə çəkib dedi:

-Tütək, Qorzillanı yox elə, bizi də azad et!

Tütək bərkdən züyyəldədi, sonra gərginliklə titrədi, birdən necə qızdısa, az qaldı tütələsin. Vaqif qorxub onu əlindən buraxdı. Tütək o tərəfə, bu tərəfə uçdu, sonra Vaqifin qabağında havadan asılı dayanıb dedi:

-Ey Vaqif, mənim gücüm Qorzillanın tilsimini qırmağa çatmadı.

Vaqif məyus oldu. Ümitsiz halda soruşdu:

-Demək, biz buradan xilas ola bilməyəcəyik?!

Tütək dedi:

-Bircə yol var.

Vaqifin gözlərinə işıq gəldi.

-Hansı yol?

Tütək dedi:

-Gərək gözləyək, Qorzilla gəlsin. Elə etməlisən ki, o, məni götürüb bir hava çalsın. Ancaq belə mən onun seyrini qıra bilərəm...

Bir azdan Qorzilla gəldi. Vaqif tez tütəyi götürüb, həzin bir hava çaldı. Qorzilla musiqidən xoşlanıb dedi:

-Deyəsən, tütəyi düzəltmişən?

Vaqif dedi:

-Düzəlmişəm, istəyirsiniz yoxlayın?!

Qorzilla tütəyi ağızına alıb püflədi. Tütəkdən səs çıxmıdı. Bir də püfləmək istəyəndə birdən tütək onun ağızına girməyə başladı.

- Ay boğuldum, ay boğuldum, - deyə, Qorzilla nərildədi. Özünü ora-bura vurdu. Tütək isə onun boğazından keçib mədəsinə girdi. Qorzillanın daxilindən tütəyin səsi gəldi. Tütək mahnı çalırdı. Səs getdikcə güclənirdi. Səs artıqca Qorzilla da şişirdi.

Qorzilla şişdi, şişdi və birdən necə partladısa, hər tikəsi bir tərəfə düşdü. Onun magiya ilə qurduğu məkan əriyib yox oldu. Adamlar gördülər ki, meşədə qoşa palıd ağacının yanında dirlər. Sevinc hissi ilə Vaqifi qucaqlayıb alqışladılar. Cadugərin əsarətindən xilas olmuşdular.

Vaqif baxdı ki, tütəyin yanmış hissələri yerə səpələnib. Onları toplayıb qoşa palıdın dibində basdırdı. Azad olmuş adamlar meşədən çıxmağa yol axtarırdılar ki, qara qarğa uçub gəldi. Onlara yolu göstərdi. Gəlib kəndə çatdılar. Çəkməçilər ailəsi yiyəsiz qalmış evlərinə getdi. Zəhra xala da onlara qoşuldu. Vaqif isə öz evlərinə yollandı. Burda da nağıl bitdi.

UÇAN FİNCANLAR

Məhəmməd baba binamızın birinci mərtəbəsində yaşayır. O, zəhmətkeş, dünyagörmüş nurani bir kişidir. Evinin arxasında saldıqı gözəl bir bağçada ətirli gül-çiçəklər, müxtəlif meyvə və çöl ağacları var...

Bir gün Məhəmməd baba bağçada təmizlik işləri aparanda birdən çiyinə nə isə sürtülüb yerə düşdü. Kişi diksinib geri tullandı, yumşaq otların üstündə qəşəng bir fincanı görüb çox təəccübləndi. O fincanı əlinə götürüb yuxarı boylandı.

Üçüncü mərtəbənin eyvanında dostu Kərim kişinin nəvəsi balaca Səbiş dizinin üstünə qoyduğu yaraşlıq bir qutunu maraqla eşələyirdi. Qız birdən sevinə-sevinə qutudan həyəətə düşən fincanın nəlbəkisini çıxartdı. Fincanı

əlində göyərçin kimi tutub sürəhinin dəmir barmaqları arasından havaya buraxdı. Qabın üstünə gəldiyini görüb kişi tez özünü yaxınlıqdakı ağacın dalına verdi. Nəlbəki də yerə düşüb salamat qaldı. Məhəmməd baba onu da tez götürdü.

Səbiş eyni qaydada qutudakı bütün qabları balkondan "uçurdu". Kişi də onları bir-bir götürüb ağacın arxasına yığdı. Sonda qız qutunun özünü də tulladı və yaxşı iş görübmüş kimi, çəpik çala-çala evlərinə girdi. Məhəmməd baba qabları qutuya yığıb evlərinə apardı...

Bir neçə gündən sonra Səbiş həyətdə nənəsi və babası ilə bir yerdə görüb, onları evə çay süfrəsinə dəvət etdi. Arvadı Solmaz nənəyə tapşırırdı ki, çayı ogünkü fincanlara süzüb gətirsin. Çay gələndə Məhəmməd baba dedi:

-Bu fincanlar sizə tanış gəlir?

Səbişin nənəsi qalın eynəyini gözündə rahatlayıb fincanlara diqqətlə baxdı. Birdən necə heyrətləndisə, az qaldı eynəyi burnundan sürüşüb, yerə düşsün.

-Aaa...bu ki, gəlinimin cehizidir!.. Bura necə gəlib düşüb?!

Məhəmməd baba sınaqçı nəzərlə balaca Səbişə baxdı. Qız heç nə olmamış kimi dedi:

-Fincanları, mən balkondan uçurmuşam.

Baba və nənə təəccüblə qıza baxdılar.

-Balkondan uçurmusan?! Fincan da uçar ay qız?

Səbiş dedi:

-Niyə uçmur, cizgi filmlərində görməmişiniz, necə uçurlar?!

Baba dedi:

-Səbiş, o filmdir, filmdə hər şey olur. Sən görmürsən ki, bu fincanların qanadı yoxdur, onlar necə uça bilər?!

Səbiş dodağını büzüb, çiyinlərini çəkdi. Nənə dedi:

-Səbiş, sən axı bunları evdən necə götürmüşsən ki, bizim xəbərimiz olmayıb?

Bəs demədin ki, qablar dəyər Məhəmməd babanın başını yarar?

-Mən elə bildim onlar uçub qayıdacaqlar. - Səbiş ağılsındı.

Məhəmməd baba Səbişin başını sıgallayıb dedi:

-Səbiş bala, sən düz deyirsən, fincanlar uçur! Bax, uça-uça bizə gəliblər. Ancaq gələndə dedilər ki, onlar səndən yaman küsüblər, sən onları istəmirsən, çölə atmisan, ona görə də onlar sənənin yanına bir də qayıtmayacaqlar.

-Yox, qayıtsınlar, mən bir də onları çölə atmaram! - Səbişin gözləri yaşardı.

Məhəmməd baba dedi:

-Səbiş bala, nəinki onları, evdən çölə heç nə atmaq olmaz!.. Bilirsən niyə?

Səbiş fikrə getdi və birdən barmağını dişləyib dedi:

-Bilirəm, bilirəm, çünki onlar adamdan inciyər, küsər, uçub gedərlər, bir də qayıtmazlar, ev qalar bomboş!

-Ay sağ ol, düz tapdın! - deyər, Məhəmməd baba fincanlardan birini götürüb qulağına yaxınlaşdırdı, - Bax, indi bu fincan deyir ki, biz Səbişlə barışdıq, çaydan sonra onlara gedəcəyik.

Səbiş sevincindən atılıb-düşdü.

-Urraa, onları mən özüm aparacağam!

Çay süfrəsindən sonra balaca Səbiş Solmaz nənəyə stolu yığışdırmaqda kömək etdi. Onun yuyub təmizlədiyi fincan və nəlbəkiləri dəsmalla silib səliqə ilə qutuda öz yerlərinə qoydu. Sonra da qutunu qoltuğuna vurub Məhəmməd babanın yanına qaçdı.

-Biz gedirik evimizə!...

O gündən sonra Səbiş kimi görürdü, ona izah edirdi ki, evdən çölə heç nə atmaq olmaz.

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

ELÇİN

SÖZ AZADLIĞI TƏNQİDİMİZƏ NƏ VERİB?

Xalq yazıçısı Elçin oxucular arasında əsasən gözəl bir nasir və dramaturq kimi tanınsa da, həm də yüksək elmi-nəzəri səviyyəsi olan ədəbiyyatşünas-alim və tənqidçidir, zərurət hiss etdikcə ədəbiyyatımızın vaxtı çatmış, aktual problemlərini qaldıran geniş əhatəli məqalələri ilə mətbuatda çıxış edir, fikir və mülahizələrini ədəbi ictimaiyyətimizlə bölüşür. Bu yazılar hər dəfə böyük rezonans doğurur. Bir neçə vaxt öncə “525-ci qəzet” üç şənbə sayında “ardı var”la yazıçının “Söz azadlığı tənqidimizə nə verib?” adlı növbəti məqaləsini dərc etdi. Məqalə hələ tam şəkildə işıq üzü görməmiş artıq saytlarda ilk mülahizələr görünməyə başladı. Bu marağı və bəzi maraqlanan oxucuların məqalənin bir hissəsini oxuyub digər hissəsini oxumağa macal tapmadığını nəzərə alaraq, “Azərbaycan” jurnalı həmin yazını tam şəkildə diqqətinizə çatdırır.

Redaktor

1.

Artıq 25 ildən (əsrin dördüdə biri - az müddət deyil!) çoxdur ki, ədəbiyyatımız və ədəbi tənqidimiz söz azadlığı şəraitində fəaliyyət göstərir və bu baxımdan hansı nəticəni əldə etmişik, söz azadlığı tənqidimizə nə verib, tənqidimiz söz azadlığından necə istifadə edib?

Aydın məsələdir ki, söz azadlığı bədiiyyatın qarşısında böyük perspektivlər açan geniş bir anlayışdır və belə olduğu təqdirdə, bu da aydındır ki, tənqidin qarşısında da böyük perspektivlər açılır. Mən «Söz azadlığı» anlayışını bu yazıda bir termin kimi qəbul edə bilmə və ümumiləşdirilmiş şəkildə götürsək, tənqidlə bağlı «Söz azadlığı»nın əhatə dairəsinə:

- dünya ədəbi prosesi ilə sovet dönməninin ideoloji ayrı-seçkiliyi vasitəsiylə yox, tam şəkildə tanış olmaq imkanı;

- milli ədəbi prosesi dünya ədəbi prosesinin tərkib hissəsinə çevirmək, yəni Azərbaycan ədəbiyyatını dünya ədəbiyyatı kontekstində təhlil və təqdim etmək üçün yaranmış münbit zəmin;

- bədii-estetik zövqün heç bir ideoloji çərçivəyə salınmamış ifadəsi;

- və bütün bunların ədəbi prosesdəki ifadəsi daxildir.

Deməli, tənqidimiz bu gün özünü tam şəkildə ifadə etmək imkanına malikdir, bu isə o deməkdir ki, ideoloji doqmalardan azad olan tənqid tendensiyaçılığı, imitasiyanı, birtərəfliyi yox, bədii-estetik həqiqəti ortaya çıxarmalıdır və tənqid «Söz azadlığı» şəraitində yalnız bu zaman özünü təsdiq edə bilər.

«Söz azadlığı»nın ideoloji sərhədləri yoxdur, ancaq o sərhədsiz hərcmərclik də deyil və burada sərhəd - daxili mədəniyyətin miqyası, əgər belə demək olarsa, bədii-estetik tərbiyədir. «Söz azadlığı» həqiqi ədəbiyyatın yaranması üçün münbit zəmin hazırladığı kimi, anti-ədəbiyyatın da qol-qanad açmasına, yəni bədii təcavüzə rəvac verir, buna görə də «skandal ədəbiyyatı», «bulvar ədəbiyyatı», «porno ədəbiyyat» kəmiyyət və tiraj etibarilə çox zaman ədəbiyyatı üstələyir.

Tənqid «Söz azadlığı»nın bədiiyyatda yaratdığı mürəkkəb mənzərəni qavraya bilməsə, yəqin ki, dediyim həmin həqiqəti ortaya çıxarmaq da müşkül bir məsələyə çevrilər və belə bir qavranış tənqidin özünün «Söz azadlığı»ndan nə dərəcədə istifadə edə bilməsindən asılıdır, yəni tənqid dünya ədəbi prosesinə bələddirmi, bu prosesin həm bədii faktları, həm də nəzəri-estetik meyarları ilə tanışdırmı və bu meyarları ədəbi prosesə tətbiq edə bilirmi?

Belə bir geniş əhatə dairəsindən tənqidimizin mənzərəsini nəzərdən keçirəndə aşkar şəkildə görürük ki, «müasir Azərbaycan ədəbi tənqidi» məfumu ictimai fikrimizin monolit yox, mozaik bir hissəsidir və onun ən çox diqqətə çarpan cəhəti nəzəri-estetik diferensiallığıdır. Yəni, tənqid bədiiyyatı da, tənqidi (özünü!) də yüksək nəzəri-estetik səviyyədə tənqid edə bilirsə, deməli eyni milli ədəbi tənqid, bir tərəfdən, yüksək həddə, digər tərəfdən, isə aşağı həddə malikdir və bu baxımdan yanaşsaq, tənqidin ümumi mənzərəsini kəmiyyət müəyyənləşdirir.

Tənqidimizin ümumi mənzərəsində, təəssüf ki, həmin aşağı hədd özünü açıq-aşkar göstərməkdədir və bunun bir səbəbi, əlbəttə, odur ki, «aşağı hədd» tənqidi olduğu kimi, «aşağı hədd» ədəbiyyatı da mövcuddur və bu ədəbiyyat ədəbi prosesdə öz səviyyəsindən yuxarı qalxa bilməyən təhlilini və təqdimini tapır, o biri tərəfdən isə «yüksək həddə» malik tənqid həmin ədəbiyyat haqqında nəzəri-estetik meyarlara söykənən kəsgin sözünü demir. Bir az da aydın söyləsək, tənqidimizin ümumi mənzərəsini bədii-estetik baxımdan bəsit və sönük ədəbiyyatın nəzəri-estetik baxımdan eyni səviyyəli təqdimatı, ciddi (professional) tənqidin isə susması yaradır, halbuki ciddi tənqid yalnız yüksək səviyyəli ədəbiyyat haqqında yazmaq kifayətlənə bilməz, çünki onun ictimai fikirdəki missiyası səviyyəsiz əsərlər haqqında kəsərli sözünü tələb edir. Zəif yazılarla, bəsit və sönük makulatura ilə inzibati mücadilə mümkün deyil, heç kimi məhkəməyə vermək olmaz ki, niyə zəif yazılar yazırsan - zəif əsərlərin qarşısına dediyim həmin missiyanı boynuna götürmüş tənqid çıxmalıdır.

Azərbaycan ədəbi tənqidi yaxşıya «yaxşı» deməyə və ən başlıcası isə, bunu sübut etməyə qadirdir, ancaq o, pisi görmür (daha doğrusu, özünü görməməzliyə qoyur!), bəzi hallarda isə hansı səbəblərə görəsə, acınacaqlı vəziyyətdə sözbazılıqla məşqul olub (yəni özünü məcbur edib!) pisə də yaxşı deyir. Beləliklə də, ədəbi tənqidi pis formada ədəbi liberallıq əvəz etməyə başlayır: bədiiyyatda kim nədən istəyir və necə istəyir yazsın - bu vəziyyət isə tənqidimizin «Söz azadlığı» sınağından məğlubiyyətlə çıxmağına gətirib çıxara bilər (ümid edək ki, hələ gec deyil!), çünki həmin «nələr və necələr» içində

istedadın mövcud olub-olmamasının ədəbi liberallıq üçün qətiyyəən əhəmiyyəti yoxdur.

Səviyyəsiz kitablara və ədəbi prosesdə bu səviyyəsiz kitablara səviyyəsiz münasibətin kəmiyyət üstünlüyü kütlə zövqünü qloballaşdıraraq, həqiqi ədəbiyyata marağı öldürəcək və sonralar bu maraqsızlıq kirini yuyub təmizləmək asan olmayacaq, çünki bədii-estetik zövqün təbiəti dəyişəcək və həqiqi ədəbiyyat (Şekspir, Servantes, Molyer ədəbiyyatı!.. Axundov, Məmmədquluzadə, Sabir ədəbiyyatı!..) təbii şəkildə kütlə zövqünə tamam yad olacaq, bu isə milli-mənəvi faciədir.

Kütlə zövqü problemi yalnız bugünün, yalnız da bizim problemimiz deyil və bu sözləri yazarkən, indi, bəlkə də əcaib görünən faktlar, ədəbi hadisələr yada düşür. Misal üçün, güman edirəm ki, bircə elə bu fakt az söz demir: 19-cu əsrin otuzuncu illərində Rusiyada kütlə zövqünün yaratdığı dəb Vladimir Benediktovu Puşkindən daha məşhur, daha çox sevilən, daha çox oxunan şaire çevirmişdi, bu gün isə onu yalnız mütəxəssislər yada salır.

Müasir dövrdə, kommunikasiya və texnolojinin, xüsusən internetin görünməmiş bir sürətlə irəliləyişi sayəsində kütlə zövqü ədəbiyyatı dünya səviyyəsində istehsala çevirməyə başlayıb. Baxın, Paulo Koelonun əsərləri bu gün bütün dünyada çap olunur, onun kitablarının tirajı ilə hər hansı bir klassikin əsərlərinin tirajı rəqabət apara bilməz. Bilmirəm, Azərbaycan dilinə də tərcümə edilib, ya yox, ancaq biz deyə bilərik ki, Koelonun əsərlərinin (Borxesin təkrarı dərəcəsinə bir təsir ilə yazılmış elə həmin «Kimyagər»in) bədii-estetik siqləti bu dərəcədə bir kütləviliklə üst-üstə düşür? Şəxsən mən heç vaxt bunu deyə bilmərəm. Eləcə də ən çox satılan və təbii ki, buna görə də ən çox nəşr olunan Sidli Şelton və başqaları.

Son zamanlar «yeni rus kinosu», yaxud Hollivud filmləri haqqında yazan sənətşünasların məqalələrində «blokbaster» termininə tez-tez rast gəlirik. «Blokbaster» - yəni kütlə və qazanc üçün çəkilmiş filmlər («kassa filmləri») və düşünürəm ki, qazanc məsələsini kənara qoysaq, bu termin bizim ədəbi proses üçün də səciyyəvi və təəssüf ki, əlamətdardır.

Bu fikri söyləyərkən mən blokbasterdə iki bir-birinə əks qütb görürəm: bir var, kütlə zövqünü əsas götürüb, şüurlu surətdə, daha doğrusu, öz istedadının yönünə uyğun blokbaster yazırsan və uğur qazanırsan. Misal üçün, Edqar Podan, Aqata Kristidən tutmuş Staut, yaxud Braun kimi yazıçılara qədər roman və hekayələri, ya da artıq janlaşmış triller nümunəsi kimi Artur Heylinin «Aeroport» romanı, yaxud da bizdə Çingiz Abdullayevin romanları - bu tipli ədəbiyyatın oxucuları arasında intellektuallar, savadlı, yuxarıda dediyim həmin «istedadlı oxucular» da az deyil. Xatırlayıram, vaxtı ilə Kapotenin «Soyuqqanlı qətl» sənədli detektiv romanı «İnostrannaya literatura» jurnalında çap olunduqdan sonra necə bir maraq oyatmışdı və o jurnalı bir-birimizə ötürüb oxumaqdan səhifələri nə günə düşmüşdü.

Bir də var ki, bədii əsər müəllifinin özünün də zövqü kütlə zövqü səviyyəsindədir və dərd burasındadır ki, «Söz azadlığı» müəllif zövqü ilə kütlə zövqünün üst-üstə düşməsi nəticəsində «yaranan» yazıların meydana çıxması, eyni səviyyəli zövqlə yazılmış məqalələrlə (məqaləciklərlə) ədəbi prosesdə işıqlandırılması (qiymətləndirilməsi!) üçün də əlverişli şərait yaradır. Bu üçlük: «kütlə zövqü» - «müəllif zövqü» - «tənqid zövqü» arasındakı belə bir üzvi birlik, vəhdət bizim «Söz azadlığı» dövrümüzün ən ciddi bədii-estetik və nəzəri problemlərindən biri, hətta birincisidir.

Yaxşı, problemi dedik, bəs nə etmək lazımdır, əlac nədədir?

Mən tam əminəm ki, əlac - yenə də elə «Söz azadlığı»nın özündədir.

«Söz azadlığı»nın həm bədii, həm də nəzəri ədəbiyyata pozitiv müdaxiləsi o qədər təbii (dialektik!) və güclüdür ki, yuxarıda dediyim həmin üçlük bu pozitiv

müdaxilənin qarşısını kəsməkdə acizdir və belə olmasaydı, nə Evripidin pyesləri, nə də Apuleyin romanı yazılırdı, bəşəri ədəbiyyatın tarixində nə Servantes, nə Şekspir, nə də Füzuli ucalıqları yaranardı. Ancaq bu pozitiv müdaxilə effektinin zaman problemi var - bir var «Söz azadlığı» şəraitində məqsədə doğru təbii (tələb olunan!) sürətlə gedəsən, bir də var geri qala-qala, ətalət içində addımlayasan.

Həqiqət isə bundan ibarətdir ki, bu gün bizdə ədəbiyyatın elə nümunələri yaranır ki, onlarla müqayisədə Koelonun, yaxud Şeltonun əsərləri şedevrdir və bunun ciddi bir səbəbi də ondadır ki, bizim tənqidimizdə «Söz azadlığı» kütlə zövqünün formalaşması və tələbatının ödənilməsi üçün daha artıq münbit zəmin yaradıb. Nə üçün? Məsələ burasındadır ki, kəmiyyət ilə keyfiyyət arasındakı tənəsüb nəticəsində kütlə zövqü Azərbaycan ədəbi tənqidinin özünə sirayət etməyə, onun özünün nəzəri-estetik meyarlarını (əslində, meyersizliyini) müəyyənləşdirməyə başlayıb və bu məqamda mən bir küll halında tənqidimizin ədəbi prosesə gətirə bilmədiyi bəzi problemlərin üzərində dayanmaq istəyirəm.

Ciddi çatışmazlıqlardan biri, birincilərdən biri budur ki, tənqidimiz klassikləri - həm də yalnız milli klassikləri yox - ədəbi prosesin faktına çevirə bilməyib və siz saytların, mətbuatın cürbəcür ədəbi sorğularına, cürbəcür «top»lara fikir verin, klassiklər o siyahılarda axırıncı yerlərə düşürlər, ya da heç düşmürlər. Klassiklər və ədəbi proses - onların bir-biri ilə əlaqəsi, hətta düşünürəm ki, bir-birini tamamlaması ən mühüm amillərdən biridir, bizim ədəbi proses isə bunun fəvqündədir.

Klassiklər bütün epoxaların müasiri olduqları kimi, həmin epoxaların ədəbi prosesində də iştirak edirlər (yaxud, etməlidirlər!) və hərgah belə olmasaydı, ədəbi ənənədən, ədəbi estafetdən (yəni inkişafdan!) hansı söhbət gedə bilərdi? Ədəbi prosesdə bədii-estetik zövqün formalaşmasında klassiklərin rolunu onların özlərindən başqa kim əvəz edə bilər?

Son 25 ildə bizim ədəbiyyatşünaslığımız klassiklərimizlə, ümumiyyətlə, ədəbi irsimizlə bağlı çox iş görmüşdür (bu ayrıca bir söhbətin mövzudur), ancaq klassiklər heç vaxtlə yalnız elm çərçivələrinə sığışmır, onların yaradıcılığı canlı orqanizmdir və onların canlı ədəbi prosesdə iştirak etmələri zamanından və ictimai formasiyasından asılı olmayaraq, bütün dövrlərin bədii və nəzəri sifarişidir - bu isə artıq ədəbiyyatşünaslığın yox, ədəbi tənqidin işidir.

Bu gün «Don Kixot» son dərəcə müasir bir əsər deyilmi? Hamletin hiss-həyəcanları hansı müasirimizə yaddır? Qəzetçi Rza bu günün - bu sözün gurultusundan çəkinməyə - parlaq tipajı deyilmi? «Millət necə tərəc olur, olsun, nə işim var? Düşmənlərə möhtac olur, olsun, nə işim var?» - deyən Sabir qəhrəmanı necə?

Mən bu siyahını uzadıb, açıq qapını döymək istəmirəm, ancaq təkrarən demək istəyirəm ki, əgər müasir oxucu sevdiyi müəlliflər arasında bir nəfər klassikin adını çəkmirsə, yaxud sevdiyi əsərlər arasında «Müsyö Jordan», ya «Ölümlər»i xatırlamırsa, yaxud «ədəbi məhəbbət» siyahısında «Hərb və sülh» sonuncu yeri tutursa, bu, bir-biri ilə nə qədər bağlı olsalar da, ədəbiyyatşünaslığın yox, tənqidin günahıdır.

Başqa ciddi bir problem: ədəbi proses və xarici ədəbiyyat məsələsidir.

Sovet dönəmində, yeni «Söz azadlığı»nın məhdudiyyəti və bu məhdudiyyətdən doğan ideoloji ayrı-seçkilik zamanı xarici ədəbiyyat yalnız ideoloji süzgəcdən keçirildikdən sonra ədəbi prosesin faktına çevrilə bilərdi, bu isə aydın məsələdir, həm obyektivlik, həm də nəzəri-estetik mündəricat baxımdan ümumsovet ədəbi prosesinin dünya ədəbi prosesinin tərkib hissəsi kimi qəbul olunmasına imkan vermirdi. Bu gün həmin məhdudiyyət olmadığı

üçün ideoloji ayrı-seçkilik də yoxdur və meyar yalnız bədii-estetik, ictimai-fəlsəfi səviyyədir.

İndi isə bizim ədəbi prosesə nəzər salın: məqalələrdə, müsahibələrdə nə qədər müxtəlif səpkili, müxtəlif dünyagörüşünə malik, həyata, cəmiyyətə müxtəlif münasibətli görkəmli yazıçıların adına rast gələcəksiniz, ancaq həmin məqalələrin, söylənən həmin mülahizələrin hamısı adları çəkilən o yazıçıların yaradıcılığını bu yaradıcılığa layiq şəkildə təhlil və təqdim edə bilirmi? Bu suala heç cürə müsbət cavab vermək mümkün deyil.

Henri Millerin bir fikri yaddaşımda qalıb, təxminən belədir: «Nədənə tam əmin olmaqdan ötrü, ya gərək onun haqqında hər şeyi biləsən, ya da gərək heç nə bilməyəsən». Təəssüf ki, bizim ədəbi prosesin simasını müəyyənləşdirən tənqidimizdə bu bölgədəki ikinci hissəyə qat-qat artıq rast gəlirik, nəinki birinci hissəyə: heç nəyi bilməyib, əminliklə danışmaq, hətta hökm vermək, ən yaxşı halda isə (!) nələrisə yarımçıq bilmək, nələrisə üzdən oxumaq və bu məhdud tanışlığa istinad edərək qiymət vermək!

Bizim ədəbi prosesdə bir cəhət var, mən buna «intellektual asılılıq sindromu» deyirdim və onun təzahür formalarından biri də, yəqin, budur ki, oxudun-oxumadın, beləd oldun-olmadın nə yazırsan, nə danışdırsansa, məşhur adlar çəkməklə, bu məşhurlara istinadla özünü təsdiq etmək istəyirsən. Mən əvvəllər də bu barədə yazmışam, yeri düşdü-düşmədi, məqalələrdə, müsahibələrdə Kafkanın, Coysun, Prustun, son vaxtlar xüsusən Ekonun və başqa ədəbi nüfuza malik məşhur yazıçıların adlarını sadalayaraq, hər hansı bir əsər, ya da ümumiyyətlə, müasir ədəbiyyatımız barədə fikir söylənir, mülahizələr irəli sürülür, ancaq bu fikir və mülahizələri gözdən keçirəndə, onların nəzəri-estetik səviyyəsini görəndə, o saat məlum olur ki, bu məqalənin müəllifi, ya bu müsahibənin sahibi adlarını sadaladığı yazıçıları oxumayıb, oxuyubsa da, oxuduğunu az başa düşüb.

«Başa düşüb» dedikdə, mən həm analitik qavramanı, həm də hiss etməyi, duymağı nəzərdə tuturam, çünki tamam əminəm: bu iki cəhətin harmoniyası bədii əsərin daxili mündəricatını açmağa bilər. Bu yaxınlarda «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (12 avqust 2017) Mirmehdi Ağaoğlunun Markeslə bağlı bir essesini oxudum və o yazının həcmi kiçik olsa da, aydınca görürsən ki, müəllif «Makondo» ab-havasını, koloritini qəlbən hiss edib, bu ab-hava, bu kolorit onun ürəyincədi. Bu cavan müəllifə yalnız onu demək istərdim ki, həmin analitik qavramanın nəzəri-estetik bazasını gücləndirsə, artıq malik olduğu ədəbi hissiyatı (fəhmi) daha artıq ədəbi həssaslıq əldə edər və dediyim o harmoniyanın özünüifadəsi daha artıq dərəcədə effektiv olar.

Diletantlıqla xarici ədəbiyyatı milli ədəbi prosesin faktına çevirmək mümkün olan iş deyil, çünki söhbət zəngin və zəngin olduğu qədər də rəngarəng, bəzi məqamlarda hətta ziddiyyətli bəşəri mənəvi sərvətdən gedir və bu sərvətə məxsus bəhs etdiyin nümunələri dərinədən əxz etməsən, onların təhlili də, təqdimi də göydən asılı qalacaq.

Bu yaxşı cəhətdir ki, misal üçün, son illərin aktiv tənqidçilərindən hörmətli İradə Musayeva xarici ədəbiyyata müraciət edir, Remark, Markes, Kafka, Oruell, Coys və başqalarının yaradıcılığı haqqında məqalələr yazır, başqa yazılarında da tez-tez onlara istinad edir, ədəbi prosesdəki bu boşluğu doldurmağa çalışır, ancaq orası pisdirdir ki, tənqidçi bu yazıçıları ümumi sözlərlə elə üzdən təqdim edir, onların əsərlərinin alt qatına varmadan, bu əsərləri elə bəsit təhlil edir, deyilmişlərin təkrarı olan şablon təriflər, mülahizələr söyləyir ki, istər-istəməz fikirləşirsən: əgər Markes, yaxud Oruell bu tənqidçinin təqdim etdiyi bədii-fəlsəfi səviyyə sahiblədirsə, onda necə olub sənətin yüksək məqamlarına çatmağa biliblər, bu qədər ədəbi nüfuz qazanıblar?

İndi bu qeydləri yazarkən, xatırlayıram ki, 1960-cı illərdə Remark SSRİ-də nəşr olunmağa başlayanda (bu, Soljenitsin hadisələrindən davam etdi), onun ədəbi qəhrəmanları, xüsusən «Zəfər tağı» romanının qəhrəmanı Ravik öz ağır bədii-estetik çəkisinə görə ədəbi gəncliyin etalon surətlərindən birinə çevrilmişdi. İradə Musayevanın isə təhlil etdiyi Ravik, elə bil, orijinalın özü yox, onun surroqatıdır və aydın məsələdir, orijinal təhlildən kənarda qalanda, tənqidçi surroqatla məşğul olanda, nə Remark Remark olacaq, nə Markes Markes olacaq, nə də bir başqası özü olacaq. Ravik zəngin daxili aləmə malik olan, emosionallığı içində gizlətməmiş, həyata bürüzə vermədiyi bir ironiya ilə (bəlkə də, bir ələcsizlik ironiyası ilə!) yanaşan canlı bir surətdir və Remarkın da ustalıqı ondadır ki, karakterin bütün bu keyfiyyətlərini müstəqim surətdə, birbaşa demir, onun bütün əsərlərində, o cümlədən «Zəfər tağı»nda sətiraltı mənə çox güclüdür, onun romanlarında sözlə demədikləri dediklərindən artıqdır.

Heminqueyin məşhur bənzətməsi yada düşür: Bədii mətn aysberqin görünən hissəsidir. Aysberqin görünən hissəsi isə, bildiyimiz kimi, onun yalnız üçdə biridir. Remark (o cümlədən də Heminqueyin özü) bax, həmin görünməyən hissənin yazıçısıdır. İradə Musayevanın bizə təqdim etdiyi Ravik isə canlılığını və koloritini itirmiş quru plakat qəhrəmanıdır, çünki Remarkın incə, xəfif, ancaq dəqiq və sərrast akvareli bu təqdimatda tamamilə saralılıq solmuş bir vəziyyətdədir.

İradə Musayeva bəhs etdiyi əsərlərdən uzun sitatlar gətirir, ancaq elə bu sitatları nəzərdən keçirəndə, sonra da onların tənqidçi şərhilə tanış olanda, görürsən ki, mətn üzdən oxunub, mətnin alt qatındakı hisslər və düşüncələr kənarda qalıb, aura xeyli kasıblaşmış, tənqidçi sadəcə yazılanı görüb, yazılmayanın isə üstündən keçib. Haçansa oxuduğum və müəllifini unutduğum bir ironik atmaca yadımda qalıb: «Kağıza qənaət edin. Mətni mətnaltı mənada gizlədin». İradə Musayevanın bəhs etdiyi Remark da, Coys da, Kafka da, təkrar edirəm, məhz «mətni mətnaltı mənada gizlətməyi» bacaran sənətkarlardır və o gizliyi aşkar edə bilməsən - nəzəri-estetik məğlubiyətə uğrayacaqsan.

Tənqidçi başqa bir məqaləsində Uinston (Oruellin qəhrəmanı) ilə Qreqoru (Kafkanın bu qəhrəmanı texniki səhv olaraq Qriqor kimi yazılıb), az qala, eyniləşdirir, halbuki bu qəhrəmanların bədii-psixoloji mündəricatları da, ictimai sosial mahiyyətləri də çox fərqlidir və bu yerdə bədii detallar, ştrixlər, nüanslar hər hansı bir oxucunun, xüsusən də tənqidçinin diqqətindən yayınmırsa, yəni o, alt qata gedib çata bilmirsə, yazıçı haqqında, onun qəhrəmanları haqqında təsəvvür təhrif olunur. Buna görə də yazıçının fikir və düşüncələri ilə surətlərin fikir və düşüncələri bir-birinə qarışır, canlı surətin (elə həmin Uinstonun, yaxud da Qreqorun) özü yox, güzgüdəki əksi təhlil edilir, əldə edilən nəticə isə, dediyim kimi, orijinala yox, güzgüdəki soyuq və cansız əksə aid olur.

Uinston Smit Oruellin «1984» romanının, Qreqor Zema isə Kafkanın «Dəyişmə» hekayəsinin qəhrəmanıdır və «1984» antiutopiya, «Dəyişmə» isə mahiyyətəcə hekayədən daha çox, böyük həcmli pritçadır, təsadüfi deyil ki, Vladimir Nabokov bu əsər haqqında yazdığı məşhur məqaləsində onu məhz pritça adlandırır. (Ümumiyyətlə, Kafkanın bütün yaradıcılığı, elə bil, böyük bir pritçadır!) Ancaq məsələ antiutopiya qəhrəmanı ilə pritça qəhrəmanının müştərək təhlilində deyil, bu təhlilin özünü doğruldub-doğrultmamasında, nəzəri-estetik səviyyəsindədir.

Kafka məktublarından birində «Dəyişmə»ni «tamamilə iyrənc bir tarixçə» adlandırır və biz də onun bu fikrindən istifadə etsək, deməliyə ki, iyrənc olan Qreqor əhatə edən mühitin obivatel mahiyyəti, bu mühitdəki insani hiss-həyəcanların naqisliyidir. «1984»də isə iyrənc olan Uinstonun yaşadığı cəmiyyətin despotizmində və qəddarlığındadır. Qreqorun düçar olduğu faciə

onun yaxınlarının timsalında xislətin eybəcərliyini göstərmək üçün bədii-psixoloji bir vasitədirsə, Uinstonun faciəsi cəmiyyətin, siyasi quruluşun eybəcərliyini göstərmək üçün bədii-ideoloji bir vasitədir, çünki bu yazıçılar dünyaya, həyata iki müxtəlif bucaq altından baxırlar.

Həm «Dəyişmə», həm də «1984» üçün xas olan bir cəhət var - hər ikisinə məxsus aşkar bir qrotesk, ancaq Kafka Oruellə nisbətən daha dərinə getdiyi üçün, bu qroteskin daxili bədii-fəlsəfi kütləsi tamam fərqlidir: Oruell deyir ki, cəmiyyət, quruluş despotizmdən, qəddarlıqdan, obrayenlərin riyakarlığından azad olsa, uinstonların iztirablarına son qoyula bilər, Kafka isə deyir yox, çünki xislət naqışdır və uinstonların da, qreçorların da iztirabları əbədidir. İradə Musayevanın müqayisəli təhlili bu mühüm cəhətdən kənarında aparıldığı üçün, xarakterlərin qeyri-dəqiq təqdimatına və eləcə də metodoloji yanlışlığa gətirib çıxarıb.

Yəqin, elə bu dediklərimə - üzdən oxumağa, mahiyyətə varmamağa görə də hörmətli tənqidçimiz ədəbiyyat məsələlərinə həsr olunmuş müsahibəsində Lev Tolstoy və Bayronla birlikdə Teodor Drayzeri də «dahi» (!) yazıçı kimi təqdim edir. Drayzer istedadlı yazıçı idi, ancaq heç vaxt Tolstoy ilə Bayronun arasında yer tutacaq «dahi» deyildi və XX əsr Amerika ədəbiyyatında Drayzer səviyyəli onlarla yazıçı olub.

Kapitalizmi ifşa edən (kapitalizmi ifşa etməsinə sözümlər yox, ancaq indiki halda söhbət bədiiyyatdan gedir) Drayzer ideoloji baxımdan sovet təbliğatı üçün çox əlverişli bir qələm sahibi idi və 1920-ci illərin sonlarında Sovet İttifaqını gəzmiş (yeri düşmüşkən deyim ki, Bakıda da olmuşdu), həmin dövrdən etibarən də hakim ideolojinin «SSRİ-nin dostu» siyahısına daxil edilmişdi.

Onun müasirləri olan Dos Passosu, yaxud Nabokov kimi yazıçıları yaxına buraxmayan senzura (bədnam Qlavlit) ən qatı Stalin dövründə də Drayzerin qalın romanlarına yaşıl işıq yandırır, rus dilindən başqa, bu romanlar digər dillərə də tərcümə olunur (o cümlədən, Azərbaycan dilinə də çevrilir: «Kerri bacı», «Cenni Herhardt», mənəcə, bu yazıçının ən yaxşı romanı olan «Dahi»), nəşr edilirdi. O vaxt ki, Çörçil Flutondakı məşhur çıxışından sonra «soyuq müharibə» başladı, artıq vəfat etmiş kommunist Drayzer Sovet İttifaqında daha artıq bir cidd-cəhdlə nəşr olunmağa başladı və qapalı cəmiyyətə yaşayan geniş kütlə arasında Rəşad Nurinin «Çalı quşu»su, yaxud tamam başqa bir bədii-estetik qütbün nümunələri olan hind, ya da ərəb filmləri kimi populyar oldu.

Ancaq məsələ qətiyyətlə Drayzerin kommunistliyində, «SSRİ-nin dostu» olmasında deyil (B.Şou da, ya L.Feyxtvanger, R.Rolan, H.Uells də «SSRİ-nin dostu» idi və dünyada böyük kommunist-sənətkarlar da az olmayıb, təkəcə elə Nazim Hikməti, ya Pablo Nerudanı, ya da elə Mixail Şoloxovun özünü yada salmaq!), məsələ yaradıcılığın bədii-estetik səviyyəsindədir. Drayzerin romanlarını bəyənmək də olar, bəyənməmək də, ancaq bu gün («Söz azadlığı» zamanı!) tənqidçi, həm də xarici ədəbiyyat haqqında yazan bir tənqidçi Drayzerin adını Tolstoyla Bayronun arasına salıb, onları bir yerdə dahi adlandırarsa, bu, tənqidimizdə komik bir vəziyyət yaradır və belə bir vəziyyətin yaranmasında, yeni uzaq Azərbaycan ölkəsində tənqidin onu Lev Tolstoy və Bayron kimi bir «dahi» hesab etməsində Drayzerin heç bir təqsiri yoxdur. Elə həmin «dahilər» siyahısında Drayzer müasirləri Folkner və Heminqueylə də bir sıraya qoyulur və bütün bunlar göstərir ki, tənqidçi, bir tərəfdən, Tolstoyu və Bayronu, eləcə də Folkneri və Heminqueyi bu yazıçılara layiqli şəkildə oxuya bilməyib, o biri tərəfdən isə, Drayzer yaradıcılığına layiq olduğu qiyməti verməyi bacarmayıb - ədəbi zövqün buna imkanını çatmayıb.

İlk baxışdan, bəlkə də, kiçik görünən (yaxşı da, addı, çəkib...) bu məsələnin üzərində ona görə xüsusi dayanmağı vacib bildim ki, bu, prinsiplial ədəbi zövq

məsələsidir və ədəbi prosesin simasını tənqid müəyyən etdiyi kimi, tənqidin də simasını ədəbi zövq müəyyən edir. İstedadlı yazıçı - istedadlı oxucusunu axtarır. Böyük yazıçı - böyük oxucusunu axtarır. Bəsit əsərin də - bəsit oxucusu olur. Bəsit oxucu isə böyük əsər haqqında fikir söyləyəndə, bu, imkan ilə iddia arasındakı təzadın nümunəsidir. Bax, mən hörmətli İradə Musayevanın müasir Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı yazdığı bir sıra uğurlu məqalələrindən fərqli olaraq, xarici ədəbiyyatla bağlı məqalələrinin timsalında ədəbi tənqidimizdə bu çatışmazlığı görürəm.

İradə Musayeva başqa bir müsahibəsində deyir ki, «Niyə bu qədər Dostoyevski-Dostoyevski, Markes-Markes deyirik. Onlar şablonları çoxdan aşıb». Çox doğru fikirdir və bunu, ilk növbədə, elə tənqidçinin özü nəzərə almalıdır. Bəzən aludəçilik bu tənqidçini Füzulinin «Leyli və Məcnun»undan yazanda da, Şekspirdən, Servantesdən, Hötedən, Heynedən tutmuş Ekzüperiyəcən, hətta «Qulliver»in müəllifi Svift də daxil olmaqla (!) adlar çəkməyə sövq edir və doğrusu, «Leyli və Məcnun» qalır bir tərəfdə, özündən asılı olmayaraq fikirləşirsən ki, görsən, müəllif qətiyyəni yerinə düşməyən bu ad sahiblərinin - tamamilə müxtəlif səpkili yazıçıların tamamilə də müxtəlif səciyyəli əsərləri ilə tanışdır, yoxsa yox?

Bu söylədiklərim, olsun ki, bir az kəskin alındı, ancaq bunu müasir ədəbi tənqidimizin ümumi mənzərəsi diktə edir və mən də bu dediklərimi təəssüf hissi ilə yazıram. Primitivliyi təmtəraqlı adların arxasında gizlətmək, ona intellektual don geyindirmək mümkün deyil - suda quru taxta kimi o saat üzə çıxır və bu, dediyim həmin «intellektual asılılıq» göstəricisidir.

İradə Musayevanın xarici ədəbiyyatla bağlı son məqalələrində də («Ceyms Coysun Allah olmaq iddiası», «Kafka, Kafka... Axı siz...», «Coysla Xaqanini nə birləşdirir?») anlaşılmazlıq, binövrəsiz mülahizələr (bəzən hətta hökmlər!), rus ədəbiyyatşünas və tənqidçilərinin dediklərinin təkrarı var, ancaq bütün bunlar ayırıcı bir məqalə mövzusu deyil və eyni zamanda mən ümid edirəm ki, bu tənqid hörmətli İradə Musayevanı heç vaxt ruhdan salmayacaq, əksinə, bu aktiv tənqidçinin oxumaq, öyrənmək və yazmaq enerjisini və şövqünü daha da artıracaq, çünki xarici ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbi prosesinə gətirmək, onu bu prosesin faktına çevirmək yaradıcı məsuliyyət tələb edən çox vacib bir məsələdir.

2.

“Bizim ədəbi proses bəşəri bədii-fəlsəfi problematikanı ehtiva edə bilirmi?” - sualının əhatə dairəsi çox geniş olduğu üçün, güman edirəm ki, 25 illik zaman vahidi çərçivəsində bu suala müsbət cavab vermək çətin, bəlkə də, qeyri-mümkündür, ancaq dərd burasındadır ki, bu sualın mündəricatını xeyli dərəcədə sıxıb, sadələşdirsək də, müsbət cavab verməyə çətinlik çəkəcəyik, çünki tənqidimiz, ümumiyyətlə, bəşəri bədii-fəlsəfi mövzunu ədəbi prosesin faktına çevirə bilməyib. Düşünmək olar ki, gərək bizdə səviyyəsi bəşəri bədii-fəlsəfi meyarlara cavab verəcək əsərlər meydana çıxsın ki, tənqid onlar haqqında yazsın, onları təhlil etsin, ancaq elə bilirəm ki, bu, yanlış bir təskinlikdir və məsələ bunda deyil. Əvvəla, az olsa da, həmin əsərlər yaranır, ikincisi və ən vacibi isə, əgər o cür əsərlər meydana çıxmırsa, ya da adda-budda meydana çıxmırsa, elə bunun özü tənqiddə imkan verir ki, belə bir vəziyyəti araşdıraraq, onu ədəbi prosesin predmetinə çevirsin.

Əsas məsələ ondadır ki, istisnalar var, elə məqalələr, esselər yazılır ki, hiss edirsən: bəli, bu müəllif qələmə aldığı mövzunun fərqindədir, yəni müasir dünya ədəbiyyatından, müxtəlif ədəbi təmayüllərdən, həyata, yaşayışa baxışlardan, mənəvi axtarışlardan xəbərdardır, ancaq dediyim kimi, bu, ayırı-

ayrı istisnalardır, ədəbi tənqidimiz bir küll halında bəşəri bədii-fəlsəfi problematikaya bələd deyil.

Ədəbiyyatın tarixi aşkar surətdə göstərir ki, milli-məhəlli bədii problematika ilə «Hamlet», yaxud «Don Kixot», yaxud da «Anna Karenina» yüksəkliyinə (aliliyinə!) qalxmaq mümkün deyil, həmin yüksəklik milli-bəşəri bədii problematika tələb edir və bu da aydın məsələdir ki, öz-özlüyündə bəşəriyyət yoxdur, bəşəriyyət - millilərin toplamıdır, yeni keçən illərdə də dəfələrlə yazdığım kimi, bəşəri bədiiyyata aparan yol millidən keçir.

Nikolay Danilevski XIX əsrin ortalarında Rusiyanı Qərbi Avropaya qarşı qoyaraq, sübut etməyə çalışırdı ki, «ümumbəşəri sivilizasiya» yoxdur və budur, 150 ildən sonra, XXI əsrdə tanınmış rus tənqidçisi Sergey Volodin yazır ki, «zaman göstərir: Danilevskinin qənaətləri uzaqgörənliklə əsaslandırılmış qənaətlərdir» («Literaturnaya qazeta», 7-13 oktyabr 2015).

Deməli, Danilevski düz deyir, ümumbəşəri sivilizasiya yoxdur və nəzərə alsaq ki, ədəbiyyat sivilizasiyanın özünüifadə formalarından biridir - o zaman belə çıxır ki, ümumbəşəri ədəbiyyat da yoxdur, yeni misal üçün, elə həmin Şekspir sadəcə (və ancaq!) ingilis yazıçısıdır, yalnız İngiltərə sivilizasiyanı ifadə edib, vəssalam. Laksness mənim üçün XX əsrin ən böyük yazıçılarında biridir, ancaq belə çıxır ki, o, yalnız 320 min əhalisi olan kiçik İslandiya sivilizasiyasını ifadə edib? Onda nə üçün mənə bu dərəcədə yaxın bir yazıçıdır, mən ki, Azərbaycan sivilizasiyasına mənsub bir oxucuyam?

Azərbaycanlı valideynlər nə üçün illər boyu övladlarına uzaq, soyuq və yad bir ölkə dramaturqunun qəhrəmanlarının adlarını qoyublar: Hamlet, Maqbet, Otello, Ofelya?.. Əgər Lev Tolstoy bəşəri yox, ancaq rus sivilizasiyasının məhəlli bir yazıçısıdırsa, yaponiyalı Akutaqavadan tutmuş amerikalı Heminqueyə qədər «kənar» (başqa «sivilizasiya»!) yazıçıları necə olub ki, onu özlərinə müəllim hesab edib? Bu tipli misalları səhifələrlə sadalamaq olar və bəşəri sivilizasiya yoxdursa, biz hansı bəşəri ideyalardan, ideallardan, bəşəri dəyərlərdən danışırıq?

Bu kontekstdə bir məsələni aydınlaşdırmaq vacibdir: məhəlli ilə milli ayrı-ayrı anlayışlardır, millidən fərqli olaraq, məhəllilik - sırf bədii-fəlsəfi keyfiyyət göstəricisidir və hərgah milli dildə yazılmış, milli qəhrəmanlardan, hətta milli problematikadan bəhs edən əsərlər bədii-estetik səviyyəsi ilə sönükdürsə, fəlsəfi (həyata baxışın dərinliyi!) baxımından məhdud və primitivdirsə, o zaman, aydındır ki, bədii-bəşəri ucalığa nail olmaq mümkün deyil. O biri tərəfdən, bədii əsər maraqlı, dərin fəlsəfi mündəricata malikdir, ancaq milli kolorit, milli özünüifadə, indi dəbdə olan sözdən də istifadə etsək, milli mentalitet yoxdursa, yeni söhbət pis mənada tamam kosmopolit bir bədii-estetik auradan gedirsə, bu halda da həmin bədii-bəşəri ucalıq uzaqlarda qalacaq.

Rəsul Həmzətovun bir deyimi Sovet dönəmində məşhur idi ki, «rus dili olmasaydı, mən ancaq Avaristan şairi kimi qalacaqdım».

Mənim elə o vaxt da bu tipli fikirlərə ikili münasibətim var idi: bir tərəfdən, burada böyük bir həqiqət var - rus dilinə tərcümələri ilə Rəsul Həmzətov 250 milyonluq nəhəng bir dövlətin ən məşhur şairlərindən biri oldu, ancaq o biri tərəfdən, milli ilə bəşərini qarşı-qarşıya qoymaq nə dərəcədə düzdür? Məgər «ancaq Avaristanın şairi olmaq» əhəmiyyətsiz bir şeydir?

İlk növbədə, gerek məhz Avaristanın böyük şairi olasan ki, bəşəri yüksəkliyə ucalasan - bəli, Avaristan kiçik bir yerdir, avar dili ilə sən dünyada məşhur ola bilməzsən (hər halda bu çox müşkül məsələdir), ancaq dünyada məşhur olmaya-olmaya da sən bəşəri ucalığa qalxa bilərsən - məşhurluq bədii ucalığın ekvivalenti deyil.

Görkəmli tənqidçimiz Nizaməddin Şəmsizadənin məqalələrinin bir yaxşı cəhəti də ondadır ki, bəzən fikir mübadiləsi, sağlam polemika üçün əsas verir

və onun müsahibələrindən biri bu baxımdan çox maraqlıdır. Nizaməddin müəllim ədəbiyyat tariximizdə modernizm hadisəsi olmadığını deyir və olsun ki, həqiqəti deyir, ancaq bunun səbəbini onda görür ki, «biz Şərq ədəbiyyatıyıq. Qərb yeniliklərə sıçrayışla gedir, Şərq təkamüllə. Şərqdə yeniliklər keçmişin içindən çıxır, onu Qərbdəki kimi inkar eləmir. Şərqdə janrlar mühafizəkar olur. Çünki Şərqdə feodalizm daha çox hökm sürüb» («Kulis», 10 iyun 2016).

Bu yerdə Nizaməddin müəllimlə mənim fikir ayrılığımız var: məgər Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Fətəli Axundzadə hadisəsi nəhəng bir sıçrayış deyildimi? Mirzə Fətəli 1850-55-ci illər arasında, cəmi beş il ərzində (!) Azərbaycan ədəbiyyatının tanımadığı bir janrı - dramaturgiyanı bu ədəbiyyatın milli faktına çevirdi və hələ sovet quruluşuna qədərki dövrdə dramaturgiya ədəbiyyatımızın ən populyar və doğma (!) janrı oldu, yəni Qərbin əsrlər boyu keçdiyi yolu Şərq Azərbaycan dramaturgiyasının timsalında beş ilə keçdi.

Yaxud, hekayəni götürək: düzdür, «Aldanmış kəvakib» var idi, bir-iki başqa nümunələrə də rast gəlirik, ancaq Cəlil Məmmədquluzadə və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev qısa bir müddətdə hekayəni bir janr kimi formalaşdırdı və 1920-ci illərdən etibarən hekayə ədəbiyyatımızın aparıcı janrlarından biri oldu.

Başqa bir misal da gətirmək istəyirəm: klassik musiqi sahəsində Avropanın əsrlər boyu keçdiyi yolu, Üzeyir bəy «Leyli və Məcnun»dan «Koroğlu»ya qədər qısa bir zamanda keçməyi bacardı. Eləcə də düşünürəm ki, danışdığımız kontekstdə «təkamül» və «sıçrayış» Şərqlə Qərbi bir-birindən ayırmır.

Nizaməddin müəllimin bu müşahidəsi isə çox dəqiqdir ki, «Şərqdə yeniliklər keçmişin içindən çıxır» və bizim ədəbiyyatımızda bu fikrin doğruluğunu ilk növbədə Mirzə Ələkbər Sabir hadisəsi çox mükəmməl sübut edir: Sabir «mühafizəkar» əruzun «içindən» tamamilə yeni bir forma «çıxartdı». Bəli, «Şərqdə feodalizm daha çox hökm sürüb» və sadəcə olaraq, ədəbiyyatın hərtərəfli inkişafına mane olub.

Başqa bir misal: gənc və istedadlı tənqidçimiz Elnarə Akimova yazır: «Milli poeziyamızda təqlid aparıcıdır, yeni nəfəs kasadlığı hiss olunur. Əksər şairlərin öz yolu görünmür, hazır qəliblərlə, obrazlarla (bura «primitivcəsinə» ifadəsini də əlavə edərdim- E.) işləyirlər» («Ədəbiyyat qəzeti», 4 iyun 2016).

Kəskin sözlərdir və eyni zamanda, gerçəklikdə özünü doğruldan sözlərdir, ancaq daha sonra Elnarə Akimova İlqar Fəhminin belə bir fikri ilə razılaşdığını deyir: «Doxsanıncı illərin poetik ab-havası, mənəcə (İlqar Fəhmiyə görə- E.), indikindən daha dərin, daha energetik idi. Hərçənd ki, həmin vaxtlar ölkənin vəziyyəti çox ağır idi. Sonra elə bil ki, o enerji sərf olundu və müasir ədəbiyyatımız Şərqlə Qərbin arasında qaldı... Yavaş-yavaş şair təbiətinin mahiyyəti dəyişdi, şeirdən ideya, fəlsəfə itdi.»

Doğrusu, İlqar Fəhminin ideyanı, fəlsəfəni «itirmiş» şeirin aqibəti ilə bağlı mülahizəsi mənə xeyli dərəcədə şübhəli göründü, çünki ideyasız, fəlsəfəsiz (yəni bəsit) şeir (ya hekayə, roman, pyes) Şərqdə də zəif yazıdır, Qərbdə də, bu məsələdə Şərq də, Qərb də ayrı-ayrı qütblərdə deyillər, müttəfiqlər və bəsit bir yazı nə üçün onların arasında itib qalmalıdır?

Elnarə Akimova isə başqa fikirdədir: «Bəli, çağdaş şeirdə gələcəyə yollar aranılır». Düzdür, istisnalar var (həm də ciddi istisnalar!), ümumilikdə isə bu yerdə Elnarə haqlıdır, ancaq ardınca oxuyuruq: «Qərblə Şərqlin arasında azıb qalmışıq, səmti müəyyən edə bilmirik».

Səmti, təmayülü istedad və dünyagörüşü müəyyən edir, nəticəsi də ya epigon bir yazı, ya da modern bir şeir (hekayə, roman, pyes) olur və bunu sövq-təbii, intuitiv olaraq elə Elnarə Akimovanın özü də hiss edir: «Əsl sənət nə Şərqdə, nə Qərbdə. Əsl sənət dünyadı, kainatdı».

Bu, çox doğru fikirdir və ədəbiyyatımızda, bax, belə bir bəşəriyyət çatışmır, tənqid isə «Söz azadlığı»nın yaratdığı imkanlardan istifadə edərək, bu ciddi və

mühüm problemi ədəbi prosesin faktına çevirə bilmir. Çağdaş ədəbi prosesimizin bəşəri dünyagörüşünün və estetikasının manifest səciyyəli ifadəsinə ehtiyacı var və bu yükü, aydın məsələdir, tənqid öz boynuna götürməlidir.

Elnarə Akimova başqa bir məqaləsində bu tənqidçiyə xas olan obrazlı şəkildə yazır ki, nəşr olunan kitabların, çap olunan yazıların (bizim bədii təsərrüfatın!) çoxu «istifadəyə yararsız»dır, bu cür davam edəcəksə, «boz ədəbiyyat»ın intişar tapmasına və meydan sulamasına boyun əyməkdən başqa çarə qalmayacaq». («Ədəbiyyat qəzeti», 2 aprel 2016).

Dediym həmin diferensiallığın göstəricisidir ki, tənqidimiz, bir tərəfdən, Elnarənin timsalında bu vəziyyəti görür, həyəcanla bəyan edir, ancaq o biri tərəfdən isə, yenə də tənqidimiz bu vəziyyəti (və ədəbi qorxunu!) nəzərə alaraq, ədəbi prosesdə strateji mahiyyətli ideya-bədii istiqamət müəyyənləşdirə bilmir, halbuki «Söz azadlığı» tənqiddən, belə demək mümkünsə, məhz bu cür «strateji məsuliyyət» tələb edir.

Mən bir müddət bundan əvvəl B.Şounun «Milyonçu qadın» pyesini tərcümə edəndə, bu qoca müdrikin aforizmlərini yenidən gözdən keçirirdim və indi, bu sətirləri yazarkən, onun «populyar romanlar dünyası - axmaqlar üçün cənnətdir» fikri yadıma düşdü. Doğrudur, bu fikir ayrı-ayrı məqamlarda özünü doğrultmur («Don Kixot», yaxud «Robinzon Kruzo», yaxud da «Qarqantuya və Pantaqryuel») kimi populyar və dahiyənə romanlar yada düşür, ancaq orası da var ki, bir ildə onlarla «Don Kixot»lar, ya da ki, «Qarqantuya»lar yazılmır və indiki halda mən bilərəkdən, ya da bilmədən kütlə üçün yazılmış, yəni əvvəldə danışdığımız kütlə zövqünü oxşayan «istifadəyə yararsız» romanları, povestləri, pyesləri, poemaları, şeirləri, oçerkləri nəzərdə tuturam.

Ən xoşagəlməyən (və simptomatik!) cəhət odur ki, bu cür yazılar vətənpərvərlik mövzusunda qələmə alınmış «bədiyyat»da özünü daha çox gəstərir və yeni bir konyukturanı ifadə edir. «Yeni konyuktura» dedikdə, mən, ilk növbədə Qarabağ hadisələrinə, şəhidlərimizə, döyüşçülərimizə, erməni millətçilərinin vəhşiliklərinə həsr olunmuş yazıların çox hissəsini nəzərdə tuturam. Mən bunu artıq yazmışam da, demişəm də, ancaq yenə də təkrar edirəm: şəhidlər haqqında, Qarabağ döyüşçüləri və ümumiyyətlə, Qarabağ hadisələri, Xocalı genosidi haqqında elə əsərlər yazılmalıdır ki, onların bədii-estetik səviyyəsi şəhidlərin ruhuna, döyüşçülərin şücaətinə və faciənin cismani və mənəvi fəlakətinin dəhşətinə layiq olsun. Bu faciə ilə bağlı ikili standartların mahiyyəti və böyük ölkələrin Səməd Behrənginin balaca qara balığını udmaq istəyən Balıqdan kimi, siyasi-ictimai riyakarlıqlarının miqyası ilə üst-üstə düşsün.

SSRİ dönəmində millətçilik damğası bəzi dövrlərdə çox, hətta dəhşətli dərəcədə çox (Cavidin, Müşfiqin, Çəmənəminlinin, Cavadın taleləri!), bəzi dövrlərdə isə nisbətən az dərəcədə Damokl qılıncı kimi başımızın üstündə idi, bu gün isə «Söz azadlığı»dır və «Söz azadlığı»ndan sui-istifadə etdiyimiz üçün, çox zaman xalq, millət sevgisini bəsit patriotçuluq, şit «vətənpərvərlik» əvəz etməyə başlayıb. Ucuz, primitiv patriotluq eyni səviyyəli «ah-uf»lu «məqalələr» sayəsində ədəbi prosesə daxil olur: televizoru açırsan, qəzetləri açırsan, jurnalları vərəqləyirsən: «Babək igidliyi», «Tomris cəsəreti» («Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?!»), «Həcər hünəri» və s., və i.a.

Xalqı öz üzünə nə qədər tərifləmək olar?

Xalqı sevirsənsə, onu tənqid etməyi də bacarmalısan və bu gün insan alveri ilə məşqul olan nə qədər qadın həbs edilir, nə qədər satqınlarımız meydana çıxır, nə qədər ata oğulu, bacı qardaşı əmlak üstündə məhkəməyə verir, mütaliə statistikalarında tutduğumuz yerlər qətiyyənlə ürəkaçan deyil və s. - bu qara siyahını çox uzatmaq olar, biz isə özümüzü elə hey tərifləyirik. Məcbur olursan ki, bu ritorik sualı yenə təkrar edəsən: məgər Sabir, ya Mirzə Cəlil, ya

da Üzeyir bəy xalqı sevmirdi və xalqı sevməyən bir kəs «Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır, biz hələ avtomobil minməyirik!»- deyə haray qoparda, yaxud «Ölümlər»i yazsa, yaxud da satqın qəzetçi Rza surətini yarada bilərdi?

Mən istəmirəm açıq qapını döyərək bu məlum söhbəti uzadım, ancaq məsələ bundadır ki, get-gedə tamam ucuzlaşan bu primitiv patriotluq (millətin başının altına yastıq qoyan patriotluq!) özünü ədəbiyyata pərçim etdiyi kimi, tənqiddə və tənqid vasitəsi ilə də ədəbi prosesə sirayət edir. Bu sözləri deyərək mən, təkrar edirəm, Azərbaycan ədəbi prosesinin ümumi mənzərəsini nəzərdə tuturam, çünki təsadüfi müəlliflər, qrafomanlar, əllərinə qələm götürüb, bəsit mülahizələri ilə özlərini təsdiq etməyə çalışanlar bu gün şəxslərini ədəbi prosesdə dəryada balıq kimi hiss edirlər - «Söz azadlığı»dır!

Bu cür patriotluq çox zaman istedadsızlığı ört-basdır edir və istedadsızlıq Sovet dönəmində traktorun, kolxozun, 150 faiz doldurulan planın, yalançı kommunist ideallarının, eləcə də yalançı komsomol romantikasının, müqəvva «müsbət surətlər» qalereyasının arxasında gizlədildiyi kimi, bu gün də xalq üçün əziz olan aktual problemlərin arxasında gizlədir.

Baxın, «istifadəyə yararsız» yazılardakı bu cür ucuz patriotluq özü səviyyəsindəki tənqid vasitəsilə ədəbi prosesə həmlə edir və bu həmlələr də çox vaxt «kütlə zövqü» sayəsində effektiv olur, ancaq professional tənqid «Ah, kimsəsiz vətən!» deyib, bu vətən kimsəsizliyini öz dövrü üçün yaxşı bir bədiiliklə göstərən Məhəmməd Hadini ədəbi prosesin faktına çevirə bilmir. Ümumiyyətlə, biz bu 25 ildə ədəbi prosesdə milli klassikamızın (xüsusən M.F.Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Sabir, «Molla Nəsrəddin» məktəbi), o cümlədən milli sovet klassikasının obyektiv mənzərəsini yarada bilməmişik.

Orasını da deyim ki, belə bir vəziyyət başqa postsovet ölkələrinin ədəbi prosesində də özünü göstərməkdədir və misal üçün, bizim ədəbi prosesdə «Söz azadlığı»ndan sui-istifadə edilərək, Füzuli, yaxud Mirzə Fətəli, yaxud da Abbasqulu Ağa Bakıxanov haqqında obyektivlikdən kənar və layiqsiz hökmlərə rast gəlirik, müasir rus ədəbi prosesinə də, baxın, Larisa Vasilyeva yazır: «Ümumiyyətlə, Lev Tolstoy qadınları başa düşmürdü və onların layiqli qiymətlərini verə bilmirdi» («Literaturnaya qazeta», 12-18 noyabr 2015).

Bu sözlər «Anna Karenina»nın müəllifi, Nataşa Rostovanı, Katyuşa Maslovanı böyük ədəbiyyata gətirmiş bir yazıçı haqqında deyilir. (Yeri düşmüşkən, qeyd etmək istəyirəm ki, Elnarə Akimova bu problemlə bağlı «Yaşayan ədəbi yaddaş» adlı maraqlı bir məqalə yazıb («Ədəbiyyat qəzeti», 14 noyabr 2015). Ya da diqqət etsək, görürük ki, Puşkin, Lev Tolstoy, Çexov Sovet dövründə olduğu kimi, bu gün də rus ədəbi prosesinin faktı olaraq qalır, ancaq deyək ki, Suxovo-Kobilin də Sovet dövründə olduğu kimi, bu gün də ədəbi prosesdə yoxdur.

Bir haşiyyə çıxmaq istəyirəm: mən bir müddət bundan əvvəl Suxovo-Kobilinin pyeslərini yenidən oxudum və bir daha təəccüb etdim ki, bu çox maraqlı dramaturq nə üçün rus ədəbiyyatşünaslığının özündə belə kölgədə qalıb. Əlbəttə, Suxovo-Kobilin Çexov deyil, ancaq öz istedadına layiq bir yer tutmaq üçün Çexov olmaq da vacib deyil, ədəbiyyatda hər bir istedadın öz yeri var (hər halda, öz yeri olmalıdır!). Suxovo-Kobilin XIX əsr dünya dramaturgiyası miqyasında yaradıcılığa malik bir qələm sahibidir, rus insanının xarakterinin açılması və bu zaman xislətin dərinlərinə varmaq bacarığı Suxovo-Kobilində çox güclüdür.

Ümumiyyətlə, bu gün böyük rus ədəbi ənənələri ilə qətiyyətlə bir araya sığışmayan bazar iqtisadiyyatının həm Rusiyada, həm də xaricdə istehsal etdiyi (tələsik və keyfiyyətsiz də tərcümə edilən) «bədi» hasilat (bayağı sevgi romanları, porno, ucuz komiksler və s.) rus ədəbi prosesinə elə hücum edib ki, kütləvilik baxımından Puşkin, Qoqol, Lermontov, Dostoyevski, Tolstoy, Çexov - bu böyük bəşəri qələm sahibləri arxa plana keçib və bunun qarşısını almaq

müskül bir məsələyə çevrilib. Bu yaxınlarda mən rus mətbuatında orijinal və təsirli bir material oxudum: rus klassiki İvan Turgenevin adından «Yunost» jurnalına ünvanlanmış bir məktub yazıblar və həmin məktubda, az qala, 150 il bundan əvvəl vəfat etmiş Turgenev çağdaş, yəni XXI əsr rus ədəbi-mənəvi mənzərəsinə baxa-baxa faciəvi bir emosionallıqla deyir: «Kitablar dağıdılmış Rusiya yollarında nəm çəkir, nəm çəkir, nəm çəkir. Əgər onlar ağlaya bilsəydilər...» («Yunost», 2017, № 5, səh.32)

Ancaq biz öz mövzumuza qayıdaq.

Mən sovet dövrü ədəbiyyatına münasibət barədə geniş yazmışam (Bax: Sosrealizm bizə nə verdi? Bakı, Mütərcim, 2010), ancaq bu qeydlərdə də bir mühüm məsələnin üzərində dayanmaq istəyirəm: bir küll halında götürəndə, sovet dövrü ədəbi tənqidinin ən eybəcər cəhəti ədəbiyyata vulqar-sosioloji münasibət idi və paradoksal bir haldır ki, epoxalar dəyişdi, ancaq həmin vulqar-sosioloji münasibət bu gün də davam edir, sadəcə olaraq, bu «yeni» münasibət öz tənqid ünvanının istiqamətini 180 dərəcə dəyişib.

Bizim ədəbi prosesdə, misal üçün, Səməd Vurğuna münasibətə fikir verin: həmin vulqar-sosioloji mövqeyin ifadəsi olan inkarçılıqla rastlaşırıq, halbuki poeziyamızın sırf poetika baxımından zənginləşməsində, tamamilə yeni estetik rəngarənglik əldə etməsində, eləcə də xalqın milli özünütəsdiqində, milli dilin inkişafında Səməd Vurğun yaradıcılığının rolu az olmayıb və bu cəhəti onun konyuktura (yaxud da inam!) nəticəsində yazdığı poema və şeirlərinə istinad edərək görməmək, obyektiv mənzərənin yaranmasını mümkün deyil.

Bəli, Səməd Vurğun mənfur «26-lar»a həsr olunmuş poema yazıb, ancaq o, yarandığı dövrün kontekstində böyük vətənpərvərlik amalının və hissiyyatının ifadəsi olan «Azərbaycan» şeirini də yazıb ki, bu günün özündə də, az qala, xalqın himni kimi səslənir (sonralar şeirdə bəzi dəyişikliklər edilməzdən əvvəl də belə olub). Mən 1979-cu ildə Əziz Nesinin dəvəti ilə ilk dəfə Türkiyəyə gedəndə və solçu qələm sahibləri bu şeiri eşidəndə: «Canım, bu nə millətçi bir şeir!.. Bunu kommunistmi yazıb?»- deyərək heyrət edirdilər.

Bəli, «Xanlar» pyesində jandarmın azərbaycanlı anadan (Xanların anasından) Kobanın (Stalinin) gizləndiyi yeri soruşanda, ana sinəsini irəli verərək: «Yarın ürəyimi, ürəyimdədir!..» - deyir və bu, həqiqətdən uzaq, təmtəraqlı və ən başlıcası isə, süni bir cavabdır. Ancaq Səməd Vurğun «Vaqif»i də yazıb ki, qorxunc 1937-ci ildə Azərbaycan səhnəsindən Qacarın o dövr üçün tamam assosiativ (fars dili - rus dili) səslənən «Gərək fars dilində yazsın sənətkar» şərtinə (hökmünə!) cavab olaraq:

***Azəri yurdunun* oğluyam mən də,
Az-az uydururam yeri gələndə.***

- deyir. (*Əlyazma variantlarında «Bizim bu dağların» variantı da var, ancaq elə bu halda da mahiyyət dəyişmir.)

Siz, belə bir obyektivliyə də fikir verin: Səməd Vurğun 1935-ci ildə yazdığı həmin «26-lar» poemasında Məmməd Əmin Rəsulzadəni nəinki tənqid, hətta təhqir edir, ancaq bu şəxsi təhqir də Rəsulzadə obyektivliyinə təsir etmir və o, 1950-ci ildə ədəbiyyatımız haqqında yazdığı məlum məqaləsində «Vaqif»i «Azərbaycan vətənpərvərliyinə rəvac verən pyes» adlandırır.

Yaxşı nümunədir.

Bəyem «Söz azadlığı» odur ki, bir tərəfi görməyəsən, yaxud da özünü görməməzliyə vurasan və yalnız o biri tərəf («26-lar», Stalin haqqında şeirlər və s.) haqqında yazasan, yalnız bunları qabardasan? Qan Turalı da yaxşı yazır ki, heç «Stalin Səməd Vurğun qədər tənqid olunmur» («Ədəbiyyat qəzeti», 5 avqust 2017).

Səməd Vurğunun «Azərbaycan» şeiri zamanın (dəyişən epoxaların!) sınağından çıxıb, ancaq, misal üçün, «Klim Vorosilova» şeiri bu sınaqdan heç vəchlə çıxa bilməyib və yəqin ki, yalnız əbədi «sənətkar və dövrü» acısının nümunəsi kimi mütəxəssisləri maraqlandıracaq. Bu isə, o deyən sözdür ki, sənətkardan (indiki halda Səməd Vurğundan və onun qələmdaşlarından), eləcə də sənətlə bağlı hadisələrdən (indiki halda 37-ci il hadisələrindən, yazıçılar arasındakı «ifşaçılıqdan») yazanda, dövrün spesifikasını, xarakterini nəzərə almadan əldə edilən nəticə həm ideya-bədii, həm də mənəvi-psixoloji baxımdan tam şəkildə aydın olmayacaq.

70 illik Sovet tarixini yalnız qlobal yalana (söyüşə!) çevirmək, eləcə də, qanlı-qadalı hadisələrin, böyük insani faciələrin üzərindən adlayıb yalnız yaxşılıarı görmək Sovet İttifaqının nəhəngliyi boyda da bir yanlışlığa gətirib çıxarar, çünki bu tarix 70 illik bir yolu düz xətlə yox, əyri-üyrü, kəskin qalxan və enən bir xətt boyu keçib, yaxşı ilə pis də, ayrı-ayrı dövrlər də bir-birini əvəz edib.

Bu yerdə mən Sovet dövrünün filoloji təsnifatının bəhs etdiyimiz kontekstdə əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək istəyirəm, çünki bu 25 ildə elmi-nəzəri süzgecdən keçirilmiş dəqiq-dürüst təsnifat hələ ki, ortaya qoyulmayıb və İsa Həbibbəyli doğru yazır ki, «XX əsrin böyük bir dövrü ərzində (1928-1980-ci illərdə) Azərbaycanda meydana çıxmış akademik nəşrlərdə və ali məktəb dərslərlərində dövrləşdirmək sahəsində olan müxtəliflik, pərakəndəlik, sərbəstlik və fərdi yanaşmalar bu sahədə vahid elmi konsepsiyanın olmamasının göstəricisidir» («525-ci qəzet», 30 sentyabr 2017).

Dünənə qədər vulqar sosiologizmin bolşevik xislətli tufəngi Əli bəy Hüseynzadəyə, yaxud Əhməd bəy Ağayevə tuşanırdı, indi isə elə həmin əhval-ruhiyyə ilə tufəngi Nəriman Nərimanova, yaxud da Səməd Vurğuna və onun qələm dostlarına tuşlamaq yalnız ədəbiyyatımızın yox, ümumiyyətlə, ictimai fikir tariximizin tədqiqində birtərəfli münasibət ənənəsini yaradacaq ki, bu da qeyri-obyektivliyə, yəni ümumi mənzərə natamamlığına gətirib çıxaracaq, özümüz öz mədəni-mənəvi keçmişimizin təqdimatını məhdudlaşdırmış olacağıq.

Nəriman Nərimanovu nə qədər Məmməd Əmin Rəsulzadə ilə müqayisə edib, Nərimanovun qeyri-obyektiv, birtərəfli münasibətdən doğan düşmən obrazını yalnız ədəbi prosesin yox, ictimai fikrin də faktına çevirməyə cəhd etmək olar? Əslində, siyasi xadim kimi Nəriman Nərimanovu Məmməd Əmin Rəsulzadə ilə birləşdirən ən əsas cəhət eyni idi - milli azadlıq, milli müstəqillik amalı, - ancaq onlar bu böyük amalı həyata keçirmək yoluna bir-birinə zidd bucaqlar altından baxırdılar və tarix göstərdi ki, bu siyasi rəqabətdən qalib çıxan Rəsulzadə, məğlub isə Nərimanovdur.

Mən 90-cı illərin ortalarında həm Nərimanov, həm də Rəsulzadə haqqında yazdığım yığcam monoqrafiyalarda bu barədə danışmışam və özümü təkrar etmək istəməyərək, onlardan birində yazdığım bu cümlələrlə kifayətlənirəm: «XX əsr Azərbaycan tarixinin ideyalar toqquşmasında Rəsulzadə - Nərimanov siyasi rəqabətində, amal, əqidə və əməl mübarizəsində böyük hərfli Gələcək Rəsulzadənin müttəfiqi idi və tarix bunu əsrin sonunda birdəfəlik, mübahisəsiz, heç bir şübhə yeri qoymadan sübuta yetirdi və buna görə də bu gün siyasi qalib Rəsulzadədir, Topçubaşovdur, Xoyskidir, Yusifbəylidir, amma siyasi məğlub da nifrət obyektinə yox, milli tariximizin faciə qəhrəmanıdır, onu ifşa etməkdən (çox zaman da naşı qələmi ilə!) ləzzət almaq yox, ona yanmaq, heyifsilənmək və H.Z.Tağıyevin həyatına həsr edilmiş hörmət və məhəbbətlə dolu bioqrafik yazısından tutmuş bir sıra son dərəcə acı təəssürat doğuran rəsmi sənədlərəcən onun ziddiyyətli və mürəkkəb irsinə və fəaliyyətinə obyektiv qiymət vermək lazımdır... Nərimanovun səhvləri bizim tariximiz, ədəbiyyatımız və ictimai fikrimiz üçün yad bir şəxsiyyətin yox, doğmanın səhvləridir. Nərimanovun siyasi və insani

faciəsi yadın yox, doğmanın faciəsidir» (Nəriman Nərimanov. Şəxsiyyəti və fəaliyyəti. Bakı, Azərnəşr, 1997).

Əlbəttə, obyektiv həqiqət həmişə olduğu kimi, gec-tez üzə çıxacaq, ancaq bu gün biz nə üçün «Söz azadlığı»nın imkanlarından bəhrələnməyərək, gələcək ədəbi nəslə bəzən beləcə sıfırdan başlamağa düçar edirik?

«Söz azadlığı» dövründə belə bir qeyri-obyektiv, naqis münasibətin - vulqar-sosioloji təmayülün diriliyi, klassiklərlə bağlı dediyim kimi, yalnız bizim ədəbi prosesin faktı deyil, belə bir hal Rusiya ədəbi prosesinin timsalında, görünür, digər postsovet ölkələrinin ədəbi prosesi üçün də səciyyəvidir. Bu gün məhz vulqar-sosioloji münasibət nəticəsində yalnız sovet dövrü yox, bütöv XX əsr rus ədəbiyyatının Leonov, Katayev, Fedin kimi görkəmli nümayəndələri yalnız təkdirə məruz qalır, yaxud «qırmızı qraf» Aleksey Tolstoy yalnız tənqid və təftiş obyektinə çevrilir, hətta Şoloxovun yazıçıların, yaxud da partiyanın qurultaylarında, Yazıçılar İttifaqındakı ayrı-ayrı toplantılarda həqiqətən də «bolşevikcəsinə» çıxışları qabardılaraq, ona - XX əsr dünya ədəbiyyatının böyük romanlarından biri olan «Sakit Don» müəllifinə (bu müəlliflik artıq «Söz azadlığı» dövründə də tam surətdə sübut olunmuş elmi faktdır!) qarşı hücumlar tənqimək bilmir.

Bəzən elə bir təəssürat yaranır ki, sovet dövrü rus nəsi yalnız «Doktor Jivaqo»dan və «Ustad və Marqarita»dan ibarətdir - vəssalam! «Doktor Jivaqo»nu deyə bilmərəm (doğrusunu deyim ki, mənə görə bu roman ədəbi-bədii faktdan daha artıq dərəcədə Soljenitsinin, yaxud Ribakovun sonrakı illərdə yazılmış romanları kimi, yarandığı dövrün siyasi faktdır), «Ustad və Marqarita» isə, yenə də mənə görə, bədii-estetik və fəlsəfi miqyasına görə XX əsr dünya ədəbiyyatının faktdır, ancaq bu o demək deyil ki, «Sakit Don» kimi dahiyənə romanın üzərindən xətt çəkmək istəyəsən (onsuz da bu mümkün deyil!).

Yaxud, baxın, dünənəcən rus sovet sənətşünaslarının teatr estetikasının şahlıq taxtında oturduqları Stanislavskini bu gün taxtdan salaraq, az qala heçə çevrilir, ən yaxşı halda isə ona çox yuxarılardan (kosmosdan!) aşağı baxırlar. Sosrealizmin (və sovet hakim ideolojinin) dəstəklədiyi və təbliğ etdiyi Stanislavski sisteminə yalnız kəc baxmaqla, kin-küdurət bəsləməklə estetik bir kateqoriya kimi köhnəlikdən uzaqlaşmaq, uzaqlaşsan da, yalnız bununla modern uğurlar əldə etmək mümkün deyil, çünki mənim düşüncəmə görə, uzun onilliklər boyu möhtəşəm rus (ümumiyyətlə, sovet) teatr məktəbinin yaranmasında böyük rol oynamış bu sistemin mahiyyətinə varmaq, onun yaxşısından istifadə etmək, zamanın («Söz azadlığı»nın imkan verdiyi üslublar, cərəyanlar azadlığının!) tələblərinə cavab verməyəni isə bir kənara qoymaqla uğurlu nəticə əldə etmək olar.

Yetmiş illik sovet dönəmində Azərbaycan teatrı da inkişaf edibse - bu böyük inkişaf isə tamam aydın bir həqiqətdir! - bunda Stanislavski sisteminin həlledici rolu olub, çünki başqa bir yaradıcı yol, estetik səmt mövcud deyildi. O başqa məsələ ki, bu inkişaf birtərəfli olub, siyasi həyatın bir partiyalıqı kimi, bir sistemli olub, ancaq olub və «Söz azadlığı»ndan istifadə edib, bu sistemlə düşmənçilik etmək, ona yararsızlıq damğası vurmaq - istifadə yox, sui-istifadədir.

Dünənəcən vulqar-sosioloji münasibət sovet hakim ideolojisinin sevmədiyi Kuprini, Bunini, Belyı, Artsibaşevi və başqaları kimi nasirləri, yaxud Qumilyov, Pasternak, Svetayeva, Axmatova və başqaları kimi şairləri yaxına buraxmaq istəmirdi, Qorki bütələşdirilirdi, Mandelştam isə əskildilir və unutturulurdu. Bu gün yenə 180 dərəcə əksinə, elə həmin vulqar-sosioloji münasibət Qorkini heç edir, Mandelştamı bütələşdirir. Mən rus ədəbi prosesi ilə bağlı bu söhbəti uzatmaq istəmirəm, ancaq görürsüz, təxminən eyni mənzərədir, ancaq bu, heç vəchlə təskinlik deyil.

Bir müddət bundan əvvəl Vaqif Yusiflinin, Rüstəm Kamalın və Elnarə Akimovanın «XX əsrin ilk yarsındakı ədəbi-mədəni prosesdə roman faktoru» ətrafında apardıqları maraqlı fikir mübadiləsi zamanı Elnarə deyir: «Bu dövrün (1930-cu illərin - E.) romanları sosialist realizmi tələblərinin, partiya direktivlərinin sənətdə gerçəkləşən şəkli. Bu romanların heç birində insan yoxdu. Sadəcə, eyni «mən»lərin xoru, bir qəlibdən çıxmış qəhrəmanların, süjetlərin, mövzuların şəkillənməsi var, vəssalam» («525-ci qəzet», 9 sentyabr 2016).

Elnarənin bir gənclik maksimalizmi ilə dediyi bu sözlərdə həqiqət var, ancaq məsələ heç vəchlə «vəssalam»la bitmir. O romanlar ədəbiyyatımızda janrı formalaşdırdı və təsdiq etdi; o romanların Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin inkişafında, zənginləşməsində, təhkiyənin, stilistikanın təmizlənməsində, saflaşmasında müstəsna xidməti oldu; o romanların dili və təhkiyəsi ilə on il əvvəlki dövrün yazılarının dili və təhkiyəsi ilə müqayisə edin - nə qədər böyük fərq var. Məgər bu azdır?

Hələ orasını demirəm ki, 30-cu illər tənqidinin əsas bədii obyektə həmin romanlar idi, bu isə o deyən sözdür ki, vulqar-sosioloji təmayüllə də olsa, tənqidimizin formalaşmasında o romanlar ciddi rol oynayıb. 1920-ci illərə qədər Abdulla Sur, yaxud Kazımoğlu (Seyid Hüseyn) professional tənqidin yalnız embrionunu yetişdirirdilər və 30-cu illərdə tənqidimizin tam surətdə «janrlaşması» bir çox hallarda, dediyim kimi, elə o romanlara borcludur. Görünür, biz gerek «vəssalam»larla nöqtə qoymağa tələsməyək, çünki belə bir səbirsizlik (nəzəri-estetik səbirsizlik!) ədəbi prosesdə həqiqət cildində təsvir edilən qeyri-obyektivliyə (yalançı həqiqətə!) aparan bir çıxışa, hətta yola çevrilə bilər.

Nəhayət, mən də bu yazıda «Söz azadlığı»na güvənib, olsun ki, çox mübahisəli, xeyli şübhə doğura biləcək bir cəhəti qeyd etmək istəyirəm: illər keçdikcə, zaman, elə bil, sovet ədəbi irsini möhkəmcə silkələyərək, sosrealizmin içindən yeni bir estetik təmayül çıxarmağa başlayır və onu bu gün bizim ədəbi-nəzəri və tarixi düşüncəmiz üçün az qala keçmişimizin yeni (!) bir cərəyanına çevirir. Məsələn üçün, bu gün mən 1930-cu illərdə (1934-35-ə qədər) Mikayıl Müşfiqin, ya da Səməd Vurğunun Stalinə, yaxud da Süleyman Rüstəmin partiyaya, komsomola həsr etdiyi odlu-alovlu şeirləri haqqında konyukturadan doğan sosializm realizmi nümunələrindən daha artıq dərəcədə, konyukturanı kənara itələmiş sosializm romantizmi (inqilabi romantizm!) nümunələri kimi düşünürəm.

Yəni, söhbət konyukturanın yalançı sənətə gətirdiyi poetik qəlpəlikdən, saxtalıqdan yox, istedadın təbii özünüifadəsindən gedir, kommunizm ideallarına həqiqi inamdan, əqidə uğrunda mübarizə romantikasının doğurduğu ruh yüksəkliyindən, yeniləşməyə, ictimai, sosioloji, milli və dini ətəldən azad olmağa can atmaqdan gedir və bu kontekstdə sosializm romantizmi bədii dilin inkişafında, poeziyamızın forma müxtəlifliyi, bədii-estetik arxitektonika yeniliyi əldə etməsində də az rol oynamadı. Düzdür, həmin şeirlər poeziyamıza patetika, təmtəraq, gurultu da gətirdi, ancaq bu patetikanın, təmtəraqın, gurultunun özü də ürəkdən gəlirdi, siyasi romantikanın ifadəsi idi, təəssüf ki, sonralar sünüləşdi, saxtalaşdı.

O da başqa məsələ ki, get-gedə həmin inqilabi romantizmin özü də dövrün yalnız ideoloji yox, eyni zamanda inzibati (və cismani - 1937-38-ci illəri yada salmaq) təsiri ilə konyukturaya çevrilməyə başladı, nəticə etibarilə 40-50, hətta 60-70-80-ci illərdə «sovet ədəbiyyat generalı» rütbəsi almaq ehtirasının ifadəsinə çevrildi (Stalin mükafatı, sonralar Lenin, Dövlət mükafatları, deputat təyin edilmək, dərsləklərə düşmək, mənzil şəraitini yaxşılaşdırmaq, məişət qayğılarını azaltmaq və s.).

Şəxsən mən 1934-35-ci illərə qədər yazılmış «ideoloji» şeirlərin bir qisminə, təkrar edirəm, aşkar bir «Ovod» inqilabi romantikasını hiss edirəm, ancaq bu dediklərimdən belə bir bəsit nəticə çıxarmaq asan yol olar ki, guya

mən dolayısı yolla da olsa sovet poeziyasındaki siyasi mədhiyələrə bəraət qazandırmaq istəyirəm, əksinə, mən «Söz azadlığı»nın imkanlarından istifadə edib, hətta bu mədhiyələrin də daha dərin elmi-nəzəri və bədii-psixoloji təhlil və tədqiqinə çağırıram.

3.

«Söz azadlığı», bir tərəfdən böyük ədəbiyyatın yaranmasını tam şəkildə istedadın öhdəsinə buraxırsa, o biri tərəfdən də, tənqidimizin həmin istedadı (şairi, nasiri, dramaturqu) axtarmasını və tapıb ədəbi prosesə gətirməsini tələb edir, ancaq biz bunu görürük mü? - təəssüf ki, yox və bu baxımdan tənqidimizdə açıq-aydın bir ətalət, inertlik nəzərə çarpır. Bu inertlik nəinki cavan istedadları axtarmağa, əgər yoxdursa, belə bir vəziyyətin səbəbini göstərməyə, nəzəri izahı ilə çıxış etməyə imkan vermir, hətta artıq öz bədii sözünü demiş, ədəbiyyatda özünü təsdiq etmiş ayrı-ayrı yazıçıları da layiqincə qiymətləndirməyi bacarmır. Bu cəhət isə, öz növbəsində, ədəbi prosesimizdə dediyim həmin keyfiyyət və kəmiyyət qarşıdurmasında kəmiyyətin keyfiyyəti xeyli dərəcədə üstələməsinə, aparıcı qüvvəyə çevrilməsinə xidmət edir.

Bu söyləmələr göydən asılı qalmasın deyə, yəqin konkret misallara ehtiyac var və baxın, bizim tənqidimiz orta nəsəl (bəlkə də, artıq yaşlı nəsəl!) mənsub, Məmməd Oruc, yaxud Saday Budaqlı, yaxud da Sadıq Elcanlı kimi görkəmli yazıçılarımızın yaradıcılığının elmi-nəzəri təsnifatını veribmi, onların əsərlərinin bədii-estetik mündəricatını təqdim etməyi bacarıbmı? - axı, bu gün bu səviyyəli yazıçılarımızın sayı çox deyil, ancaq bu sualın cavabında mənim üçün heç bir tərəddüd yeri yoxdur: xeyr, verməyib.

Bilmirəm, Saday Budaqlı «Zədə» romanını nə vaxt yazıb, ancaq bundan asılı olmayaraq, bu roman mənim üçün təzə əsərdir və yalnız ona görə yox ki, ilk dəfədir oxuyuram, ən başlıcası ona görə ki, buradakı Firudin bəy Köçərli demişkən, təhkiyyəyi-kələmin səliqəsinə və səlisliyinə, xislətin dərinlərinə varmaq istəyinə və bacarığına, bu və ya digər dərəcədə son illərdə barmaqla sayılması Azərbaycan romanlarında rast gəlmək mümkündür.

Saday Budaqlı «Zədə»ni də daxil etdiyi hekayələr və povestlər kitabını hekayələrindən birinin adı ilə «Yolüstü söhbət» (Aspoliqraf, 2015) adlandırıb, ancaq buradakı əsərlər («Şəbəkə» və «Fevral» povestlərini də ayrıca qeyd etmək istəyirəm) elə bədii-psixoloji emosiyalar palitrası yaradır ki, o «söhbət» heç vechlə yolüstü deyil, müfəssəl və miqyaslıdır.

Sadıq Elcanlının nəsrli realistik bir nəsrdir, onun hekayə, povest və romanlarında həyatın realistik təsviri əsas yer tutur, ancaq bəzən onun istedadı və düşüncələri, onun bədii təxəyyülü realizm çərçivələrinə sığışmır, o, fantastikaya, mifologiyaya müraciət edir, ancaq bu zaman da söhbət mücərrəd mifik bir aləmdən getmir, çünki bütün bunlar realistik yazıçının həyatda, real gerçəklikdə gördüklərinin bədii-estetik inikası, yəni onun dediyim həmin bədii təxəyyülünün ifadəsidir.

Sadıqın «Zülmət» romanı mifoloji-fantastik bir əsərdir və orada elə bir münbit, bəzi məqamlarda isə polemik zəmin var ki, tənqid bu romanın əsasında ədəbi prosesimiz üçün vacib olan ciddi bədii-estetik problemlər qaldıra, ciddi ədəbi polemika apara bilər. İnsan və cəmiyyət - bu, ədəbiyyatın əbədi mövzularından biridir və Sadıq Elcanlı əsərin qəhrəmanı Butay Əhmədovun simasında, onun daxili aləminin psixoloji dərinliklərinə vararaq, heç bir pafosa, yaxud da ah-ufalara yol verməyərək həyatın, yaşayışın nə qədər mürəkkəb və ziddiyyətli olduğunu özünəməxsus orijinal bir bədiiiliklə göstərə və göstərdiklərinə inandırma bilmiş, tənqid isə bu romanı ədəbi prosesin faktına çevirə bilməmişdir.

Professor Nizaməddin Şəmsizadə «Ədəbiyyat qəzeti»ndə tənqid haqqında ki müzakirədə deyir ki, «tənqid ədəbiyyatın mənafeyini» naşı oxucudan, kütlədən qormalıdır («Ədəbiyyat qəzeti», 7 oktyabr 2017) və bu, doğru və aktual çağırışa o zaman əməl etmək olar ki, professional ədəbiyyatımızın çağdaş nümayəndələrinin əsərlərini ədəbi prosesin təqdir və təkdir obyektinə çevirək, müzakirə predmeti yalnız adlarını çəkdiyim bu yazıçıların yox, məhz bu tipli yazıçılarımızın yeni-yeni əsərləri olsun.

Onların əsərləri haqqında adda-budda məqalələri mən də oxumuşam, ancaq onların yaradıcılığı, təkrar edirəm, tənqidimizin mütəşəkkil diqqətini tələb edir, məziyyətləri də, çatışmazlıqları da miqyaslı nəzəri-estetik təhlil üçün layiqli bədii materialdır.

Sonrakı ədəbi nəslə mənsub, misal üçün, Mübariz Cəfəri, yaxud Şərif Ağayar kimi yazıçıların əsərləri haqqında az yazılmayıb, ancaq mən deyə bilmərəm ki, professional tənqid onların yaradıcılığını diqqətlə izləyir, halbuki bu yazıçıların əsərdən-əsərə inkişafı, orijinal bədii təfəkkür tərzləri, bir tərəfdən sırf milli özünüifadələri, o biri tərəfdən isə mənəvi-psixoloji problematikalarının artıq milli çərçivələrə sığışmayan miqyası, sadə təhkiyə ilə mətnaltı mürəkkəb və ziddiyyətli insani hissiyyatlar, talelər mənzərəsini yaratmaq bacarıqları həmin diqqəti tələb edir.

Tənqidimizin müasir bədiiyətə məhz belə bir mütəşəkkil diqqəti, eyni zamanda, bizim ədəbi prosesimizdə get-gedə artan məhəlliliyin qarşısını almağa yardımçı olar və yaranan diqqətəlayiq bədii əsərlərin dinamikası ədəbi prosesdə də özünün nəzəri inkişafını tapsa, həmin ədəbi prosesdəki çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün müsbət enerji verə bilər.

Tənqidimizin «diqqətsizliyi» ilə bağlı başqa bir xarakterik misal: mən həmişə təəssüf etmişəm ki, bizim istedadlı nasirimiz Yaşar ildə bir hekayə yazsa, ya yazmaya, halbuki məhz «Söz azadlığı» bu fitri hekayəçimiz üçün geniş imkanlar yaradır və yadıma gəlir, vaxtı ilə mən onun hekayələrinin insan psixolojisində görünməyeni (gizlədileni!) görmək və mənalandırmaq bacarığına görə Qarşının hekayələrini xatırladığını yazmışdım - təsir baxımından yox, istedadın yönü (istedadın xarakteri!) baxımından.

Yaşarın istedadı ilə hekayələrinin sayı tamam tərs mütənəsidir və bu yerdə mən tənqidimizin biganəliyini bir daha vurğulamaq istəyirəm. Aydın məsələdir ki, tənqid Yaşarın yerinə hekayə yazmayacaq, ancaq tənqid onun yazdıqlarını ədəbi prosesin diqqət mərkəzinə çəksəydi, öz ciddi nəzəri-estetik sözünü desəydi, bir tərəfdən, janrın problemlərini ədəbi prosesin predmetinə çevirərdi, o biri tərəfdən də, güman edirəm ki, müəllif üçün bədii stimulaşma rolunu oynaya bilərdi və yeri düşmüşkən deyim ki, rus ədəbiyyatşünaslığından fərqli olaraq, rus tənqidi də 70 illik fasilədən sonra - Sovet dövründə Qarşın yaradıcılığı hakim ideologiyə doğma deyildi - XIX əsrin 80-90-cı, XX əsrin 10-cu illərində rus ədəbi prosesinin qəhrəmanlarından biri olan, 33 yaşında həyatını faciə ilə sona yetirmiş Vsevolod Qarşının yaradıcılığını yenidən ədəbi prosesə qaytara bilməyib. Rus ədəbiyyatşünaslığı Qarşın yaradıcılığını «Söz azadlığı»nın yaratdığı imkanlar daxilində tədqiq edir, ancaq ədəbi prosesdə onun adı çəkilmir və bu fikirdə ziddiyyət axtarmaq lazım deyil, söhbət klassik irs və ədəbi prosesdəki bədii-estetik təmayüllərdən gedir.

Ancaq biz öz «cari» problemlərimizə qayıdaq.

Tənqidin biganəliyi yazıçının öz yaradıcılığına biganəliyə gətirib çıxarmaq gücünə malikdir və hamı Vaqif Nəsimi ədəbi-bədii iradəsinə sahib deyil ki, onilliklər boyu tənqidin biganəliyinə yeni-yeni elə hekayə, povest və romanlarla cavab versin ki, bu əsərlər müasir nəsrimizin uğurları olsun.

Bu mənada mən aktiv və aktiv olduğu qədər də səviyyəli qələm sahibi Nizami Cəfərovun «Afaq Məsud dünyası» silsilə məqalələrini xatırlatmaq

istəyirəm, çünki Afaq Məsud bizim az saylı o görkəmli müasir yazıçılarımızdan biridir ki, tənqid son 25 ildə onun haqqında az yazmayıb, ancaq o biri tərəfdən, yenə də deyə bilmərik ki, bu yazıların nəzəri-estetik ehtiva dairəsi Afaq yaradıcılığının bədii-estetik mündəricatı haqqında tam təsəvvür yaradır. Nizami Cəfərovun silsilə məqalələrinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu məqalələr Afaq yaradıcılığının canlı bir orqanizm kimi bütöv, tam bədii-estetik portretini təqdim edir və bu məqalələrdə toxunulan (və qaldırılan) ciddi yaradıcılıq problemləri ilə, o problemlərin izahı (təhlili və həlli) arasında üzvi bir vəhdət var, yəni problemin ciddiliyi ilə onun həllinin elmi-nəzəri səviyyəsi üst-üstə düşür.

İndi başqa tipli bir misal gətirmək istəyirəm.

Bizim iki görkəmli yazıçımızın - Kamal Abdullanın «Yarımqıç əlyazma» və Aqil Abbasın «Dolu» romanlarının meydana çıxması «Söz azadlığı» dövrü ədəbiyyatımızda əhəmiyyətli hadisə oldu və bu əsərlər haqqında da az yazılmadı, ancaq yazılan o məqalələr «Söz azadlığı» dövrü tənqidimizin hadisələrinə çevrilə bildimi?

Xatırlayıram, 1964-cü ildə İlyas Əfəndiyevin «Sən həmişə mənimləsən» pyesinin tamaşası teatr aləmində etap səciyyəli bir hadisəyə çevrildi və bu tamaşa haqqında Cəfər Cəfərovun «Təklük faciədir» adlı məşhur məqaləsi də teatrşünaslığımızda etap səciyyəli hadisəyə çevrildi, nəzəri-estetik enerjisi ilə teatr tənqidinə yeni nəfəs gətirdi. Yaxud Yaşar Qarayevin 1970-80-ci illərdə «60-cılar»ın yaradıcılığı haqqında yazdığı məqalələr tənqidimizdə həmin yaradıcılıqla bağlı yeni bir yolun, hətta magistranın açılışında az rol oynamadı.

Kamalın da, Aqilin də romanları haqqında üç-dörd məqalədən başqa, qalan məqalələr müasir ədəbi prosesimizdəki «məqalə axını» içində izsiz-soraqsız axıb getdi. Eyni sözləri bizim başqa bir görkəmli yazıçımız Seyran Səxavətin romanları ilə bağlı da söyləmək olar və bütүн bu dediklərimdə söhbət, təbii ki, bu əsərləri quru-quru tərifləməkdən yox, onların konseptual təhlilindən gedir.

Yaxud, baxın, əsas etibarilə görkəmli şair və publisist kimi tanıdığımız Sabir Rüstəmxanlı bəhs etdiyimiz dövrdə bir sıra romanlar yazıb və mən deyə bilmərəm ki, tənqid bu romanları görməyib, görüb, onlarla bağlı təqdimatlar, görüşlər keçirilib, ancaq bu yazılanlar, bu təqdimatlar, görüşlər Sabirin romanları haqqında bir küll halında «Söz azadlığı»nın tələb etdiyi nəzəri-estetik miqyası ehtiva etməyi bacarıbmı? Güman etmirəm ki, bu sualın da cavabı müsbət olsun və təkrar edirəm, söhbət obyektiv konseptual təhlildən gedir.

«Söz azadlığı» dövrü ədəbiyyatımızda «roman axını», «hekayə axını», «şeyr axını» ilə eyni dövrün tənqidindəki «məqalə (və məqaləciklər) axını» arasında zəncirvari bağlılıq var və bu şırhaşır axan güclü axının qarşısını almaq, aydın məsələdir ki, asan iş deyil, bu, «Söz azadlığı» dövrünün miqyasına, yaratdığı imkanlara ekvivalent olan nəzəri-estetik savad, səriştə, eləcə də ədəbi fədailik, təpər və böyük də məsuliyyət tələb edir.

Simptomatik bir misal da çəkmək istəyirəm: bizim böyük tədqiqatçımız Zümrüd Quluzadə tam bir səmimiyyətlə (və məsuliyyətlə!) etiraf edir ki, «mən 55 ildir sufizmi öyrənirəm, hələ deyirəm heç nə öyrənməmişəm» («Aydın yol», 26 dekabr 2014), ancaq əlinə yenicə qələm alaraq ədəbi prosesin taybatay açıq və gözetçisiz darvazasından dərhal içəri girmiş bir kimsə heç bir əsas gətirə bilmədən öz quru hökmü ilə hansısa bir şairi (istedadsız və yaxud da istedadlı) sufi adlandırır, səriştəli tənqidimiz isə susur və nəticədə, sufizmin adını eşidib mahiyyətindən xəbəri olmayan həmin hökm verən kimsə sufizmdən xəbəri olmayan həmin şairi sufizmdən xəbəri olmayan kütləyə sufi şair kimi tanıdır, yəni mahiyyət qalır bir tərəfdə, səriştəsizlik sufizm haqqında bəsit bir təsəvvürlə ədəbi prosesi az qala idarə etməyə başlayır.

Bu yerdə mən bir mühüm məsələnin də üzərində dayanmaq istəyirəm:

gənclik və ədəbi proses, yeni gənclərin yaradıcılığı və bu yaradıcılığın ədəbi prosesdəki təqdimatı.

Yaşları aşağı-yuxarı elə «Söz azadlığı» dövrünün yaşı ilə üst-üstə düşən maraqlı bir yeni ədəbi generasiya artıq özünü ifadə etməyə başlamışdır, poeziyada da, nəsrə də elə nümunələrə rast gəlirsən ki, müəllifi tanımasan da, intuitiv hiss edirsən: bu, məhz «Söz azadlığı»nın gətirdiyi yeni nəfəsdir, hələ pöhrədir, ancaq indidən gələcəyin miqyaslı qol-budağından xəbər verir, ancaq bu generasiyanın yaradıcılığının ədəbi prosesdəki inikası nədən ibarətdir? - bəzi dayaz məqalələr, müsahibələrdəki um-küs, giley-güzar, primitiv mülahizələr.

Nə üçün belədir?

Bəli, professional tənqid bu yeni yaradıcılığa lazımı diqqət yetirmir, ancaq güman edirəm ki, əsas məsələ (strateji məsələ!) bunda deyil, əsas məsələ ondadır ki, ədəbi prosesdə bu yeni generasiyanın öz tənqidçi nəslə görünür, yoxdur və bu yerdə mən yaxın keçmişimizə kiçik bir ekskurs etmək istəyirəm.

İndi, aradan bu qədər illər keçdikdən sonra, fikirləşirəm ki, 60-cı illər sovet dövrü ədəbiyyat tarixində bütün ziddiyyətlərinə baxmayaraq, ideoloji mənada nisbətən liberal, hətta hansı bədii-estetik məqamlardasa romantik onillik idi və bu kontekstdə liberallıq sosrealizm doqmalarından yorulmağın, dediyim həmin bədii-estetik məqamlarda isə aşkar bir etirazın ifadəsi idi. Məhz həmin romantika öz-özlüyündə yalnız «kiçik insanın» deyil, «böyük kiçik insanın» oxuculara təqdim edilməsində böyük rol oynadı və bu cəhət əvvəlki ədəbi nəslin ayrı-ayrı nümayəndələri, «60-cılar»ın isə bütün ədəbi nəslə üçün səciyyəvi idi.

Bu o demək deyil ki, «60-cılar»ın hamısı ancaq və ancaq gözəl əsərlər yaradırdı, yox, ancaq onların yaradıcılığının diferensial mahiyyətindən asılı olmayaraq, bu yaradıcılıqda bir küll halında o romantizmin ab-havası var idi. Güman edirəm, elə bu cəhətə görə də çox çəkmədi ki, «60-cılar»ın öz tənqidçi nəslə yarandı - həmin romantika doğma bir cazibə ilə onları özünə çəkdi və onlar «60-cılar»ın əsərlərinin mahiyyətinə varmağı bacararaq, nəzəri-estetik təhlilləri ilə bu yazıçıları ədəbi prosesə təqdim edə bildilər.

Bir az tez, bir az gec tənqiddə gəlməklərinə baxmayaraq, Yaşar Qarayevlə başlayan bu güclü tənqidçi nəslə ədəbi prosesin aparıcı qüvvəsinə çevrildi və qısa zamanda özünü təsdiq etdi. Onların əksəriyyəti bu gün nüfuzlu professorlar, akademiklərdir və onlar yalnız «60-cılar»dan yazmırdılar, onların yaradıcılığı klassik ədəbiyyatımızı, folkloru, dünya ədəbiyyatını da ehtiva edirdi, onların arasında dilçilər, türkoloqlar var idi və «60-cılar»ın özünüifadələri, dediyim kimi, onlar üçün də doğma və məhrəm idi, məcə, hətta yaradıcı bir stimulu oynayırdı.

Ədəbiyyat, aydın məsələdir, fərdi hadisədir, heç bir ədəbi nəsil kollektiv şəkildə roman, yaxud şeir yazmır, söhbət ümumi ədəbi prinsiplərdən gedir, hətta deyərdim ki, yeni bədii-estetik və ədəbi-nəzəri manifestdən gedir və həmin tənqidçilər nəslinin o zamankı uğuru onda oldu ki, «60-cılar»ı bir küll halından hadisə kimi qəbul və təqdim etməyi bacardılar. Ola bilsin ki, bu, təhtəşüür bir qavrama idi və «təhtəşüür» dedikdə, bunu mən indiki kontekstdə bədii ədəbiyyatın ədəbi tənqidlə sinxron inkişafının ifadəçisi kimi, təbii qanunauyğunluq mənasında işlədirəm. Onların nəzəri-estetik hazırlıqları imkan verdi (hətta onları sövq etdi) ki, «60-cılar» yaradıcılığını diferensial olaraq da oxumağı bacarsınlar və «60-cılar»ın fərdi üslub xüsusiyyətlərini analizdən keçirib, ədəbi prosesə gətirsinlər, «60-cılar»a həm bir bütöv kimi, həm də fərdi olaraq qiymət versinlər.

Mən Azərbaycan ədəbi prosesinin bu təcrübəsini ona görə xatırladım ki, yuxarıda haqqında danışdığım həmin yeni ədəbi generasiyanın, onlarla

həmfikir olan, onların uğurlarını da, çatışmazlıqlarını da onlarla birlikdə bölüşən, onlara yuxarıdan aşağı baxmayan tənqidçilər nəslə hələ ki, ədəbi prosesdə iştirak etmir. Tək Qan Turalı ilə iş aşmaz, Qan Turalı kimi öz üzərində işləyən (bunu onun məqalə və esselərindən hiss etmək çətin məsələ deyil) başqa imzalara - bütöv bir ədəbi nəsli anlayışını yaradacaq imzalara ehtiyac var, həm də buna yalnız o gənc yazıçıların, şairlərin yox, «Söz azadlığı» dövrü Azərbaycan ədəbi prosesinin ehtiyacı var.

Mənim bu dediklərimdən belə çıxmasın ki, yaşlı nəsli nümayəndələrinin gənclər haqqında yazmağına ehtiyac yoxdur - belə bir nəticə kökündən yanlış olar, söhbət ədəbi nəsillərin həm bədiyyatda, həm də tənqiddə bir-birini əvəz etməsindən gedir; söhbət nəsillərin bir-birini daha yaxından hiss etməsindən gedir. Klassik misal: Belinski Puşkindən bir az böyük, Qoqol və Lermontovla təxminən yaşlı idi və məhz Belinski Puşkini də, Qoqolu, Lermontovu da hələ XIX əsrin birinci yarısında rus ədəbi prosesinin faktına çevirdi, onların böyüklüyünü gördü və bunu göstərməyə nail oldu.

Bizim Tehran Əlişanoğlu, yaxud Cavanşir Yusifli, yaxud da Əsəd Cahangir kimi ədəbi prosesdə nüfuz qazanmış tənqidçilərimiz artıq «Söz azadlığı» dövrünün «qocamanlarıdır», Nərgiz Cabbarlı, Elnarə Akimova, Südəbə Ağabalayeva, Günel Eyvazlı, Samirə Əşrəf ... gənc və istedadlı qələm sahibləridir (görürsüz, deyəsən, «Söz azadlığı» xanımları özünə daha artıq cəlb edir!), ancaq deyə bilmərik ki, onların əsas diqqət mərkəzi gənclikdir. Ədəbi prosesdə imzaları yeni-yeni görünməyə başlamış müəlliflərin də gənclər haqqında yazılarına, hətta bəzən ciddi və səriştəli yazılarına rast gəlmək mümkündür. Misal üçün, mən Gülnar Səmanın «Ədəbi gəncliyimizin 2015-ci ildəki fəaliyyətinə bir baxış» («Ədəbiyyat qəzeti», 4 iyun 2016) adlı xülasə tipli məqaləsini maraqla oxudum və bu məqalənin yaxşı cəhəti ondadır ki, oxuyursan və aşkar hiss edirsən: haqqında bəhs olunan, bax, bu gəncləri oxumaq lazımdır, onların yaradıcılığından daha ətraflı, daha artıq bir təfərrüatla, daha mütəmadi yazmaq lazımdır.

Ədəbiyyat canlı orqanizmdir və onun inkişafı, ədəbi nəsillərin bir-birini əvəz etməsi düz xətt boyu getmir, bu, serpantin bir dağ yoludur, əyrisi-üyrüsü, eniş-yoxuşu var və bu kontekstdə sinxronluq çox əhəmiyyətlidir: ədəbi nəsli tam şəkildə özünü ifadə və təsdiq etməsi üçün nəsrin, poeziyanın və tənqidin vəhdəti olduqca effektiv bir cəhətdir. Bizim ədəbi gəncliyin yaradıcılığının ədəbi prosesin aparıcı qüvvələrindən birinə çevrilməsi üçün onu daha artıq dərəcədə hiss edən və anlayan, təqdirini də, təkdirini də məhz bu hissiyatın, bu qavramanın sayəsində ədəbi prosesə çıxara biləcək öz həmnəslinə ehtiyacı bu gün açıq-aşkar görünməkdədir.

«Gənc tənqidçi nəslə» dedikdə mən estrada ab-havasından (əvam inkarçılıqdan, effektsiz haray-həşirdən, primitiv çayxana söhbətlərindən - elə «Söz azadlığı» dövrü bir daha sübut etdi ki, bu, tamamilə mənasız bir işdi!) uzaq, ədəbiyyatın maraqları ilə yaşayan, ədəbiyyatın geniş mənada missiyasını axtaran və həvəskarın yox, professional yolla addımlamağa başlamış ədəbi qüvvəni nəzərdə tuturam. Biz həvəskar şairin, yaxud nasirin yazdıqlarını həvəskar tənqidçi (!) tərəfindən ədəbi prosesə təqdim olunmasına azmi təsadüf edirik? Bu - ədəbi prosesimizin xəstə cəhətlərində biridir və bəyəm, bunu təsəvvür etmək olar ki, həvəskar pilot 250 sərnişini olan təyyarənin sükanı arxasında otursun?

Qısaca olaraq, bəzi digər məsələlərin də üzərində dayanmaq istəyirəm.

Mətbuatımızı, saytları izlədikdə, aşkarca görünür ki, «qruppa» mənafeyini güdmək, nəzəri-estetik təhlil əvəzinə bəsit və məhdud təbliğatçılıqla məşğul olmaq, hətta bəzən «Söz azadlığı»-ni söz terrorizminə çevirmək cəhdi - bu gün bizim ədəbi prosesdə xeyli dərəcədə yayılmış bir cəhətə çevrilməkdə, hətta

get-gedə təmayül (mənfi təmayül!) «səlahiyyəti» qazanmaqdadır. Deməliyəm ki, bu xəstəlik bizdə təzə bir şey deyil, hələ keçən əsrin 20-ci illərində də (sinifi mübarizə demaqqogiyası, yeni dünya qurmaq fanatizmi), 30-cu illərdə də (sonu güllələnmə və Sibirə qurtaran ifşaçılıq), müharibədən sonra, xüsusən 19-cu partiya qurultayında Malenkovun məruzəsindən sonra 40-50-ci illərdə də (konfliktsizlik «nəzəriyyəsi», kosmopolitizmə qarşı mübarizə), nisbətən sakit 60-70-ci illərdə də siyasi konyukturadan istifadə olunmaqla müxtəlif formalarda mövcud idi. Bu xəstəlik 80-ci ilin ikinci yarısı, 90-nın əvvəllərində siyasi-ictimai kətkəllizmin problemləri içində göründü, yəni mənfi əhəmiyyətini itirmədi, sonrakı illərdə isə nisbi (qısa müddətli!) sakitlik yaransa da, yenidən yavaş-yavaş baş qaldırmağa, bu dəfə də «Söz azadlığı»ndan bəhrələnməyə başladı.

Bu xəstəlik yalnız bizim ədəbi prosesin hadisəsi deyil. Baxın, V.Artamonov uzun illərin məşhur rus tənqidçisi Andrey Turkov ilə söhbətində deyir: «Tənqidçi həmişə sözün həqiqi mənasında tənqidçi olmur, bəzən bir-biri ilə atışan qüvvələrin əlində silaha, ya da təbliğatın alətinə çevrilir». Turkov isə bu fikrə münasibət bildirərkən: «Allaha şükür ki, bunlar məndən yan keçib» - deməklə canını qurtarır («Literaturnaya qazeta», 22 iyun 2016.).

Məsələ bir tənqidçinin, iki tənqidçinin «məndən yan keçib»ində deyil, məsələ bizim tənqidimiz üçün də əyləç rolunu oynayan və ümumi nəzəri-estetik keyfiyyəti aşağı salan bir kəsirdədir, ancaq bu və buna bənzər «kəsirləri» kim açıb göstərməlidir, kim bu cür «kəsirlərə» qarşı ədəbi mücadiləyə qalxmalıdır? Aydın məsələdir: tənqidin özü! Başqa bir yer, başqa bir ümidgah yoxdur ki, orda kömək axtarasan.

Tənqidçi Barxatov isə elə həmin «Literaturnaya qazeta»nın səhifələrində «Tənqid? Hanı o tənqid?»- deyə soruşur və yazır ki, «tənqid indi sadəcə eskort-xidmətə çevrilib» (4-10 mart 2015). Tənqidin «eskort-xidmətə çevrilməsi» də yeni hadisə deyil, ancaq sovet dönməində bu hadisə ikili xarakter daşıyırdı: tənqid həm hakim ideolojinin eskort-xidmətinə çevrilirdi, həm də ayrı-ayrı yazıçıların. Bizdə isə tənqid adı ilə ədəbi prosesə həmlə edən yazılar artıq dediyim həmin «kütlə zövqü»nün ifadəsi olduğu üçün, elə ona, yəni «kütlə zövqü»nə eskort-xidmət gətirir, professional tənqid isə öz sözünü demir.

Tənqid Balzakin madam de La Şanteri kimi dərini içinə salıb, yalnız adda-budda comərdliklə məşqul ola bilməz, çünki tənqiddə xeyriyyəçiliyin təbiəti başqadır, o ədəbi kəsirlərə, əngəllərə, yəni ədəbi prosesin ümumi mənzərəsini solğunlaşdırən cəhətlərə qarşı mübarizə tələb edir.

Tənqidimizdə qərribə bir proses baş qaldırır - janr öz simasını itirir. Dörd-beş çap vərəqi həcmində bir əsər roman adı ilə çap olunur və tənqidimizin də bu əsərə münasibəti romana münasibəti ifadə edir, buna görə də çox zaman uğursuzluğa düşür. Bəzən də müəllif yox, elə tənqidin özü nəyə görə (?) belə əsərin roman olduğunu ədəbi prosesin boynuna qoymaq istəyir, ancaq buna nail ola bilmir, çünki müddəalarının bünövrəsi yanlışdır və həmin müddəalar özünü doğrultmur.

Məlum məsələdir ki, bədii-estetik «povest» anlayışı bizə rus ictimai fikrindən keçib və ən başlıcası isə, Azərbaycan nəsrində janrlaşdırılıb (yalnız elə İsa Hüseynovun povestlərini yada salaq), ədəbiyyatımızın xəritəsində geniş miqyaslı bir yer əldə edib, indi biz bu janrı nəsrimizin nəzəri təsnifatından çıxarmaqla nə qazanırıq?

Xarici klassikaya nəzər salaq: çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının və tənqidinin yeni yaranmış meyarları ilə yanaşsaq, onda, misal üçün Sveykin, yaxud da Merimenin, yaxud da başqa bir yazıçının iri həcmli hər novellası bir romandır - görün, bu yazıçıların neçə romanı olur? Hamıya aydın olan bir həqiqəti bəyəm, bir daha təkrar etməyə ehtiyac var ki, məsələ janrda yox,

əsərdədir? Bəyəm, dörd-beş çap vərəqi bir əsəri roman kimi təqdim etmək (və tərifləmək) onun əhəmiyyətini, bədii siqlətini artıracaq?

Tənqidimiz üçün nisbətən təzə bir problemə də toxunmaq istəyirəm: «Söz azadlığı» Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni bir sahə - mühacirşünaslıq yaratdı və tənqid də bunu ədəbi prosesin predmetinə çevirə bildi. Bizim mühacirətşünaslığımız barədə düşünəndə, bəzən pessimist notlar meydana çıxır ki, misal üçün, yalnız elə rus mühacir ədəbiyyatında üç Nobel mükafatçısı var, bizim mühacir ədəbiyyatımızda kim və nə var?

Əlbəttə, bu, metodoloji baxımdan yanlış bir təfəkkür tərzidir və hərgah belə meyarlarla yanaşsaq, yalnız mühacir ədəbiyyatına deyil, ümumiyyətlə, ədəbiyyata münasibətimiz belə olsa, onda, bir halda ki, Servantes, Rable, Tolstoy var, bizim nasirlərin özlərinin və tənqidin də onlardan yazmağının mənası nədir? Şekspir olan yerdə... - davam etməyə və kökündən səhv olan bu sualları yarımçıq kəsək - hər bir xalqın ədəbiyyatı (və ümumiyyətlə, sənəti!) onun tarixinin, taleyinin və dilinin kontekstində qiymətlidir.

Mən Nikpur Cabbarlının doktorluq dissertasiyası ilə bağlı bu barədə ayrıca yazmışam («525-ci qəzet», 10 iyul 2017) və söhbəti uzatmaq istəmirəm, elə bilirəm ki, məsələ aydındır, ədəbi mühacirətşünaslığımızın yaranması son illərin əlamətdar hadisəsidir, ancaq bir şərtlə: hissə qapılmayaq, tədqiqat və təqdimatlarımızda vətənpərvərlik emosiyaları bədii-estetik dəyərləri üstələməsin, yəni, misal üçün, hansı bir mühacir şairimizsə qürbətdə vətən həsrəti çəkdiyinə, bir insan kimi taleyinin acılığına görə sənətkarlıq dərəcəsinin fərqi varmıdan, onu Mikayıl Müşfiq, yaxud da Səməd Vurğunla, Süleyman Rüstəm və Rəsul Rzayla eyni sıraya qoymayaq. Ədəbiyyat olduqca sərt bir məfhumdur, onun bədii-estetik meyarlarına sentimentallıqla yanaşmaq, güzəştə getmək olmaz və əslində bu, heç mümkün də deyil, gec-tezi var, zaman hər bir qələm sahibinin yerini dəqiq müəyyənləşdirir.

«Söz azadlığı» dövründə müsahibələrin ədəbi prosesdə aktiv iştirakında təəccüblü bir şey yoxdur - müsahibəni aparan da istədiyi sualı verə bilər (və verir), müsahibə verən də heç nəyi gizlətmədən və heç nədən çəkinmədən bu sualları cavablandırma bilər, ancaq müsahibələr, çox zaman da səviyyəsiz müsahibələr ədəbi prosesin simasını müəyyənləşdirməyə başlayanda - bu, pis, hətta çox pisdir.

Müsahibəni nəzərdən keçirirsən və dərhal hiss edirsən ki, müsahibə aparmanın müraciət etdiyi yazıçının əsərlərindən xəbəri yoxdur - bəzən müsahibə götürən bunu heç gizlətmir də. Ya da müsahibə verənin primitiv fikirləri, ədəbiyyat haqqında bəsit düşüncələri, sənətə ibtidai münasibəti, özünü heç vechlə doğrultmayan iddiaları və s. ilə rastlaşırıq.

Yaradıcılıq, ədəbiyyat, ümumiyyətlə, sənət haqqında söhbət, həyata münasibət haqqında düşüncələr qalır bir tərəfdə, um-küs, arağı nə qədər içmək, ba-yağı «ilk məhəbbət», gizli, ya da tamam aşkar obivatel intriqası söhbətləri başlayır, yəni müsahibə - öz-özlüyündə maraqlı və lazımlı bir janr - ədəbi prosesə obivatel əhval-ruhiyyəsi aşılayır. Araq içməyi ictimailəşdirmək obivatel reytingini, yəqin ki, çoxaldır, ancaq ədəbiyyatın təxirəsalınmaz problemləri, fərdi yaradıcılıq psixologiyası, eləcə də, dediyim kimi, həyata, varlığa münasibət bu operativ janrdan kənar qalır. Sonra da kütlə ədəbi zövqünün kütləşməsindən danışırıq... Əlli ildən sonra kiminsə həvəsi olsa və bu tipli müsahibələri oxusa, yəqin fikirləşəcək ki, deyərsən, cəmiyyət bir az xəstəhal olub.

Bu yazıda mən tez-tez tənqidin elmi-nəzəri hazırlığı məsələsinə toxunuram, ancaq bu gün tənqid üçün mühüm cəhətlərdən biri də onun fədailiyi, zəhmətkeşliyidir (tənqidlə bağlı zəhmətkeş deyən kimi, ilk olaraq bizim hörmətli tənqidçimiz Vaqif Yusifli yadıma düşür!), çünki həm bədii (çox zaman da qeyri-bədii) təsərrüfat, həm də ədəbi prosesdə saf-çürük edələcək yazı-poza kəmiyyət eti-

barilə o qədər çoxdur ki, bunları oxuyub, ədəbi mücadilənin öhdəsindən gəlmək böyük zəhmətkeşlik, fədailik tələb edir. Bu yerdə mən Tehran Əlişanoğlunun hər dəfə böyük əzab-əziyyət və fədakarlıqla (mən bunun şahidiyəm) meydana çıxartdığı «Tənqid.Net» jurnalını xüsusi qeyd etmək istəyirəm, çünki jurnalın indiyə kimi nəşr olunmuş nömrələri bir küll halında «Söz azadlığı» dövrü tənqidimizin özünəməxsus mini-ensiklopediyasıdır.

Sovet dövrü ədəbi-elmi cameədə böyük nüfuza malik olan «Voprosı literaturı» jurnalı nəşr olunurdu (həcmi və tirajı xeyli azalmış bu jurnal indi də - hələ ki! - nəşrini davam etdirir) və 80-ci illərdə o jurnalın müəlliflərindən biri olduğum üçün, oradakı redaksiyanın işi ilə yaxından tanış idim. Jurnalın redaksiya işçilərinin də, fəxri yox, işgüzar redaksiya üzvlərinin də çoxu Rusiyanın tanınmış tənqidçi-ədəbiyyatşünasları idi və «Voprosı literaturı» onların müştərək gərgin əməklərinin bəhrəsi idi. «Tənqid.Net»i isə Tehran müəllim tək hazırlayırdı və deməliyəm ki, milli ədəbiyyatımız və tənqidimiz, eləcə də ədəbi ənənələrimiz kontekstində bu nəşr məhz «Söz azadlığı» dövrünün yaxşı bir faktıdır.

«Söz azadlığı» dövrünün başqa nümunəvi uğurları barədə də danışmaq olardı və misal üçün, siz baxın, tənqidçi kimi hələ sovet dönəmində formalaşmış Vilayət Quliyev, yaxud İsa Həbibbəyli, Nizaməddin Şəmsizadə, yaxud Şirindil Alışanov, o zaman lap cavan olan Nizami Cəfərov kimi qələm sahiblərimizin yazdıqlarını 25-30 il bundan əvvəl yazdıqları ilə müqayisə edin - əsaslı bir fərq görəcəksiz və bu fərq yalnız təcrübənin gətirdiyi inkişafın göstəricisi deyil, eyni zamanda «Söz azadlığı»nın gətirdiyi nəzəri-estetik çərçivəsizliyin, sərbəstliyin ifadəsidir.

Ancaq ümumilikdə bu azadlıq tənqidimizə nə verib? Çağdaş ədəbi prosesimiz «Söz azadlığı» sınağından çıxıb bilibmi? Bu sualların cavabı, artıq deyəsən, özümü təkrar edirəm, təəssüf ki, tənqidimizin xeyrinə deyil. «Söz azadlığı» tənqidimizə hələ ki, bu azadlığa layiq bir bədii-fəlsəfi dərinlik və nəzəri-estetik miqyas gətirməyib.

Mən uzun zaman tənqidin tədqiqi ilə məşğul olmuşam və deməliyəm ki, bəli, ədəbi prosesin simasını tənqid müəyyən edir, ancaq tənqidçi heç vaxt ədəbi prosesin sevimlisi olmayıb, çünki bədiiyyatın tənqidçi ilə dil tapmağı elə də asan məsələ deyil və bu, tarixən belə olub. Anekdotvari bir əhvalat yadıma düşür: Aleksandr Dümada məşhur bir tənqidçini dəfn etmək üçün beş frank istəyirlər. Dümada on frank verərək deyir: «-Alın bu on frankı, iki tənqidçi dəfn edin». Bu, əlbəttə, zarafatdı, ancaq hər halda, yazıçının (incimiş yazıçının!) tənqidçiyə gözəl münasibətinin ifadəsi deyil və nəinki yazıçının, tənqid edilən tənqidçinin də öz həmkarına münasibəti, bəzən dözümsüz olur, hətta aşkar bir indi dəbdə olan sözlə desək, stress keçirir, həmin mənəvi sarsıntı içində tələsik elə bir cavab yazır ki, «özünümüdafiə» naməsi tənqid edilən yazısından da aşağı səviyyədə olur.

Bu tipli yazıların üstündə dayanıb, vaxt itirməyə, onları bir kənara qoyub, bu həqiqəti deyək ki, tənqid həmişə tənqid olunub, ancaq tənqidi tənqid edən də elə tənqid özü olub və bu yazının əvvəllərində də qeyd etdiyim kimi, tənqid özünü tənqid edə bilirsə, bu özünü tənqidin nəzəri-estetik səviyyəsi varsa, deməli, bir tərəfdən, tənqidin zəifliyini göstərsə, o biri tərəfdən, özünün qadirliyini də ifadə edir.

Sovet dönəmində tənqidin tənqidi ilə bağlı Azərbaycan tənqidinin çox tutarlı bir ənənəsi yaranmışdı və Məmməd Cəfər Cəfərovun, Cəfər Cəfərovun, Kamal Talıbzadənin, Yaşar Qarayevin tənqid haqqında məqalələri dediyim həmin ikiliyi - öz zəifliyini göstərmək bacarığını - ifadə edən yaxşı nümunələr idi, ancaq bu məqalələrin özləri də ideoloji çərçivələr arasında sıxılırdı, demək istədiyini sözün miqyası o ideoloji çərçivələrə dirənilib qalırdı.

Ancaq biz deyə bilirikmi ideoloji çərçivələrdən azad olmuş tənqidimizin həmin ənənəsi bu gün qol-budaq atıb? Yox, nəinki qol-budaq atıb, ilin sonundakı bəzi icmal məqalələri (məruzələri) nəzərə almasaq, o ənənələr unudulmaq üzrədir. Aydın məsələdir, «Söz azadlığı» olmadan böyük ədəbiyyat yaratmaq çətin işdir, ancaq eyni zamanda, «Söz azadlığı» anti-ədəbiyyat üçün də münbit zəmin yaradır və bu baxımdan bizim tənqidimiz həm «Söz azadlığı» şəraitində böyük ədəbiyyatın (yəni istedadın, professional, geniş bədii-estetik mündərəcətə malik ədəbiyyatın!) təəssübünü yaranmış əlverişli şəraitə layiq şəkildə çəkə bilmir, həm də ədəbi prosesdə özünütənqidə adda-budda rast gəlirik..

Hələlik belədir.

Mən bu qeydləri yazmağa başlayanda dedim ki, 25 il az deyil, yəni 25 il öz-özünü hesabət üçün ciddi bir zaman vahididir, digər tərəfdən isə, həmin 25 il ədəbiyyatın tarixi müqabilində bir andır, ancaq biz bilirik ki, hər anın da öz hökmü var.

Bu müddətdə biz tənqidimizdə «Söz azadlığı»nın yaratdığı imkanlardan tam istifadə edə bilməmişik və ədəbi prosesimiz bunu aydın şəkildə göstərməkdədir. Orasını da nəzərə alsaq ki, bu müddət təməlqoyma dövrüdür, deməli, itkilərimiz daha artıq əhəmiyyət daşıyır və bu itkilər növbəti 25 ildə daha global itkilərə aparıb çıxara bilər.

Allaha təvəkkül, yoxsa qələmə?

Ancaq mən bu yazını daha pozitiv bir nöqtə ilə bitirmək istədim və elə buna görə də bu yaxınlarda, xatirimdə deyil, hansı mətbuat orqanındasa gözəl lirik şair A. Kuşnerin söylədiyi bir fikir yadıma düşdü. Deyir ki, yasəmən ağacı sovet hakimiyyəti zamanı necə çiçək açırdısa, indi də elə çiçək açır və mənə, bu sözlərdə çox vacib bir həqiqət var: istedad epoxal dəyişiklərin belə fəvqündədir, çünki hansı epoxa olur, olsun, istedad o yasəmən ağacının çiçəklənməsini mütləq görəcək və bəşəri ədəbiyyatın min illərlə tarixi bunu çoxdan sübut edib.

Tənqidçi də həqiqi tənqidçidirsə, əlbəttə, o da istedad sahibidir və öz missiyasının öhdəsindən gələcək.

Sadəcə, vaxt itirməyə.

Vaqif YUSİFLİ

ÜÇ HEKAYƏÇİ

FİRUZ MUSTAFA

Firuz Mustafa müasir ədəbiyyatımızın cəfakeşlərindən biridir və çox məhsuldar fəaliyyəti ilə doğrudan da, hər birimizdə qıbtə hissi doğurur. Bu həmkarımız hal-hazırda pyeslərinin sayına görə Azərbaycanda birinci sıradadır. Bu pyeslərin əksəriyyəti də Akademik Milli Teatrımız istisna olunmaqla əksər teatrlarda tamaşaya qoyulub və uğur qazanıb. Akademik teatrda niyə bir pyesi belə tamaşaya hazırlanmır, bu haqda düşünməyə və hətta mübahisə etməyə dəyər.

Firuz Mustafa dramaturgiyaya bir nasir kimi tanınandan sonra gəlib. Bu faktı nəzərə çarpdıranda biz qətiyyənlə iddia eləmirik ki, bir janrdan digərinə keçid birincisində uğursuzluqla alındığı üçün belədir. Yox! O, ilk pyeslərini qələmə alanda bir nasir kimi müəyyən uğurlar qazanmışdı. F.Mustafa nəsrə indi də fəaliyyətini davam etdirir və həmkarı, gözəl dramaturq Əli Əmirli kimi nəsrə birdəfəlik əlvəda deməyib. O, indi də ilk «sevgisinə» sadıqdır və bu sədaqət özünü onda göstərir ki, Firuz Mustafa son illərdə bir-birindən maraqlı hekayələr yazmaqda davam edir. «At günü» və «Ölü dildə sevgi məktubları» kitabları ancaq hekayələrdən ibarətdir.

Xatırlayıram Firuz Mustafanın ilk kitabını - «Göyəm kolları»nı... Məsələ burasındadır ki, 1985-ci ildə «Gənclik» nəşriyyatında həmin kitabı mənə rəyə vermişdilər və mən o kitabdakı hekayələri oxuyub bəyənmiş, müsbət bir rəy yazmışdım (o zaman «nəşriyyat qanunları»ndan biri də bu idi). «Göyəm kolları» ilə «Ölü dildə sevgi məktubları» arasında düz 29 illik bir zaman məsafəsi durur. Bu illər ərzində çox şey dəyişilib, yeniləşib. O «Göyəm kolları»ndakı bədii ovqat da dəyişilib, orada təsvir olunan obrazlar təbii ki, o dövrün insanların obrazlarıydı, indi onlar yaşa dolublar, qocalıblar, bəziləri dünyadan köçüb. Quruluş da dəyişib. Firuzun təsvir etdiyi o təmiz, mənən saf insanlar olsun ki, indi həyatın girdabında çabalayırlar, olsun ki, bir parası xoşbəxtdirlər..Ancaq dəyişməyən odur ki, Firuz Mustafa ilk hekayələrində olduğu kimi, indi də həyat həqiqətinə sadıq qalır. O, yenə gündəlik həyatda, məişətdə, cəmiyyətdə, yaşadığı mühitdə öz yazıçı müşahidəsi ilə onu düşündürən, məhz əlinə qələm götürüb yazmağa sövq edən hadisələrə biganə qalmır, yenə təsvir etdiyi obrazların mənəvi aləminə «səyahət» edir. Adi insanların qeyri-adi dünyasını vəşf etməyə, «bax, bunlar bizim müasirlərimizdir» sözünü deməyə can atır.

Firuz Mustafanın hekayələri, üçün səciyyəvi olan bir neçə özünəməxsus cəhəti qeyd edək.

1. Firuz Mustafanın hekayələri ilk növbədə, janrın spesifikasiyası və tələbləri ilə səsleşir. Hekayə romanla və povestlə müqayisədə kiçik janr sayılır (həcminə və gerçəkliyi, insan münasibətlərini, zaman və məkanı əhatə dairəsinin məhdudluğuna görə), amma hekayədə də həyat, insan, cəmiyyət böyük romanlara xas olan bir tərzdə əks oluna bilər. Yəni məhdud bir həcm daxilində də «Poçt qutusu», «Qurbanəli bəy», «Usta Zeynal», «Şeyx Şaban», «Baladadaşın ilk məhəbbəti», «Dantenin yubileyi», «Astana», «Bayatı Şiraz» kimi şedevrlər yarana bilər. Firuz Mustafa da məhz buna can atır və onun hekayələri içərisində bu ənənənin uğurlu davamı sayılan bir neçə nümunə ilə qarşılaşırıq.

2. Hekayədə hansı əsasdır? - hadisə, əhvalat və onun maraqlı təhkiyə yolu ilə oxucuya çatdırılması, yoxsa obrazların psixologiyasının, iç aləminin daha çox təsvir hədəfinə çevrilməsi? Zənnimizcə, bunların hər biri hekayə üçün vacibdir, amma ikisinin də eyni hekayədə olması daha önəmlidir. Firuz Mustafanın hekayələrində də bunların biri digərini «əsərət altına» almır.

3. Nəhayət, bir cəhəti də qeyd edək ki, hekayədə 3-5-10 səhifədə həyatın lokallaşdırılmış bir parçasını təqdim edir və oxucunu inandırır ki, bu, gerçəkliyin, reallığın bədii ifadəsidir. Hekayəçi süjet qurmaq bacarığına, obraz yaratmaq məharətinə, ən əsası, yazı mədəniyyətinə yiyələnməlidir. Onun dili anlaşılıqlı olmalıdır. Firuz Mustafanın təqdim etdiyi əhvalatlar yorucu deyil, əksinə, oxucunu elə ilk sətirərdə özünə çəkir, hətta bəzi sonluqları novellavaridir, dili də zəngindir, bəzən hekayələrinin leksikasına Gədəbəy dağlarından gələn ifadələr də daxil olur, amma şəhəli-şirəli, yapışıqlı dildir.

İndi keçək konkret olaraq Firuzun bəzi hekayələrinə.

Kitabda («Ölü dildə sevgi məktubları»nda) Firuz Mustafanın yaşca ən «qocaman» hekayəsi - «Göyəm kolları» da təqdim edilir və bu hekayə, çoxdan yazılmasına baxmayaraq, Firuzun bədii sanbalca ən yaxşı hekayələrindən biridir.

Hekayədə lal bir insanın-yeniyetmə Qaranın bir neçə günlük həyatı, daha doğrusu, onun bir neçə gündə görüb-gördükləri təsvir olunur. Firuz Mustafa Qaranın daxili aləminə, onun ətrafındakı insanlardan tamam fərqli dünyasına nüfuz edə bilir. Qaranın saf, təmiz mənəviyyəti ilə yaşadığı mühit arasında bir ziddiyyət var və Firuz da bu konfliktin bədii həllini verməyə çalışır. Qara laldır, danışa bilmir, amma bu lallığın və danışa bilməməyin onun təmiz ürəyinə, işıqlı dünyasına heç bir ziyanı yoxdur. Qara şəhərdən gələn bir qızın dodaqlarını çiyələyə oxşadır, Qara əmisigildəki üç baş toğlunun kəsilməsinə heyfislənir, Qara yalan danışmır, Qara çiçəklərin dilini yaxşı bilir. «Açılan çiçəkləri Qara Ay işığında görüb; sanki gözəgörünməz bir əl tumurcuqların sinəsini yarıp, qönçələr göz açıb Ay işığına, göyə tamaşa edirlər. Çiçəklər səhərə yaxın şəhə bələnir, şəhli çiçəklər qüssəli olur». Bu romantika ilə nəfəs alan Qara həyatda, yaşadığı mühitdə çox-çox naqisliklərin şahidi olur. Onun üçün ən gözənlilməz hadisə xəyallarının məhv olmasıdır. Gözəllik mücəssəməsi kimi Qaranın ürəyində taxt-tacını ucaltmış qızın sarışın oğlanın öpüşlərinə cavab verməsi, onların bir-birinə sarılmaları Qaranın içindəki o romantik aləmi yerlə-yeksan edir. «Qız Qaranın başı üstə dayanaraq onun sarıqlı dirseyinə, tutqun gözlərinə, avazımiş sifətinə baxıb gülümşəyirdi.

Qara daha danışmağı arzu etmirdi. Ömürlük lal qalmaq istəyirdi. Otlar, çiçəklər, kollar kimi».

Qara - bu lal oğlan - bu tipli obrazlar 60-80-ci illərin ədəbi qəhrəmanlar silsiləsinə daxildir və Firuz Mustafa sonrakı hekayələrində də məhz belə sadə insanları ədəbiyyata gətirməkdən çəkinmədi. «Sadə insanlar» deyəndə, yeni həyatda o qədər də gözə görünməyən, amma gözə görünəndə sevgiyə, şəfqətə layiq olanlar nəzərdə tutulur və Firuzun elə «Göyəm kolları» kitabındakı «Haray», «Yay sazağı», «Duman», «Şəkil», «Ölü dildə sevgi məktubları»nda «Alın yazısı», «Musa dayı», «Çin olan yuxular», «Köhnə kitablara elegiya», «Hasan», «Qağayı kimi» hekayələrində məhz həmin o sadə insanların daxili aləminin zənginlikləri ilə

qarşılaşırıq. «Alın yazısı» hekayəsindəki Kişi və Qadın obrazları Firuzun çox dəqiq həyati müşahidələri əsasında yaranıb. Həyatda ömrü-günü puç olan, amma yenə yaşamaq istəyilə nəfəs alan insanlar var. Xəstə Həmid və Xəstə Qadın... Məsələ burasındadır ki, o Xəstə Qadın çox nikbindir və həm də bu nikbinliyi bədbin xəstə həmkarına da aşılaya bilir. Oxucu gözləyir ki, bir sevgi macərası da baş verəcək, amma belə olmur, səhər Həmid eşidir ki, qadın əməliyyatdan - narkozdan sağ çıxmayıb. «Həmil palataya keçib uzaqlara baxdı. Qəhər onu boğurdu. Az qalırdı hönkürsün».

Bax, budur həyatın təzadları.

Firuzun «sakit» təsir başıslayan hekayələrində də belə təzadlı hadisələrin, dramatik situasiyaların şahidi oluruq. Məsələn, onun «At günü» hekayə-triptixi bədii sanbalına görə Firuzun nəsr yaradıcılığında yeni hadisə sayıla bilər. Azərbaycan və rus dillərində çap olunan bu triptix haqqında Firuzun qələm yoldaşlarından və oxuculardan xeyli sayda rəylər alınıb. Cəmil Əlibəyov yazırdı ki: «Firuz Mustafanın hekayəsi təhkiyə zənginliyi ilə məni heyran etdi. Simvollarla zəngin olan bu əsərdə At müstəqil bədii obraz kimi götürülüb və onu da deyək ki, Şərq ədəbiyyatında, o cümlədən, Azərbaycan nəsrində və poeziyasında məcazlara istinad cəhətdən, bu olarızla bağlı rəngarəng bir qalareya mövcuddur. Amma belə hesab edirik ki, indiki dövrdə, ictimai-dünyəvi məzmunlu əsərlərə daha kəskin ehtiyac duyulduğu bir vaxtda, «At günü» tamamilə orijinaldır». Firuzun isə nə bir nasir, nə də dramaturq kimi heç bir mükafatı yoxdur. Amma «At günü» hekayə-triptixi doğrudan da yaxın illərin uğurlu hekayələri kimi yadda qalacaq. Bir həqiqət var ki, «At günü» hekayə-triptixi həm At obrazının məxsusi cizgilərini, yaşamaq-var olmaq, at ömrü keçirmək tərzini canlandırırsa, başqa bir yöndən insan aləminə xas olan xüsusiyyətləri də simvolizə edir. Yazıçı bunu da nəzərə çarpdırır ki, heyvanlar insanların qayğısına daha çox möhtacdır. «Qaçış»da Atı ölümdən məhz insan xilas edir. Amma «İntihar»da bir insanın pis əməli nəticəsində Ana At-Bala At cütləşir və Dayça-Bala At bunu bilib intihar edir. Şər qalib gəlir. «Son» hekayəsində isə Ata münasibətdə iki insanın düşüncələri təqdim edilir. Birincisi xeyirxahdır, Atı sevir, amma kasıblığı ucbatından onu satmağa məcbur olur. Özü də elə bir adama satır ki, mənən cılızdır, riyakardır, Ata zülm edir və onun zalımlığı Atın ölümünə səbəb olur. Amma zülm yerdə qalmır. Atı gah meşəyə-odun gətirməyə aparır, gah da cütə qoşub məhlədə işlədən bu adam canavarın atı parçalamasını eşidib onun leşini traktorun arxasına bağlayıb sürütləyir, ölən atı qarnındakı körpə qulunla itlərin qabağına atır, söyüb-söylənir. Amma az sonra arvadının uşaq saldığının şahidi olur. Zülm yerdə qalmır...

Firuz Mustafa təbiəti, quşlar və heyvanlar aləmini sevir və bu sevginin bədii təzahürünü onun başqa hekayələrində də izləyə bilərik. Məsələn, «Durna ovu» hekayəsində ibrətli bir hadisə təsvir edilir. Xaricdən gələn qonaqlar durna ovuna çıxırlar və onları Abbas müəllim müşayiət edir. Yalançı durna səsləriylə istəklərinə çatan, gölə xeyli qırılmış, yaralanmış durna sərələyən xaricilər çıxıb gedir. «Ölü quşlar gölün üstündə boz yumaq kimi qıvrılıb qalmışdılar... Abbas mat-məəttəl qalmışdı; əgər quşlar bunlara lazım deyildisə, onda bu boyda vur-çatlasın, bu boyda qırğın-qiyamət nədən ötrü idi?».

...Beləliklə, az-çox Firuz Mustafanın hekayələri barədə fikirlərimizi bildirdik. Və inanırıq ki, bundan belə onun bu sahədə yeni-yeni uğurlarına sevinəcəyik.

ƏLABBAS

Əlabbas Bağirovu «Doğma ocaq» kitabındakı (1989) «Gözmuncuğu» povestindən və üç hekayəsindən tanımağa başladım. Hiss etdim ki, nəsrimizə özünəməxsus yazı manerası, həyata, gerçəkliyə fərdi yanaşma tərzini seçilməyə can atan bir müəllif gəlir. İndi o «cavan» müəllifin 60 yaşı var və müasir

nəsrimizdə onun da öz yeri və etiraf olunan SÖZÜ var. Əlabbas «Qiyamçı» və «Qaraqovaq çölləri» kimi iki romanın müəllifidir və bu romanlar onun müəllifinin artıq professional bir yazıçı kimi formalaşdığını sübut edir. Bu sətirlərin müəllifi həmin romanlar haqqında neçə il öncə bir yazı da dərc etdirmişdi. Qeyd etmişdi ki, Azərbaycan kəndinin son əlli ildə keçdiyi yolun bir bədii cığırı da Əlabbasın nəsrindən keçir. Kəndin və orada yaşayan insanların mənəvi durumu, inkişafı haqqında bir təsəvvürü də Əlabbasın həmin romanlarında izləyə bilərik. Xüsusilə, köhnə kişilərin həyat tərzini, kökə, ilkinliyə çağırış onun nəsrinin başlıca ideyasını müəyyənləşdirir. Həm də onun təqdim etdiyi obrazları «qiyamçı qəhrəmanlar» kimi səciyyələndirmişdik.

Amma Əlabbas, qeyd etdiyimiz kimi, o romanları yazana qədər özünün maraqlı hekayələri ilə diqqəti cəlb etmişdi. Onun ilk hekayələrindən («Yağış» və «Doğma ocaq») aldığımız təəssürat bu idi ki, yazıçının, gerçəkliyin sərt həqiqətlərinə, necə deyərlər, «həyatın dibinə» meyl edir, insanın içindəki mənəvi üsyanı, qiyamı və əlbəttə, həyat sevgisini maraqlı lövhələrlə təqdim edir. Həm də onun nəsr dili, təhkiyə tərzini təzəliyi ilə seçilirdi. «Doğma ocaq» hekayəsindəki Xudu kişi və onun oğlanları, onların əsl kənd stixiyasına uyğun danışmaq tərzini, bir-birilə həm doğma, həm də anlaşılmaz münasibətləri sübut edirdi ki, Əlabbas anadan olduğu Şahbuz rayonunun Nurs kəndindən lap indicə şəhərə gəlib, kənd bütün görüntüləri ilə onun içindədir və əslində, Əlabbas özünü yazır. Yaşı yetmişə haqlayan Xudu kişini oğlanları şəhərə aparırlar ki, kişi burada rahat yaşasın, daha xəzəl süpürməsin, qoyun növbəsinə getməsin, çalğı-səbət toxumasın. Amma Xudu kişi alışa bilmədiyi o şəhər həyatından razı deyil və günlərin birində kəndə qaçır. Yenə xəzəl süpürür, qoyun növbəsinə gedir, çalğı-səbət toxuyur. Və Xudu kişinin gözlənilən ölümü də əsl kənd stixiyasına uyğun tərzdə canlandırılır: «Mədət kişinin başının üstə durmuşdu, bacısı meyidin üstünə sərilib hərdən azca dikələrək əllərini onun qansız sifətində, ağ saçlarında gəzdirə-gəzdirə: - Yollar yaraşığı dədə hey, dədə ə ə ə,-deyə-deyə hönkür-hönkür hönkürür, ikiəlli dizlərinə çırpır, üzünü cırırdı. Mədət handan-hana özünə gəlib diz çökdü, kişinin qibləsinə düzəltdi. Çox çətinliklə də olsa, qollarını yanına qoya bildi və gördü ki, kişinin canı elə bil dağların buzudur. Elə bundan bildi ki, dədəsi lap gecədən keçinib».

Əlabbasın 2017-ci ildə nəşr olunan «Şəbi-hicran» kitabında isə onun təzə hekayələrini oxudum. «Şəbi-hicran» maraqlı, psixoloji yaşantıları özündə əks etdirən hekayədir. Süjeti çox sadədir, qocaman yazıçı Əli müəllim 90-cı illərin lap əvvəlində bir cühd ailəsindən o vaxtlar üçün baha hesab olunan bir qiymətə piano alır. Nədir məqsədi? «O, uzun barmaqları olan oğlunu musiqiçi, daha dəqiqi, pianoçu görmək istəyirmiş. Onda bu arzunu doğuran həm də qardaşının yaxşı səsinin olmağı idi». Bu ailə musiqiyə xüsusi meyl edən ailədir. «Atam muğamla təsnif, anam hind və xalq, Rüstəmlə mən isə estrada və bəstəkar mahnılarının həvəskarı olmaqla yanaşı, deyilənlərə görə, həm də onun gözəl ifaçılarından sayılırdım». Amma Əli müəllimin arzusu həyata keçmir. Oğlu Rüstəmin səsi ola-ola buna biganə qalması, yağışlı bir gündə futbola tamaşa edəndən sonra soyuq havada səsinə korlanması onun gələcəyinə ümidini heçə çıxarır. Bir oğul kimi Rüstəm onu heç nədə yarıtmır.

Əli müəllimin pianinoya və ümumiyyətlə, musiqiyə bağlılığının ya öz daxili aləminin ehtiyacından ya da nostalji hissələrdən doğulduğunu demək olar. Piano rəmzi-simvolik mənə daşıyır və Əli müəllimin naçar qalıb onu bir dostuna bağışlaması ilə bu rəmzin-simvolun da ömrü bitir. Son gündə Əli müəllimin Rahibə «Şəbi-hicran» çaldırması və musiqinin təsiri ilə hönkür-hönkür ağlaması da çox təsirlidir. Çünki bu piano iyirmi beş ildi ki, bu evdə bir insanı əvəz edib, dərini sirdaş kimi ovudub. Odur ki, Əli müəllimin səhərəcən həyətdə o pianonun yanında gözlərini yummayıb xəyallara dalması (bir azdan gəlib onu

burdan aparacaqlar) təbiidir. «Başını qaldırdı, qəmli-qəmli aşağıdan yuxarı mənə baxdı, handan-hana verdiyi cavabdan hiss elədim ki yatmaq nədi, səhərəcən gözünü də yummayıb: -Saat onda gəlib aparacaqlar. Dedim, yağış isladar, üstünü örtüm, hayıfıdı..»

Əlabbas roman və povestlərində, həmçinin bir sıra hekayələrində xarakter yaratmağa meyl edən yazıçıdır. Bunu biz «Qiyamçı» romanında Bəbirin, «Qaraqovaq çölləri»ndə Əfsunun mükəmməl görünən obrazlarında müşahidə etdik. Bəs «Şəbi-hicran»da necə? Əli müəllimin keçirdiyi həyəcanlar, ruhi sarsıntıları təbii verilib, bəlkə də bir hekayədə bunları yetərinə qəbul etmək olar. Amma bir az da dərinə getmək olardı. Əlbəttə mən T.Əlişanoğlunun «Şəbi-hicran» mənə boyat göründü. Çox boyat» fikri ilə razılaşmıram. Heç bu hekayəyə gənc tənqidçi Ü.Babaşov kimi sırf nəzəri aspektdən də yanaşmıram. «Şəbi-hicran» maraqlı bir hekayədir və əslində, Əlabbasın «Gəlin», «Qul», «Yük» hekayələri «Şəbi-hicran»la müqayisədə mənə daha sanballı təsir bağışladı.

AYDIN TAĞIYEV

Çoxdan idi Aydın Tağıyev haqqında bir yazı yazmaq, öz ürək sözlərimi söyləmək istəyirdim. Hər dəfə qəzet və jurnal səhifələrində onun təzə çıxan hekayələrini oxuyur, sevinirdim ki, Aydın yaradıcılıq tempini itirməyib, yenə əvvəlki kimi sadə və təbii yazır, inandırır bizi. Yenə də həyatın, gerçəkliyin adilliklərinə üz tutur, amma bu adilliklərdə qeyri-adi nəşə tapır, lap kiçik bir hekayədə öz xarakterik cizgiləri ilə seçilən obraz yaratmağa səy edir. Bəli, Aydının hər yazısına beləcə sevinmişəm.

Aydın Tağıyevin hekayələri kimi özünün də çox sadə bir tərcümeyi-halı var. Daimi yaşayış yeri Şabran şəhəridir. Bu balaca əyalət şəhərinin bütün sakinləri Aydını tanıyır və sevirlər. Heç vaxt varlı olmayıb, müəllim işləyib, kitab təbliğiylə məşğul olub, qəzetdə, Azərbaycan Dövlət Teleradio Şirkətində əməkdaşlıq edib. Ən böyük məziyyəti tərbiyəli və mədəni olmağıdır.

Aydın kiçik şəhərin yetirdiyi, amma bu şəhərin üfüqlərinə sığmayan, daha geniş üfüqlərə uçmaq həvəsində olan bir quşa oxşayır. Əlbəttə, o quşun uçmaq həvəsi bəlkə də o quşun uça bilmək gücü ilə bir az tərs mütənasibdir. Amma o quş illər keçdikcə uçmaqdan yorulmur, bax, buna görə burada bir fədakar sözü məqamına düşür.

Aydın Tağıyev fədakardır. Həyatın növbənöv çətinlikləri, müxtəlif qayğıları və acılıqları içərisində özünə, ailəsinə, dostlarına və hər şeydən əvvəl, yazıçılıq istedadına sevinc, fərəh deyilən ən gözəl anları bəxş edə bilir.

Aydın Tağıyev çoz vəfalı, sədaqətli insandır. Bu vəfa və sədaqət hissi onu həyatda insan kimi dəyişməz və sabit saxlayıb. Ancaq mən bu dəyişməzliyi, vəfa və sədaqət duyğusunu onun yaradıcılığında axtarıram.

Azərbaycan ədəbiyyatında bu mənada mən rəhmətlik Şahmardan sonra Aydın Tağıyevi ən sabit və dəyişməz bir yazıçı hesab edirəm.

Aydın da Şahmar kimi ancaq hekayə yazır. (Bir balaca povesti istisna edilərsə). Bəlkə sabah roman da qələmə alacaq, amma onun yaradıcılıq dünyasında hekayə əbədi sakin olaraq qalacaq.

Hekayə bədii nəsrin elə bir formasıdır ki, ordan dünyaya yol başlayır. Böyük problemlər, qlobal hadisələr hekayə üçün damlada dənizi əks etdirmək qədərincədir. Mirzə Cəlilin «Poçt qutusu»nda bir xalqın avam bir nümayəndəsinin keçən əsrin əvvəllərindəki düşüncə tərzini əks etdirir, amma necə gözəl. Yaxud Haqverdiyevin, Y.V.Çəmənəmzinin hekayələrini götürək. Mən deyirdim ki, müasir Azərbaycan hekayəsi özünün ən yaxşı keyfiyyətlərinə görə klassik nəsr ənənələrinə bağlıdır, dövrün, zamanın ən mühüm mətləblərini yığcam şəkildə təqdim etmək, lakoniklik, psixologizm məhz klassik hekayələrimizdən gələn

ənənədir. Aydın Tağıyevin hekayələrində də bu mənada klassik nəsrə möhkəm bağlılıq görürəm. Aydının hekayələri çox vaxt 2-3 səhifədən ibarət olur, mətləb və hadisə də təfsilatlı deyil. Ancaq onun hər hansı bir hekayəsi oxunub qurtarandan sonra deyə bilirsən ki: «bax, bu, hekayədir!».

Aydın Tağıyevin bütün hekayələri hadisədən, mətləbdən obraza doğru «hərəkət edən» hekayələrdir. Hadisə tipik və səciyyəvi olduğu kimi, obraz da bədii ümumiləşdirmə gücündədir. Ancaq mən deməzdim Aydın bütün hekayələrini bu üsulla qurur, yəni real həyat hadisəsini və gerçəkliyin bu reallığını özündə əks etdirən obrazları süjetə gətirir. Psixoloji anların təsviri, mahiyyətə, alt qata enmək məharəti, dilin, təhkiyə tərzinin təbiiliyi və özünəməxsusluğu da burada mühüm rol oynayır.

Budur, Aydının «Tanışlıq» hekayəsi... Hekayə belə başlayır: «Böyükağa müəllim ilə Məmməd tanış deyildilər».

Hekayə belə qurtarır: «Böyükağa müəllim ilə Məmməd beləcə tanış oldular».

Bu iki cümlə arasında isə iki ömrün - Böyükağa müəllimin və Məmmədin ömür yolunun qısaca, amma şirin təhkiyə üsulu ilə nəqli durur. Bu hekayədə Aydın demək olar ki, heç bir hadisə təsvir eləmir, yalnız iki ömür yolunu gözlərimiz qarşısında canlandırır.

«Əgər Böyükaba müəllimi əsgər aparsaydılar və o, təsadüfən Məmmədlə bir hissədə qulluq etmiş olsaydı, heç şübhəsiz, Məmmədlə tanış olacaqdı, ancaq Böyükağa müəllimin «bronu» vardı və heç vaxt ondan əsgər olmayacaqdı.

Böyükağa müəllim ilə Məmməd evləndikləri qız tərəfindən qohum olsaydılar, yəqin ki, bir-birlərini tanıyacaqdılar. Amma Məmməd kasıb bir ailədən qız almışdı.

Böyükağa müəllim iş yerinə hər gün avtobusla gedib-gəlsəydi, hökmən Məmməd ilə rastlaşardı və çox mümkün idi ki, belə görüşlərin birində tanış da ola bilərdilər. Bəlkə də Böyükağa müəllim yerindən qalxıb Məmmədə oturmağa yer də təklif edərdi, çünki yaşdı olsalar da, Məmməd öz yaşından çox qoca görünürdü».

Diqqət yetirdinizmi, bu hekayədə bəlkə də bir povestə, kiçik romana sığa biləcək hadisələr, talelər işıqlandırılır. Deməli, damlada dəryanı, anda zamanı əks etdirmək mümkündür və bunu istedadlı yazıçı Aydın Tağıyev bacarır. Həmin hekayədə bir-birini görməyən Böyükağa müəllimlə Məmməd, nəhayət, gözlənilmədən «tanış olurlar». İşdən yorğun qayıdan Məmməd avtobus dayanacağında maşın gözləyir. Elə bu vaxt qarşıda bir «Volqa» dayanır, onun sahibi Böyükağa müəllim Məmmədə müraciət edir ki, maşının təkərini dəyişsin. Məmməd bu işi sevənə-sevinə görür. Maşın yiyəsi isə «budur, bu da zəhmət haqqın» deyib ona bir «Şirvan» uzadır.

Vəssalam! Hekayə beləcə başa çatır. Xatırladaq ki, hekayənin əvvəlində də bu pul haqq-hesabı vardı, sonunda da... Və bunun əlbəttə, simvolik bir mənası var.

Aydın Tağıyevin hekayələrində hiss olunacaq dərəcədə duyumlu, görümlü milli kolorit naxışları nəzərə çarpır. Təsadüfi deyil ki, onun hekayələrinin qəhrəmanları - qocalar, qarılar, el ağsaqqalları - ağbirçəkləridir, kənd müəllimləri, çobanlar, müharibə veteranları bu hekayələrdə rəğbətlə təsvir olunur. Ancaq Aydın Tağıyev öz yazılarında ştamptan, stereotipdən qaçır, yeri gələndə ağsaqqalın da, zəhmətkeş çobanın da bir insan kimi xarakterini mürəkkəbliyi ilə təsvir edir. «Çörək» hekayəsində Mədət kişi ilə Səməd kişi arasında uşaq üstündə başlamış dava-dalaş onların ata-baba dostluq, qonşuluq münasibətlərini az qala heçə endirəcəkdii. Mədət kişi əziz-xələf oğlunun döyülməyinə daralıb onu qabağına qatır, şikayətə gedir. Ancaq mənzil başına çatmamış əməlidən peşman olur. Aclıq onlara güc gələndə oturub çörək yeyirlər.

«-Bu çörək nə yumşaqdır, - deyə oğlundan xəbər aldı, - bəyəm anan bu gün təndir qalamışdı?»

Uşaq ağzındakı tikəni aşıra-aşıra:

-Yox,-dedi,- səhər Püstə xala Cavadla yollamışdı ki, isti çörəkdir!

Çeynədiyi loxma az qala Mədət kişinin boğazında qalmışdı, kişi ağzındakı tikəni güclə uda bildi. «Lənət şeytana!..» Sonra da Mədət kişi özünü də, arvad uşağı da söyüb ölü-dirı qoymadı.

-Əl-üzünü yu! Düş qabağıma, geri dönürük!»

Dəlisov ağlın, qızmış ürəyin hirsini-hikkəsini eldə müqəddəs sayılan çörək yumşaldır və Aydın Tağıyevin hekayələrində belə ibrətli və təsirli səhnələr çoxdur.

Aydının hekayələrində çox zərif və işıqlı bir yumor hissi də var və dərinə fikir verəndə, bu yumorun içində güclü bir ironiya duyulur. Məsələn, Aydınin həcmcə ən kiçik hekayələrindən biri olan «Çəpik» bu cəhətdən çox ibrətlidir: «Nağının əlinə əlinə vurub ləzzətli bir çəpik çalmağı vardı.

O, çəpik vuranda səs zalı doldurardı. Məktəblərində iclas, təntənəli yığıncaq-filan keçiriləndə müəllimlər qabaq cərgələrdə oturdardı, dərslərini fərli-başlı oxumasa da, belə tədbirlərdə siniflərinin üzünü ağardardı. Direktor çıxış edib nitqini qurtarandan sonra o biri uşaqlar əl çalmağa yatıb qalsalar da, təkce Nağının çəpiyinin səsi zala bəs idi..»

Bu təsvir bizə ötən illərin - gurultulu alqışlar dövrünün tanış mənzərəsini xatırladır. Ancaq hekayə faciəli bir məqamın təsviri ilə bitir.

Bu növbəti çəpik səhnəsində Nağının qolu sınır və məcbur olub onun qolunu dirsekdən aşağı kəsirlər. Beləliklə, iclaslar, tədbirlər çəpiksiz qalır, Nağının gələcəkdə deputat olmaq arzusu ürəyində qalır. Çünki «Nağı yaxşı dərk edirdi ki, çəpik bilmədən bu dünyada yaşamaq çətin olacaq..»

Aydın Tağıyevin digər hekayələri barədə də belə ürək açıqlığı ilə söz açmaq olar.

Mən Aydınin lap son hekayələrini də oxumuşam. Bu hekayələrdə də Aydın özünə sadıqdır, yenə də həyat həqiqətindən çıxış edir, yenə də müasiri olduğumuz insanları bədii sözün işığına çəkir. Və yaxın illərin ağırları, məmləkətimizin düşdüyü çətinliklər, yurddaşlarımızın keçirdiyi sarsıntılar bu hekayələrin əsas qayəsini təşkil edir.

Aydının hekayələri haqqında az da olsa, söz deyilib. Akademik Bəkir Nəbiyev hələ 1984-cü ildə «Söz ürəkdən gələndə» tənqid toplusundakı bir məqaləsində yazmışdı ki: «Buz heykəllər əriyir...» Aydın Tağıyevin ilk hekayəsidir. Onun materialını məişətimizin ən adi epizodlarından biri təşkil edir. Bu hekayə insana inam və etibar haqqında gənc müəllifin qəlbindən qopan səmimi poetik səsdir. Bu səs insanların ən yaxşılığını üçün səciyyəvi olan nəciplik, xeyirxahlıq duyğularına alqışlar deyir».

Xalq yazıçısı Mövlud Süleymanlı isə yazır: «Özünü tanımağa heç vaxt tələməz, onu həmişə sonra görürlər, mütləq görürlər və bir daha unutmazlar. Yazıları da elədir, üstündən bir dəfə, beş dəfə keçərsən və ilişərsən. Buna inanmaq istəyirsinizsə, yüz kərə yanından ötdüyünüz «Buğa əhvalatı» hekayəsini oxuyun. Mən bu hekayəni bəlkə də otuz il bundan qabaq oxumuşam, inəyi üçün buğa axtarışına çıxan kənd əhli hələ də yadımdadı».

Mərhum yazığımız Əlibala Hacızadə isə Aydını belə səciyyələndirmişdi: «Aydınin hekayələri aşkar göstərir ki, müəllif qələmə aldığı həyatı dərinə öyrənir, adamların psixologiyasına, ürəyinə nüfuz etməyi bacarır və ən ümdəsi isə budur ki, nədən yazmağı və necə yazmağı yazıçılıq kimi məsuliyyətli bir sənətin əsas prinsiplərindən hesab edərək buna əməl etməyə çalışır.

Aydın az sözlə, kiçik bir detalla mənzərə yaratmağa, mətləb deməyə çalışır və buna müvəffəq olur».

◆ K i t a b r ə f i

KAMAL ABDULLA
"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" POETİKASINA GİRİŞ
Bakı, 2017

Akademik Kamal Abdullanın "Kitabi-Dədə Qorqud" poetikasına giriş. Dansökülən variantı" monoqrafiyası çapdan çıxıb. Monoqrafiya Kamal Abdullanın "Gizli Dədə Qorqud" silsiləsindən elmi çalışmalarının ("Gizli Dədə Qorqud", "Sirr içində və yaxud Gizli Dədə Qorqud - 2", "Mifdən Yazıya və yaxud Gizli Dədə Qorqud") davamıdır. Əsərdə qədim mətnlərin poetik qatı ilə bağlı orijinal və yeni yanaşma təqdim edilir.

Kitab müqəddimə, iki ayrıca hissə, ümumi nəticə, son söz və əlavələrdən ibarətdir. Müqəddimədə kitabın adı haqqında müəllifin qeydləri, anaxronik mətn, mif dövrü mətninin xüsusiyyətləri, ibtidai bədii poetikliyin yaranma səbəbləri və s. haqda elmi təhlil yer alıb.

RÜSTƏM KAMAL
GÜZGÜ GÜNÜ
Bakı, "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2017

Ədəbiyyatşünas Rüstəm Kamalın filoloji esselərdən ibarət "Güzgü günü" kitabı da həmişə olduğu kimi oxucunu fikrin və sözün seyrinə salır. Bu mətnlərdə müəllif haqqında yazdığı şairlərə, yazıçılara ən müxtəlif rakurslardan baxa bilir və bəlkə də onları özündən yaxşı tanıyır. Güzgünün bir üzündə onlar, bir üzündə Rüstəm Kamal. Yazılarda təhlil olunan ədəbi məqamlarda

orijinal maraqlı ştrixlər yadda qalır və ədəbi-tənqidi essenin gözəl nümunəsi kimi yeni ovqat yaradır.

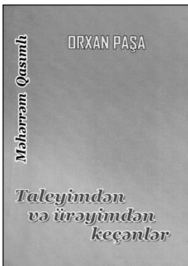
Kitabın redaktoru Azər Turandır.

ELXAN YURDOĞLU (MƏMMƏDOV)
EYNƏLİ BƏY SULTANOV VƏ FOLKLOR
Naxçıvan, "Əcəmi" nəşriyyatı, 2017

Şair-publisist Elxan Yurdoğlu - Məmmədovun "Eynəli bəy Sultanov və folklor" monoqrafiyası Naxçıvanın "Əcəmi" nəşriyyatında çapdan çıxıb. Monoqrafiyada Eynəli bəy Sultanovun tərçümeyi-halı, təhsil illəri, folklorşünaslıq fəaliyyəti, habelə bədii və publisistik əsərlərində folklorlardan istifadə, həmçinin Eynəli bəy Sultanovun folklorşünaslıq fəaliyyətini tədqiq edən alimlərin araşdırmaları dolğun, sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Monoqrafiyanın elmi redaktoru və ön sözün müəllifi akademik İsa Həbibbəylidir.

ORXAN PAŞA (MƏHƏRRƏM QASIMLI)
TALEYİMDƏN VƏ ÜRƏYİMDƏN KEÇƏNLƏR
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2017

Orxan Paşanın (Məhərrəm Qasımlının) bu kitabı qısa, yığcam etüdlərdən ibarətdir. Müəllif burada taleyindən, ömür yolundan keçən hadisələri, insanları yada salır, unudulmaz görüşləri xatırlayır.

Toplunun redaktoru Yeganə Məmmədova, tərtibçisi Leyla Aslanovadır.

NİZAMİ CƏFƏROV
ELÇİN. YAZIÇININ YARADICILIQ YOLU
Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2017

Akademik Nizami Cəfərovun bu monoqrafiyası Xalq yazıçısı Elçinin yaradıcılıq yoluna həsr olunub. "Altmışlardan yetmişlərə", "Klassikin müasirliyi" bölmələrində müəllif Elçinin nəsrini, dramaturgiyasını, ədəbi tənqid sahəsindəki fəaliyyətini konkret əsərlər üzrə təhlil edir, yazıçının müasir ədəbiyyatımıza gətirdiyi yenilikləri şərh edir.

Kitabın elmi redaktoru professor Kərim Tahirovdur.

ZAHİD SARİTORPAQ
DƏRDİN SARI ÇƏPKƏNİ
Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2017

Zahid Sarıtorpaq müasir ədəbiyyatda bir şair kimi tanınır və onun şeirləri ədəbi ictimaiyyətin maraq dairəsindədir. Son illərdə o, nəsrə keçib və artıq 3 romanın müəllifidir. "Dərdin sarı çəpkəni", "Gül" və "Qarğa marşrutu" romanları nəsimizdə yeni bir romancı-nın üslubunu, fərdi deyim tərzini səciyyələndirir. Hər üç romanda müəllif müasir həyat hadisələrinə üz tutur, həyatı obrazlar yaradır.

MÖVLUD TEYMUR
QƏLBİMİN SAZI
Bakı, "Təknur" nəşriyyatı, 2017

Müəllifin "Qəlbimin sazi" bir cildlik kitabında müəllifin müxtəlif illərdə və müxtəlif mövzularda qələmə aldığı poeziya nümunələri toplanıb. Bu şeirlərdə ürək, tale, insan ömrü, vətənpərvərlik, qardaş Türkiyəyə, türk xalqına məhəbbət tərənnüm olunur.

Buraxılışına məsul filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Turan Teymur, redaktoru şair-publisist Turac Məmnundur.

XAQANI CAVADOĞLU
POLİQLOT
Bakı, "Zəkioğlu" nəşriyyatı, 2017

Kitabda gənc tərcüməçi-şairin ingilis dilindən, əsasən də, Amerika yazıçılarından çevirmələri yer alıb. Monikanın, Uallas Stevensin, Melissa Neydinçinin, Vilhelm Müllərin və b. əsərləri topluda yer alıb. Redaktoru Nurlan Ümididir.

“AZƏRBAYCAN” - 2017

2017-ci İLDƏ

“AZƏRBAYCAN”

JURNALINDA DƏRC

OLUNMUŞ MATERİALLAR

BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ MOLLA PƏNAH VAQİFİN 300 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI, № 2

NİZAMİ CƏFƏROV - Vaqifin dövrü, həyatı və dünyagörüşü, № 2 - 3

TƏYYAR SALAMOĞLU - Vaqif və Vidadi dünyagörüşü “savaşlarında”, № 11

“AZƏRBAYCAN” JURNALI 95 YAŞINA QƏDƏM QOYUR

RAFAEL HÜSEYNOV - Yaşa, yaşa, çox yaşa, № 1

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN 100 İLLİYİNƏ

BƏDİRXAN ƏHMƏDLİ - Cümhuriyyətin üçlü formulu, № 11 -12

NƏSR

ROMAN VƏ POVESTLƏR

MÜBARİZ CƏFƏRLİ - Şəklin arxasında (povest) , № 1; Nur (roman), № 7-8

ZAHİD SARITORPAQ - Qarğa marşrutu (povest), № 2

MÜBARİZ ÖRƏN - Ağ buludlar (povest), № 3

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV - Qazi Bürhanəddin səltənətinin süqutu (roman), № 5

NAMƏDDİN MİRZƏXANLI - Bilgisayarda sevgi macərası (povest), № 7-8

ALPAY AZƏR - Həyat epiqrizi (roman), № 9

VAQİF BƏHMƏNLİ - Məcnun özü (portret - povest), № 10; Cabbar qalası (portret - povest), № 11

HEKAYƏLƏR

TƏRANƏ VAHİD - Mən toz dənəsiyəm (hekayə), Esselər, № 1

VÜSAL NURU - Tüklü sabun (hekayə), № 1

NAMAZ MƏMMƏDOĞLU - Günortadan sonrakı zəng (hekayə), № 1

- ALPAY AZƏR - “Rus ki, rus”; Ağacın yekəsi (iki hekayə), № 2
 FƏRƏC FƏRƏCOV - Tut ağacı (hekayə), № 2
 VƏFA MÜRSƏLQIZI - “Ekler”; Səs, Qabyuyan (üç hekayə), № 3
 QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Elçilik, Ocaqqırağı (iki hekayə), № 4
 VAQİF İSAQOĞLU - Armud ağacı (hekayə), № 4
 SADİQ ZAMAN - Kolumbun səhvi (hekayə), № 5
 LEYLA SALAYEVA - Ev (hekayə), № 6
 ELÇİN MEHRƏLİYEV - Təbiət hekayələri, № 7 -8
 YAŞAR BÜNYAD - Quşlar qayıtdısa; Ata (iki hekayə), № 7 -8
 KAMIL ƏFSƏROĞLU - Bəyaz qaranlıq, Sarışınlar metrosu (iki hekayə), № 10
 ALƏM KƏNGƏRLİ - Ehsan (hekayə), № 10
 NAZİM ƏHMƏDLİ - Gəl, bu sudan keç (hekayə), № 11

DRAMATURGIYA

- ELÇİN - Ölümə hazır olan insan, № 4
 BERNARD ŞOU - Milyonçu qadın (dörd pərdədən ibarət təmtəraqlı komediya - tərcümə edən Elçin), № 4
 ƏLİ ƏMİRLİ - Nuri - Didə Ceyhun (iki hissəli musiqili yuxu-kollaj), № 4
 VAQİF ƏLİXANLI - Dənizə baxan pəncərə (iki pərdəli pyes), № 4
 AYDIN TALIBZADƏ - Xala (pyes), № 4
 ƏLİ ƏMİRLİ - Ah, bu uzun sevda yolu (iki hissəli tale dramı), № 12
 QAN TURALI - Qabaqda gedən zəncirli (dəlilər üçün mərəkə), № 12

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

- KURT VONNEQUT - Qonşu qapı, Gəzinti (iki hekayə -- ingiliscədən tərcümə edən Sevil Gültən), № 1
 OLEQ AMIQIN SİDOROV - Tiqin ağacı (hekayə - tərcümə edən Məmməd İsmayıl), № 5
 YURİ ŞERBAKOV - Xəzəryanı düzəngah, “Yurdumuzda ağcaqovaq, ağcaqayın olmasa da...”, “Qaqarin göylərə yol açmamışdan..”, “Ömrünü nələrə xırdalayırım?..”, “Dayaz qayğılardan yaxa qurtarıb, sözümlü deməyə macal tapaydım ” (şeirlər - rus dilindən tərcümə edən: Səyavuş Məmmədzadə), № 5
 SUHEYR ƏL-QALAMAVİ (Misir) - Alovlu məktub (hekayə - tərcümə edən Xumar Ələkbərli), № 5
 HƏNƏFİ BİN İSA (Əlcəzair) - Əlcəzairli Parisdə (hekayə - tərcümə edən Xumar Ələkbərli), № 5
 VASILİ BELOV - Üç meçə o tərəfdə; Sığırçınlar, Atlar, Bobriş təpəliyi, Siravi Lavruxin, Rosstan təpəliyində (hekayələr- rus dilindən tərcümə edən: Elçin Hüseynbəyli), № 6
 MARIANNE QRUBER - Şorçüllütünün ölümü (hekayə - alman dilindən çevirən Vilayət Hacıyev), № 6
 TATYANA SİVES - Bakı (poema) - tərcümə edən: Könül Arif, № 6
 VİLAYƏT QULİYEV - Miksat Kalman və onun “Türk povesti”, № 9
 MİKSAT KALMAN - Danışan kürk (povest - Vilayət Quliyevin tərcüməsində), № 9-10

İLZE AYXINQER - Güzgü əhvalatı (hekayə -- alman dilindən çevirən Vilayət Hacıyev), № 11

ARSEN TİTOV - Zınqırovlu dəvə (hekayə -- tərcümə edən Knyaz Qoçaq), № 11

ANDREY RASTORQUYEV - Əbdül Qasımın karvanı (şeir - tərcümə edən Knyaz Qoçaq), № 11

POEZİYA

POEMALAR

FİKRƏT QOCA - Dağınıq duyğular (süjetsiz poema), № 2

RƏFAİL TAĞİZADƏ - Qara-qırmızı Xocalı (poema), № 9

ŞEİRLƏR

MUSA YAQUB - Ruhumla söhbət, Qızıl dan kimi, İnanmadığım, Çıxım gedim, Üzü üstə yatan söyüd, “Yüzünü kəsdilər, birin əkdilər...”, Həsret burulğanı, Qış gəlir, Korinfar, Səyirmə (şeirlər), № 1

RƏFAİL TAĞİZADƏ - Həsret, Həsret yolçusu, Dəniz gözlüm, Sən mənı götür, apar, Gecə tənhalığı, Qızılgül, Uçuq evdə payız, Bir göyərçin uçacaq, Bir baxış fırlanır başımın üstə, Azıram gecənin boşluğunda, Yadından çıxarma (şeirlər), № 1

MUSA ƏLƏKBƏRLİ -- Bu dünya, Çatmır, Yazda ölmək istəmirəm, Qeyri-adi şeir, “Mən bir şeirin təşnəsiyəm...”, Mən bir sünbül topasıyam, Yaddan çıxır Qarabağ, Baharda sevgisiz yaşamaq olmur, “Səni unudacaq qədər zalım deyiləm...”, Necə tanış gəlir mənə bu adam... (şeirlər), № 1

SALEH QURBANOV - Gözlerimi yaş döyür, Ay sarı üzükdür, Qapısında, Qaragilə, Söykənmişdim, Tanrınındı, Dilə tutum bu səhərin mehini, Çəkdi, Vardı, Dağların (şeirlər), № 1

NURANƏ NUR - Həyat, Cəsarət, Getsəm, Yaşım qədər, Darıxmaq kimi, Foto, Bu gecəyə, İşarə, Elə-belə, Metro, Bəlkə (şeirlər), № 1

FƏRİD - Hər bitsin, Bitdi, Bəlkə də (şeirlər), № 1

ADİLƏ NƏZƏR - Vaxtındı, “Kamança, bir şeir çal...”, Olmaya, Sənin pəncərəndə mənım ümidim, “Həqiqətname”, Pəncərəm qapalı, Şeir zamanındayam (şeirlər), № 1

QƏDİMƏLİ ƏHMƏD - Bir az darıxmaq qalıb, Yol gedirəm, Gedərik, Ömür keçib gedəcək, Gecəni bulandıran, Yad qucağıdı (şeirlər), № 1

VAQİF BƏHMƏNLİ - Sakit! İmtahan gədir, Kirayə, Bacı, Dəftərin halları, Azərbaycansayağı ayrılıq, Xahiş, Adqoydu, Sevgi taksisi, Nağıl (şeirlər), № 2

ƏBÜLFƏT MƏDƏTOĞLU - “Baxdım, ətrafda görmədim...”, “Çöküb qaldım dizim üstə...”, “Danışmağa, bölüşməyə söz yetər...”, “Bir içim suyu ovcumda saxladım...”, “Bəhanələr uydurub zəng edirəm hər gecə...”, “Dərd gəlir əli baltanı...”, “Sən içimdə boğuldun, tüstün, bacam olmadı...”, “Baş verənlər göz qırpmı...”, “Yer də tapa bilmirəm...”, “Mən öz sözüümün üstə çox çəkdim başağrısı...”, “Yoğurub yapa bilmirəm...”, “Ay yüz illik dostlarım...”, “Bir gecənin zülümün səhərə daşıyıram...”, “Öldürülən ruhumu ağacdan asılı gördüm...”, “Təbiətlə baş-başa...”, “Bir müjdə istəyin siz...”, “Bir ər öldü, bir qadın...”, “Qarışıq xətlərlə yazılmış yazı...” (şeirlər), № 2

AFƏT - Nə yerdə, nə göydəyəm, Anam bələyəydi, Nağıl həyat, “Ayaq açdı bu şəhərə dəmir ağaclar...”, “Bu bahar 15 yaşında bir qız ərə gedir...”, Boşluq, O, kim idi? (şeirlər), № 2

XURAMAN - Anamı axtarıram, Könlümə Qarabağ havası düşüb, Lay-lay şəhidim, Vətən, Fidan balalar (şeirlər), № 2

XATİRƏ FƏRƏCLİ - “Darıxmağın daşını atdım...”, “Sən mənə bədəl, cəza...”, Qaytar bu ümidi, Təbəssüm kimi, “Yol üstündə yorğun-yorğun duran daş...”, Gözüm siqal çəkir sən gələn yola (şeirlər), № 2

ƏLİZADƏ NURİ - Qaçasan üfük boyunca, Ay da məni atıb getdi, Son gördüyüm sən olasan, Bu günah nə dərinmiş, Göylər Ayı qoymaz çölə tək çıx, Bu pərvanə nə istəyir görəsən? Dəniz, Aynurəyə məktub, Gecə serenadası, Gör harda gizlənmişən, Gözlədim, axşam olmadı, Yayı üşüdən qadın, Su da axmasını saxlayıb, baxır, Vətən, Ayrılıq, Sənsiz, Şeir və... sehr, Soruşmadım, Sevgi, Göy üzündə quş rəsmi, Gülünə yalvarır bu ocaq indi, Əlfəcin, Bu ömür ocaq üstədi (şeirlər), № 3

ƏNVƏR ƏHMƏD - Şuşalı bülbül, Kəsilmiş baş, Anamın təndiri, Ahın dağlara, könlüm, Xatirə, İnsan balası, Allaha sarı, Birdi, Gəlir, Xoş gördük, ay evim, səni xoş gördük, Saxladı, Kəbinin dərdimə kəsilib mənim, Baş qatmaq, Dünya (şeirlər), № 3

ƏHMƏD QƏŞƏMOĞLU - Əhdə vəfa, Ümidim - getdiyim yol, Yolumuz, Məryəm, Kim bilir, Sənsən o sirdən gələnim, Mən sənin özünə sevirəm səni, Nur içində pərdə, Yıxıldım, Bir gün bir çay görsən, Nurun mübarək, Səndən sonra, O ilahi üzündə, Özünü danlama, Nanə kolları, Bayatılar, Kim kimə qulum demiş, Şahım, Sən o sən deyilsən (şeirlər), № 3

EYNULLA SADIQ - Üstdə, Çıxa, Oldu, Süni dişlərim, Gəraylı (şeirlər), № 3

HEYDƏR ƏLƏDDİNOĞLU - Kirayə qaldığım evin, Çıxart başımdan, Kimə lazım, Qəbrində yatdığım dostlar (şeirlər), № 3

MURAD KÖHNƏQALA - “Sərbəst qəzəllər” sərgisi, “Şaftalı çiçəyi düzülər”, “Ey göydəki quş səsi...”, “Çıxarıb da başmağın gircəyin bu saraya...”, Dərdalğın, Qarpız planet (şeirlər), № 3

YUSİF NƏĞMƏKAR - “Yayda qış istədim, qışda yay...”, Asılmışıq, Bilmədim, Söz yazmadım, Başqa, Mavi heyretim, Nəğmə payın, “Başımda ağrım var...”, “Harda ziya düşsə bir pəncərədən...”, Ürəyin ritmi, Üstünə, Oyanma, Səhər dünyaya gəlir, Acı türkü, Təqsiri yox (şeirlər), № 3

ELDAR İSMAYIL - Mən bilirəm, sən bilirsən, bir də yaradan, Məni, Qorx, Həsret, Dur çıxıb gedək, Qonaram, Ağ gülüm, göyərçinim, Bilmirəm, Xəbərimiz yox (şeirlər), № 3

RƏŞAD MAHMUDOĞLU - Yenə də aqlım dolaşdı, Uca tut, Taledən, ömürdən kam alasan sən, Palıd ağacitək qocalıb atam, Dəstəyi vaxtında götür, ay ana, Neyləyim, zamanı saxlamaq olmur (şeirlər), № 3

NİSƏ BƏYİM - “Vaxtı dəyişmişəm, başqa vaxtdayam...”, “Yenə divarlarla qaldıq təkbətək”, “Qapını təkliklə açmazlar, adam...”, “Hardasa bəxtəvər günlərim olub...”, “Götür gəl, könlünün yağışlarını...”, “Çox da dərinə enib, içində haçalanma...”, “Uzaqdan üzümə gülümseyirsən...”, “Ha uzatdıq, ha ölçdük...”, “Dünyanın göz yaşlarını, dəryalarını, yağışlarını yığsam...”, “Dəyişən havanın, əsən küləyin...”, “Qanadları təzə çıxmışdı...”, “Vətən göylərində şəhid tabutları uçur...”, “Məni yaz günündə səhv salıb külək...”, “Bu ürəyin yükü ömür, götürüb dördnala çapır...”, “Öyrənmək istədim tale yazan yazını...”, “Daha dərdim yürümür...”, “Kəsilib bəndi-bərəsi, buzlayıb içi, nəfəsi...”, “Qaçıb gizlənməyə yer tapmayanda...”, “Köçündən geri

qalmadan, xatirələri solmadan...”, “Bu bahalı dünyada yaşamaq sərf eləmir...”, “Bir az borc aldım gecədən...” (şeyrlər), № 4

CAVİD - Bilirsənmi, Bu acı ruzigar, dəli küləklər, Payız, Ana, mənə layla de, Dalğalar, Səni sevə-sevə, Zaman yaman dəyişib, Sən məndə yaşayırsan (şeyrlər), № 4

SAHİB CAMAL - Darıxdı, Bu dağlar, Yolunun, Gözünün ucuna, Sahib (şeyrlər), № 4

NİCAT QƏRİB - Gəl apar, Anama məktub (şeyrlər), № 4

TAHİR TAISOĞLU - Niyə, Vaxtsız gələn qonaq, Dayaq, Uzaq, isti hənir, Dibçək gülü, “Balinalar həmişə dəryalarda ağzı açıq üzürlər...”, Qarağac, Gerçəkliyin magiyası, “Bəzən top dağıtmaz, sel aparmaz...”, Fağır qoyunlar, Münəccim balığı, Tanı, Adsız şeyrlər, “Köhnə dostların çoxu” (şeyrlər), № 5

MAYIS SƏLİM - Sözü baxıram, Gedim, Dedim, Getdi, Dəyirmançı, Azalır, Nimsə, Çəkdim, Günah, Torpaq, Kiridim (şeyrlər), № 5

İSA SEVƏR - Sağ ol, insan, Şəhid ömrü, Şahənə şəhər, Tağı babam, Mələklər ölmür, Yurdum, Hamı nağara çalsa, Neyləyim, “Qarğa, bizdə qarpız var...”, Bazar mənlilik deyil, ana..., (şeyrlər), № 5

GÜLƏMƏİL MURAD - Laləli (Lələ) təpə, Elə nəğməsən ki, Sevdim bu payızı, Yaşasın, Qayıtmaz, Sevirem, axı (şeyrlər), № 5

LEYLA ƏSƏDULLAYEVA - Güzgü nağılım, Gecə düşüncəsi, Məlhəm, Sənsizliyin dadı (şeyrlər), № 5

ZİRƏDDİN QAFARLI - Bu dəniz, Şəhid qardaşım, Düşmədi, Tez gəl, Məndə, Ömrümdən, Zeynəbim (şeyrlər), № 5

RAMİZ KƏRƏM - Çörək kəsməli adamlar, Hələ axşamı, Sənə yazdığım şeyrlər, Gedirəm şeyir yazam, Gecikdim, Sevgi məktubu, İki kəlmə söz (şeyrlər), № 5

MAHCAMAL - “Mənə hicran dağının zirvəsi qəmdir dedilər...”, “Elmə bəyan sirrini hüsnü gözəl canlara...”, “İndi səhraya düşüb Məcnun olan var, görəsən?..”, On beş il, “Mənə dildar deməyin, mən daha dildar deyiləm...” (qəzəllər), № 5

LİLPAZ CƏMŞİDQIZI - Laçınımı görədim, (şeyr), № 5

AY BƏNİZ ƏLİYAR - “Tək qalsan otaqda, götür şam yandır...”, “Ömrün ən ağır günləri başlar...”, “Xəyalında uydurduğun birini qucaqlayıb dəli kimi ağlamaq keçəndə könlümdən...”, “Mən o gecə əllərim qızın deyə...”, “Bəlkə bir durna kimi uçub gəldim o yana...”, Hardasa, Heç olmasa, Pəncərə -- qapı arası (şeyrlər), № 6

VƏLİYULLA NOVRUZ - A doğma kəndim, Mən kəndə gələndə uşaqlaşırım, Kənd yatıb yuxuya qalıb, Məni, Bu dünyanın əlindən, “Dünənimdən güc almışam...”, Həyat qocaltdı məni, Bu payız gözümdə qızıl payızdı, Çoxdan bu yerlərə gəlməmişdim heç (şeyrlər), № 6

ƏTRAF SƏRRAF - Nə yaxşı, O, sən olardın, Sənin söznən nə işin var?, Olsa, nə var, Açıl görüm, Ağrısı şirin xatirə, Sonradan bildim, Gözüyaşlı payız, Ömür bir fəsilmiş, Nə uzun çəkirmiş (şeyrlər), № 6

FƏRİD HƏSƏNZADƏ - “Çox baxma dərin-dərin...”, “Sözümü deyim sifətə...”, Payızın ağlada bilmədiyi qız, “Bulud olsam ağlamaram...”, “Mən sənənin adının üçüncü hərfi...”, “Yenə də sevgimdən danışacağıq...” (şeyrlər), № 6

AĞASƏFA - Tale dediyin ki var, Durma, çal, balabançı, Yatır burda iki körpə, Harda biz ölürüksə, “Seyrəldi görüşlər, soldu gül işlər”, Ağır günün

duası, “Tanrım, hümmətin oldum, çox dözdüm, mətin oldum...”, Özüm üçün zümzümə, Sızlama, İstək, Koroğlu qaldı, Hamısı yalan (şeirlər), № 6

NİZAMİ MURADOĞLU - Dünya gözəldi, Yağış istəyirəm, Əvəzində, Ağlama, qadın, Sən mənim taleyimdə, “Tərs işlər əlindən dərd çəkir bəşər...”, A Mirzə (şeirlər), № 6

FƏRQANƏ MEHDİYEVA - Bilirsən söz adamıyam, Böyümədim, uşaq qaldım, Bircə qırıq şirin ola, Divardan, İndidən, Nizamiyə həyan gedir, Məktub, 19 fevralın şeiri, “Səhər gözəl açılır...” (şeirlər), № 6

RAHİL MƏMMƏD - Baxışlarım söyləmişdi, Elə gəl ki..., Nə bildin ki?.. (şeirlər), № 6

MƏMMƏD İSMAYIL - Qan pulu, Kim xəbər verdi görəsən, Qarşıda edam kəndiri, Dirəkdən asılan paslı radiolar, Niyə beləsən, Vətən?, Qəribi qürbətini qadını sevməz, Qapı, Bu şeir, Ömrümü yaşadı ömür buydusa, Çöpləri boşalan kibrit qutusu, Sən mənə dünyanı bağışlamışdın, Mən məndən xəbər tutunca, Bu il də, “Dünyanın nəfəsi ciyərlərində...”, Qürbət haradı bilsən, Çıxar, Olmaz, Satılmağa gətirilən fidan, “Gecələr yuxularda bir çağlayan su olmaq...”, “Aşağıdan bir çay axa, yuxarıdan baxasan...”, “Bahar çiçəklərini töküüb çəkildi getdi...”, “Burda üzükuyulu uzanmışam qum üstə...”, Onun da bir belə günləri vardı..., Payız dağlarının qisməti çənmiş (şeirlər), № 6

ANAR AMİN - Göydə pəncərələr sınır, Azadlıq hava kimidi, Küləyin də sevdiyi var, Xuda azadlıq istəyir, Biri tapar, biri itirər məni, Ömrün bu yaşında, Özgəyə yaxınam, özümə yadam, Əllərimdə... payızdı, Bəxtimiz, Nə qədər ki, şələ vardı, Dünyada ən böyük dərd, Divarın küncü, Zəlzələdən sonra, Sıxılıram, sıxılıram, Yol yoldaşım kölgəm olub, Gözlərimə toxunmayın, Könlümdən oynamaq keçir, Ovçu gülləsinə tuş gələr quşlar, Şəkil çəkə bilmirəm, Şeir dəniz, heyif qayıq deyiləm, Sonsuz qoşma (şeirlər), № 7-8

XƏQANİ HƏBİBOĞLU - Bənövşə, Könlümü, Ayrılıq, Küsmərim, Gözlər, Bu gecə, Nərgiz içində (şeirlər), № 7-8

ƏLİ NƏCƏFXANLI - Dağlar yaman tutub məni, Qarla başlanan il, Apardı, “Sən sözün içindən söz çıxaransan...”, Altmışda yazılan şeir, Təcnis, Fəsilərim, Başdan başlayaq (şeirlər), № 7-8

ETİBAR VƏLİYEV - Bir gözəl sevəsən, Dərdi var, Allah adamı, Vətən, Ömür yolu, Əlimizin duzu (şeirlər), № 7-8

TAPDIQ YOLÇU - Yaş, Ömrümüzün baharı, Bu yolu, Bu yaz da, Böyüyündü yol - dedilər, İndi yağdı, Ömür - tanrı borcudu, Bu qış, Yaz gəlir (şeirlər), № 7-8

XALİD MAHMUD - “Hər şey bizdən xəbərsiz oldu...”, Sonra nə olacaq, “Başımın üstündə bulud salxımı...”, “Bir gün görsən ki, gözlərim çuxura düşüb...”, Gedəsən, “Tavanı uçuq evəm...” (şeirlər), № 7-8

İBADƏT QURBANOVA - Niyə ey yağış?, Yağış kölgəsi, Anlımdakı qırıqlar, Kölgə-kölgə düşən yarpaq (şeirlər), № 7-8

ŞƏFA VƏLİ - “Onda dördüncü ayın üçüncü həftəsiydi...”, “Kim dedi ki, səninçün bu qız təkəcə ağlayır?..”, Ay anam qızılgül, nənəm Qızılgül (şeirlər), № 7-8

KÖNÜL ARİF - “İtirilmiş cənnət”, Soraqla məni, Orange, Otaq, Asiman atları, Dubia plus torquent mala, Repriz, Qızılgülün qayığı (şeirlər), № 9

FƏXRƏDDİN ƏSƏD - “Bütün ömürlər kədər, bütün dualar hədə”, “Ağaclar əkirəm”, “Elə bil atılıb unudulmuş və su altında qalmış...”, “Anam

gələrdi ağlıma...”, “Uçub getdi mənim durnam...”, “Payız günəşi”, “Gözlərində kədər bulud kimi yumşaq...”, “Səni haraylayıram...”, “Bir dəlinin bir cücüylə saatlarla oynadığımı...”, “Fələyə qarğıma, gülüm...” (şeirlər), № 9

İNQİLAB İSAQ - Vaxtıdı, Bir yaz gecəsi, Bu yazın tonqalları, Hamı eşidir, Tapan bilməz, Eləmi, Açar gözlərimi, Kirişmiş adam, Çiçək kimi, Yalnız çiçəklərə, Şəklimə bax, Bu gün də bazar günü..., Məğlubiyət, Kim nə bilir? Dostların köhnəsi, Başı buludda ərik ağacı, Çiçəklərin haqqı (şeirlər), № 9

FƏXRİ MÜSLÜM - İncimə, Mənim yollarım, Sarıbulaqda, Yaz havası, Bu havada payız ətri var bir az (şeirlər), № 9

RİZVAN NƏSİBOĞLU - Dağın qorxusu, Qalan qalsın, Yağışda balıqlar, Yetimdi, Tutuquşu, Havanın üstünə, Boyat şeir, Göy üzü qəm dərəsidi, “Nağıl”, Güllər üşüyürlər gül dükənində, Yağışdan sonra axşam, Saxlayır (şeirlər), № 9

NAZİR RÜSTƏM - “Hardan gəldin bu ömrümə...”, “İçində eşq doğulursa...”, “Bu qatar da gedəcək, aparacaq səni də...”, Qadın, Qocalıq, Qürub (şeirlər), № 9

OKTAY ABDULLA - Bu yerdən, Tələsir, Bir ayrı (şeirlər), № 9

İRADƏ ƏLİLİ - Demə heç nə, Şeir istədim səndən, Elə bil, Gizli sevdamız (şeirlər), № 9

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Bu sirri bilincə, Bir də görürsən, Səhərlərin bir səhəri, Göyə atın gülləni, Alışqan, Yadındadı, Gəl, Məhkəmələr soyuda bilmir ayrılıqları, Gedənim gəlməyincə, Səhra güldü bir damcının huşunda, Uşaqlar, Hərdən, Yuxulardan oyanmaq, İntihar şeiri, Şəhid nəğməsi, Divar, Özündən məhəbbət uydurur adam, İnandır, məhəbbət belə olmuş, Hər yağış damlası bir bənövşədi, Kəndə qayıdanda, Nizami küçəsinə, Divarı döymə (şeirlər), № 10

ADİL CƏMİL - Hər şeyi görəni var, Bir sevda dəlisiyəm, Yuxu görmürəm, Yaşı çoxdur göz yaşımın, Bu ömür - gün, Soruşmayın əhvalımı, Gördüm, Dünya dərk eləmir mənim davamı, Böyükçöl, Ürək tumurcuq misallı, O yanda, bu yanda, Bizim o kənd (şeirlər), № 10

AĞAMİR CAVAD - Ömrün eşq yolu (şeirlər), № 10

DƏYANƏT OSMANLI - “Məndə daha qış fəslidi...”, “Bir gün fələk durub sorar...”, “Yerin qulağına pıçıldayıram...”, “Həyatın ləkəsini ölüm tək-tək təmizlər...”, “O yurdun adını heç eşitmədim...”, “Öldüyüm an bir görədim...”, “Zor anlarımda...”, “Öz yolumdan üşənirəm...”, “Adım kimi tanıdığım o yolu...”, “Susdum, əfəldi - dedilər...”, “Bakı - Tiflis yolu qədər yolumdu...”, “Qobustanda dəniz kənarında...”, “Hərdən özümü oxuyub...”, “Kutsal kitablardan tanıdığım...”, “Heç xoşlanmadım alın yazısından”, “Bizim də uzaqlarda sakini qədirbilməz ufacıq yurdumuz var...”, “Vətəncün qazi oldu...”, “Yağmurlu günlərin...”, “Ölüm, sənin heç qürurun yoxuymuş...”, “Qaçanı durdurmadıq...”, “Arıların damağında ətri qalan güz çiçəyi...”, “Sən getdiyin yollarda özümü itirmişəm...”, “Dərd bir olsaydı...”, “Nə ölümü, nə dirimi...” (şeirlər), № 10

ZƏKİ BAYRAM - Özgə qapısında ağlayan uşaq, Göynədi, Şeir, Səni kimə deyim (şeirlər), № 10

FƏXRƏDDİN TEYYUB - Qönçələrin göyçəyinə, Ölürəm, Getdi, Tut ağacı, Çörək qırıntısı, Ürəyim, düş qabağıma (şeirlər), № 10

ƏLİRZA HƏSRƏT - Könül ucalıqdan məhəbbət umar, Quş, Kəndimiz, Sığal çək gözümü tutan bu eşqə, Duman gecikəndə, Yaralı Vətənim sərhəddən keçir, Dağa dönüb dağlığıma sevdim (şeirlər), № 10

TAMELLA PƏRVİN - Qağayı, Çıxıb gedəcəyəm mən bu şəhərdən, “Divar manəə deyil sevmək üçün...”, (şeirlər), № 10

MÖVLUD TEYMUR - Mən vaxtında ağlamadım özümə, Görürəm, Keçəsən, Həqiqət belədi, gerçək belədi (şeirlər), № 10

FİRUZƏ MƏMMƏDLİ - Azadlığım, Şükür, “Qoy başını dizim üstə, uzan yat, dərdin anası...”, Həvəsim, Mərkəzdənqaçma, Sərvətim, XXI əsr, Əsər, Əlvida, Gedim, “Bu tale də mənimlə şeş-beş atır, deyəsən...”, Evim, Yol, Qaçır (şeirlər), № 11

NİSƏ BƏYİM - “Bu səhər sulardan əvvəl...”, “Biz ayrı dünyanın adamlarıyıq...”, “Qovur əqrəbləri zaman, rüzgar keçir aramızdan...”, “Dünyanın qeyli-qalı başımdan əskik olmur...”, “Ürəyim ovunmaq istəyir bir az...”, “Macəra axtarır veyil küləklər...”, “Gecə ziyafəti başlayır bir bax...”, “Qul idin, qladiator...”, “Bizim dərdimizin bir adı yox ki...”, “Ömrün yağışları yağır rəngbərəng...”, “Sən yox idin, sənsizlik də yox idi...”, “Dünyada hər kəsdən məhrəmdir mənə...”, “Xətrimi soran küləklər...”, “Qudsal gəlmişdim dünyaya...”, “Bu dünyanın gerdişinə...”, “Səndən küsmüşəm, ilahi...”, “Ağlı olan durub baxar...”, “Möhlet istəmirəm, rəbbim, ömürdən...” (şeirlər), № 11

CAVAD ZEYNAL - Yaxşıca aldandım, Böyük Nizamiyə, Tanrı, məni çək yanına, İtirə-İtirə, Dönmərik, Alma var, alma, Dördlülklər (şeirlər), № 11

FAİQ HÜSEYİN BƏYLİ - Böyük adam, Nidayla basdırın, Bu axşam, Son, Yaradılış, Əzaba gülən adam, İki əlim qanda olsa, Bəsimdi (şeirlər), № 11

TƏVƏKKÜL GORUSLU - Qış lövhəsi, Yaman darıxmışam, Bağışla məni, Oyanmaq üçün (şeirlər), № 11

ƏLİ RZA XƏLƏFLİ - Əzəldən əzəl sözüm, Sözümün əzəli sözüm, Şairin yurduna səyahət (şeirlər), № 11

BALAYAR SADIQ - Həsərət qoxulu misralar (şeirlər), № 11

ELDAR HƏSRƏT - Dizində köçüm, Səni sevdiyimi səndən gizlədim, Soruş, Eylədin, Döndün, Lalə (şeirlər), № 11

ZÜLFİYYƏ YAQUBQIZI - Payız qadını, Dodaqdəyməz, Sarı (şeirlər), № 11

MAYİSƏ ƏSƏDULLAQIZI - Düşüncələr, Zaman tələsmir, Sevgi dueli, Bu bahar yenə, Səhərə azca qalmış (şeirlər), № 11

BARAT VÜSAL - Aşiq ol, Böyük adam, Mən bir sözəm, “Ömrün dadı olmazdı...”, “Pərvanəsiz ömrü-günü...”, “Günbatan”, “Gəl gedək, baş-başa duraq...”, “Mən də bil, Birdən gəlmişəm...”, “Nə desən yazmaq olar...”, “Əl vurma eşqdən savayı...”, “Milleti qoruyur tək...”, “Qapına adam gəlib...”, Var, Taxt, Qoca Dərviş, “Ömür budu yaşayırım...”, “Ucadır Ələsgər, Alı da, gördüm...”, “Olub bir adam kimi” (şeirlər), № 12

RAMİZ RÖVŞƏN - Hirsli adam, Əllərimin yuvası, Qarışqa ömrü, Məni saymayanlar, Şairlər məclisində, Altıncı kalonda “Nəsimi günü”, Köhnə qorxular, Roman, İtmək çox asandı bu qarışıqda, Kino (şeirlər), № 12

AĞACƏFƏR HƏSƏNLİ - Keçdim, Tabut, İstəmirsən, “Qəribə bir qüsse var...”, “Yaddaşımın səs düzümü”, Axtarır, Anlayıb aldannaq bəxtəvərlikdir, Yaz gəlib ayağına, İnsan fəsiləri, Vəd verib aradan çıxıb, “Fələk qırdı ömür ağacının budağını...”, Adın bilmədən düşüb, Aral quruyur, Gecənin qanı, Allahımla tən bölməyə, Həqiqət, “Başıma səpilən qara dən kimi...”,

Gedənlər haqqında ballada, Ad və dad, 1990-cı il 20 YANVAR Bakısı (şeyrlər), № 12

VALEH BAHADUROĞLU - Gedək, “Yuxuma gəlib - eləmə...”, Düşürsən, O dağların o üzündə, “Nə olar, bir yol geri dön...”, “Hamı səni sevdi...”, Xəbəri olmadı, “Bütün doğmalarımın ən yaxşı hədiyyəmdir...”, “Dost da bir şey deyilmiş...”, Ana, Mən Azərbaycanam (şeyrlər), № 12

XƏYAL RZA - Ay qapımı döyən qız, Bu dünya eşq qoxuyar, Eşqlə yağır, Mənim dərdim təkcə sənsən?, Özümdən xəbərsiz, Susub, Ümid oğruları, Zəhram (şeyrlər), № 12

RƏFİQƏ ŞƏMS - Düşməni tapdağında qalan yurd yeri, Dünyanın oyunları, Gizir oğluma, Daha gecdi, Ayağa gəlməz, Bu payız, Acı söz (şeyrlər), № 12

NAZİM - Həsretindədi, Gələrsən, İki səbəb, Deyə bilmədim, Bu axşam, Söz yaşayır, Qədrimi bilmir (şeyrlər), № 12

ZAHİD AVŞAR ELOĞLU - Gecələr, Dağlara, Dəli, Süzülürdü, Təzadlar, Göyçədə, Dağları, Gəlmişəm (şeyrlər), № 12

BÖYÜŞ YAQUBOĞLU - Vətən, “Gəncliyimdə bir qız vardı...”, Qəm, “Mən bir qərib körpüyəm...”, Dünya (şeyrlər), № 12

UŞAQ ƏDƏBİYYATI

GÜNAY QARAYEVA - Uşaqlar üçün yazmağın məsuliyyəti, № 12

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Qırıq at, Həyətə sığmayan, Deyəsən, Işıq müəlimi, Qartopu, Qırat - qır at, Sevincin sağ əli, Yenə də, Quşların payı, Tumlər, Ay işığında, Arıdan qorxan, Məhəbbət oğlan (şeyrlər), № 12

MİR SABİR - Aydan və çaydan, Qarpız niyə batmadı, Şam, Tələsir (şeyrlər), № 12

VAQİF İSAQOĞLU - Mənə oxşayır, Aya bax, Aya, Hop-hop, Dovşan və yovşan, Ulduzlar, Nar bişməyibdi (şeyrlər), № 12

TƏRANƏ VAHİD - Qripin olmadığı yer (hekayə), № 12

VÜQAR HAQVERDİYEV - Sehirlə tütək, Uçan fincanlar (iki hekayə), № 12

ƏDƏBİ GƏNCLİK

ULUCAY AKİF - Salam, xanım, Şəhidlərə, “Kimsəsiz uşaqlar da böyüyüb çevriləcək kimsəsiz adamlara...”, “Salam, bir-iki kəlməyəm mən...”, Ögey şəhər, “Səni də küləklər atıbdı bura...” (şeyrlər), № 2

ELNUR ABDİYEV - Hərblər, Mən bir əsgərəm, Atam, Meşələr, Böyüsün (şeyrlər), № 2

RAMİL MƏRZİLİ - Ucalığın resepti, Sərçələr öləndə ağlar, Misra-misra qadın (şeyrlər), № 2

FUAD BİLƏSUVARLI - Neyləsin, Yetər, bacım, yetər, döz, Gedirəm (şeyrlər), № 2

SƏRƏSTAN NUR - Atdın tənhalığın ovcuna məni, Ürəyimin başından (şeyrlər), № 2

QƏRİB - Sən gecikmə, Sən fərqlisən (şeyrlər), № 2

ALLAŞÜKÜR AĞA - Tankçı, Ayaqların xatirəsinə (şeyrlər), № 2

PUBLİSİSTİKA

VAHİD QAZI - Tanrılarla baş-başa № 1
VİLAYƏT QULİYEV - “Rəsuli - Haqqa” məktublar № 2-3
QORXMAZ ŞIXALIOĞLU - Yaza boylanan dağlar № 10
MEHMAN SÜLEYMANOV - Şeyx Səfi məqbərəsinin talanması № 7-8
VAHİD QAZI - Dumansız Albion, № 9

XATİRƏLƏR, DUYĞULAR

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Bir könül səhra içində, № 3
TƏRANƏ FAİQQIZI - Nənəm, Tut ağacı, № 3
QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Mənim ilk kitabım, № 5
TOFIQ MƏLİKLİ - Ömür yolum, taleyim, № 9

REDAKSİYAMIZIN QONAĞI

“Azərbaycan ruhunu onda daha yaxşı anladım...” - görkəmli türk alimi, Azərbaycan ədəbiyyatının gözəl bilicisi Yavuz Akpınarın “Azərbaycan” jurnalının baş redaktoru İnqitam Qasımzadə ilə söhbəti, № 2
FUAD VƏLİYEV - “Nikbin olmaq istəyirəm...”, №12

MÜSTƏQİLLİK YOLLARINDA

SÜDABƏ AĞABALAYEVA - Yaddaş, № 5

TÜRK DÜNYAMIZ

MUXTAR OMARXANULI AUEZOV, № 7-8
AĞAHÜSEYN ŞÜKÜROV - Azərbaycan - Qazaxıstan ədəbi əlaqələrinin parlaq səhifəsi, № 7-8

DÜNYA, SƏNDƏN KİMLƏR KEÇDİ...

KAMİL ƏFSƏROĞLU - “Qapının o üzündə görəsən nə var indi...”, № 2
SEVDA ƏLİBƏYLİ - “Şəkərəm, bir ömür sürdüm...”, № 11

YAZIÇININ ARXIVİNDƏN

YALÇIN QOCAYEV - Ulduz körpüsündə çat (povest - Məmməd Orucun “Yalçın Qoca səviyyəsi” ön sözü ilə), № 9

ESSE

ANAR - Əkinçi haqqında xatirələr, № 11
İSRAFİL İSRAFİLOV - Tarixdə yaşayan “Ölülər”, № 1
ANAR - Yaralı heykəl, yaralı yaddaş, № 3

GÜNEL NATIQ - Hamısı darıxmaqdadır, Ölümə yuxu kimi baxmaq, № 7-8

CAVİD QƏDİR - Sevgi deyiləndə, № 7-8

İBRAHİM İBRAHİMLİ - Dahiliyin həddi, № 7-8

SÜDABƏ AĞABALAYEVA - Ocaq daşı, № 10

ƏDƏBİ SÖHBƏTLƏR

“O qapılar bizim ədəbi tefəkkürümüz üçün bağlanıb...” (Nizami Cəfərovlə Nərgiz Cabbarlının söhbəti), № 4

ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏLƏR

NİZAMİ CƏFƏROV - Həyatın metafizikası, yaxud “Mahmud və Məryəm”dən “Ölüm hökmü”nə, № 6

İRFAN CİFTÇİ - Rəşad Məcidin keçib gəldiyi “Zaman tuneli”, № 6

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Narahat ruhun poeziyası, № 7-8

ƏDƏBİ TALELƏR

GÜNEL NATIQ - Ağrını incəsənətə çevirən dahi, № 1; Həyatını ispan müğənnisinə həsr etmiş rus yazıçısı, № 5; İngilis ədəbiyyatının əfsanələri - Bronte bacıları, № 10.

NƏZƏR NÖQTƏSİ

ƏLİRZA BALAYEV - Quranın tərcüməsinə dair bəzi mülahizələr, № 6

MƏTBUAT TARİXİMİZDƏN

ZÖHRƏ FƏRƏCOVA - Əhməd bəy Ağaoğlu və onun “Hicrəti-Kubra” əsəri, № 6

ƏDƏBİ QAYNAQLAR

CƏLİL NAĞIYEV - Kamal Abdulla və onun dastan poetikası, № 10

SÖZ XƏZİNƏMİZDƏN

PAŞA ƏLİOĞLU - “Bərqi görünür küff ilə iman arasında...”, № 2

ABDULLA BƏRQİ XOYLU - “Rəhm eyləməz əsiri-qəmə dilsitamımız...”, “Əgləşdi qəmin xatiri - nalan arasında...”, “Çəkilməmiş qəsdimə hər su kəmanlar...”, “Zülf arasında məhi - rüxsari - canan istərəm...”, şeirlər № 2

PAŞA KƏRİMOV - Əlyazmalar İnstitutunun yeni nəşrləri, № 5

NAİLƏ SÜLEYMANLI - Xətai ardıcılı Qəribi, № 7-8

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

ÜLVİ BABAYEV - “Fələk qırmançı” romanında postmodern elementlər və sosial funksiya, № 1

- ZAMAN ƏSGƏRLİ - Əli Sultanlı, № 2
SÜDABƏ AĞABALAYEVA - Rakurs: milli-estetik təfəkkür, № 2
NƏRGİZ CABBARLI - Romanın “unutduğu” problemlər, № 2
VAQİF YUSİFLİ - “Yenə dörd divar arası...”, № 2
TƏYYAR SALAMOĞLU - “Qaranlıq dünya” problemi və Mirzə Cəlilin nəsr qəhrəmanları, № 3-4
İSLAM SADIQ - Səməd Vurğun və “Koroğlu” dastanı, № 3
TƏNZİLƏ RÜSTƏMXANLI - Yaşar Qarayevin yaradıcılığında milli istiqlal problemi, № 3
PƏRVİN NURƏLİYEVA - Anar yaradıcılığında tənhalıq, № 4
VAQİF YUSİFLİ - Qəzəl dünyamız, № 5-6
PAŞA ƏLİOĞLU - Səməd Vurğun və Şəhriyar, № 5
ÜLVİYYƏ RƏHİMOVA - Midas effekti və Yusif Səmədoğlunun “Bayatı Şiraz” hekayəsi, № 5
NƏRGİZ CABBARLI - Müasir roman texnologiyası, klassik roman strukturunda “dağılma” və keçmişə qayıdış, № 6
YAŞAR QASIMBƏYLİ - Şairin sevgi və əbədiyyət dastanı, № 7-8
ÜLVİ BABAYEV - Dövrələr və ömürləri bir yerə yığmağın yorğunluğu, № 7-8
NƏRGİZ CABBARLI - Tarixi roman, yoxsa romanda tarixilik?!, № 9
NİZAMƏDDİN ŞƏMSİZADƏ - Bir əlində silah, bir əlində qələm, № 9
GÜLŞƏN ƏLİYEVA - KƏNGƏRLİ - Şeirimizin “quş dili”, № 9
LALƏ ƏLİZADƏ - Vaqif sözünün gerçəyi, № 9
NƏRGİZ CABBARLI - Tarixi romanda “ideoloji xətt”, tarixi fakt və ona münasibət (II yazı), № 10
VAQİF YUSİFLİ - Yeddi hekayə, № 11
NƏRGİZ CABBARLI - Tarixi fakt bolluğu, xronologiya, yoxsa tarixi şəxsiyyətə rakurslanma, № 11
AFƏT RƏFİYEVA - Vaxtdan uca, № 11
ELÇİN - Söz azadlığı tənqidimizə nə verib?, №12
VAQİF YUSİFLİ - Üç hekayəçi, №12

İNCƏSƏNƏT

İLHAM RƏHİMLİ - Dahiliyin zirvəsi, №12

KİTABLAR, RƏYLƏR

SƏDAQƏT ƏSGƏROVA - Yeni meyarlarla, № 5

VİDADİ BABANLININ 90 YAŞI

VAQİF YUSİFLİ - “Xudam əsirgəməz rəhmini məndən...”, № 1

MƏMMƏD ORUCUN 70 YAŞI

70 yaşın şövqü (İntiqam Qasımzadənin Məmməd Oruc ilə söhbəti), № 3
VAQİF YUSİFLİ - Yetmiş ilin Məmməd Orucu, № 3

KƏMALƏDDİN QƏDİMİN 60 YAŞI

KƏMALƏDDİN QƏDİM - Allahına nə deyim ki, Adam azalmaz, Olmayacaq, Nə uzaq imiş, Əllərin qoynunda qalar, Bu günün əlindən düşüb qalırsan, Qananın qanmaza borcu var hələ, Məni bu dünyanın gözü götürmür, Günahını yu, yeridi, Çoxu istəmişəm, azdan olmuşam, Mən özüm-özümü çox aldadıram, Gedəsən, yadımdan çıxsa əllərin, Dərdi təkmi qoyuram, Uğrunda canından keçəni, yoxsa, 60 yaşına ön söz (şeyrlər), № 4

MUSA YAQUBUN 80 YAŞI

MUSA YAQUB - Xatirə dağlar, Tənhalığın üsyarı, Nəsihət, Qızıl payız, qızıl daş, Sözü qayıdanda (şeyrlər), № 5

NİZAMİ CƏFƏROV - Təbiət qədər təbii, № 5

ƏJDƏR OL - Həmişə şair, № 5

GÜNAY QARAYEVA - “Sağ ol, təmiz ömür, var ol, təmiz yol...”, № 5

AYDIN TAĞIYEVİN 65 YAŞI

PƏRVİN - Ümidlərin ardınca, № 7-8

AYDIN TAĞIYEV - Müharibə görənlər; Su sonası (iki hekayə), № 7-8

YUSİF HƏSƏNBƏYİN 85 YAŞI

QURBAN BAYRAMOV - Öz yaradıcılıq iqlimi olan yazıçı, №12

